Katica Mataković Krmpotić

Kako su stari pripovidali

1.

Govor mjesta Gradište

Katica Mataković Krmpotić

KAKO SU STARI PRIPOVIDALI
1.

GOVOR MJESTA GRADIŠTE

Katica Mataković Krmpotić

KAKO SU STARI PRIPOVIDALI
1.
GOVOR MJESTA GRADIŠTE

Biblioteka *Baština*
knjiga I., svezak 1.

Nakladnik
Piksel print, Cerna

Za nakladnika
Vinko Krmpotić, dipl. ing.

Recenzentica
dr. sc. Emina Berbić Kolar

Lektura
Ivana Petričević, prof.

Ilustracije, dizajn i grafička priprema
Katica Mataković Krmpotić

Fotografije
Katica Mataković Krmpotić
Obiteljska zbirka dr. Martina Tokalića

Tisak
Piksel print, Cerna

ISBN 978-953-49706-0-7 (svezak 1.)
ISBN 978-953-49706-1-4 (svezak 2.)

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001139426.

Katica Mataković Krmpotić

Kako su stari pripovidali

svezak 1.

GOVOR MJESTA GRADIŠTE

PIKSEL PRINT

Cerna / Gradište, 2022.

PREDGOVOR

Jezik je, kažu, živ. Poput žile kucavice prožima svaki djelić ljudske zajednice te tijekom vremena s tom zajednicom raste, mijenja se, a naposljetku s njom i umire; da bi se iz rasutoga sjemena rodilo nešto novo i krug života nastavio. A ono što je bilo i nestalo ostaje; ako se pohrani, barem u kolektivnom kulturnom naslijeđu nekoga naroda, kraja ili mjesta kao nešto što mu daje identitet i prepoznatljivost, nešto što dodaje još jednu šaru na tkanici postojanja čineći je bogatijom i ljepšom.

Jedna takva „šara na tkanici“, o kojoj će u ovoj knjizi biti riječ, govor je sela Gradišta koji je, kao i svi drugi šokački govori u Slavoniji, nažalost pred izumiranjem zbog nestanka tradicionalnoga načina života s kojim je bio neraskidivo vezan. Pored toga, školovanje i utjecaj medija čine taj proces još bržim pa ti govori sve više uzmiču pred standardnim jezikom. Danas se gradiškim govorom služe samo stariji Gradišci kao njegovi posljednji čuvari i aktivni govornici.

U najranijem djetinjstvu, do sedme godine života i sama sam „pripovidala po gradiški“ jer sam mnogo vremena provodila u dijelu sela zvanom Lisićak kod pradide i prabake, dida Ive i baka Mare Didović – Bajini (rođeni 1897., odnosno 1909. godine), koji su me tada čuvali. Taj boravak kod njih se itekako osjetio jer sam s vremenom počela pričati govorom koji je bio arhaičniji i od govora mojih roditelja (koji pričaju po gradiški, ali s dosta utjecaja standardnoga jezika), pa je u kući često bilo smijeha kada bih rekla „treeefilo se“, „de mi mleiiika“ i sl. Naravno, polazak u školu promijenio je sve, jer sam već i u roditeljskoj kući osjetila da je govor kojim govorim nešto „smiješno i zaostalo“, a kako bi tek bilo da njime govorim u školi! Stoga sam vrlo brzo počela učiti govoriti standardnim jezikom (koji mi je donekle bio poznat kroz medije, čitanje knjiga i sl.), a stari govor ostao je potisnut samo u sjećanju te bih ga možda dobrim dijelom i zaboravila da ga u našoj kući nisu još dosta dobro govorili dida Franja i baka Kata (kći spomenutih pradide i prabake Didovića).

Svijest o tome da taj govor nije nešto zaostalo i nepravilno što treba ispravljati, probudila se u meni tek odlaskom u Zagreb na studij. Potreban je, čini se, odmak od sredine u kojoj se živi da bi se shvatila posebnost i vrijednost, kako načina života tako i govora te sredine. I na kraju postane jasnije kako su

taj život i govor podložni mijeni i nestajanju zbog neminovnoga prihvaćanja suvremenoga načina života i svega što on sa sobom donosi. Stoga sam, još za studentskih dana, počela prebirati po knjižnicama i arhivima tražeći literaturu o zavičajnoj prošlosti, običajima i govoru, a po povratku kući počela sam od starijih mještana prikupljati podatke o prijašnjem načinu života te bilježiti njihov govor. Prvotna namjera bila je sastaviti manji rječnik starih riječi i izraza koji se mogu čuti u Gradištu. No kako je leksik samo dio govora, i kako taj rad ne bi bio potpun bez opisa naglasaka, oblika, tvorbe i drugih osobina koje čine taj govor zanimljivim i posebnim, odlučila sam rječnik proširiti i gramatičkim opisom. Naravno, to je za mene, kao nejezikoslovca, značilo višegodišnje proučavanje stručne literature iz toga područja, kao i slušanje, snimanje i zapisivanje govora uglavnom starijih mještana, a ponajviše mještanki koje su mi bile spremne odgovarati na pitanja o načinu života, kao i o govoru u selu. Kazivačice za tu prigodu su bile: Marica Tokalić, rođ. Kraus (1927. – 2013.), Ruža Mikinac – Kulenova, rođ. Džoić (1924. – 2013.) i moja baka Kata Mataković – Šiljkina, rođ. Didović – Bajina (1932.) koja je svojim kazivanjima daleko najviše i pridonijela nastanku ove monografije. Kazivačice Marica i Kata rođene su u Gradištu gdje su i provele cijeli životni vijek.[1] Sve tri su završile osnovnu četverogodišnju školu. Osim navedenih starijih kazivačica, koristila sam i iskaze Marije Mataković – Šiljkine (1974.,), koja je rođena u Vinkovcima, a odrasla i živi u Gradištu (SSS) te u svom govoru čuva dosta stare akcentuacije i leksika. Ona je za ovu priliku i prikupila velik broj gradiških riječi koje sam uvrstila u rječnik. Svima im dugujem zahvalnost.

Zahvaljujem recenzentici dr. sc. Emini Berbić Kolar na spremnosti za suradnju i izdvojenom vremenu za čitanje materijala te na korisnim prijedlozima i sugestijama koje sam najvećim dijelom i uvažila u ovom radu. Također zahvaljujem dr. sc. Klementini Batini i ostalim djelatnicima Odsjeka za etnologiju HAZU-a na ustupanju preslika rukopisne građe Šime Varnice, kao i dr. sc. Blaženki Martinović na slanju literature vezane za rad Josipa Gopića. Lektorica Ivana Petričević mi je (osim detaljno odrađenog lektorskog dijela posla) dala i niz korisnih primjedbi vezanih za gramatiku hrvatskoga jezika. Zahvaljujem Mati Dominkoviću i Antoniji Rukavini na darovanju jezikoslovne literature o govorima mjesta Štitara, odnosno Domaljevca; te sadašnjim i

[1] Kazivačica Ruža Mikinac rođena je u Bosni, ali je kao vrlo malo dijete posvojena od jedne gradiške šokačke obitelji. Govorila je gradiškim govorom, nosila se po šokački i do kraja je života živjela u Gradištu.

bivšim mještanima Gradišta, poznavateljima gradiškoga govora, i to Marici Grgić (rođ. Mandić), Vinku Babiću, Ivanu Koliku, Željku Peratoviću, Katici Zaluški (rođ. Stojanović) i Anici Jovanovac koji su bili spremni odgovarati na moje upite (osobno ili online) i tako mi pomoći da riješim vlastite dvojbe i nejasnoće koje su se povremeno javljale. Mama Evica Mataković (rođ. Miličić – Paveni iz Štitara) pomogla mi je u određivanju razlika između gradiškoga i štitarskoga govora. Trebam svakako spomenuti i zavičajnoga pisca i publicista Vinka Juzbašića iz Bošnjaka koji je tijekom godina pratio moj rad, pomagao mi savjetima i pribavljao stručnu literaturu.

Uz pojedine primjere fonoloških i naglasnih osobina govora priloženi su i zvučni zapisi kazivačica u mp3 formatu pohranjeni na nosaču zvuka u direktoriju „Recenicni_primjeri“. Postojanje zvučnoga zapisa u knjizi obilježeno je simbolom (🔊) kome je pridodana fusnota u kojoj je naveden naziv zvučnoga zapisa. Na taj sam način željela i zvučnim dokazima potkrijepiti svoje tvrdnje, ponajviše vezane za posebne akcenatske pojave u Gradištu. U direktoriju „Govori_kazivaca“ nalaze se snimke govora kazivačice Kate Mataković. Jedna od tih snimki (Udaja_babine_rucni_radovi) zabilježena je u knjizi kao tekst s naglascima kao ogledni primjer gradiškoga govora. U suštini, svaki je opis glasova i naglasaka nekoga govora tek djelomičan ako čitatelj, odnosno proučavatelj nema priliku čuti govor izvornih govornika. Ogledni primjeri govora kazivačice, tj. njezine priče temom vezane za njezinu mladost i prijašnji način života sačuvat će, barem na snimci, gradiški šokački govor onakvim kakvim ga govore njegovi posljednji živući govornici. Svi su zvučni snimci snimani ponajviše u svakodnevnim situacijama, gdje je snimanje trajalo i do sat vremena dok su govornice obavljale svoje poslove ili pričale s članovima obitelji, često udaljene od uređaja za snimanje, pa i zaboravljajući da ih se snima. Iz takvoga sam materijala izdvajala pojedine rečenične primjere objavljene u ovoj knjizi. Na taj sam način nastojala dobiti što spontaniji i prirodniji govor, najbliži njihovu svakodnevnom izričaju. Snimci stoga nisu tehnički visoke kvalitete (pa se ujedno i ispričavam zbog toga), no često se nisu mogli izbjeći okolni šumovi ili govor drugih osoba. Nastojala sam te nedostatke ukloniti koliko je bilo moguće, ne dirajući pritom u sâm zapis govora kazivačica.

Autorica

SIMBOLI I SKRAĆENICE

→ postaje
> daje (pravilno)
< postaje od (pravilno)
: prema (kod odnosa dviju riječi)
/ ili
* rekonstruirano (neposvjedočeno)
[ ] rečenična potvrda
🔊 zvučni zapis

A – akuzativ
D – dativ
dem. – deminutiv
ekspr. – ekspresivno
G – genitiv
gl. – glagol, glagolski
I – instrumental
jd. – jednina
komp. – komparativ
L – lokativ
m. – muški rod
mn. – množina
nesvrš. – nesvršeni glagol
N – nominativ
odr. – određeni pridjev
pejor. – pejorativan, koji je pogrdnoga sadržaja
pl. tantum – pluralia tantum
prez. – prezent
prid. – pridjev
prid. rad. – pridjev radni
sr. – srednji rod
V – vokativ
ž. – ženski rod

Oznake za jezike i narječja

kajk. – kajkavski
lat. – latinski
mađ. – mađarski
njem. – njemački
slov. – slovenski
tal. – talijanski
tur. – turski

Skraćenice za rječnike i mrežne izvore

Anić – Anić, Vladimir. 2006. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika.* Zagreb: Novi Liber.

ARj – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* 1880 − 1976: 1−23. Zagreb: JAZU (tzv. Akademijin rječnik).

HJP – *Hrvatski jezični portal,* https://hjp.znanje.hr, pregledavano 2018. − 2020. godine.

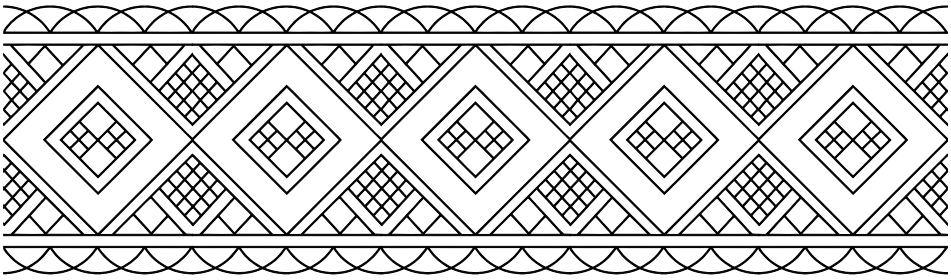

I.
SLAVONSKI DIJALEKT

Govori slavonskoga dijalekta dio su hrvatskoga štokavskog narječja. To su arhaični govori koji čuvaju najstarije stanje hrvatske štokavštine te se stoga ubrajaju u staroštokavske govore. Najvećim su dijelom rasprostranjeni u Slavoniji, zapadnom Srijemu i Baranji, a izvan granica Hrvatske u okolici Orašja (BiH) te nekim mjestima u Bačkoj (Srbija) i Mađarskoj. Njima u načelu govore samo Hrvati koji sebe najčešće nazivaju Šokcima pa se ti govori često nazivaju i šokački govori (prema: Berbić Kolar, Kolenić 2014: 3–14).

1. NAJVAŽNIJA OBILJEŽJA SLAVONSKOGA DIJALEKTA

Odrazi jata. Slavonski dijalekt ujedinjuje različite reflekse (odraze) jata.[2] Tako postoje ikavski govori (npr. *vīnȁc*, *dȉd*) kojima se govori u zapadnoj Posavini, istočnoj Slavoniji, zapadnoj Bačkoj te nekim mjesta u Baranji i Mađarskoj, ekavski govori (*bẽli*, *pèna*) kojima se govori u Podravini, selima jugozapadno od Vinkovaca i nekim selima u Mađarskoj, ikavsko-jekavski (*žlîb*, *vjëra*) kojima se govori u središnjoj i istočnoj Posavini, okolici Orašja te jugoistočno od Pečuha te ikavsko-ekavski odraz jata (*cvît*, *mësec*) kojim se govori u Starim i Novim Mikanovcima i ponegdje u Baranji. Nešto rjeđe je

[2] Jat (*ě*) je glas koji je u prošlosti postojao u slavenskim jezicima, a kasnije je prešao u druge glasove – *e*, *i*, *je*, *ije* ili ponekad *a*.

čuvanje jata onakvim kakvim se ranije izgovarao – kao zatvoreno *e* (*ẹ*), što se može čuti upravo u Gradištu i nekim mjestima kod Našica i u Mađarskoj (prema: Lisac 2003 a: 32–33; Lisac 2003 b: 6–7).

Praslavensko *d'* najčešće je dalo *đ* (npr. *mèđa*).

U slavonskom dijalektu ima govora koji ne razlikuju glasove *č* i *ć, dž* i *đ,* odnosno imaju jedan glas za *č* i *ć,* i jedan za *dž* i *đ* (npr. *prićamo, kòlāć, kùča, mèdža*).[3]

Slavonski dijalekt je u načelu šćakavski (npr. *ognjîšće*), što je obilježje arhaičnih govora. U istočnoj zoni bilježe se štakavizmi (*ògnjīšte*).

Skupine *jt* i *jd* obično su nepromijenjene (npr. *dõjt, dõjdēm*).

Ponegdje jotovanje nije provedeno (*grȍbjē*), a negdje je prisutno i najnovije jotovanje (*đecȁ*).

Glasovi *l* i *n* ispred *i* često prelaze u *lj* i *nj* (*mòljit, uklònjit*).

Završno *l* u gl. pridjevu radnom daje uglavnom *o* (*dâl* > *dȁo / dô*).

Završno *l* u imenica i pridjeva je obično očuvano (*mâl, okrūgãl*).

Suglasnik *h* uglavnom posve izostaje iz govora (*grî* 'grijeh'*, sûvo*).

U glavnini dijalekta u primjeru *mȍre* 'može' *ž* prelazi u *r.*

(Prema: Berbić Kolar, Kolenić 2014: 40–48; Lisac 2003 a: 32–34).

Slavonski dijalekt ima arhaični naglasni sustav što znači da je u svojoj akcentuaciji očuvao starije stanje hrvatskoga jezika. Naglasak akut dobro je očuvan tako da je dosta čest peteroakcenatski sustav (kratkosilazni ̏, dugosilazni ̂, kratkouzlazni ̀, dugouzlazni ́, akut ̃) s uglavnom očuvanim nenaglašenim duljinama. Upravo je akut pri vrhu kriterija koji obilježavaju slavonski dijalekt i njegova prisutnost govori o arhaičnosti toga dijalekta (prema Lisac 2003 a: 34–35).

U sklonidbama (deklinacijama) slavonski je dijalekt karakteriziran i starijim i novijim stanjem, npr. genitiv množine nema nastavka (*žẽn,* što je starije sta-

[3] Kako se gradiški govor ubraja u govore koji ne razlikuju *č* i *ć*, *dž* i *đ*, primjeri toga govora bit će pisani slovnim znakovima *ć* (koji odgovara glasovima *č* i *ć* u standardnom jeziku) i *đ* (koji odgovara glasovima *dž* i *đ* u standardnom jeziku).

nje) ili ima nastavak *-a* (*žénā*, novije stanje). Kod imena mjesta na *-i* čest je takav nastavak i u genitivu i lokativu (*iz Nímci*). Ponegdje se čuju stariji oblici dativa (*ženãm*), lokativi tipa *u livȁda*, instrumentali kao *za svinjȁmī*. U središnjoj Posavini i zapadnoj Bačkoj imenice ženskoga roda u dativu i lokativu jednine mogu imati nastavak *-e* (*u cr̃kve*, *po sȍbe*). Istočna Posavina ima imenice u akuzativu množine muškoga roda tipa *opânce*. Lokativ množine često je jednak genitivu množine (*na vȍlova*). Na zapadu dijalekta govori se *donèsi mī nóža* (nastavak *-a* i za imenice koje imenuju neživo). Imenice *oko* i *uho* mogu imati množinu *ȍče* i *ȕše*. U komparativu pridjeva dolaze primjeri kao *jȁčjī*, *tȅžjī*, *vȉšjī*. Često se javljaju primjeri tipa *njẽ ȉmenu*, sa starim oblikom *njẽ*. Zamjenice koje imaju u standardnom jeziku nastavak *-akav*, u slavonskom dijalektu završavaju na *-aki* (npr. *svȁkaki*). Infinitiv je obično bez krajnjega *-i* (npr. *dõjt*). Umjesto infinitivne osnove *-nu* dolazi osnova *-ni* (*om̆znit*). Imperfekt se ne upotrebljava, a aorist je rijedak. Glagoli kojima osnova završava na *-i* ponegdje u 3. licu množine prezenta imaju nastavak *-u* (*držȗ*). U 3. licu množine prezenta česti su i primjeri tipa *kr̆paje*, *znȁje*, *kr̆pau*, *rūgȁu*. Glagolski prilozi sadašnji i prošli imaju završno *-a* (*ȉdūća*). Glagolski pridjev trpni često se čuje na *t*, mnogo češće nego u suvremenom hrvatskom standardnom jeziku (*tô sam bila sprēmȉta*) (prema: Berbić Kolar, Kolenić 2014: 48–54; Lisac 2003 a: 36–37; Lisac 2003 b: 9; Finka, Šojat 1975: 79).

Riječca *nȅka*, *nȅkate* govori se u značenju ‘nemoj, nemojte’. Prijedlog *s* dolazi s instrumentalom (*ȍre s plȕgom*). Ponekad se javlja genitiv u funkciji objekta (*ja ću njezine matere pitat*), umjesto prijedloga *kamo* govori se prijedlog *kuda* itd. U perfektu u pripovijedanju često izostaje prezent glagola *biti* (*bílo nas dȅsetero djecẽ*) (prema: Berbić Kolar, Kolenić 2014: 55–57; Lisac 2003 a: 37–38).

U slavonskome leksiku jak je strani utjecaj – postoji mnoštvo germanizama, turcizama te nešto manje riječi iz mađarskoga jezika. Razumljivo, ima i mnoštvo slavenskih riječi među kojima i jezičnih relikata kao što je *litka* ‘cjevanica’ zabilježena upravo u Gradištu. Ima i tipičnih slavonskih riječi, npr. *lánac* ‘mjera za zemlju’, *oplêćak* ‘ženska košulja’ itd. (prema Lisac 2003 a: 38).

Govori slavonskoga dijalekta još se od srednjovjekovnoga razdoblja nalaze na krajnjem sjeveroistoku hrvatskoga jezika, a to znači da su oni periferno smješteni i da imaju značajke rubnosti, značajke koje slavonski dijalekt (kao

i druge zapadne štokavce) povezuju s čakavcima i kajkavcima. Slavonski se staroštokavski govori u nekim osobinama poklapaju i s nizom bosanskih govora. Zanimljive su i neke podudarnosti u osobinama slavonskih posavskih i kajkavskih govora iako su danas ti govori prostorno odvojeni te nije bilo značajnijih migracija stanovništva s kajkavskih područja u Slavoniju. Naime, nakon velikih seoba (za turske vlasti i kasnije) u znatnoj su mjeri prekinute veze navedenih slavonskih govora s kajkavskima, ali su rezultati tih veza još i danas uočiti u pojedinostima (prema Lisac 2003 a: 38–41), tako se npr. u Gradištu može čuti *da ȕzmēm štápa* (akuzativ s nastavkom *-a* kao za živa bića), množina tipa *svȉtnjāki* (bez sibilarizacije), a također se mogu čuti i poneke riječi karakteristične za kajkavsko govorno područje (pa čak i za slovenski jezik): *mànit* (hrv. kajk. *meti, menem*, slov. *męti, manem*), *zāglȍzda* (hrv. kajk. *zagvozda, zagozda*, slov. *zaglozda*) itd.[4] [5] U doba turske vlasti Slavonija je osjetno gubila stanovništvo, pa je već tada privlačila stanovništvo siromašnih krajeva, a to se osobito događalo i poslije. Doseljenici su pak često djelovali na fizionomiju govora domaćega stanovništva.

Prema dosadašnjoj literaturi slavonski se dijalekt obično dijeli na **južni ili posavski poddijalekt** (ikavski i ikavsko-jekavski, djelomice ekavski), **sjeverni ili podravski poddijalekt** (ekavski) i **baranjski** (ikavsko-ekavski) (Berbić Kolar, Kolenić 2014: 14). Prema toj podjeli govor Gradišta pripada južnom ili posavskom poddijalektu koji se prostire u slavonskoj i dijelu Bosanske Posavine.

[4] Sve se navedene osobine ne moraju nužno tumačiti kao kajkavski utjecaji na slavonske staroštokavske govore, već se može protumačiti i da su ti govori ranije bili u doticaju, tj. da je postojao kontinuitet dijalekata koji su dijelili neke zajedničke osobine. S druge strane, Stjepan Ivšić u svom djelu *Današnji posavski govor* ostavlja mogućnost da su se navedene morfološke pojave u slavonskim govorima mogle razviti i samostalno (Ivšić 1913: 138, 139).

[5] Primjeri vezani za govor Gradišta uzeti su iz autoričinih bilješki.

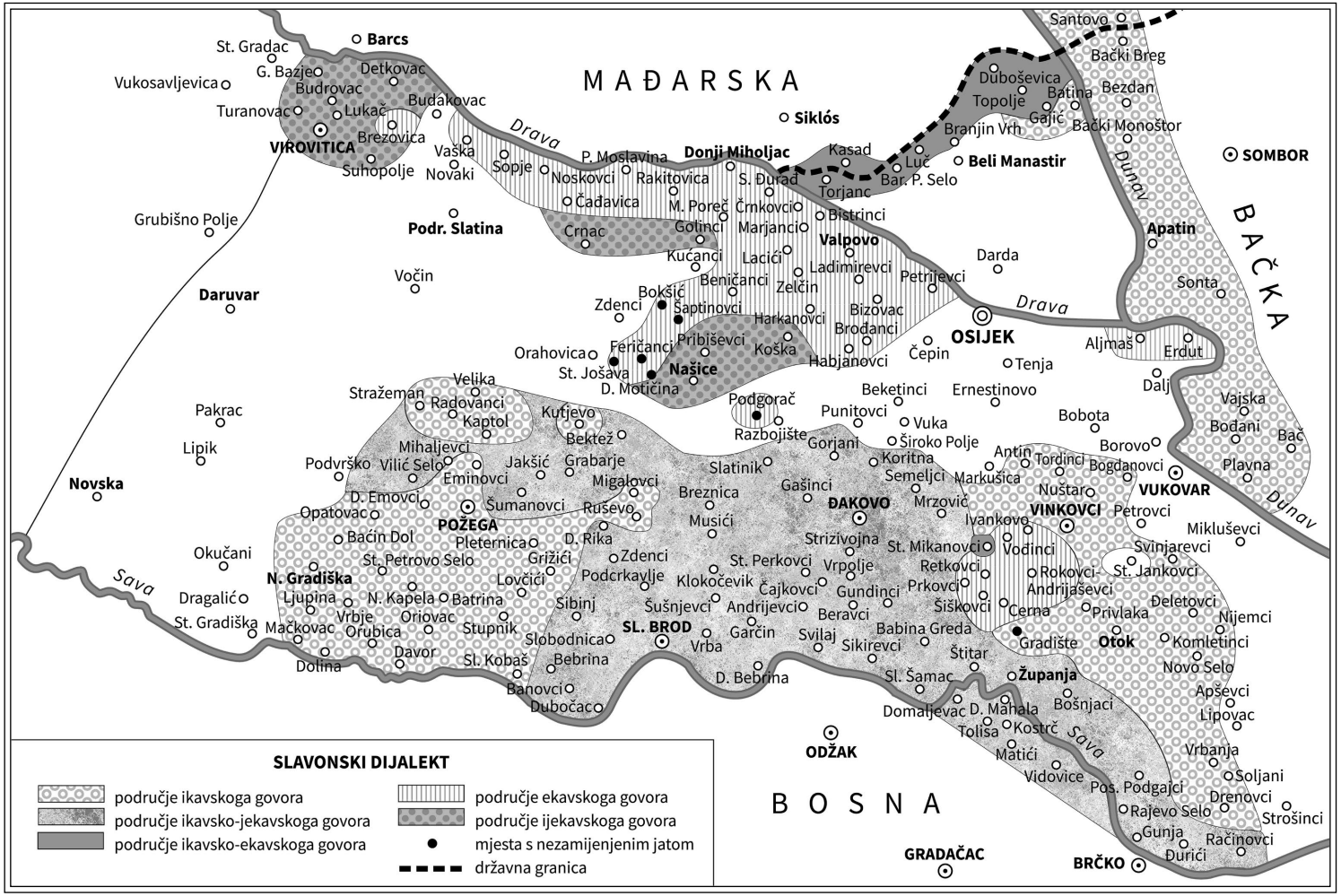

Karta rasprostranjenosti slavonskoga dijalekta. Prema: Stjepan Sekereš: *Areali ikavskog, ekavskog i ijekavskoga govora u slavonskom dijalektu* (Sekereš 1989); uz ponešto preinaka – na kartu su dodana ona sela u Bosni s desne obale Save gdje se također govori slavonskim dijalektom, Gradište je obilježeno kao mjesto s ikavskim govorom, a Stari Mikanovci kao mjesto s ikavsko-ekavskim govorom.

Gradište na zemljovidu Slavonske vojne granice iz 1780. godine (izvor: https://mapire.eu/en/map/firstsurvey-slavonia-mf)

II.
GOVOR MJESTA GRADIŠTE

1. UVOD

1.1. Povijest mjesta Gradište

Mjesto Gradište nalazi se u istočnoj Slavoniji, pet kilometara sjeverno od Županje. Jedino je naselje u istoimenoj općini koja se prostire na 57,56 km^2. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine u mjestu je živjelo 2773 stanovnika (prema: *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.*: 74). Stanovništvo se bavi ponajviše ratarstvom i stočarstvom te manje pojedinim obrtima, uslužnim djelatnostima i kućnim radinostima.

Prema arheološkim i povijesnim nalazima i istraživanjima, Slavonija je trajno naseljeno područje već nekoliko tisuća godina. Brojni nalazi potvrđuju postojanje naselja iz doba neolita, brončanoga i željeznoga doba na širem području (između Save i Dunava). U doba antike ovo je područje dio Rimskoga Carstva. U 7. stoljeću naseljavaju ga Hrvati.

U srednjem je vijeku ovaj kraj uz Savu dio Vukovske županije. Godine 1408., pri opisivanju Cerne, navodi se postojanje utvrde pored mjesta, no ne navodi joj se ime. Može se pretpostaviti da je oko utvrde bilo i manjih naselja pa se ta godina računa kao godina prvoga spominjanja mjesta Gradišta u povijesnim izvorima. Vjerojatno je prema spomenutoj utvrdi i nastalo ime sela: *grad* + sufiks *ište*. Od 30-ih godina 16. stoljeća do pred kraj 17. stoljeća Slavonija je

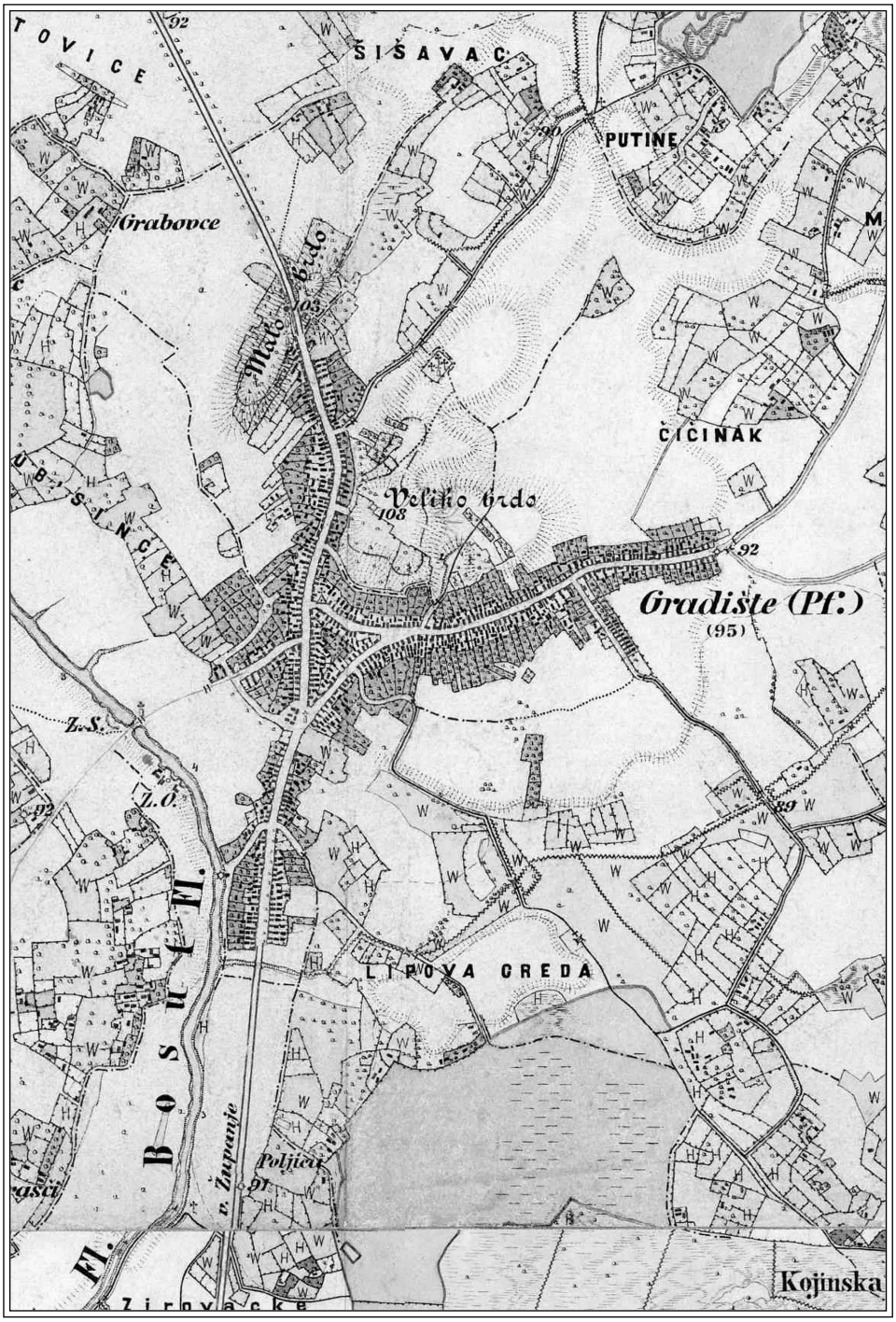

Gradište na zemljovidu Austro-Ugarske monarhije, 1869. – 1887. godine (izvor: https://mapire.eu/en/map/thirdsurvey25000)

pod osmanlijskom vlašću. Nakon oslobođenja od Turaka, demografski opustošena brojnim ratnim pohodima, Slavonija se nalazi u okviru Habsburške Monarhije i naseljavaju je tisuće Hrvata Šokaca s područja Bosne (tada još pod turskom vlašću) koji se asimiliraju s preostalim starinačkim stanovništvom. Od druge polovice 16. stoljeća do 1873. godine područje je dio Vojne krajine – militariziranoga obrambenog područja Monarhije protiv Osmanlija. Polovicom 18. stoljeća izvršeno je, naredbom vlasti, saseljavanje manjih okolnih zaselaka u jedno središnje selo, tzv. „ušoravanje". Godine 1831. u selu je počela s radom osnovna škola na narodnom jeziku. Vojna je krajina 1881. godine sjedinjena s Civilnom Hrvatskom koja se tada nalazila u okviru Austro-Ugarske Monarhije, sve do raspada iste 1918. godine. Nakon razvojačenja Vojne krajine, Gradište ulazi u sastav Kotara Županja, odnosno kasnije Općine Županja sve do 1993. godine, kada po novom ustroju u Republici Hrvatskoj Gradište dobiva status općine (prema: Pavičić 1969, Kadić 1973 i Klobučar 2008).

Tijekom 18., 19. i 20. stoljeća područje Slavonije bilo je izloženo raznim migracijama. U mjesta županjskoga kraja (kojemu pripada i Gradište) naseljava se ponajviše hrvatsko katoličko stanovništvo s područja Like, Dalmacije, Hercegovine i Bosne (usp. Pavičić 1953: 310–311). Doseljavanje traje sve do šezdesetih godina 20. stoljeća jer je izrazito poljoprivredni kraj privlačio stanovništvo iz „pasivnih" krajeva. Doseljenici uvelike utječu na brojnost i promjenu strukture stanovništva. Posljednja migracija zabilježena je tijekom Domovinskoga rata i rata u BiH kada je doseljen određeni broj obitelji iz Bosanske Posavine. Doseljenici svojim govorom, običajima i ustaljenim vrijednostima utječu na starinačko šokačko stanovništvo, međutim ne u tolikoj mjeri da kod njega nestane svijest o pripadnosti šokačkom entitetu, sa svim svojim obilježjima u govoru, običajima i tradicijskom životu uopće.

Krajem 20. i početkom 21. stoljeća, mještani šokačkoga porijekla i starije životne dobi u Gradištu, kao i u većini mjesta županjske Posavine, govore slavonskim, odnosno šokačkim dijalektom štokavskoga narječja koji se u Slavoniji govori još od predturskoga razdoblja i predstavlja najarhaičniji štokavski dijalekt hrvatskoga jezika. Taj je dijalekt, međutim, danas ugrožen jer ga govore, kako je već navedeno, dosljedno samo stariji govornici. Ostali govornici – srednje i pogotovo mlađe životne dobi, pod utjecajem škole, medija i javnih institucija sve više rabe hrvatski standardni jezik – neki u većoj, neki u manjoj mjeri. Obično se trude govoriti „književno" u javnoj komunikaciji

i u razgovoru s nešokačkim stanovništvom. Kod kuće pak, u svakodnevnoj međusobnoj komunikaciji, i kod njih se mogu čuti elementi šokačkoga govora – kako u izgovoru glasova, tako i u oblicima riječi, leksiku, naglascima i slaganju rečenica.

Mještanin Gradišta za sebe kaže da je *Gradȉštac*, a ženska osoba je *Gradištãnka*. Posvojni pridjev je *gradȉškī*. Ovi će se termini stoga i koristiti u knjizi.

1.2. Dijalektološka literatura i ostali pisani izvori vezani za gradiški govor

Nezaobilazan izvor za proučavanje gradiškoga govora svakako je tekst poljodjelca Šime Varnice *Iz Gradišta. Narodni život i običaji*., objavljen 1900. godine u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena,* kao i neobjavljeni rukopis istoga autora pod nazivom *Gradište kod Županje. Odgovori na pitanja iz 'Osnove'*. Rukopis je napisan 1898. godine, a čuva se na Odsjeku za etnologiju HAZU-a. Oba su teksta pisana gradiškim govorom i pružaju dragocjen uvid u stanje toga govora prije više od jednoga stoljeća (Varnica 1900 i Varnica 1898).

Važan izvor informacija su i dosadašnja istraživanja govora slavonskoga dijalekta koja su uključivala i govor Gradišta. Tako jezikoslovac Josip Gopić, inače rođeni Ceranac, objavljuje 1907. godine knjigu *Prilog poznavanju akcenatske teorije Mažuranićeve u obzoru na komentatorska domišljanja* (Gopić 1907) te od 1908. do 1914. godine objavljuje niz članaka u *Nastavnom vjesniku*, ponajviše o akcentuaciji u hrvatskome jeziku i u govorima slavonske Posavine (Gopić 1908 – Gopić 1914b). Tekstovi su zanimljivi jer Gopić svoj nauk o „posavskom govoru" temelji uglavnom na opažanjima govora u svojoj rodnoj Cerni i okolnim mjestima (pri čemu spominje i Gradište).

Vrlo opsežno stručno istraživanje donosi Stjepan Ivšić u svojoj studiji *Današnji posavski govor* iz 1913. godine koja je i danas polazišna i nezaobilazna kada se govori o slavonskom dijalektu (Ivšić 1913 i Ivšić 1913a). Ivšić je, skupljajući građu za tu studiju, proputovao gotovo cijelu slavonsku Posavinu. Posjetio je i Gradište te zabilježio niz jezičnih pojava.

Božidar Finka i Antun Šojat objavljuju 1975. godine rad *Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca* u kojem opisuju govore Ivankova, Vođinaca, Retkovaca, Rokovaca, Andrijaševaca, Prkovaca, Šiškovaca, Cerne, Gradišta

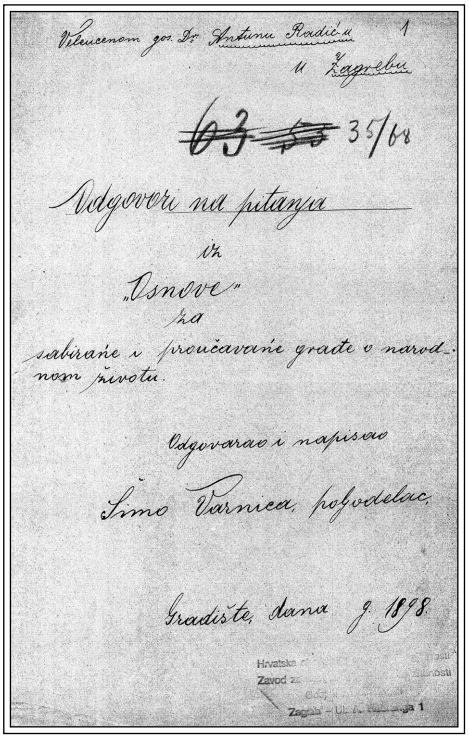

Vrleucenom gos. Dr. Antunu Radić-u 1
u Zagrebu

~~63~~ ~~55~~ 35/68

Odgovori na pitanja
iz
„Osnove"
za
sabiraňe i proučavaňe gradje o narodnom životu.

Odgovarao i napisao
Šimo Varnica, poljodelac,

Gradište, dana 9. 1898.

KNJIŽNICA HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI u ZAGREBU

Maňi prinosi.

Iz Gradišta.[1]

Narodni život i običaji.

NAPISAO ŠIME VARNICA, POLJODJELAC.

Kraj i mjesta.

Posov, što sam napiso, je iz Posavine, županije sremske, okružja brodskog, kotara županskog, obćina Gradište. Službeno se naš kraj piše Slavonija.

Našu županiju je s jednu stranu obkolila Sava, i to s desnu stranu od zapada; s livu, od istoka, Dunavo; od juga Dunavo i Sava, a od sjevera su krajna sela naše županije: Jaruge, Šamac, Sikirevci, Stari Mikanovci, Ivankovo, Jarmina, Najdorf, Vinkovci, Nuštar, Marinci, Bogdanovci i Vukovar.

U našem selu (Gradištu) ima svega sa ciganma tri 'iļade i dvi stotine (3.200) duša svita.

Gore i vode.

Blizu našeg sela ima jedna rika Sava. Ona nije u gradiškom ataru, al nije daleko od našeg atara: ima od našeg atara do Save dva km.

Pojedina mista savskoga baera, od kleka do kleka zovu se: *Brist, Poloj, Podrum, Šlajs, Garišta* i *Repovac*. To su samo mista u županskom i štitarskom ataru.

[1] I ako je u „Otoku" g. J. Lovretića (u II. sv. „*Zbornika*") postavljen čvrst osnov za narodoznanstveno proučavaňe čitave t. z. „Slavonije", ipak i ostali prinosi, što ih ima u „Zbornikovoj" građi iz onih krajeva, podaju još mnogo i mnogo nova (i bez obzira na ono, na što se u „Otoku" nije ni moralo paziti, a to su imena mjestâ i dr.). Posebice je ovaj prinos vrijedan po tom, što ga je napisao čovjek iz naroda. — *Ur.*

Preslike naslovnih strana radova Šime Varnice – rukopisa *Gradište kod Županje* (lijevo) i objavljenog teksta *Iz Gradišta. Narodni život i običaji* (desno)

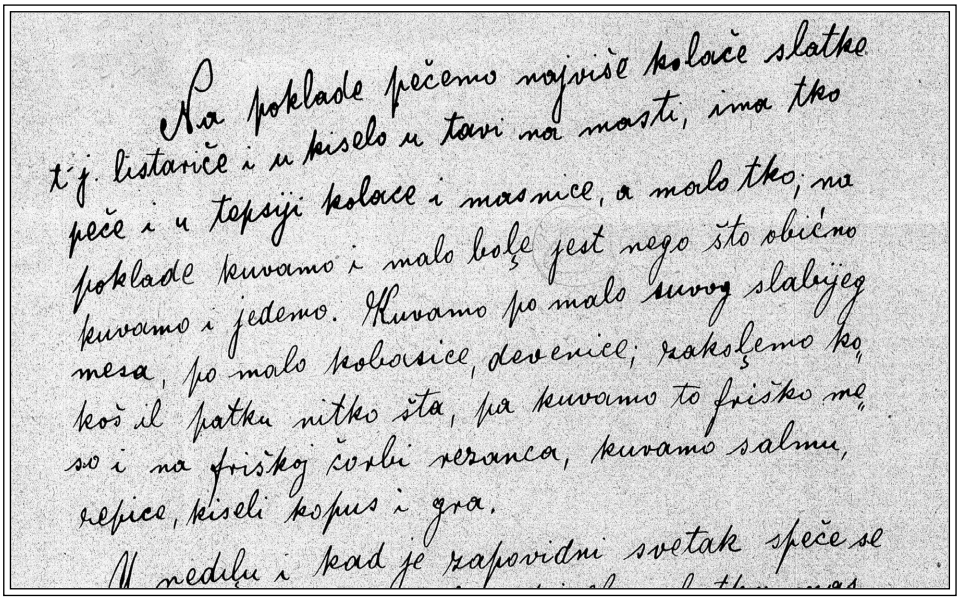

Na poklade pečemo najviše kolače slatke
t. j. listariče i u kiselo u tavi na masti, ima tko
peče i u tepsiji kolace i masnice, a malo tko; na
poklade kuvamo i malo boļe jest nego što obićno
kuvamo i jedemo. Kuvamo po malo suvog slabijeg
mesa, po malo kobasice, devenice; zakoļemo ko-
koš il patku nitko šta, pa kuvamo to friško me-
so i na friškoj čorbi rezanca, kuvamo salmu,
repice, kiseli kopus i gra.
U nedilu i kad je zapovidni svetak speče se

Detalj rukopisa *Gradište kod Županje* Šime Varnice

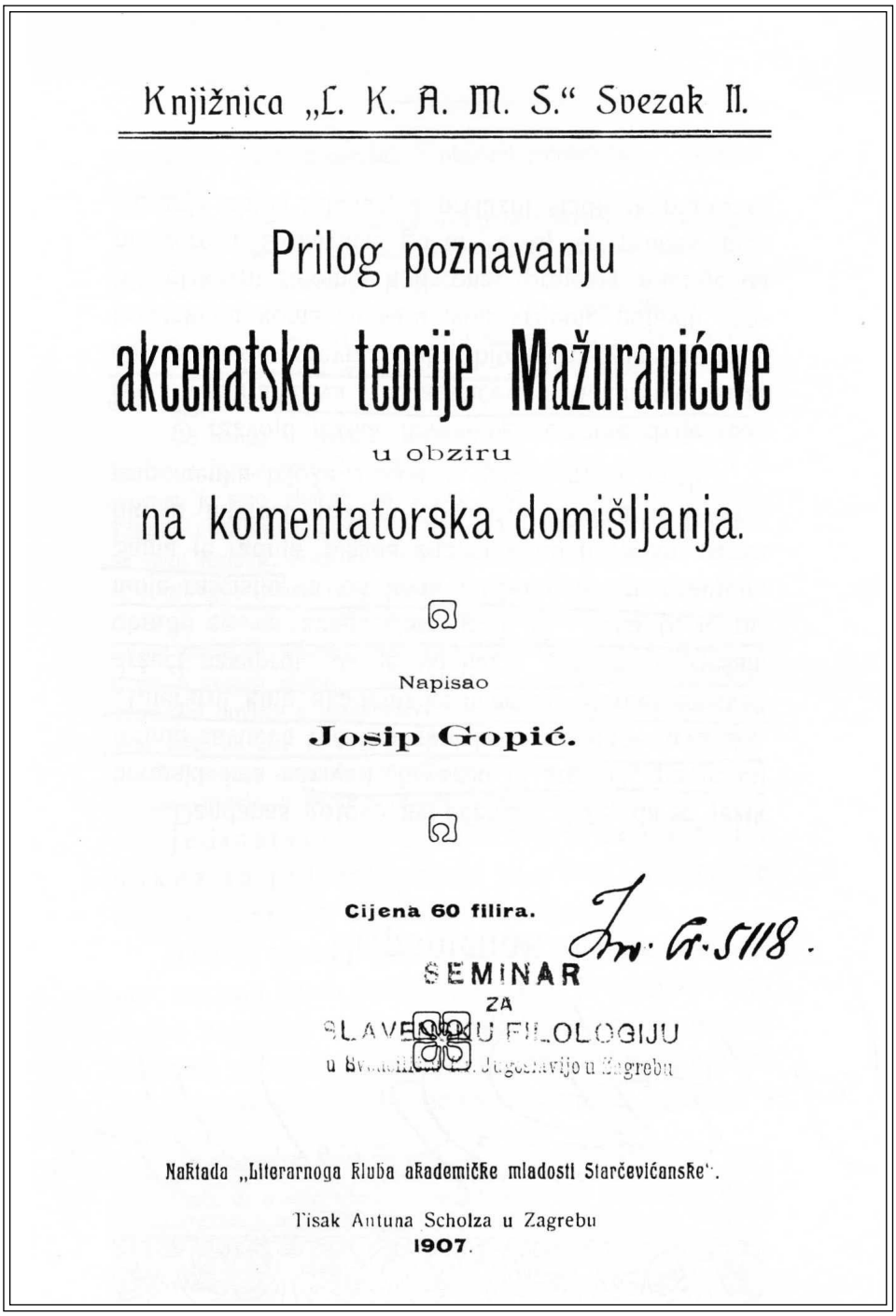

Knjižnica „L. K. A. M. S.“ Svezak II.

Prilog poznavanju

akcenatske teorije Mažuranićeve

u obziru

na komentatorska domišljanja.

Napisao

Josip Gopić.

Cijena 60 filira.

Inv. br. 5118.
SEMINAR
ZA
SLAVENSKU FILOLOGIJU
u Sveučilištu Jugoslavije u Zagrebu

Naklada „Literarnoga Kluba akademičke mladosti Starčevićanske“.

Tisak Antuna Scholza u Zagrebu
1907.

Naslovnica knjige *Prilog poznavanju akcenatske teorije Mažuranićeve* autora Josipa Gopića

te Starih i Novih Mikanovaca (Finka, Šojat 1975). Isti autori objavljuju i fonološki opis govora Gradišta (Finka, Šojat 1981).

Mnogo riječi iz narodnoga života, a koje pripadaju govorima Slavonije, zabilježio je i objavio 1980. godine istaknuti veterinarski stručnjak i autor brojnih etnografskih članaka dr. Marko Kadić u djelu *Rijetke i zaboravljene riječi hrvatskoga narodnog govora u Slavoniji* koje je izašlo kao separat vinkovačkoga *Godišnjaka za kulturu, suvremena društvena i ekonomska pitanja* (Kadić 1980). Jedan broj riječi zabilježen je upravo u Gradištu, gdje ih je autor, inače rođenjem Gradištac, čuo u svojoj mladosti. Tako sâm autor kaže: „Mnoge sam od tih riječi zapamtio u svojim mladim godinama, kad sam ih dnevno slušao boraveći u selu Gradištu kod djeda Živka i bake Jozije koji su bili rođeni u razdoblju od 1840. i 1848. Te sam riječi u razgovoru s njima i sam upotrebljavao, a nekoje upotrebljavam još i danas!“ (Kadić 1980: 58)

Godine 1998. izdana je knjiga *Zavičajna tkanica* autora Ivana Janjića koja je na određeni način sažetak autorova višegodišnjega prikupljanja i objavljivanja etnografske građe županjskoga kraja u nedjeljnoj radijskoj emisiji Hrvatskoga radija Županja. Među objavljenim tekstovima (zapisima izvornih govora kazivača) nalaze se i dva iz Gradišta, i to Ane Petković – Orine i Martina Stojanovića – Peć Grge, oba temom vezani za čijala, odnosno divane (Janjić 1998: 110−112).

Godine 2008. iz tiska je izašla monografija *Gradište moj zavičaj* s radovima učenika i učitelja vezanih za projektnu nastavu iz područja povijesti, geografije, tradicije i govora Gradišta. Tu se nalazi kratki opis osobina gradiškoga govora nastavnika Slavka Klobučara (Klobučar 2008) i gradiški rječnik koji su načinili učenici, vanjski suradnici i učitelji (Ivan Đurić, Danica Galić i dr.). Tu su i dvije priče učiteljice Anice Jovanovac (Jovanovac, Anica 2008a, 2008b) te jedna priča mještanke Marice Jovanovac (Jovanovac, Marica 2008), sve pisane gradiškim govorom.

Godine 2009. Željko Jozić objavljuje rad *Refleks glasa ě u današnjem govoru Gradišta* u zborniku *Šokačka rič* (Jozić 2009).

Budući da je od Varničina, Gopićeva i Ivšićeva opisa stanja posavskoga i gradiškoga govora prošlo čitavo stoljeće, a od Finkina i Šojatova rada pola stoljeća, zasigurno su se dogodile promjene u govoru stanovnika (uvjetovane brojnim promjenama u društveno-ekonomskom, obrazovnom, kulturnom po-

gledu, smanjivanjem broja starinačkoga stanovništva i migracijama stanovništva s različitih govornih područja, utjecajem škole i medija) pa će biti zanimljivo uspoređivati zapise iz navedenih djela sa sadašnjim stanjem govora u Gradištu.

1.3. Položaj Gradišta u odnosu na ostala mjesta

Selo Gradište nalazi se na dodiru nekoliko govornih područja. Tako mjesta južnije od Gradišta (Štitar, Županja, Bošnjaci, sela u okolici Orašja) čuvaju obilježja nešto starije akcentuacije, dok je u mjestima sjevernije (Cerna, Andrijaševci, Ivankovo itd.) jače prisutno pomlađivanje u akcenatskom stanju. Ista su navedena mjesta sjevernije od Gradišta po odrazu jata ekavska, mjesta južnije prema Savi su ikavsko-jekavska, mjesta istočno (Privlaka, Otok, Komletinci) su ikavska. U govorima Cerne, Andrijaševaca, Ivankova i ostalih ekavskih sela nema razlikovanja glasova *č* i *ć*, *dž* i *đ*, dok ih južni susjedi u županjskoj Posavini vrlo dobro razlikuju. Nadalje, u Gradištu se mogu čuti neki oblici u sklonidbi karakteristični za navedena ekavska sela, ali i neki oblici zajednički s južnijim posavskim mjestima. Stoga je, kako se sam gradiški „atar“ prostire na razmeđu govornih područja, svako od njih imalo određenoga utjecaja na sâm govor sela. Ni sami mještani ne govore potpuno jednako u svim dijelovima sela. Govor u Gradištu jedinstven je upravo po svojoj mnogostrukosti obilježja što se očituje u njegovoj fonologiji, morfologiji i akcenatskom sustavu. Svakako treba napomenuti i da se u Gradištu mogu čuti odrazi glasa jata kao dvoglas *ei* ili kao zatvoreno *e* (tzv. nezamijenjeni jat), što je obilježje koje u istočnoj Slavoniji ima samo gradiški govor.

1.4. Način prikupljanja podataka

U istraživanju mjesnoga govora Gradišta služila sam se vlastitim sjećanjima i zapažanjima kroz dulji niz godina, kao i informacijama i zvučnim zapisima prikupljenima od ranije navedenih kazivačica.

Razglednica Gradišta – lijevo: trgovina Ljudevita Günsbergera u Vršku (srušena poslije II. svj. rata), desno: crkva sv. Franje i stari župski stan, dolje: dio ulice Vršak sa starim mlinom; početak 20. stoljeća

Razglednica Gradišta (lijevo na slici je stari župski stan), sredina 20. stoljeća

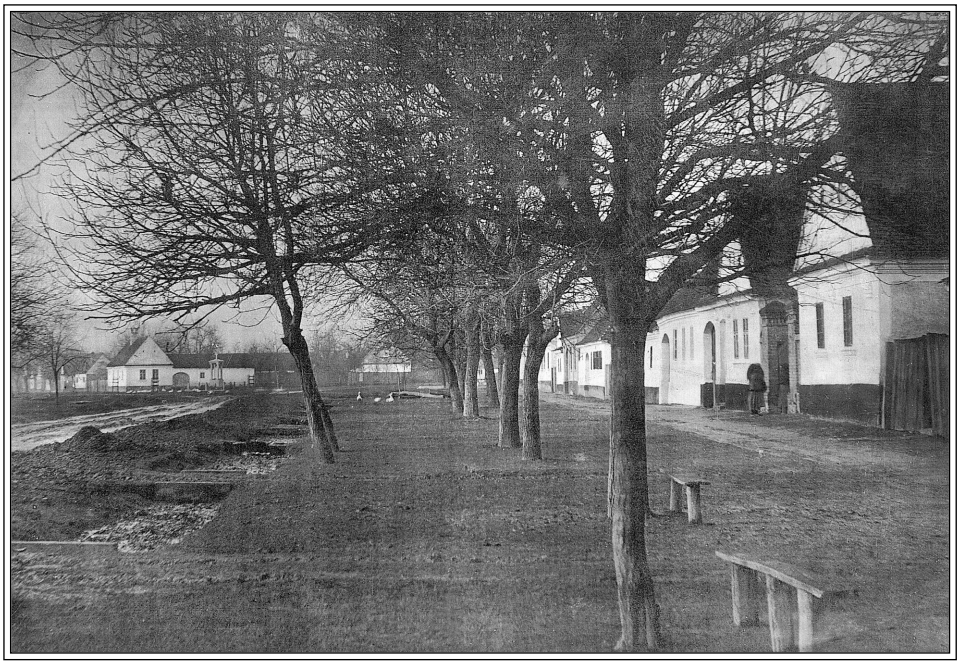

Pogled na Crkveni kraj (lijevo je kapelica sv. Pavla i raskrižje s ulicom Lisićak), sredina 20. stoljeća

Gradište, centar sela, 2013. godine

2. FONOLOGIJA

U opisu glasova razmatra se inventar samoglasnika i suglasnika koji čine gradiški govor te se (za pojedine glasove) navode razlike u njihovoj artikulaciji u odnosu na standardni jezik. Posebno se obrađuju odrazi glasa jat jer tu postoje najveća odstupanja u odnosu na standard, a postoje i posebnosti koje se među slavonskim posavskim govorima mogu čuti samo u Gradištu (nezamijenjeni jat). Obrađuju se i razne pojave u ponašanju i distribuciji glasova u govoru.

2.1. Sažimanje riječi

U svakodnevnom govoru zamjetno je sažimanje pojedinih riječi – imenica, zamjenica, glagola, priloga, prijedloga i brojeva: *bać-i̯va, vâj, nâj, mõjga, môž', ô'š, tî'š, vid', vàm', nàm', tàm', nĩ', kô, ûjtru, kâ'š, kà'će, sâ'š, kù' ću, kù' ćeš, kù' će, kû'š, sà'ću, sà'će, sà'ćeš, dvàjest, pedèst, kro' sèlo, kro' sòkāk* itd.[6] [7]

> *<u>Vâj</u> krȍmpīr trëbā okr̀šit. | <u>Sà'ću</u>, ônda ću, pa nȉkad. | Pȉšicē se ȉšlo <u>kro</u>' sèlo.*

2.2. Samoglasnici

2.2.1. Inventar samoglasnika

Govor u Gradištu, pored pet samoglasnika čiji izgovor ne odstupa mnogo od izgovora u standardnome hrvatskom jeziku (*a, e, i, o, u*), ima još neke samoglasnike. Naime, samoglasnici *a, e* i *i* mogu se izgovarati zatvoreno. Takav se izgovor ne može generalizirati na sve govornike jer se kod nekih uopće ne može čuti, a kod nekih se vrlo lijepo čuje.

---

[6] U slučajevima gdje se izostavljanje realizira obično pri bržem ili ekspresivnijem izgovoru, i gdje se to izostavljanje još uvijek osjeća kao skraćivanje ishodišne riječi, bilježene su oznake apostrofa: *môž', ô'š, tî'š, vid', vàm', nàm', nĩ'* itd. U slučajevima gdje se riječ s izostavljenim glasom doživljava gotovo kao zasebna riječ koja se koristi usporedno s ishodišnom riječju, nisu bilježeni apostrofi: *mõjga* (pored *mȍjēga*)*, ûjtru* (pored *ȕjutro*)*, dvàjest* (pored *dvādëset*) itd. Naravno, apostrofi nisu bilježeni ni u slučajevima gdje je oblik s izostavljenim glasom postao jedini oblik koji se upotrebljava: *kô, vâj, nâj* itd.

[7] Podrobnije o ovim i sličnim primjerima sažimanja pisano je u naslovima Samoglasnici, Suglasnici, Imenice, Zamjenice, Glagoli, Prilozi, Prijedlozi i Brojevi.

Zatvoreno *a*

U Gradištu poneki govornici starije i srednje dobi u dugim slogovima samoglasnik *a* ponekad izgovaraju više ili manje zatvoreno (nešto između *a* i *o*). Ovdje je to bilježeno znakom *ą*.

Ćïja je tô ćokolą̑da? Jã dą̑la.[8] | *I nísu one bîle lâdne, nego bi olą̑dile.*[9] | *Podovãđa mi tî žēnâ, pa kùću, kãže.*[10] | *Jã sam ti ką̄zàla.* | *Jąjcȅ se ràzbijē.* | *Izlą̄ćïli smo vòdu.* | *A njî sidvą̑ dōjdȉla.* | *Kukurùžnjāk me grebẽ po vrą̄tu.* | *Dũvā mi po glą̑vi.*

Zatvoreno *e*

I samoglasnik *e* može u dugim slogovima biti malo zatvoren (po izgovoru između *e* i *i*). Ovdje je zabilježen kao *ę*.

Svę̃ga i mę̑sa i... Pà mu j' pïlića kad zakȍlje...[11]

Ovakav zatvoren izgovor samoglasnika *e* čuje se i kod refleksa jata (u dugim i kratkim slogovima). Radi se o samoglasniku koji su jezikoslovci okarakterizirali kao nezamijenjeni oblik praslavenskoga glasa jat (*ě*). Taj se nezamijenjeni jat u govoru može čuti kao zatvoreno *e* (*ę*), tj. glas između *e* i *i* ili pak kao jednosložni dvoglas *ei* (Finka, Šojat 1975: 16−21, 23−25; Finka, Šojat 1981; Jozić 2009).

Kopàu cę̄lī dân. | *Šta si tãka bléida?*

O tome će biti više riječi u dijelu koji govori o refleksima glasa jat.

Zatvoreno *i*

Ponekad se u dugim slogovima samoglasnik *i* izgovara pomalo „plitko" i zatvoreno. Taj zatvoreni *i* označen je znakom *į*.

Jel ôn iz Vį̑nkōvci? | *E, sį̑nko mõj!* | *Eno sį̑r skisïvā.*

Samoglasnici su inače nositelji sloga, a slogotvornu ulogu još može imati i suglasnik *r*.

---

[8] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Samoglasnik_zatvoreno_a_1.mp3.

[9] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Samoglasnik_zatvoreno_a_2.mp3.

[10] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Samoglasnik_zatvoreno_a_3.mp3.

[11] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Samoglasnik_zatvoreno_e.mp3.

2.2.2. Zamjena samoglasnika

U pojedinim riječima (hrvatskoga ili stranoga porijekla) dolazi do zamjene samoglasnika. Iako ova pojava nije česta, za svaki samoglasnik mogu se pronaći primjeri takve zamjene.

Samoglasnik *a*

− promjena *a* > *e*: *mȅter* (metar);

− promjena *a* > *i*: *pȁšnīk, pȁšnjīk* (pašnjak);

− promjena *a* > *o*: *komorãt* (franc. *camarade*)*, špȍret* (njem. *Sparherd*), *bogâžija* (franc. *bagage*).

Samoglasnik *e*

− promjena *e* > *a*: *pȍtljam* (poslije); *staláža* (stelaža, polica; od njem. *Stellage*), *fafarõn*;

− promjena *e* > *o*: *lȍšo* (loše).

Samoglasnik *i*

− promjena *i* > *a* kod glagolskih priloga; završetak *-ći* prelazi u *-ća*, a *-vši* u *-vša*: *rãdēća, trćẽća, sȉdāvša.*

Samoglasnik *o*

− promjena *o* > *a*: *apatéka*, *apatekarȉca, grȁmafõn, matȉka* (uz češće *motȉka*)*, pȁpećak, pavarȕša*;

− promjena *o* > *u*: *kȕmat, pušȅlica, pūzdêr, škȕla*, *škȕlarica*, *tȕmbula, zāpȗnak*.

Samoglasnik *u*

− promjena *u* > *i*: kod infinitiva glagola druge vrste osnova završava na *-ni*, umjesto *-nu* (kao u standardnom jeziku): *mȅtnit, mȅtnila, skȉnit, skȉnijo*... itd.;

− promjena *u* > *o*: *prȍslūk* (prsluk, od mađ. *przuslik*), *krȍmpīr, kokorȕzi, kokorȕžnjāk* (pored *kukurȕzi, kukurȕžnjāk), kòpus* (pored *kùpus*).

2.2.3. Redukcija samoglasnika

Ova je pojava najčešće vezana za gubljenje samoglasnika *i*, ali se i kod drugih samoglasnika može pronaći sporadičnih primjera.

Samoglasnik *i* gubi se:

− iz infinitivnoga nastavka. To je redovita pojava, gotovo bez iznimaka (nastavci *-ti* i *-ći* javljaju se samo pod utjecajem standardnoga jezika): *písat, glédit, dójdit, nãjt, ĩjt* itd.;

− na kraju glagolskoga priloga sadašnjega koji se izgovara bez krajnjega *-i*: *rãduć*, *nosẽć* (ali se kaže i *rãduća, nosẽća*);

− kod nekih oblika glagolskoga pridjeva radnoga: *vȉdit* > *vȉdila/vȉdla*, *mẽtit* > *mẽtila/mẽtla*;

− u imperativu, 2. lica jednine i množine: *dȑž', tȑć', káš'te, bȕd'te* (iako se čuju i oblici *dȑži, tȑći, kāžȉte, bȕdite*);

− kod vezn*ika ali, ili, niti* redovito se gubi krajnje *-i*: *al, il, nit*;

− kod čestice *li* (u nekim slučajevima): *jȅl* (*je li*)*, bȉl* (*bi li*)*, dȁl bi* (*da li bi*);

− u broju četiri ponekad se gubi središnje i krajnje *-i: ćètr;*

− kod nekih priloga: *kȍlko, tȍlko, vȍlko, nȍlko*;

− pri bržem izgovoru iz skraćenoga oblika 2. lica prezenta pom. glagola *biti* (*si*): *šta s' dȍšo; ćȕo s' màtēr šta ti kãžē*;

− pri bržem izgovoru aorista pom. glagola *biti* (*bi*): *ȉšla b' jã na mȉsu; ćȕla b' òna mẽne*;

− kod nekih imenica: *màt, ćīrlȉca*.

Samoglasnik *e* gubi se:

− pri bržem izgovoru iz skraćenoga oblika povratne zamjenice se: *to s' dešāvȁlo*;

− pri bržem izgovoru iz skraćenoga oblika 3. lica prezenta pom. glagola *biti* (*je*): *štã j' to; nĩj' bîlo sȍli; nàšla j' mène têntat, ȍšla j' u škôlu; ȍšo j' za krȁvama*;

− pri bržem izgovoru nekih brojevnih imenica: *dvôj, trôj, dȅstero, pedȅstero* itd.

Samoglasnik *o* gubi se:

− na početnom položaju pokaznih zamjenica i priloga: *vâj, vȍga, nâj, nȍga, vî, nî, vàmo, nàmo, vãko, volȉko, nolȉko, võde, nõde* itd.;

− kod veznika *nȅgo* (ponekad): *nȅg*';

− u dočetnom (završnom) položaju nekih priloških riječi (ponekad): *tȁk', mȁl', ùprav', zȁšt'*.

Samoglasnik *a* gubi se:

− u primjeru *kãst* (*kázat* > *kãzt* > *kãst*);

− kod zamjenica *nȅšta, nȉšta, svȁšta*: *nȅšt', nȉšt', svȁšt'* (u bržem izgovoru);

− kod veznika *pa* (u nekim slučajevima): *p'ônda, p'unũtra je*.

Samoglasnik *u* gubi se:

− u nekim prilozima: *mȅd* (među), *ȉzmed, ûjtru*.

2.2.4. Pokretni samoglasnici

Padežni nastavci *-oga, -ega, -ome, -omu, -emu* kod pridjeva, zamjenica i brojeva izgovaraju se s i bez krajnjega samoglasnika. Mnogo češći je izgovor bez krajnjih samoglasnika.

Izgovor s krajnjim samoglasnikom: *rad ćegã*, *na ćegã, bež njȅga, tȍga bȍga kod mȅne nȅmā.*

Na ćegã ću narȅzat kȕlēn?

Izgovor bez krajnjega samoglasnika: *kod tũđēg svîta, kȍg nâjvȍlīš*, *nȅma ćeg nȅmā*, *ònа svȁ u cr̃nōm, nȅma nȉkog svõg, jednõg sina ȉmām.*

Lîpo sȉdi i ne mljȁckāj; oćeš tãko i kod tũđēg svîta?

Primjer iz rada Š. Varnice: *... čuo sam i od mladog, al se mladom toliko ne čudim, jer kako no kažu „mlado ludo", a ja opet kažem svakomu starom čeljadetu koje tako kaže da „staro pameti nema" kad svojoj dici dadu na volju* (Varnica 1898: 86).

Kod nekih priloških riječi povremeno se javlja pokretni samoglasnik *-a* na kraju riječi (pa se riječi mogu izgovarati s i bez toga samoglasnika): *nȉkad – nȉkada*, *nȅkad – nȅkada, svȕd – svudā*. Češća je upotreba oblika bez krajnjega samoglasnika.

2.2.5. Zijev i sažimanje samoglasnika

U gradiškom govoru (kao i u bliskim govorima susjednih mjesta) dva samoglasnika mogu biti jedan pored drugoga (u jezikoslovlju se ta pojava naziva zijev ili hijat). Međutim, u nekim slučajevima dolazi do sažimanja (dva samoglasnika se stežu u jedan) ili se zijev uklanja umetanjem intervokalnih glasova.

Primjeri gdje su dva samoglasnika zajedno

− kod nekih imenica i priloga: *zȁova, sȁonīk, nȁumāko, nȁizūst*;

− u 3. licu množine prezenta: *kopȁu, znȁu, ćitȁu*, itd.;

− u glagolskom pridjevu radnom koji završavaju na *-eo* i *uo: klȅo, plȅo, dȍneo, ȕzeo, ćȕo, obȕo*;

− kod nekih glagola nastalih sufiksalnom tvorbom: *zaspaȉvat*;

− kod nekih glagola nastalih prefiksalnom tvorbom: *proodat, proòrat, proárat, naōdȁt se*;

− u riječima gdje se izostavljaju neki glasovi: *u grȁu, poȉtat, zàod, prokuȉvat, zamaȉvat* (izostavljeno *h*), *ćòek* (izostavljeno *v*), *tȕić* (od *tolič*);

− u nekim riječima stranoga porijekla: *grȁorast* (od njem. *grau*).

Primjeri sažimanja samoglasnika

− u glagolskom pridjevu radnom finalna grupa *-ao* redovito se sažima: *dȍšō, rȅkō, imô, spāvô, dô, krô, klô, slô, zvô* itd.;

− u prilogu *žô* (žao);

− kod imenica koje završavaju na *-ao* dolazi također do sažimanja, pa se imenice *posao, kabao, pijetao* izgovaraju ovako: *posô* (ali i *posôv*), *kabô* (ali i *kabôv*), *pītôl*;

− imenice kod kojih je grupa *-ao* u sredini također se sažimaju: *sône, sônice, rībônka* (ribaonica), *svīrôka* (sviraoka, prema Ivšić 1913: 184); ali postoje i primjeri bez sažimanja kao već navedeni *zȁova*, *sȁonīk* i sl.;

− *ou* se sažima u *u* u riječi *pũćica* (*dem*. od *poutka*, prema Ivšić 1913: 184);

− u poredbenoj riječi *kao* dolazi također do sažimanja, pa se ona izgovara *ko*: *nĩj' to ko nȅkad*;

− *oo* se sažima u *o* u primjeru *bùljok* (buljook).

Poslije ispadanja nekih konsonanata, zijev se uklanja sažimanjem:

− poslije ispadanja glasa *j* govori se *svédno*, *mâ*, *tvâ* (ali i *mȍja*, *tvȍja*), *prîtelj, avlîca, rakîca, Ilîca, Kadîć*;

− kod 2. lica prezenta pomoćnoga glagola *htjeti*: *ô' š* (*hȍćeš* > *ȍćeš* > *ȍeš* > *ôš*) i *nê' š* (*nȅćeš* > *nȅeš* > *nêš*);

− u primjerima *kâ' š* (kad ćeš), *kû' š* (kud ćeš), *tî' š* (ti ćeš) i sl.;

− poslije ispadanja suglasnika *h*, zijev se uklanja također sažimanjem: *snã* (*snàha* > *snaa* > *snã*, ali se govori i *snàja*), *Dôvi* (Duhovi), *kûjna, grâ* (graha), ali je uvijek *ȍrāsa* ili *ȍrāja*.

2.2.6. Umetanje intervokalnih glasova

Finalna grupa *-io* u glagolskom pridjevu radnom se ne sažima, već se umeće glas *-j-*: *rādȉjo, vȉdijo, mȅtnijo* itd.

Kod brojeva 11 − 19 samoglasnik *e* mijenja se suglasnikom *j*, tj. *ae* se mijenja u *aj*: *jedanâjst, dvānâjst* itd.

Ostali primjeri umetanja glasova: *na biròvu, u vecèju* itd.

2.2.7. Dodavanje samoglasnika (sekundarni vokali)

Ponegdje se na kraju riječi dodaju samoglasnici radi lakšega izgovora nekih stranih riječi koje završavaju na suglasničku grupu. Tako se npr. samoglasnik *-i* dodaje u ovim riječima: *bicȉkli, brȅnājzli, cȍkli, gȉrtli, krmenãdli, mȉšājfli, muškȁtli, nȁtkasli, rȉbīzli, šȉrājzli, štanȉcli, švȁrgli*.

2.2.8. Slogotvorno r

Kao i u standardnom jeziku, suglasnik *r* može vršiti slogotvornu funkciju: *jȅtrva, mrtâv, vȑšit, pr̃vā, kr̀sta, spr̄dȁt* (*se*).

2.2.9. Odrazi glasa jat

Jat (*ě*) je naziv za glas koji je u prošlosti postojao u hrvatskom jeziku i ostalim slavenskim jezicima. Točan izgovor toga slova nije poznat već postoje samo pretpostavke o njegovu izgovoru. Taj je glas (najčešće u srednjem vijeku) u slavenskim jezicima prešao u druge glasove, najčešće u *je, ije, e, i,* a ponekad i u glas *a*. Ta se pojava naziva odraz glasa jat.

U slavonskom se dijalektu glas jat odražava na nekoliko načina:

a) **ikavski** – jat se odražava kao *i – lipa, dite, mliko, crip, kolino, sidit* (npr. u Privlaci, Otoku, Komletincima, Vrbanji, Drenovcima);

b) **ikavsko-jekavski** – jat se odražava kao *i* u dugim slogovima i kao *je* u kratkim slogovima – *lipa, dite, mliko, pjesma, djed, djeca, đeca* (npr. u Županji, Štitaru, Bošnjacima, Babinoj Gredi, Sikirevcima, Gundincima, Tolisi, Domaljevcu);

c) **ekavski** – jat se odražava kao *e – dete, mleko, deda, vera* (npr. u Cerni, Rokovcima-Andrijaševcima, Šiškovcima, Retkovcima, Prkovcima, Ivankovu);

d) **ikavsko-ekavski** – jat se odražava kao *i* u dugim slogovima i kao *e* u kratkim slogovima – *dite, mesec* (npr. u Starim i Novim Mikanovcima i nekim mjestima u Baranji);

e) **neizmijenjeni jat** *ę* i *ei* – pretpostavlja se da se jat izgovarao kao *ę* (zatvoreno *e*) s mogućom realizacijom i kao dvoglas *ei – rę̄šȉla, vęnčânje, déite, mléiko* (npr. u jednom dijelu Gradišta)

(usp. Lisac 2003a: 33; Berbić Kolar, Kolenić 2014: 43–45).

Treba napomenuti da ne postoji mjesto čiji stanovnici govore potpuno ikavski, potpuno ekavski i sl. Tako će se u ikavskim govorima naći poneka riječ s ekavskim ili jekavskim odrazom jata, u ekavskim govorima pokoja ikavska riječ itd.

S obzirom na odraz glasa jat, govor Gradišta vrlo je specifičan i po tome se razlikuje od svih susjednih mjesta – u njemu se može čuti više izgovora glasa

jat. Pogledaju li se dijalektološke karte, lako se uočava da je područje oko Gradišta vrlo raznoliko po izgovoru jata. Tako su mjesta na sjeveru (Cerna, Šiškovci, Rokovci-Andrijaševci) ekavska, mjesta južno od Gradišta (Županja, Štitar, Bošnjaci) ikavsko-jekavska, a mjesta istočno od njega ikavska (Otok, Privlaka, Komletinci). Gradište se, dakle, nalazi u središtu toga višestrukog raslojavanja, stoga i ne čudi raznovrsnost izgovora glasa jat. Štoviše, ni cijelo mjesto nema jedinstven govor.

O govoru svoga mjesta poljodjelac Šimo Varnica pisao je još daleke 1900. godine: „U našem se selu govori tri vrsti, t. j. tri forme, i to ovako: U jednom kraju sela svit govori ovako: *ljestva, koljeno, koljeba, ljesice* i *pljeva*. Ovako govori svit u onom kraju, što je od crkve prema Cerni i natrag prema Županji. A onaj svit, koji je u onom kraju, što je od crkve prema Privlaki i Otoku, otaj ove riči gore navedene ovako kaže: *leijstva, koleba, koleijno* i t. d. Ovoga kraja ljudi su stanovi višim talim tako ko i kuće razdilite. Ovi' ljudi koji' su kuće od crkve k Otoku i Privlaki, nji'ovi su i stanovi na livoj strani zidanog druma; a oni ljudi, koji' su kuće na zidanom drumu, t. j. Od Cerne k Županji, nji'ovi su stanovi opet višim talim na desnoj strani zidanog druma. Ima nekoliko, koji su i pomišani, al' ji' je malo. Onda, koji' je ljudi kuća u jednom kraju, a stan mu je među stanovima drugoga kraja, otaj svit onda opet drukče razgovara: otaj svit onda opet ove riči gore navedene ovako kaže: *listva, kolino, pliva* i t. d. Tako isto govoru i one ženske, koje se udadu iz jednog kraja u drugi." (Varnica 1900: 131)

Poznati jezikoslovac Stjepan Ivšić u svom djelu *Današnji posavski govor* iz 1913. godine gradiški govor smješta i u ikavski i u ekavski: „U Gradištu neki govore *díte*, neki *déte*, a neki i *déite*; *pïškē*, *pĕškē* i *pĕiškē*. Različan se izgovor može čuti od istoga čeljadeta. Tako sam ja čuo od jednog starca s 84 godine: *svîst*, *svît* i *sĕdōga svêta*, *mléiko* i dr." Porijeklo raznovrsnosti govora u Gradištu Ivšić je tumačio tako da je izgovor *ei* nastalo od glasa *e*, pod utjecajem susjeda ikavaca (Ivšić 1913: 171).

Božidar Finka i Antun Šojat borave u Gradištu (i ekavskim selima jugozapadno od Vinkovaca) 1970. godine, a pet godina kasnije objavljuju rad *Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca*. U tom radu također, između ostaloga, obrađuju i temu odraza jata u Gradištu (Finka, Šojat 1975: 20 – 25). I oni zamjećuju da se odraz jata ne izgovara isto u cijelom selu, ali se u njihovu radu zamjećuju pogreške i nedosljednosti u razgraničavanju, tj. određivanju

koji dio sela govori kojim refleksom jata (Finka, Šojat 1975: 20). Važno je istaknuti da su Finka i Šojat prvi primijetili u Gradištu nezamijenjeni izgovor glasa *ě* koji se čuje kao zatvoreno *e* ili kao *ei.* Takav izgovor ne postoji ni u jednom okolnom selu. Radi se o izgovoru glasa jat koji se u Gradištu izgovara onako kako se, pretpostavljeno, izgovarao u staroslavensko doba – kao zatvoreno *e* koje naginje prema *i*. To zatvoreno *e* (označava se znakom *ẹ*) oni bilježe npr. u riječima: *rẹ̑ć, kọ̑rẹ̄n, crẹ̑vo*. Pored toga, zabilježili su i varijantu koja se čuje kao jednosložni dvoglas *ei* pa bilježe npr. *mléikȍ, dēitȅ, peitôl*. Dvoglas *ei* u Gradištu su već i ranije zabilježili Varnica i Ivšić, ali Finka i Šojat ga tumače kao varijantu nezamijenjenoga jata. Navodeći brojne primjere, Finka i Šojat zaključuju da se u Gradištu u dugim slogovima čuje ikavski, ekavski ili pak izgovor nezamijenjenoga jata (koji bilježe čak četirima realizacijama – *ẹ*, *ei, e*^{i} *ili* ^{i}*e*), a u kratkim slogovima ikavski, ekavski ili (rjeđe) jekavski izgovor.

Nedosljednosti Finke i Šojata u određivanju koji dio sela govori kojim refleksom jata ispravlja Željko Jozić baveći se istom temom u svom radu *Refleks glasa* ě *u današnjem govoru Gradišta* (Jozić 2009). Jozić (na temelju vlastitih istraživanja i vodeći se Varničinim tekstom) zaključuje da se govor u istočnom dijelu sela (od crkve prema cesti Županja − Vinkovci) razlikuje od govora u ostatku sela. Konkretno, Gradišci u dijelovima sela (ili kako bi Gradišci rekli: krajevima sela) koji se zovu Vršak, Varoš i Kolodvorska ulica (u selu zvana još i Posrani sokak) govore ponajviše ikavicom. Gradišci pak, u Crkvenom kraju, Lisićaku, Beću i Lopatnjoj bari (istočnom dijelu sela) imaju u svom govoru, pored ikavice, i poseban izgovor glasa *ě* koji se čuje kao zatvoreno *e* ili kao *ei.* Takav izgovor ne postoji ni u jednom okolnom selu. Prema Joziću, svi se Gradišci služe ikavicom kao zajedničkim govorom, i ikavica je svima u osnovi, s time da oni u istočnom dijelu sela još u međusobnoj komunikaciji govore i oblike s nezamijenjenim jatom. Prema Joziću, stanje refleksa jata u Gradištu je sljedeće:

− u dugim slogovima prevladava ikavski (u jednom dijelu sela) i ikavski s nezamijenjenim jatom (kao *ẹ* ili *ei*) (u drugom dijelu sela) dok ekavskoga izgovora nema;

− u kratkim slogovima prevladava ikavski (u jednom dijelu sela) i ikavski s nezamijenjenim jatom (kao *ẹ*) (u drugom dijelu sela), uz ponešto ekavskoga i jekavskoga izgovora.

Stjepan Sekereš (Sekereš 1982) je u okolici Našica također otkrio sličan izgovor jata kao u Gradištu (zatvoreno *e* s prizvukom glasa *i*), što navodi na zaključak da takav izgovor jata nije bio izoliran i da su ta dva područja u prošlosti (prije turskih provala) bila govorno povezana te da je takav govor bio u većem dijelu Posavine.

Stjepan Pavičić tvrdi da se u mjestu Podgorač kod Našica govori *ei* u dugim slogovima (*deite, leipo*) onako isto kako se govori u Gradištu (Pavičić 1953: 162). On tu pojavu tumači utjecajem susjednih ikavaca ili jekavaca na starinačko ekavsko stanovništvo. Raznovrsnost govora u Gradištu Pavičić tumači migracijama stanovništva kroz povijest (Pavičić 1953: 299): „... gdje dio stanovništva toga sela (Gradišta, op. a.) pripada polujekavcima, drugi dio čistim ikavcima, a treći ekavcima, koji govore danas upravo *ei* mjesto čistoga *e*... Kako je došlo do toga, da su u samom Gradištu poslije Turaka postojala tri govora, može se objasniti na ovaj način: zapravo je za turskoga gospodstva i prije još u 15. st. na mjestu kasnijega Gradišta ležalo nekoliko manjih sela, kako to i predaja zna, od kojih su ona bliže Cerni bila ekavska, ona bliže Privlaci ikavska, a Krašci i Ivaniševci u južnijem dijelu polujekavska. Oko 1700. većina se rodova iz tih sela smjestila u Gradištu, gdje se u to vrijeme našlo 100 porodica svih triju govora."

U prilog ovom Pavičićevu tumačenju ide i činjenica da Gradišci iz istočnoga dijela sela (Crkveni kraj, Lisićak, Beć i Lopatnja bara) imaju stanove „na livoj strani zidanog druma" (što bi rekao Varnica), tj. prema susjednoj Cerni na sjeveru te Otoku i Privlaki na istoku. Te Gradišce ću, radi jednostavnosti obrazlaganja, nazvati „Bećani". S druge strane, Gradišci „koji su kuće na zidanom drumu" (Vršak, Varoš – dodala bih tu i Kolodvorsku ulicu) imaju stanove „na desnoj strani zidanog druma", tj. prema Županji i na rijeci Beravi. Ovi posljednji često sami za sebe kažu da su „sa Berave" pa ću taj naziv koristiti za sve koji imaju stanove na toj strani seoskoga „atara". Kako je, za vrijeme Vojne krajine, stanovništvo iz manjih sela i zaselaka saseljavano u veća sela, pojedina sela prestala su postojati, ali na njihovu mjestu ostali su stanovi sa zemljištem na kojima su ljudi i dalje živjeli veći dio godine uzgajajući stoku i obrađujući zemlju. Stoga ne čudi da se u govoru Gradišta može čuti (pored danas prevladavajuće ikavice, zatvorenoga *e* i dvoglasa *ei*) i poneki ekavski odraz glasa jat (čak i hiperekavizam), vjerojatno kao nasljeđe iz bivših ekavskih sela koja su se tu nalazila prema Cerni ili pod utjecajem ekavskoga govora Cerne (ne računajući tu uobičajene ekavske riječi posav-

skih govora). Pogledamo li zemljopisnu kartu, točnije istočni dio gradiškoga i ceranskoga atara, vidimo duž šume neprekinuti niz stanova – sjevernije su ceranski stanovi, a južnije se na njih nadovezuju stanovi gradiških „Bećana“. Dakle, stanari tih sela su, i nakon saseljavanja u veća sela, bili na stanovima praktički susjedi i za pretpostaviti je da je i tada bilo određenoga međusobnog utjecaja na govor. Gradišci „sa Berave“ imaju stanove prema susjednim mjestima Županji i Štitaru u kojima je govor ikavsko-jekavski. Za pretpostaviti je da su Gradišci „s Berave” tu nekada imali sela koja su nestala saseljavanjem u Gradište. Kod njih su riječi s jekavskim refleksom jata nešto zastupljenije nego u ostatku sela. Tako će Gradišci „sa Berave“ reći *njȅko, njȅšta, koljȅba, ljȅstva* dok će „Bećani“ reći *nȅko, nȅšta, kolȅba, lȅistva*.

Dakako, u takvoj mješavini različitih izgovora glasa *ě* govor Gradištaca iz jednoga kraja sela može zvučati čudno pa i smiješno onima iz drugoga kraja sela. To se naročito odnosi na govor „Bećana“ i njihov izgovor dvoglasa *ei* koji je često predmet podsmjehivanja onih koji tako ne govore (Gradišci „sa Berave“, mještani okolnih sela). Vjerojatno se zbog toga taj dvoglas danas vrlo rijetko može čuti, može se reći i da je pred nestajanjem. Čak se i najstariji „Bećani“ trude zamijeniti ga mnogo prikladnijom ikavicom kao zajedničkim govorom svih Gradištaca. Kao ilustraciju mogu navesti primjer iz vlastite obitelji. Baka s očeve strane rođena je i odrasla u kraju sela zvanom Lisićak. Njezini roditelji govorili su *mleiko, deite, leistva* – dakle govor tipičan za taj kraj sela. Baka se udala u Varoš, u obitelj s pretežno ikavskim govorom. Kasnije su se preselili u Crkveni kraj. U bakinu govoru nikada u životu nisam čula nijedan dvoglas *ei,* iako je odrasla u kući gdje je takav govor bio uobičajen te je vjerojatno i sama u djetinjstvu tako govorila. Danas govori ikavski (uz ponešto ekavice i govora sa zatvorenim *e*). Taj prijelaz na ikavicu dogodio se vjerojatno tijekom školovanja ili nakon udaje u obitelj u kojoj je „bećki“ *ei* zvučao pomalo smiješno. Sjećam se momenata iz djetinjstva kada bi majka, otac ili djed ponekad zbili šalu upravo na temu otegnutoga *ei* kod bakinih roditelja. Rezultat toga je da se „Bećani“ pomalo srame specifičnosti svoga govora i da ga potiskuju na račun ikavice kojom govori većina sela. S druge strane, i sama ikavica se sve više potiskuje zbog utjecaja standardnoga jezika kroz školovanje, medije, doseljavanje stanovništva s drugih govornih područja i dr. Ikavicom dosljedno govore još samo najstariji mještani, dok ostali čak i u svakodnevnom govoru uz ikavicu sve više govore i standardni hrvatski jezik.

Gradište 1954. godine na vojnogeografskoj karti

Danas se, dakle, u Gradištu mogu čuti sljedeći izgovori refleksa glasa *ě*: *i, ę* i *ei, je* i *e.*

Refleks *i*

Iako je, u već navedenom radu Finke i Šojata (Finka, Šojat 1975), Gradište svrstano u ekavske govore jugozapadno od Vinkovaca (gdje pripadaju i Cerna, Šiškovci, Rokovci-Andrijaševci, Ivankovo itd.), autori naglašavaju da je to svrstavanje uvjetno jer se u Gradištu ekavica javlja samo sporadično i smatraju da su dosadašnji istraživači (npr. Ivšić) svrstavali Gradište (dijelom) u ekavske govore zbog izgovora zatvorenoga *e* (*ę*) koji su interpretirali kao glas *e*. Danas je u Gradištu daleko najzastupljeniji ikavski govor (vjerojatno kao i u doba istraživanja Finke i Šojata), gdje glas jat (najčešće) daje *i* (u dugim i u kratkim slogovima). Ovi oblici mogu se čuti u svim dijelovima sela: *bílo* (bijelo), *bìžat, blîd, cĩćka, cidȉlo, cídit, cîv, crîp, crîvo, cvît, cvĩće, ćòvik, dìca, dȉdāk, dȉlat, dílit, díte, dȉver, divôjka, drímat, dvî, gnjízdo, grĩj, gríšit, ìsić, ȉspovīd, ispovȉdat* (*se*)*, jȉst, jȉlo* (uz danas običnije *jȅst, jȅlo*)*, jȉzbina, líja* (lijeha), *lĩk* (*lijek*)*, lîn, lîp, lipotȉca, lȉpšī, lîvo, lípit, lȉstva* (ali i *lȅistva* i *ljȅstva*), *lȉto, klĩšta, kolȉnak, mȉjūr, mínjat, mĩsīm, mísit, mȉra, mȉrit, mȉsēc, mȉsećārka, mȉsećina, mȉsto, mīšȁt se, mlíko, nadínit, nasȉckat, nasīćêm, natríbit, navístit, nedȉlja, obȉsit, odīlȉt se, osîćat, osídit, otríbit, písak, pȉšicē, pītôl, pȉvat, plîšanj, plîvnica, prìspit, prìsist, procídit, ponedȉljak, pòsić, povȉšat, pripovídat, prìsić, prîsno, rîć, rȉpica, sȉckat, sȉć, sîdo, sȉme, sîno, sidĩm, sȉst, sȉtīm se, sȉtit se, slîp, smĩj, smȉt, snîg, snitljîv, srída, svíća, svît, svítit, svítlit, svȉtlo, tîlo, tȉme, tȉmenjaće, tîsno, tîsto, tȉt, trȉbat* (pored *trȅbat*), *tríbit, trĩm, trȉšnja* (uz danas običnije *trȅšnja*), *trĩzān, ùspit, ùvīk, vínac, vȉra, vȉrovat, vȉšalica, vȉšat, vȉtar, vrȉća* (ali i *vrȅća*), *vrīdân, vrídit, zabiljȅžit, zamínjit, zamísit, zavȉtārno, zāvȉtovat se, zdȉla, zvízda* itd.
Ikavski se izgovaraju i riječi *dȉteljina, drínak, otrīpȁt se, prígib, pritrípat, sívat, sîvtat, uvrīdȉt se*.

> *Uklādȉ si i jȉdi. Mȉsēc dānâ kobasȉca mōrȁla dȕrat.* | *Ȁrto, na mȉsto.* | *Povȉšala sam vȅš na jèdek.* | *Ȅno uvāžȁju sîno.* | *Ne mogȕ se sȉtit.* | *Onȉ su nȁš svît.* | *Jȉdēm trȉšnje.*

Ikavske oblike imaju i glagoli III. vrste koji u nastavku infinitiva imaju refleks jata: *bòlit* (*prez. bolĩm,* prid. rad. *bolȉjo, bolȉla*)*, gòrit* (*gorĩm, gorȉjo, gorȉla*; ali i govori se i glagol *gòret*)*, grȍmit* (*grmĩm, grmȉjo, grmȉla*)*, kípit*

(*kīpîm, kīpȉjo, kīpȉla*), *lètit* (*letĩm, letȉjo, letȉla*), *polúdit* (*polūdîm, polūdȉjo, polūdȉla*), *razùmit* (*razumȉjēm, razumȉjo, razumȉla*), *smȑdit* (*smrdĩm, smrdȉjo, smrdȉla*), *stȁrit* (*stȁrīm, stȁrijo, stȁrila*), *svȉdit se* (*svȉdīm, svȉdijo, svȉdila*), *trȉpit* (*trpĩm, trpȉjo, trpȉla*), *vȉdit* (*vȉdīm, vȉdijo, vȉdila*), *vȉsit* (*vȉsīm, vȉsijo, vȉsila*), *žívit* (*žīvîm, žīvȉjo, žīvȉla*) itd. Ovi su oblici vrlo postojani čak i kod mlađih govornika koji nastoje govoriti standardnom jekavicom; tako će isti govornik reći npr. *mlijéko, cvijêt, mjȅsec*, ali i *bòlit, bolȉla, gòrit, gorȉla, polúdit* i sl. Glagol *obazrẽt se* izgovara se ekavskim refleksom jata.

Treba napomenuti i da zbog ikavskoga refleksa u nastavcima nema razlike u obliku između pojedinih glagola; tako npr. *ogládnit* znači ‘ogladniti’ ali i ‘ogladnjeti’, *crvènit* (se) znači ‘crveniti’ i ‘crvenjeti se’, *plávit* (se) znači ‘plaviti’ i ‘plavjeti se’ itd.

Ispred glasa *j* refleks jata je ikavski: *smìjat se, grȉjat* itd., kao i ispred komparativnoga završetka *-ji*: *starȉji, bogatȉji, krupnȉji* itd.

Glagolski oblici i prilozi s prefiksom *pre-*, izgovaraju se gotovo uvijek s glasom *-i* (*pre* > *pri*): *pripísat, prìvest, privȁrit, prinòćit, pritòćit, prifãlīta* (prehvaljena), *prisòlit, pritȅrat, pripȁst se, pritȅrāna* (pretjerana), *prȉkuće, prȉdnōć, prȉdzoru, prȉdvećē, prȉklāne* itd.

Prefiks *-pri* mogu imati i neki pridjevi: *prȉslān, prȉsladak* (ali su mogući i oblici *prȅslān, prȅsladak*).

Prilozi *dě, nigdě, negdě, svagdě* izgovaraju se *dȉ, nȉgdi, nȅgdi, svȁgdi.*

Prijedlozi *pred* i *preko* izgovaraju se najčešće s *-i*: *prȉd, prȉdā se, prȉda mnjom*, *prîko* (ali se ponekad govori i *prȅd, prêko)*.

Šimo Varnica u svom radu bilježi i neodređene oblike zamjenica u ikavskom obliku: *nitko, nika* (u značenju netko, neka) itd. (Varnica 1898: 10). Danas se, međutim, takvi ikavski oblici ne čuju. Zanimljiv je i njegov primjer *posljam jila* (Varnica 1898: 53) jer se danas obično kaže *jȅla*.

Postoje i riječi koje se izgovaraju kao ikavske, a u kojima nema refleksa jata, npr. *cìment, đȉteljina, srȉća* (ali i *srȅća*).

Kosĩm đȉteljinu.

Refleksi *ę* i *ei*

Govore ih „Bećani“ u dugim i kratkim slogovima.

Refleks *ę*: *cę̄lī, rę̄šȉla, strę̄ljânje*, *vę̏ćito, dę̏ćko, vę̀ćat.*

> *A õn je vę̏ćān, a krȉzmān; ȅto što ne ȉde u cr̃kvu.*[12] | *Kȍpāli rȅpu cę̄lī dân.*

Kako je već napomenuto prilikom opisa inventara samoglasnika, u Gradištu se zatvoreno *e* može čuti i u dugim slogovima riječi koje nemaju refleks glasa jat.

Refleks *ei*: *déite, blêid, mléiko, prêisno, têilo, lêip, lêipo, dvêi, dèica, jêilo, lèistva, grȅijat, vrēidân* itd. Dvoglasom *ei* izgovaraju se i riječi *prêij, préit* (prijeći).[13]

> *Šîmo, dêite mȍje, slȕšāj dȁdu.* | *Šta si tãka bléida?* | *Dvêi jȁbuke mȍje rumȅne!* | *Tûgo mȍja, préidi na drȕgōga!*

Pri tome treba uzeti u obzir da podjela na „Bećane“ i Gradišce „sa Berave“ koja je i nastala po kriteriju izgovora ovih glasova nikako nije striktna: ponekad i netko „s Berave“ može izgovoriti *ę* i *ei,* isto kao što i „Bećani“ mogu ponekad reći npr. *njȅko.* Suživot ovih dviju grupa, međusobna ženidba, seljenje iz jednoga kraja sela u drugi svakako doprinose miješanju i međusobnom utjecaju jednoga govora na drugi.

Šimo Varnica u svom je radu također bilježio primjere odraza jata kao *ei,* premda prilično rijetko. Tako bilježi npr. riječi *dreik*, *leine*, *beilo*, *seino* (Varnica 1898: 47, 53, 54, 62). Varnica piše najčešće ikavicom. Ponekad, kada zapiše odraz *ei,* zabilježi uz njega i ikavski odraz: *Reduša ostane doma spremla kojšta za ručak, guli repice, sije brašno, pere meso, loži vatru, pristavlja vodu i jeilo (jilo), rani guske, kokoše, patke i pure...* (Varnica 1898: 63)*. Više ima sinova koji živu slabo sa ocim i s materom nego koji živi lipo. Četiri tala živi slabo, a neznam peti živili leipo* (Varnica 1898: 87)*.*

Varnica bilježi *ei* i u jednom obliku gdje nema odraza jata: *preija* (*prija,* prijateljeva žena) (Varnica 1898: 90).

---

[12] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Samoglasnik_zatvoreno_e_jat.mp3.

[13] Neke od tih riječi, kako je već navedeno, mogu se čuti i u ikavskom obliku: *díte, prîsno, tîlo, lîpo, dìca, jȉlo, grȉjat, mlíko, vrīdân*.

Dvoglas *ei* se i danas može čuti i tamo gdje nema odraza jata: *néisam, néij', jedanêist, dvānêist, naprȅila, zaborȅila*[14] itd.

Refleks *je*

Ponekad se u govoru mogu čuti i jekavski oblici (naravno, u kratkim slogovima): *pjȅsma, djȅca, pjȅvat, pȍtlje, pȍslje, pjēvê, naposljȅtku, koljȅno, zgnjȅst, ljȅto, ljȅtna kûjna, prȍljetos, ljȅtos, ljȅstva, mljȅt, sàmljet, mjȅsto, vjȅra* [15].

Gradišci (češće oni „sa Berave") oblike *nekad, neko, neki, nešta, negdi* izgovaraju jekavicom: *njȅko, njȅkad, njȅki, njȅšta, njȅgdi, njȅkoji, njȅkaki* (za razliku od „Bećana" koji to češće izgovaraju ekavicom).

Isti govornici „sa Berave" upotrebljavaju i neke hiperjekavizme: *koljȅba* (kod „Bećana" je to češće *kolȅba)*.

> *Jel ko kad ćȕo tû njegȍvu pjȅsmu?* | *Ìdēm koljȅbi* („Berava") / *Ìdēm kolȅbe* („Bećani").

Refleks *e*

Postoje i primjeri ekavskoga izgovora jata (u dugim i u kratkim slogovima): *bȅgat, ćòek, dȅćko, devenȉca, dȍle, gusènica, pȅnja* (pjena), *lȅšnjāk, otȅrat, utȅrat, tȅrām, pobȅgō, īzbȅglica, strēljânje, rên, upotrébit, vȅru mu, zanovétat* itd. Ekavski se izgovaraju i riječi *odnẽt, donẽt, ponẽt, snẽt, kȍrēn, lêgat.*

> *Jã sam šȉbe im odrȅzala, ȍdnela...*[16] | *Nȅko nam je lȅšnjāce izgrȉzō.* | *Utȅrāj kȍkoše u kokošínjac.* | *Upotrẽbī se sa šȅstārom, dok narȉšēm krûg.*

Poneke riječi mogu se izgovarati i s glasom *ẹ* i *e*. Zatvoreno *e* je često teško prepoznati u izgovoru jer se lako prometne u čisto *e*. Tako se može čuti npr. *cẽli* i *cẹ̃li, dȅćko* i *dẹ̃ćko*.

> *Cẹ̃li dân sȁmo šlîngaju.*

---

[14] Zadnja dva oblika nastala su gubljenjem suglasnika *v* i zamjenom samoglasnika.

[15] Mnoge od tih riječi čuju se, kako je već navedeno, i u ikavskom obliku: *dìca, pȉvat, lȉto, mȉsto, vȉra*.

[16] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Samoglasnik_cisto_e_1.mp3.

Kod „Bećana“ prilozi i zamjenice s prefiksom *ne-* govore se najčešće upravo s tim prefiksom: *nëkad, nëko, nëšta, nëkaki, nëgdi*.

Nëko nëšta znâ.

Kod nekih priloga i pridjeva govori se *pre*: *prëkstra* (prekosutra), *prëslano, prëslatko* (ali i *prȉslano, prȉslatko*), *presȉtno*.

Prëkstra je svétak.

U prijedlogu *prĕma, ĕ* daje *e*: *prëma*.

Nĕmā to zȍrta prema starȉjima.

Iza glasa r najčešći je ekavski odraz jata: *rëzat, rëpa, skorët se* (*skȍrīm, skorëo, skorëla*), *gòret* (*gorȋm, gorëo, gorëla*), *progorëlo se, razgorëlo se, izgorëlo,* a postoje i ikavski odrazi: *grȋj, grȉjat* (uz *grëijat*).

Ȉdēm okäjat gríje.

U dativu i lokativu jednine imenica e-vrste pored nastavka *-i* može se čuti (dosta rjeđe) i nastavak *-e*: *k mȉse, na mȉse, u komȍre.* Budući da su oba navedena nastavka (*-i* i *-e*) refleksi nekadašnjega jata, ovi se oblici s nastavkom *-e* mogu ubrojati u ekavske elemente.

Postoji i određeni broj hiperekavizama, tj. riječi u kojima glas *e* zamjenjuje glas *i* čak i na mjestima gdje nema refleksa glasa jat: *sêr, sëra* (uz češće *sîr, sȉra*), *sikëra, senȉja* (uz češće *sinȉja*), *lëmūn, mërīs* (uz češće *mȉrīs*), *cëkla, vezetírat* (vizitirati). Hiperekavizam *kolëba* govore većinom „Bećani“. U primjeru *inëkcija* glas *e* zamjenjuje skupinu *je*.

Razbȉjām bundëve uzâm sikëru. | Ȉdēm na inëkcije.

Glagol *smȉt* (*prez*. *smȉjēm, smȉjēš* itd.) ima ekavske odrične oblike prezenta: *në smēm, në smēš* itd.

Pokoja ekavska riječ čuje se i kod Ceranki udanih u Gradište, npr. *céna*, *prêsno, sëme* itd.

2.3. Suglasnici

Broj suglasnika kao i njihov izgovor u određenoj mjeri odstupaju od stanja u hrvatskom standardnom jeziku. Glas *h* se ne ostvaruje (samo se povremeno čuje i rezultat je vanjskih utjecaja), a parovi afrikata (*č – ć* i *dž – đ*) svedeni su na jedan par (*ć* i *đ*).

2.3.1. Izgovor pojedinih suglasnika

Glas *h*

Kako je već navedeno, gradiški govor, kao i većina govora slavonskoga dijalekta (Lisac 2003 a: 34), ne pozanje glas *h,* osim sporadičnih primjera u riječima nedavno preuzetim iz drugih jezika (*psȉha, pȍhovano*), u nekim prezimenima stranoga (ili hrvatskoga) porijekla (*Hȅrman, Hũber, Štȁjdohar, Tròha, Hȍrvat*) i u nekim imenima (*Hȓvoje*, *Hrvãcka*). Svi navedeni primjeri rezultat su vanjskih utjecaja (bilo drugih jezika ili drugih dijalekata hrvatskoga jezika).

Osim spomenutih iznimaka, glas *h* se u pravilu uklanja, i to na više načina:

a) nestajanjem:

− na početnom položaju u riječi: *ãm, ȁjde, aljȉna, ȁrat, ȅklat, iljȁda, lâdan, ladovȉna*, *òću, òdat* (hodati), *ȍklica, rána* (hrana), *rãst* (hrast)*, ŕcat* (hrkati), *rên, rípat* (hripati)*, rȍpa, rtȅnica, ućȋ* (huči)*, tȉt* (htjeti)*, vȁtat*;

Narūćȉla sam dvî ȍklice i nȋ mi napràvijo.

− na središnjem položaju u riječi: *dànit* (dahnuti)*, odànit, otránit, uzdànit, grôtom* (grohotom)*, u grȁu, grȁōm, kínit* (kihnuti), *mánit, maȕna, meàna, njȉov, oglȕnit, oládit, poȉtat, púnit* (puhnuti)*, strȁota, usànit, uvȁtit, zamánit, zamaȉvat, zàod*;

Dê, dàni màlo, opoćȉni! | Ônda mȋ skȕvāmo u grȁu màlo šûnkē.

− na dočetnom (završnom) položaju u riječi: *grȁ, strâ, ȍdmā* (i *ȍmā*)*, krȕ, siròma, njî, tãkī* (takvih)*, vãkī* (ovakvih)*, vȅlikī* (velikih)*, vȓ, svȉ* (svih)*, kòžu, trȍbu*;

Ȅno je u provȍzu, vȉjē grȁ. | Pȍpēla mi se vȅće na vȓ glāvê.

b) zamjenom drugim glasovima:

− glasom *v*: *bùva, dȕva, duvân, dúvat, glûv, krȕva, kȕvat, kožȕva, trbȕva, màćuva, mârva*, *mávat, mùva, mȕvār, ȍćuv, pàzuv, prâv, púvat, rȕvo, sûv, usplavīrȉt se, ȕvo*;

Šta vâj ćúka ȉmā būvâ! | Bȕde, bòme, i būvâ u rubȉni.

− glasom *j*: *ćȉjat, díjat, đȉja, grȉj, ȉstīja, kíjat, mȉjūr, orâj, orȁja, najérȉt se, napotijānu, smȉj* (i *smẽij*)*, snàja, strâj, strȅja*;

Dōjđȉte kod mȅne ćȉjat pêrje. | Ne mȍre se díjat od vrućinẽ.

− glasom *k*: *gevȉkt*, *kùktit* „huhtjeti”, proizvoditi zvuk hukanjem, *pàrok*, *rȉktat*, *siromãk*;

Bȉjo u nâs na zȉdu sât na gevȉkte. | Svȅ kuktẽ, smījû se!

− glasom *p: dàptat, uzdàptat se, uzdaptȉt se*;

Bȍže svẽtī, ȁl sam se uzdaptȉla!

− glasom *š: snáša.*

Dok se nosȉla po šokȁćki, zvȁli ju snáša.

Glas *f*

Izgovor suglasnika *f* bilježi se:

− najviše u stranim riječima i imenima: *fârba, fârbat, flàša, fišek, fenjêr, fabrȉka, fàlit* (nedostajati), *falînka, firānga, fùrtōm, flèka, fitīlj, frâtar, sèfort, Safet*;

Ȕvīk flàša rakȉje prid njȋm na sinȉji. | Nàša strînka, onà je jâko volȉla Sȁfeta[17] *slȕšat.*

− u imenima i prezimenima: *Fránjo, Frânca, Fìlip, Filīpȍvić*;

Baba Frânca dolâžala k nàšōj kȕći glèdat televîziju.

− kod zamjene suglasničke skupine *hv*: *fála, fálȉt* (hvaliti)*, fãlīt* (hvaljen)*, fât*;

Jesi kā̧zȁla fála?

[17] Safet Isović – poznati bosanskohercegovački izvođač sevdalinki.

− glas *f* zamjenjuje *p* u riječi *safũn*;

Òna mẽni ȕvīk za ȉmendān kavẽ i mirisȁvōg safúna donesẽ.

− u riječima *ȁfto, ȁftobus, ȁftopũt* zamjenjuje glas *u*;

Jã ȁftobusīm ȍdēm na pȉjac.

− u riječima *pilĩr* i *kâmpor* (pored *kâmfor*) umjesto *f* izgovara se glas *p*;

Bîli pilíri za Ȁustro-Ȕgarskē.

− u riječi *vȁjda* umjesto *f* izgovara se glas *v* (tur. *fayda*);

Nẽmā nȉkakē vȁjdē od tȍg.

Glas *r*

Postoji mogućnost gubljenja suglasnika *r*: *jućẽ,ućẽ* (jučer), *prȉkućē* (prekjučer), *ȕvećē* (uvečer).

Dànas snîg, a ućẽ tãko bîlo lîpo.

Glas *v*

U određenim situacijama glas *v* zamjenjuje *h*: *bùva, mùva* itd. (kao što je već rečeno kod opisa suglasnika *h*).

U pojedinim riječima glas *v* se ne izgovara: *brẽska, ćòjek, izlāćit, razlāćit, naprẽila* (*napràvila* > *napràila* > *naprẽila*), *naprît, zaborẽijo, zaborẽila, zaborît* [18] [19], *šljȉovica, ćetr̃tī, ćetr̀tak, Sȉsvete, si dvâ*.

Jã vȍlīm razlāćit lȍkše, bȍlje tô neg kupõvnō! | Jesi zaborẽila šta sȁm ti kāzȁla?

Javlja se kao sekundarni glas na kraju riječi: *posôv* (G *pòsla*), *kabôv, kotôv* (pored *posô, kabô, kotô*).

Tãki je žẽnski posôv, nȉko ga ne vȉdī.

---

[18] Oblici *naprît, naprẽit, zaborît, zaborẽit* čuju se danas vrlo rijetko. Zamjenjuju ih standardni oblici *napràvit, zaborȁvit*.

[19] Donekle sličan primjer zabilježili su i Finka i Šojat u Cerni, gdje se glas *v* zamjenjuje glasom *j*: *prȁded je prȁjio kȕću* (Finka, Šojat 1975: 40).

Suglasnik *v* se u nekim stranim riječima zamjenjuje s *b*: *kȉrbāj* (kirvaj, njem. *Kirchweihe*), *bârdat* (tal. *vardare*).

U riječima *prȍdava, ùdava* i *meráva* glas *j* zamijenjen je glasom *v.*

Glas *j*

U pojednim situacijama glas *j* se izostavlja:

− između samoglasnika: *svédno, drȕkćē, svȁćē* (pored *svȁćje*), *avlîca, sinîca, prîtelj*;

− između suglasnika i samoglasnika: *gȗšćē* (guščje), *pȁćē* (pačje), *ovćê, kokošê, mȉšē, vrȁžē, Mâjka Bȍžā, otīt, komšîskī*;

− u 2. licu imperativa glagola iza samoglasnika *i*: *pî, popî, napî se, ubî se*;

− u 3. licu množine prezenta: *tkȁu, kopȁu, znȁu*;

− u glagolskom pridjevu radnom (oblici muškoga roda u jednini) kod glagola kojima infinitivna osnova završava na *-i,* a imaju glas *j* u zadnjem slogu osnove, taj se glas *j* gubi jer glagoli imaju između infinitivne osnove i nastavka *-o* umetnut još jedan glas *-j-*: *dòjit – dojȉ-j-o* > *dojȉjo* > *doȉjo*. Na isti način nastali su i oblici *broȉjo, gnoȉjo, kroȉjo, napoȉjo, prisvoȉjo, razdvoȉjo, spoȉjo, štroȉjo, tāȉjo, znoȉjo* itd.;

− na početku riječi: *orgân, organskâ* (ali i *jorgân, jorganskâ*);

− kod pomoćnoga glagola *nȉ* (nije).

Glas *j* se često umeće (kao sekundarno *j*):

− u glagolskom pridjevu radnom muškoga roda umetnuti glas *j* uklanja hijat: *bȉjo, rậđȉjo* itd.;

− u brojevima 11 – 19*: jedanâjst, dvānâjst, trīnâjst* itd.;

− u komparativu nekih pridjeva: *gȍrjī, gȍrjā, gȍrjē* (ali ne i kod*: bȉžī, jȁćī, tȅžī*);

− u nekim riječima stranoga porijekla: *râdijo* (radioprijemnik), *avijõn, kamijõn, milijõn.*

Glas *l*

Glas *l* gubi se u glagolskom pridjevu radnom i nekim imenicama (*al* > *ao*), pri čemu dolazi i do kontrakcije samoglasnika (*došao* > *dȍšō*), što je već objašnjeno ranije u razmatranju kontrakcije samoglasnika.

Kod nekih pridjeva i imenica *l* na kraju riječi ostalo je neizmijenjeno: *debêl, vèsēl, kȉsēl, tȍpāl, trûl, ânđel, pītôl*, *sôl, vôl, stôl, sȍkol*.

U sredini riječi na kraju sloga *l* ostaje neizmijenjen: *sȅlskī, télci, stêlna, kõlćić* ili *l* daje *o*: *rāzdȉonīk, stȅona.*

Glas *l* se ponekad umekšava, često ako stoji ispred samoglasnika *i*: *đȉteljina, gljísta, kljȉšta, naćúljit, ogúljit, promòljit, otkòljit, raskòljit* te u još nekim slučajevima: *nàljat, nāvȉljak, pȍtljam, pȍslje, stôljnjāk, ùljat, vȉžljast, žgljȍb.*

U riječi *sàlma* (sarma) *l* zamjenjuje glas *r*.

Postoje primjeri umetanja glasa *l* (epentetsko *l* i umekšavanje glasom *j*): *dôljnji, doljnjãk, sprȅmlja, sprȅmljat.*

U nekim se riječima gubi *l*: *blȁgosov, tȕić*[20] (tolič).

Glas *n*

Suglasnik *n* također se može umekšavati ispred *i*: *gnjízdo, promínjit, razmínjit, krúnjit, natrúnjit, šnjȉta* (i *šnȉta*) te u još nekim slučajevima: *fírānjga* (i *fírānga*), *štrânjga* (i *štrânga*), *vȁnjkūš, cȉganjskī, marvenjskî.*

U rijetkim slučajevima *n* se može čuti umjesto *nj*: *lanskî, svȉnskī.*

Glas *r*

Kod nekih priloga i imenica glas *r* na kraju riječi može otpasti: *jućẽ, prȉkućē, zȁkućē, ȕvećē, vȅćē*.

Kod glagola *moć* glas *r* može zamijeniti glas *ž*, pa se tako govori *mȍrem, mȍreš, mȍre, mȍremo, mȍrete*; uz uobičajene *mògu, mȍžeš, mȍže* itd.

Glas *d*

Suglasnik *d* se ponekad gubi na kraju priloga *kad*, *sad, nekad, kud, nekud, svud.*

Kȁ' ćeš se žènit? | Ka' te jā uvàtīm! | Sȁ' ćeš vȉdit. | Kȕ' ćeš?

---

[20] Više o prilogu *tuić* pogledati u Morfologija: Prilozi.

Prilog *ȍdmā* može se izgovarati i bez *d*: *ȍmā.*

U riječi *komorãt d* se mijenja s *t* (franc. *camarade*).

Glas *g*

Suglasnik *g* se u riječi *germa* zamjenjuje s *k: kérma*.

Obrnuto, u riječi *kit* (smjesa za spajanje) *k* se zamjenjuje s *g*: *gȉt*.

Glas *t*

Prilog i čestica *ȍpēt* može se izgovarati i bez glasa *t*: *ȍpē*.

Glas *t* često se gubi u pridjevima tipa *kȍrisān* (< *kȍristān*), vjerojatno pod utjecajem oblika za ženski i srednji rod (*kȍrisna*, *kȍrisno*). Slično tome, govori se *mâsan, pȁkosān, rȁdosān, žȁlosān*.

Glasovi *č, ć* i *dž, đ*

U gradiškom govoru ne razlikuju se glasovi *č* i *ć* te *dž* i *đ*, što nije samo obilježje govora ovoga mjesta već svih ekavskih sela jugozapadno od Vinkovaca i još nekih područja slavonskoga dijalekta i štokavskoga narječja (Finka, Šojat 1975: 32–34, 38–39; Lavrnić 1983: 25, 31–33; Lisac 2003 a: 33).

Umjesto glasova *č* i *ć* (kako se izgovaraju u hrvatskome standardnom jeziku) izgovara se glas koji je po izgovoru između tih glasova, ali ipak bliži glasu *ć* negoli *č*, pa ću ga i označavati kao ć: *bâšća*, *ćòjek, ćetȉri, ćȕjēm, tòćak, ćićak, ćèkrk, tȍćno, vȅće, mȁćka, ućẽre, Spȁćva, Bẽć, berãć, ćȕp, ćȍrav, kćî, kućãr, vȍćka, jȁstućić, tȓć'* itd.

Ćȕjū bȁbe u bâšći da pōdnê zvonĩ, pa tȓć' u kȕću da glȅdau sêriju.

Slično, umjesto glasova *dž* i *đ* izgovara se glas bliži glasu *đ* negoli *dž*, pa ću ga i označavati kao *đ*: *đãk* (džak), *đèp, òđak, pênđer, đigère, bȕđāk, đáci, suđẽ, glèđēm, đérma, tũđe* itd.

I mĩ smo na stārōj kȕći imȁli pênđere na kàpce.

Dosljedno razlikovanje glasova *č* i *ć*, *dž* i *đ* može se čuti u žena iz posavskih mjesta (Štitar, Bošnjaci i dr.) udanih u Gradište koje taj izgovor obično zadržavaju u svojem govoru tijekom cijeloga života.

2.3.2. Suglasničke skupine

Ispitujući nafrekventnije suglasničke skupine u gradiškom govoru i uspoređujući ih sa standardnim jezikom, može se zaključiti da su te grupe većinom očuvane. Navode se samo primjeri gdje dolazi do znatnijih odstupanja od standardnoga jezika.

Grupa *tk*

U upitno-odnosnoj zamjenici *tko* i neodređenim zamjenicama *netko, nitko, svatko, itko* prvi se suglasnik ne izgovara: *kȍ, nȅko, nȉko, svȁko, ȉko*.

Suglasnička skupina *tk* očuvana je u nekim primjerima: *tkȁt, tkȁnica, tkânje, tkanjȅni, tȅtka, pȁtka, pētkîm, svētkîm, òtkrit*.

Grupa *pć* (*pč*)

Grupa *pć* (pč) na početku riječi se ne izgovara, već se kaže: *ćèla, ćélac, ćelĩnjāk* (umjesto *pčela, pčelac, pčelinjak*).

Grupa *pt*

Ni grupa *pt* na početku riječi se ne izgovara, već se kaže: *tȉca, tȉćjē* (i *tȉćē*) (umjesto *ptica, ptičje*).

Grupa *kć*

Ova grupa je stabilna, kaže se *kćî, kćȅri, kćéra* (ali se govori i *ćȅri*, *ćéra*).

Grupa *hv*

Budući da se suglanik *h* ne izgovara, ni ova grupa se ne izgovara, već se grupa zamjenjuje suglasnikom *f*: *fálīt* (hvaliti), *fála, faljen Ìsus, zafálīt, fât* ili suglasnik *h* ispada: *uvȁtit, uvȁtila, privȁtit, navȁtat*.

Grupa *gd*

Na početku riječi umjesto *gd* izgovara se *d*: *dȉ* (gdje), *dìgod*. U sredini riječi grupa *gd* se izgovara: *nȉgdi*, *nȅgdi, svȁgdi*.

Grupe *ds* i *ts*

Umjesto grupe *ds* i *ts* često se čuje *c*: *ljȕcki, gȍspocki, Šȉcki, brȁcki, Hrvãcka*.

Grupe *jd* i *jt*

Ove su suglasničke skupine vrlo česte u gradiškom govoru i predstavljaju arhaičniji način izražavanja u kojem nije izvršena glasovna promjena jotovanja (*jd* > *đ* i *jt* > *ć*). Slično se govori i u ekavskim selima jugozapadno od Vinkovaca, ikavskim govorima Privlake, Otoka i Komletinaca i još nekim govorima slavonskoga dijalekta i štokavskoga narječja (Finka, Šojat 1975: 44; Lavrnić 1983: 35–36). Stariji ljudi u Gradištu i danas (kao i u vrijeme Ivšićeva istraživanja) često govore: *dõjt, dõjdē, dõjdēm, ȍjdēm, nãjt, nãjdē, nãjdēm, ĩjt, izĩjt, izĩjdēm, zãjt, zãjdēm*. Mlađi govornici češće govore *dõć, dõđē, dõđēm, nãć, nãđē, nãđēm*.

Grupe *šć* i *št*

Iako je posavski govor u jezikoslovnoj literaturi svrstan načelno u šćakavski, u gradiškom govoru (kao i u okolnim ekavskim govorima) susrećemo obje suglasničke skupine: *šć* i *št*. Dakle, grupe *st' i *sk' izgovaraju se kao *šć* ili kao *št*. Grupa *šć* smatra se starijom, dok se grupa *št* pripisuje novijim, izvanjskim utjecajima na ovdašnji govor. Finka i Šojat tvrde da u Gradištu nisu čuli grupu *šć* u spontanom govoru, već da je ta grupa poznata govornicima samo na upit (Finka, Šojat 1975: 42). Mogu, međutim, potvrditi iz osobnoga iskustva da se grupa *šć* ipak javlja u spontanu govoru i u Gradištu – tako se i danas u starijih govornika može čuti: *pȕšćat, pȕšćala, namîšćat, primîšćat*, *ȉšćēm, navišćȉvat, kiselȍšća.* U grupu *šć* se mogu ubrojati i posuđenica *bâšća* te oblici nastali kao rezultat glasovnih promjena, npr. *mašćõm, š ćĩm, š ćȅg* (*sć* >*šć*). Šimo Varnica je u svom radu pak zapisao *niki išće na godinu* i *popušćaće se oni* (Varnica 1898: 75, 79), a Ivšić je u Gradištu zabilježio oblik *radošćõm* (Ivšić 1913: 197).

Grupa *št* čuje se u oblicima *Gradȉšte, Gradȉštac, isprikȓštat*, *prĩšt, štãp, vrȉštat, koštȉca, ȓtīšte, pljūštî* itd.

Analogno tome, grupa *zd' izgovara se kao *žđ*: *grôžđe, gvȍžđe*.

Grupa *tn*

Kod glagola *mȅtnit* ova se grupa ponekad i ne izgovara. U govoru se čuju oba oblika: *mȅtnit* i *mètit*.

> *<u>Mȅtni</u> i paprȉkē mȁlo. | I tõde će <u>mètit</u> kobasȉcu pȅć. | <u>Mȅti</u> kȍje dȓvo u špȍret. | <u>Mȅti</u> sȅbi kavẽ.*

Grupa *rj*

Naročito je prisutna u komparativu pridjeva: *šȉrji, gȍrji*.

Grupa *mn*

Ova grupa nije stabilna, pa se tako izgovara *gúvno, tȃvno, mlȍgo, zȁ mnjōm*. Očuvana je u brojevima *sedamnâjst* i *osamnâjst*.

2.3.3. Asimilacija i disimilacija suglasnika

Primjeri asimilacije (jednačenja suglasnika po zvučnosti ili mjestu tvorbe):

− s prijedlozima: *s njȋm > š njȋm*, *s njȅga > š njȅga, s ćȋm > š ćȋm, nâs će > nâš će, iz njȅga > iž njȅga, iz Đȁkova > iž Đȁkova, nuz njȅga > nuž njȅga, bez njẽ > bež njẽ, bez ćojȅka > beš ćojȅka, kroz žȉcu > krož žȉcu* (*kro' žȉcu*) itd.;

− s pomoćnim glagolom: *danȁs ću > danȁš ću, noćȁs će > noćȁš će*;

− kod 2. lica prezenta pomoćnoga glagola *bȉt* (kada se gubi završni samoglasnik, a nastala suglasnička skupina je teška za izgovor): *jes' ćȕo > ješ' ćȕo, nís' ćȅkala > níš' ćȅkala*;

− *np > mp*: *jedâmpūt*;

− *mdž > nđ* (*ndž*): *kanđȉja*;

− *ćȉz > ćȉž: ćȉžma*;

− *cȕš > ćȕš*: *ćȕšpajz.*

Primjeri disimilacije (razjednačavanja ili udaljavanja artikulacije dvaju sličnih suglasnika):

− *mn > vn: gúvno, tȃvno*;

Eno, ȉdē ȍblāk ko tȃvnā nôć.

− *mn > ml: mlȍgo*;

Ônda je bȋlo mlȍgo dicẽ u škȕli.

− *mnj > mlj: sùmljat, sumljȋv*;

− *ćn > ćm: pȍćmēm*;

− *mt > nt: pântit*;

− *sc > šc*: *prȁšci, dànaš cĩpa drvã*;

− *molénje* umjesto *moljénje*, *volénje* umjesto *voljénje*, *māzênje* umjesto *māžênje*, *râzol* umjesto *râzor.* Sličnih primjera ima još: *solênje, telênje, selênje, gr̄lēnje* itd.

2.3.4. Metateza

Metateza (premetanje) je pojava izmjene mjesta pojedinih glasova u riječi ili govornom nizu. Tako se, na primjer, govori:

− *võde* (ovdje), *nõde* (ondje);

− *poćimâjla, fićukâjla*;

− *bȕrān* (bunar);

− *bàrjak* (tur. *bajrak*)

– *smȉjēlmo*, *ȍćelmo, mȍželmo* (smijemo li, hoćemo li, možemo li).

A jã pĩtām <u>smȉjēlmo</u> tõde sȉst.

2.3.5. Sekundarni suglasnici

Postoje primjeri gdje je došlo do dodavanja suglasnika u riječ: *razdrȅzat* (umjesto razrezati), *komêndija* (komedija), *štundírat* (študirati), *nȕz* (uz), *pȍtljam* (potlje, poslije), *nùdam, vùdam* (nuda, vuda), *Gójspa* (Gospa).

2.3.6. Gubljenje suglasnika u bržem izgovoru

U bržem izgovoru ponekad dolazi do gubljenja pojedinih suglasnika.

<u>Ka'</u> se nàpijēm sôka, ȍmā mi nĕšta nĩ' dòbro. | <u>Ȍpē'</u> žgánjci! | <u>Dvàjes'</u> gȍdīnā prȍšlo. | Ne razgovārā sà '<u>njōm</u> (*sa mnjom*).

3. NAGLASCI

Kada je o naglašavanju riječ, gradiški govor (kao i govori okolnih mjesta) pripada štokavskim govorima starije akcentuacije (staroštokavskim govorima). U usporedbi s novoštokavskim govorima (među kojima je i standardni jezik) ovi govori odražavaju stariju fazu hrvatskoga jezika i štokavskoga narječja i čuvaju mnogo arhaizama – kako u broju i vrsti naglasaka (akcenata) tako i u njihovim pozicijama u riječima. Tako pored četiri naglaska koji se nalaze i u standardnome jeziku: kratkosilaznoga (̏), dugosilaznoga (̂), kratkouzlaznoga (̀) i dugouzlaznoga (́), slavonski govori poznaju i naglasak zvan akut (̃) (novi akut ili neokaut). Pored ovih naglasaka, upravo u Gradištu i nekim okolnim mjestima moguće su još neke akcenatske kvalitete, tj. varijante u izgovoru naglasaka. Konkretno, radi se o „tromom“ (̋) i „razvlačenom naglasku“ (̋́), o čemu će biti riječi kasnije.

Uzimajući akcent kao kriterij pri podjeli posavskoga govora (tj. posavskoga dijela slavonskoga dijalekta), Stjepan Ivšić u svojoj studiji *Današnji posavski govor* dijeli posavski govor u devet grupa, ovisno kako su se gdje naglašavale sljedeće riječi: *vòdē, sàčūvām, òstō* (*òstao*), *nòsili, òtac, kázali, rúkōm, kazívō* (*kazívao*) (Ivšić 1913: 146).

Već 1913. godine Ivšić upozorava da je njegova razdioba na skupine uređena prema bilješkama sa starijim ljudima te da je naglasak u mlađih nešto drukčiji. Upozorava da se stari naglasak sve više gubi. U središnjem dijelu posavskih govora oko Broda pa do Štitara (Babina Greda, Sikirevci, Krušević a, Gundinci, Beravci, Vrpolje i dr.) prema Ivšiću rasprostire se najstariji štokavski naglasak koji on svrstava u prvu grupu. Prema granicama područja posavskih govora nalaze se govori koji se po naglasku približavaju novoštokavskim govorima. Tako Ivšić u devetoj skupini (Soljani, Đeletovci, Potnjani) bilježi najmlađe naglaske.

Ivšić govor Gradišta svrstava u treću grupu, tj. grupu koja čuva dosta stare akcentuacije. Navedene riječi Ivšić u Gradištu bilježi ovako: *vodẽ, sačũvām, ostô, nosȉli, òtac, kāzȁli, rūkôm, kazīvô.* U tu grupu, pored Gradišta, Ivšić ubraja još Štitar, Županju, Orašje, Tolisu, Domaljevac, Cernu, Šiškovce, Prkovce i još poneka mjesta. Šezdesetak godina kasnije, Finka i Šojat u Gradištu (i ostalim istraživanim selima jugozapadno od Vinkovaca) bilježe isto stanje kao Ivšić, napominjući da postoje i odstupanja, ali da su ona prije iznimka

nego pravilo (Finka, Šojat 1975: 47 – 48). Danas, više od stotinu godina nakon Ivšićeva istraživanja i skoro pedeset godina od istraživanja Finke i Šojata, u govoru najstarijih mještana Gradišta mogu se još uvijek čuti riječi naglašene upravo onako kako ih je zabilježio Ivšić, npr. *kāzàli* (stariji naglasak s prednaglasnom dužinom). Nisu, međutim, strana ni pomlađivanja naglaska – npr. može se čuti i *kázàli* (noviji naglasak zajedno sa starijim naglaskom). Noviji naglasak bez staroga naglaska (*kázali*) još uvijek je rijedak u starijih govornika. Govornici srednje životne dobi, posebno u svakodnevnom govoru, miješaju stariju i noviju akcentuaciju, a mlađi govornici govore uglavnom novijom akcentuacijom.

3.1. Vrste naglasaka

Raspored naglasaka u gradiškom govoru (kao i u slavonskom dijalektu općenito) znatno se razlikuje od stanja u standardnom jeziku.

3.1.1. Kratkosilazni naglasak (ˇ)

Ovaj naglasak u gradiškom govoru može stajati na bilo kojem slogu u riječi, osim na zadnjem (uz neke iznimke). Može stajati i na jednosložnim riječima. Riječ je o kratkom naglasku koji se većom silinom izgovora razlikuje od ostalih slogova u riječi. Suprotno nazivu, u gradiškom govoru intonacija mu ne mora biti uvijek silazna, već može katkad biti i uzlazna ili uzlazno-silazna.

Primjeri u jednosložnim riječima: *grȁ, màk, mlȉn, ćȕp, krȕ, vȓt* itd.

Na prvom slogu: *bȁcāli, zȁlogaj, màtēr, krȁva, tȁva, Drȅtvić, Jȅlić, Ljȅse, klȅcala, fīrānga, Mȉkinac, sȉto, Bȍsna, kȍćāk, bȕrān, fȕsēkla, kȕća, kȕlēn, dȓvo* itd.

Na srednjem slogu: *potarȁckali, dukȁtići, Jovȁnovac, Stojȁnović, đigȅrice, paljȅvina, većȅrali, narȉsala, namirljȉvali, rājlȉka, konȍplja* itd. Kod položaja na srednjem slogu vrlo se često nalazi na pretposljednjem slogu riječi (što je karakteristično za staroštokavske govore koji čuvaju starije stanje naglašavanja). Neki od primjera su: *većȅre, debȅla, krevȅtu, nоćȉjo, kazīvàla, pripovīdàla, pojàta, imàla, Berȁva, subȍta, volȉjo, rȩ̑šȉla, rubȉna, oplȅćak, poskūpȉla, pregȁća, kopȁu, oranȉja, tepsȉja, ćuprȉja, ćojȅka, dukàti, pucȅta, sikȅra, opȁnak, taràba, ditȅta, kolȅba, štāpȍvi, zelȅni, Gradȉšte, Berȁva, Mrkȅljić, kukurȕžnjāk* itd.

Vēzêm <u>rubȉnu</u> i <u>oplȅćak</u>. | Znâš tȉ kakȍ su jâjca <u>poskūpȉla</u>?

U gradiškom govoru kratkosilazni naglasak u pravilu se ne nalazi na zadnjem slogu riječi (s rijetkim iznimkama). Taj je naglasak (kao i u mnogim govorima slavonskoga dijalekta) najčešće pomaknut za jedno mjesto naprijed, mijenjajući pri tome kvalitetu u uzlazni naglasak (o čemu će biti više govora kod opisivanja uzlaznih naglasaka).

Iznimno se ipak mogu čuti i situacije gdje je kratkosilazni naglasak ostao na zadnjem slogu. Zabilježeni su primjeri *u garāžȉ, izgorȅt, paradȁjz, u Bòsȕt*.

> *Ȅno mâjka u garāžȉ pećẽ rȉbu. | Tȁmo će izgorȅt nô mêso! | Oš kȕvat paradȁjz? | Tô je báka Dȉdovića ȕvīk ȉšla i kȉselila, u vȍdu, u Bòsȕt i tãko nȅgdi dȉ su bȁre.*

Pored toga, u govoru se mogu čuti i oblici *utȓt, pokrȉt, otkrȉt*. Ovo su primjeri glagolskih pridjeva trpnih (i pridjeva nastalih od njih) pa je tu naglasak ostao na zadnjem slogu vjerojatno da bi se taj glagolski oblik razlikovao od infinitiva (jer su morfološki isti pa je jedina mogućnost razlikovanja naglasak). Infinitivi tih glagola glase: *ùtrt, pòkrit, òtkrit*.

> *Nek krȍmpīr bȕde pokrȉt.*

Primjeri kratkosilaznoga naglaska u zvučnim zapisima:

> *Ne jȅde nȉko k većȅre, sa' dȍk su vrûće...*[21] | *Bílā j' debȅla, krũpna bȁba.*[22] | *Nísām u krevȅtu, õdam, poslũžim se svȅ.*[23] | *Dȉda je nоćȉjo vala bȉjo...*[24]

Riječi *bànka* (ustanova) i *màrka* u gradiškom govoru imaju kratkosilazni naglasak: *bànka, màrka. Bánka* (novčanica) ima dugosilazni naglasak: *bânka.* Kratkosilazni naglasak imaju i imenice *vìnograd, Brànimīr, Vlàdimīr* (usp. stand. *vìnogrād, Brànimīr, Vlàdimīr*).

3.1.2. Dugosilazni naglasak (ˆ)

Dugosilazni naglasak može stajati na bilo kojem slogu u riječi, kao i na jednosložnim riječima.

U jednosložnim riječima: *dân, dîm, sîr, krv, krâj, slô* (slao)*, žô* (žao), *drûm* itd.

---

[21] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Kratkosilazni_1.mp3.

[22] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Kratkosilazni_2.mp3.

[23] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Kratkosilazni_3.mp3.

[24] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Kratkosilazni_4.mp3.

Na prvom slogu: *Mândo, pâtrice, zâkumice, tkânje, Cêrna, mêso, prîtelj, klînćarice, ćôrba, ćôrda, ônda, tôrba, drûge* (N mn.), *bûnda, tr̂kom* itd.

Na srednjem slogu: *izlâžat, opânci, većêrnja, avlîca, namîšćat, crkônica, divôjka* itd.

Na zadnjem slogu: *rednjâ, jedân, jedanâjst, vrīdân, štāgâlj, bez glāvê, bez rānê* (hrane)*, bez rūkê, prēdê, krpêlj, zelên, glēdîm, šūtîm, pūtîm, crvljîv, Vrćanô, glāvôm, rūkôm, zaostô, propô, rāstû* itd.

Dugosilazni naglasak imaju imenice *sâće* (u standardu *sàće*) te *tôrba, ćôrba, bâšća, kânta, prôba* i *vẹnćânje* (u standardu *tórba, čórba, bášča, kánta, próba* i *vječánje*). Isti naglasak ima i glagol *prôbat* (standard *próbati*). Imenica *šrȍt* u gradiškom govoru naglašava se dugosilazno: *šrôt.*

Dugosilazni naglasak imaju i neki neodređeni pridjevi, npr. *glâdān* (ž. *gládna,* sr. *glâdno*; u standardu *gládan / gládna / gládno*), *bîsān, lâdān, mâstān, prîsān* itd.

Neka lična imena koja u standardu imaju dugouzlazni naglasak, u gradiškom govoru imaju dugosilazni naglasak: *Brânko, Mîrko* (*i Mĩrko*)*, Slâvko* (*i Slãvko*), *Zdrâvko, Žêljko*.

Primjeri dugosilaznoga naglaska u zvučnim zapisima:

Mândo, glẽdāš tĩ mȁlo?[25]

3.1.3. Neokaut, novi akut (˜)

Ovaj naglasak ne postoji u hrvatskom standardnom jeziku, ali se javlja u staroštokavskim, čakavskim i kajkavskim govorima. Upravo je postojanje akuta jedno od prepoznatljivih obilježja govora slavonskoga dijalekta. Stjepan Ivšić ga opisuje kao dugi naglasak kod kojega glas „skoči“, tj. koji je u svom prvom dijelu nizak, a u drugom, dužem dijelu visok i uzlazan. Naziva se i novim akutom ili neoakutom da bi se razlikovao od praslavenskoga ili staroga akuta (koji više ne postoji u hrvatskom jeziku). Analizom zvučnih zapisa gradiškoga govora ustanovljena je prisutnost akuta s već opisanom „skokovitom“ uzlaznom intonacijom, ali su zabilježeni i akuti s blago silaznom intonacijom, i to kod iste govornice.

Poput dugosilaznoga naglaska, i akut može stajati na svim pozicijama unutar riječi te na jednosložnim riječima.

U jednosložnim riječima: *krãlj, mãlj, nãjt, kãst, plãv, snã, tãl, grĩj, jã, tĩ, mĩ, vĩ, pũt, sũd* itd.

Žīvî ko krãlj. | Pogospodȉli se i mĩ.

[25] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Dugosilazni_1.mp3.

Na prvom slogu: *mãlī, tãkī, mlãdā* (odr. pridjevi), *trãžī, kãžē, spãvājte, nãjdēm, nēmām, vēzla, trĩzān, pĩtāte, zgrĩšīm, dõjdē, prõjdēm, dvõjkinje, kũtnjāk, njũška, sũša, vũkla, žũćka, ũćī* (uči), *u cr̃kvi, pr̃vī* itd.

Mlãdā s dìverīm do oltára ìdē.

Na srednjem slogu: *bajãge, pridājēmo, Orãšje, devẽti, prstẽnje, rešẽtka, ućẽre, Englẽska, izĩjdē, izĩjdēm, potkĩvāmo, pripovĩtka, upĩsān, našljõkān, babũška, obũvāmo, poslũžīmo, saćũvām* itd.

Ko bajãge spãvā.

Na zadnjem slogu: *dućān*, *alāt*, *govedār*, *kovāć, kapelān, fazān, ormān, junāk, drvã, imenã* (N mn.), *ramenã* (N mn.)*, suđẽ, uzẽt* (uzeti)*, donẽt, donesẽm, bez vodẽ, bez nogẽ, be'ženẽ, be'zemljẽ, vodõm, nogõm, ženõm, zemljõm, šifunjẽr, papĩr, izĩjt, letĩ, smrdĩ, ućĩ* (huči)*, šljevĩk, betõn, kartõn, lavõr, vagõn, mašćõm, letũ, safũn, umr̃t, razdr̃t* itd.

Jã nè znām u tâ mòdērna imenã.

Primjeri akuta u zvučnim zapisima:

Podovãđa mi tî žēnâ...[26] | *Níje bîlo kô sadã, vãko...*[27] | *Èno ona perẽ suđẽ i mètla gljîva kùvat.*[28]

Akut može imati i silaznu intonaciju:

Štà ću ônda jã kãst?[29]

U novoštokavskim govorima umjesto akuta stoji dugosilazni naglasak (ako je naglasak ostao na istom mjestu), npr. *krãlj* > *krâlj*. Ta tendencija mijenjanja akuta u dugosilazni naglasak zahvaća i govore slavonskoga dijalekta, i to češće u slogovima kojima prethodi nenaglašena dužina. Na primjer, kod imenica e-vrste u G jd. izgovor *rūkẽ* mijenja se u *rūkê* – takav je slučaj i u Gradištu. Međutim, gdje nema nenaglašene dužine, u gradiškom govoru neoakut obično ostaje pa stariji govornici i danas kažu npr. *nogẽ*, *vodẽ*, a

[26] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Akut_1.mp3.

[27] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Akut_2.mp3.

[28] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Akut_3.mp3.

[29] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Akut_4.mp3.

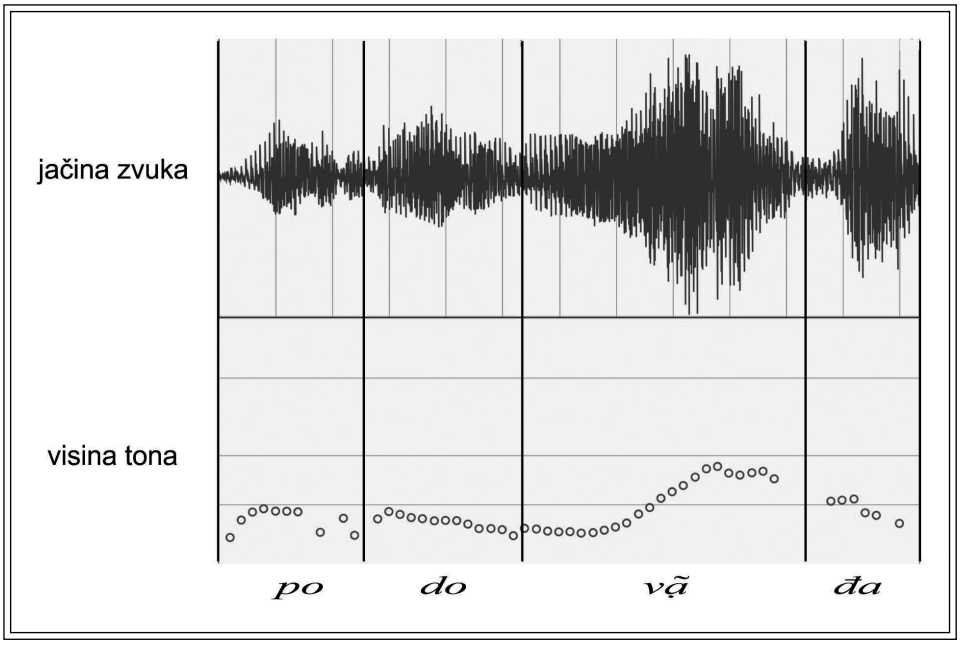

Akustičke osobitosti izgovora riječi *podovą̃đa*

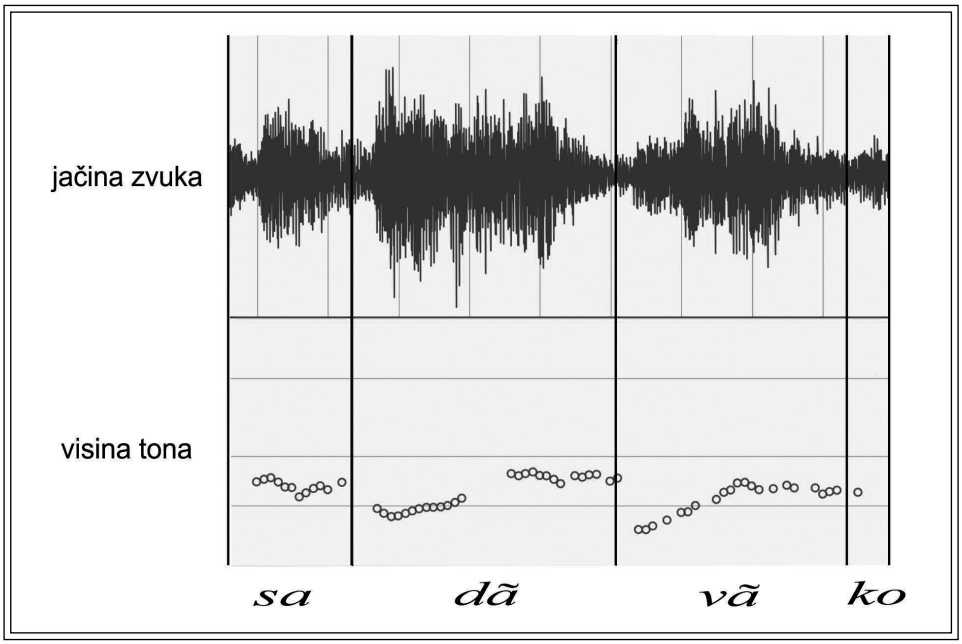

Akustičke osobitosti izgovora riječi *sadã, vãko*

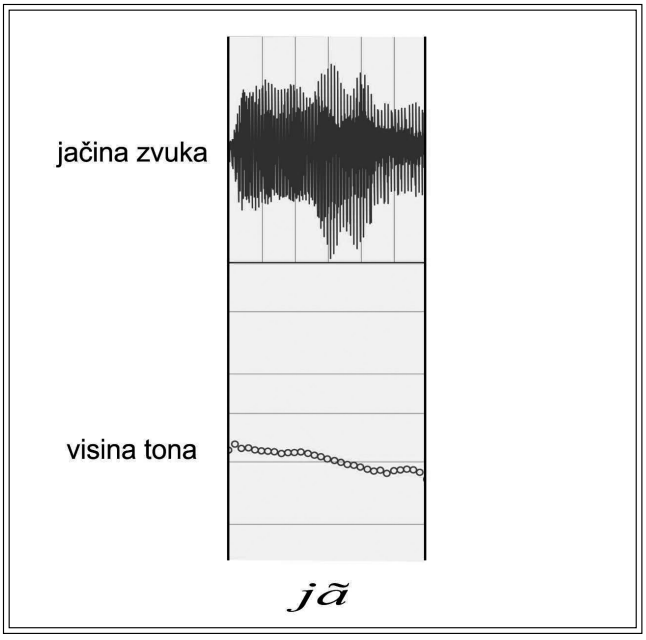

Akustičke osobitosti izgovora riječi *jã*

ne *nogê*, *vodê*.[30] U posavskim se govorima ta tendencija (i općenito pomlađivanje naglasaka prema novoštokavici) više primjećuje na sjeveru (sela u okolici Vinkovaca – Ivankovo, Rokovci-Andrijaševci, Cerna), dok se idući prema jugu (sela županjske Posavine i okolica Orašja) zamjećuje bolje očuvanje stare akcentuacije (usp. Finka, Šojat 1975: 57). U Gradištu je, kako je već navedeno, relativno dobro očuvana starija akcentuacija kakvu je još zabilježio Ivšić (kod starijih ljudi ponajviše). Za primjer se može navesti govor dvaju susjednih sela – Gradišta i Cerne. Tako se u Cerni (prema vlastitu zapažanju), čak i u govornica starije generacije koje se još uvijek „nose po šokački", uobičajeno mogu čuti riječi kao *dìvân, donèsêm, vòdê* (N *vòda*); dok se u Gradištu i danas kod starijih govornica (koje su po nošnji „Šokice") u svakodnevnom govoru te riječi izgovaraju *divãn, donesẽm, vodẽ* – dakle, akuti su još uvijek očuvani kod velikoga broja riječi.

Ponekad u istoj riječi mogu alternirati oba naglaska, npr. može se čuti *trũnje* i *trûnje*.

[30] U novoštokavskim govorima dogodila se još jedna, najnovija promjena: pomicanje naglaska prema naprijed pri čemu su nastali uzlazni naglasci: *rūkẽ* > *rūkê* > *rúkē*; *nogẽ* > *nogê* > *nògē*.

U govoru se mogu čuti primjeri neoakuta tamo gdje bi se (prema standardnom jeziku) očekivao dugouzlazni naglasak. Ta se pojava najviše očituje kod starijih govornika. Tu se ubrajaju sljedeći primjeri:

− neke opće i lične imenice koje su u gradiški govor ušle iz drugih jezika ili dijalekata, npr: *bõrer, kĩfla, krãgna, rẽrna, palaćĩnka, klãmer, šõder, pũder, fẽder, trẽner, Mĩrko, Marĩnko, Slãvko*, te, dosta rjeđe, neke imenice slavenskoga porijekla, npr: *lũkno, plãća*;

− neki pridjevi, npr. *žẽdān / žẽdna / žẽdno* (odr. *žẽdnī / žẽdnā / žẽdnō*), *bũdān, krũpān, prãšān, prãzān, rĩdak* itd.;

− neke imenice srednjega roda u množini: *gnjĩzda*, *krĩla, lẽđa, pĩsma, ũsta, vrãta*;

− velik broj imenica srednjega roda na -ce: *krĩlce* (G *krĩlca* D *krĩlcu*)*, dãnce, jajãšce, odĩlce, ogledãlce, pẽrce, rebãrce, sẽlce, stakãlce, vratãnca* (pl. tantum)*, zvõnce* itd.;

− oblici lokativa nekih jednosložnih imenica muškoga roda koje u nominativu imaju dugosilazni naglasak: *po dãnu* (*N dân*)*, na dũgu, u grãdu, po lĩstu, u mrãku, na pãnju, po rẽdu, po rẽpu, po snĩgu, na stãnu, u vlãku, na vrãtu, na zĩdu, u Nȍvom Sãdu* itd.;

− u svezama jednosložnih prijedloga i enklitičkih oblika zamjenica: *zã me, nã te, nã se, ũ se* (o čemu se govori i u temi o zamjenicama).

Sve se te riječi, međutim, mogu čuti i s dugouzlaznim naglaskom (uglavnom kod mlađih govornika): *kífla, krílce, rérna, pláća, Mírko, písma, pérce, po dánu* itd. Isto tako, može se reći *njũška,* ali i *njúška* (ali nikada *njȕška,* kao u stand.). Treba napomenuti da je ova pojava alternacije dugouzlaznoga naglaska i neoakuta ipak ograničena samo na određen broj riječi – u većini slučaja ova se dva naglaska ne mogu zamijeniti jedan drugim, štoviše, ponekad mogu imati razlikovnu ulogu, npr. *mláda* (neodređeni pridjev) – *mlãdā / mlãda* (određeni pridjev).

Pridjev koji u standardnom jeziku glasi *krȁtak* (odr. *krȁtkī*), u Gradištu se izgovara *krãtak* (odr. *krãtkī*).

3.1.4. Kratkouzlazni naglasak (ˋ) i dugouzlazni naglasak (ˊ)

Oba uzlazna naglaska (kratkouzlazni i dugouzlazni) u hrvatskom jeziku novijega su postanka i nastali su pomicanjem starijih naglasaka prema naprijed. Ako je slog koji je prethodio naglasku bio kratak, nastao je kratkouzlazni naglasak, a ako je bio dug, nastao je dugouzlazni naglasak. Tako se riječ *sèstra* nekad izgovarala s kratkosilaznim naglaskom na kraju riječi: *sestrȁ*. Pomicanjem naglaska za jedan slog naprijed (sa zadnjega na predzadnji slog) ostvario se uzlazni naglasak. Budući da je predzadnji slog kratak, novonastali naglasak je također kratak pa je nastao kratouzlazni naglasak: *sestrȁ > sèstra*. Na isti način nastali su naglasci i u riječima *otȃc > òtac*, *nogȁ > nòga, Bosȕt > Bòsut* itd. Ako je slog koji je prethodio naglasku bio dug (¯), nastao je dugouzlazni naglasak: *rūkȁ > rúka, glāvȁ > gláva, mlīkȍ > mlíko*.

U govoru najstarijih Gradištaca oba uzlazna naglaska nalaze se najčešće na drugom slogu od kraja riječi. Gledano sa stajališta razvoja hrvatskoga jezika, to je njihova najstarija moguća pozicija. Još uvijek je rijetka njihova realizacija na trećem slogu od kraja riječi.

Kratkuzlaznim se naglaskom naglašavaju riječi kao *pèkmez, làsno, màgla*, *sàlma, sèstra, žèna, ćèlo, ćèkrk, jèdek, krèvet, sèlo, ćìtat, òtac, nòga, naslònit, po nòći, izgùbit, rȍpa, trȍbu* itd.

Šta ćë ti <u>òtac</u> i màt kãst? | Ìdi vȉdi jel <u>sàlma</u> kùvā.

Primjer kratkouzlaznoga naglaska u zvučnom zapisu:

<u>Pèkmez</u> kȁd smo pëkle...[31]

Dugouzlazno se naglašavaju riječi *máme, báka, ćijálo, pazárit, svája, mláda* (neodr. prid.)*, namáljat, poizdávat, natenáne, bréza, svétak, díte, príja, štundírat, bólja* (boljka)*, próva, rúka, ćúka, drúga* (prijateljica)*, gúvno* itd.

Nèka vẽst, danȁs je <u>svétak</u>. | To je mèni <u>báka</u> naëklala.

Primjeri dugouzlaznoga naglaska u zvučnom zapisu:

Da <u>níje</u> <u>máma</u> ùmrla i õn ne mòre ĩjt...[32] | *<u>Máme</u> vödū kćëri…*[33] | *I kad bȕde <u>ćijálo</u> gotȍvo...*[34]

---

[31] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Kratkouzlazni.mp3.

[32] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Dugouzlazni_1.mp3.

[33] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Dugouzlazni_2.mp3.

[34] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Dugouzlazni_3.mp3.

Dugouzlazno se naglašavaju i poneke riječi koje u standardu imaju kratkosilazni naglasak, npr. *bréza, vŕcat, fŕcat, gnjécat.* Takvi primjeri nisu česti. Dugouzlazno se naglašava i glagol *štŕcat* (*štr̀cati* u stand.).

Glagol *vŕnuti* u gradiškom govoru ima kratkouzlazni naglasak: *vr̀nit* (*vr̃nēm, vrn̄jo, vrn̄ila*). Isto se tako naglašavaju i njegove izvedenice: *izvr̀nit, navr̀nit, privr̀nit* i *zavr̀nit.*

Kako je već napomenuto, uzlazni se naglasci mogu čuti i dalje od drugoga sloga od kraja (kako je to slučaj i u standardnom jeziku): *àvlija, kòleba, ćúvala, kúpili, móraju, pítala*. Ova je pojava rijetka kod starijih govornika, a znatno češća kod mlađih.

3.2. Posebne akcenatske kvalitete

Osobitost je govora Gradišta (i većine ekavskih sela jugozapadno od Vinkovaca) postojanje još nekih akcenatskih kvaliteta koje odudaraju od „standardnoga“ opisa naglasaka slavonskoga dijalekta i podjele na pet naglasaka (´, `, ̏, ̂ i ̃). Kako su govori u navedenim mjestima staroštokavski, dosta riječi čuva stare položaje i vrstu naglasaka. Međutim, u te govore postepeno ulazi i novoštokavska akcentuacija. Rezultat je (kako je već ranije opisano) pomicanje naglasaka prema naprijed, mijenjanje kvalitete naglasaka (npr. akut (̃) se često promeće u dugosilazni naglasak (̂)) i pojava uzlaznih naglasaka (´ i `) kao novijih naglasaka u hrvatskom jeziku. Međutim, mjesto i izgovor tih uzlaznih naglasaka još se nije u potpunosti ustalio, već postoje određena kolebanja – uzlazni se naglasci ponekad ostvaruju, a ponekad se mjesto njih mogu čuti drugačije akcenatske kvalitete. Te ćemo kvalitete zvati „razvlačeni“ (́) i „tromi“ naglasak (̋), kako ih je imenovao Josip Gopić, uočavajući takve pojave u svom rodnom selu Cerni te u Gradištu i bližoj okolici. Ne ulazeći u pitanje radi li se tu zaista o posebnim naglascima (kako je smatrao Gopić) ili samo o modifikacijama u izgovoru postojećih naglasaka slavonskoga dijalekta (kako su smatrali Finka i Šojat), nastojat ću opisati izgovor tih akcenatskih kvaliteta koje sam i sama u govoru bilježila.

3.2.1. „Razvlačeni naglasak“ (́)

Prve podatke o toj akcenatskoj pojavi iznio je Josip Gopić tumačeći naglaske u svojoj rodnoj Cerni i bližoj okolici. Tako Gopić kaže da „pravi Posavci nemaju uzlaznoga... da oni prema današnjemu štokavačkome uzlaznom ima-

ju razvučeni ili razvlačeni, koji se mogu i na istoj riječi čuti“. (Gopić 1908: 685)[35] „Razvlačeni“ naglasak on označava znakom obrnute tilde. U ovom je radu, zbog nepostojanja takvoga znaka u korištenom fontu, odabran znak ◌́. Izgovor „razvlačenoga“ naglaska Gopić opisuje ovako: *á* = *àa* (pri čemu slovo *a* označava bilo koji samoglasnik). Po njemu, radi se o dugom naglasku koji je u svom prvom dijelu uzlazan, a u drugom ravan, bez uzlaženja i silaženja. Gopić navodi sljedeće primjere s tim naglaskom: *rédit, skalíne, skákat, písat, gláva, rúka* itd.

Stjepan Ivšić ne prihvaća Gopićevu tezi da svi Posavci nemaju dugouzlazni naglasak jer ga on u svojim istraživanjima bilježi u Županji, Štitaru, Babinoj Gredi (dakle, u mjestima blizu Cerne). Slaže se pak s Gopićem da dugouzlaznoga akcenta nema u Gradištu i Cerni. Uz to napominje da bi Gopićev „razvlačeni naglasak“ možda bio identičan poludugom naglasku koji je on bilježio u nekim mjestima u Posavini (Ivšić 1913: 150). Međutim, Ivšićev poludugi i Gopićev razvlačeni naglasak nisu isti po izgovoru.

Finka i Šojat također povrđuju postojanje akcenatskih kvaliteta koje nisu uvijek onakve kave bismo očekivali, ali oni ih smatraju modifikacijama u izgovoru postojećih akcenata: „Stvarno akcenatsko stanje, međutim, dopušta zaključak da je Gopić dobro poznavao samo ceransku akcenatsku sitauaciju, jer je odista opisana pojava, simbolizirana ‘razvlačenim’ akcentom, tipična upravo za govor u Cerni, pa u susjednom Gradištu i donekle u Šiškovcima, manje u Rokovcima, Andrijaševcima i drugim selima... Kako još uvijek postoji kolebanje u mjestu akcenta... to ni kvaliteta tih pomaknutih akcenata nije još uvijek stabilizirana... Zato se i može dogoditi da ni pomaknuti akcenti nisu uvijek ` ili ´, nego da im kvaliteta i znatnije varira. Otuda Gopićevo (sporadički i naše) bilježenje ◌́,[36] katkad i ◌̂ mjesto ´...“ (Finka, Šojat 1975: 52, 59).

Na temelju vlastita iskustva mogu potvrditi da se navedena akcenatska kvaliteta „razvlačenoga naglaska“ zaista ponekad može čuti u govoru starijih Gradištaca. Oni i danas ne izgovaraju uvijek čisti dugouzlazni naglasak već

---

[35] Pod pojmom „pravi Posavci“ Gopić podrazumijeva govornike slavonskoga dijalekta u Posavini.

[36] Finka i Šojat za spomenutu akcenatsku pojavu također koriste znak identičan Gopićevu, no ovdje je, da se izbjegnu evetualne nejasnoće, ta kvaliteta zabilježena kao znak ◌́.

se ponekad osjeti „skakanje“ naglaska (tj. naglasak nije ravnomjerno uzlazan već se prvi dio naglaska izgovara s uzlaznom intonacijom, a drugi dio s ravnom ili blago silaznom) što bi moglo odgovarati Gopićevu opisu „razvlačenoga“ naglaska koji također nije ravnomjeran. U mlađih govornika taj naglasak se gubi i promeće se u dugouzlazni naglasak kakav poznajemo i u standardnom jeziku.

Primjeri koje bilježim za „razvlačeni naglasak“ su: *Á́na, rű́ćak, lű́tȁ, rű́kôm, dí́te, Ší́mo, Má́to, má́ma, blí́da, vrí́dân, Gó́re, ambré́la*.

Primjer zvučnoga zapisa akcenatske kvalitete koja bi svojom uzlazno-ravnom (tj. u ovom slučaju blago silaznom) intonacijom mogla približno odgovarati Gopićevu opisu:

Tô je svë na <u>Á́na</u> naprȃvila.[37]

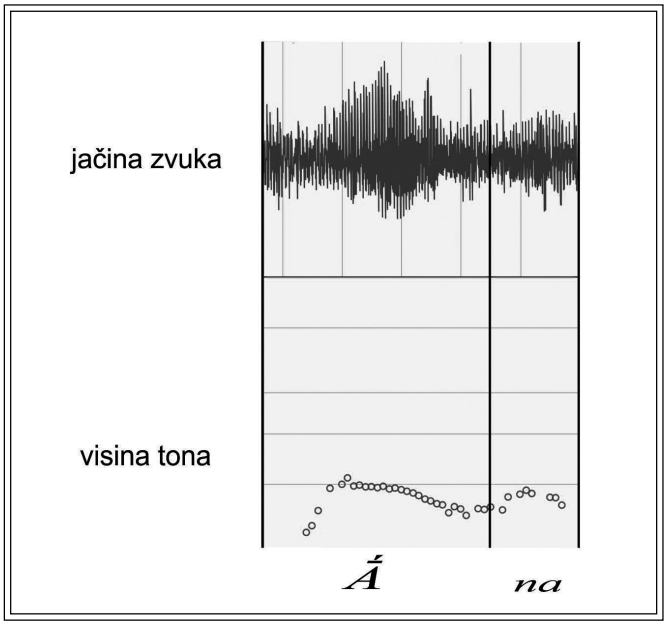

Akustičke osobitosti izgovora riječi *Á́na*

[37] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Razvlaceni_1.mp3.

3.2.2. Dugosilazni naglasak na mjestu dugouzlaznoga

Česta je pojava da se umjesto dugouzlaznoga naglaska u Gradištu čuje dugosilazni naglasak: *drûga* ‘prijateljica’, *rûćȁk, kûmȁ*, *dîdȍ, Mâtȍ, Šîmȍ*. Takvu pojavu bilježi i Stjepan Ivšić (Ivšić 1913: 150): „Kad sam u Županji pitao jednog čobanina, govore li u Gradištu drukčije nego u Županji, odgovori mi on: ‘Mĩ kãžēmo *rúčak*, a u Graďìštu *rûćak*’ –, a na isto mi pitanje u Štitaru odgovori jedna ženska: ‘Mĩ kãžēmo: àjde *rúčat!*, a u Gradištu: àjde *rûćat!*’ Pripominjem, da se u Gradištu doista govori ć umjesto č, i to su eto gradiški susjedi dobro opazili, kao što su opazili i to, da se u Gradištu ne izgovaraju pomenute riječi s akcentom ´.“

Brojni se primjeri takvoga naglašavanja i danas mogu čuti i zabilježiti (kod starijih govornika):

> *Dȅ ti mȅne i nû mȍju drûgu mḗti.*[38] | *Ćûj šta kãže vâ, nẽće tô jèst domãće, nego vȍlu paštêtu i...*[39]

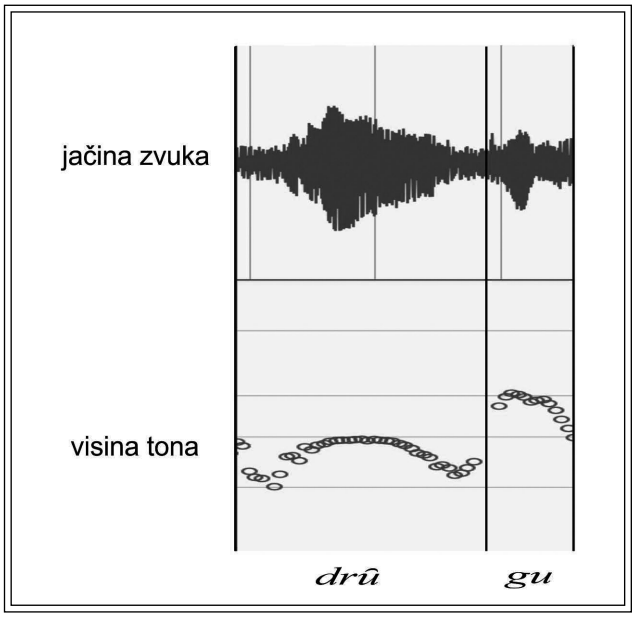

Akustičke osobitosti izgovora riječi *drûgu*

[38] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Dugosilazni_2.mp3 (riječ koja je uzeta za primjer je *drûga* ‘prijateljica’ (G *drūgê,* A *drûgu*) koju stariji govornici izgovaraju s dugosilaznim naglaskom, a mlađi izgovaraju s dugouzlaznim: *drúga* (kao *dúga*, *prúga* i sl.).

[39] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Dugosilazni_3.mp3.

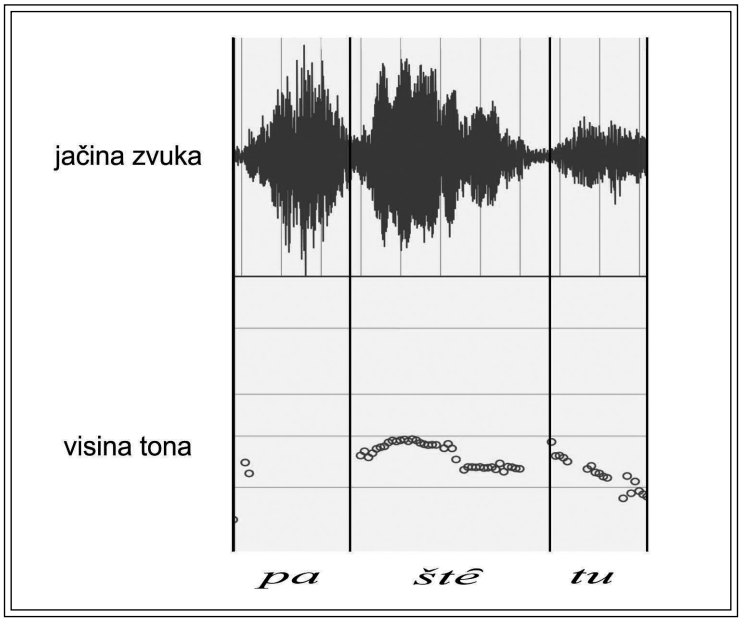

Akustičke osobitosti izgovora riječi *paštêtu*

Treba napomenuti da spomenute akcenatske pojave nisu strogo ukalupljene – ista riječ može ponekad imati staro mjesto naglaska, npr. *žēnâ* (G mn.) može biti izgovorena s „razvlačenim“ naglaskom: *žḗnā*, s dugouzlaznim naglaskom: *žénā* ili čak kao riječ s dva naglaska (dakle, i sa starim i novim akcentom): *žḗnâ* ili *žénâ*. Riječ *rúćak* (stari naglasak je bio *rūćàk*) može imati i oblike *rúćàk, rȗćak, rȗćàk, rûćak* i *rûćàk*. Ta je raznolikost u izgovoru vjerojatno nastala, kao što je već rečeno, kao rezultat naglasnoga kolebanja jer se prijelaz na uzlazne naglaske još nije potpuno ustalio. Uzlazni naglasci, očito, još nisu potpuno zaživjeli u govoru starijih Gradištaca pa oni često na mjestu npr. dugouzlaznoga izgovaraju svoju varijaciju toga naglaska ili čak izgovaraju potpuno drugačiji naglasak.

3.2.3 „Tromi naglasak“ (˝)

Opisujući naglaske u Posavaca, Gopić u inventar dodaje još jedan naglasak koji naziva „tromi“ pa kaže sljedeće: „... pored brzoga i sporoga (mi bismo danas rekli kratkosilaznog i kratkouzlaznog – op. a.) imaju (Posavci – op. a.) još jednu osobitu kvalitetu akcenatsku, koju ću bilježiti znakom ˝ i zvati *tromi*... Tromi se katkad čuje u govoru ceranačkome, ali se najljepše izgovara u

Gradištu... on stoji ondje, gdje drugi Posavci imaju brzi.“ (Gopić 1909 b: 273) Gopić taj naglasak prema duljini smješta po sredini između kratkoga i dugoga naglaska. Tvrdi da stoji na istom mjestu kao i kratkosilazni naglasak, ali se, za razliku od kratkosilaznoga izgovara tromije, blago silaznom ili ravnom intonacijom.

Gopić navodi sljedeće primjere za „tromi“ naglasak: *lȃbūd, slȗčāj, brȃt, časȏvi, vodȃma*, *snajȃma, Gradȋšće* (*Gràdište*)*, detȇta* itd.

Ivšić također bilježi takav naglasak u nekim mjestima u Posavini (Ivšić 1913: 151). Finka i Šojat potvrđuju postojanje „tromoga“ naglaska u Gradištu i vinkovačkim ekavskim govorima, ali ga smatraju varijantom u izgovoru kratkosilaznoga naglaska (Finka, Šojat 1975: 53).

Istraživanja u ovom radu također mogu potvrditi postojanje „tromoga“ naglaska. On stoji na istim pozicijama u riječi kao i kratkosilazni naglasak. Ista riječ se ponekad može izgovoriti kratkosilaznim, a ponekad „tromim“ naglaskom (bez mijenjanja značenja riječi): *kukurùzi*/*kukurűzi*, *bràt*/*brȃt*, *pojàta*/*pojȃta, dàda*/*dȃda, trèfilo se*/*trȇfilo se, Ànica*/*Ȃnica* i sl.

Vjerojatno je upravo ta prisutnost tromoga naglaska za koji je Gopić naveo da se najljepše izgovara upravo u Gradištu razlog zašto govornici obližnjih mjesta u Posavini (npr. Štitara) kažu da Gradišci „oteeežu“ kada kažu npr. „tako se treeefilo“ (*trȇfilo*).

Ponekad, naročito u ekspresivnom izričaju, tromi se akcent može još duljiti i biti blago uzlazne intonacije ili čak pri kraju izgovarati nešto višim tonom pa se po izgovoru približava akutu: *dȃda* > *dãda*, *Mȃrtin* > *Mãrtin, Ȃnica* > *Ãnica*.

Primjeri iz zvučnih zapisa:

P’ al ȃvto je tõde.[40] | *A u vê Kȃtice ùnùk, pêt gòdina...*[41]

[40] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Tromi_1.mp3.

[41] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_tromi_2.mp3.

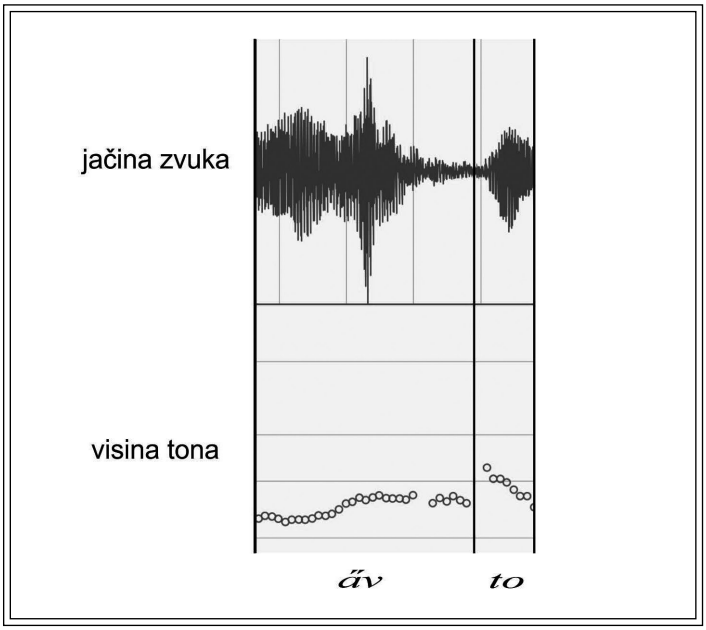

Akustičke osobitosti izgovora riječi *ívto*

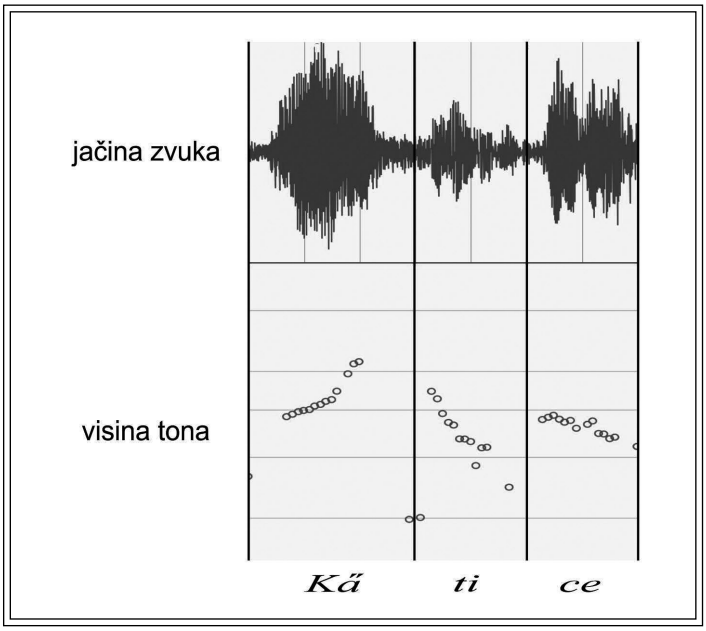

Akustičke osobitosti izgovora riječi *Kátice*

3.3. Ostale akcenatske pojave

3.3.1. Gopićev „troslovčani zakon“

U svojim radovima Gopić iznosi i tvrdnju da svaki pomak kratkosilaznoga naglaska s kraja riječi rezultira kratkouzlaznim novoštokavskim akcentom koji prelazi na prvi slog u riječi, npr. *tègoba* (od *tegobȁ*)*, strȁota*, *lìpota, ù‿selu, nȁ‿Bosut* itd. (Gopić 1910 a: 355–361) Prema broju slogova za koje se naglasak pomiče, Gopić uvodi termine „troslovčani zakon“, „četveroslovčani zakon“ i „višeslovčani zakon“. Finka i Šojat se ne slažu s tom Gopićevom tvrdnjom bilježeći u ispitanim mjestima kratkouzlazni naglasak samo na pretposljednjem slogu u riječi, a pomak akcenta dalje od pretposljednjega sloga oni bilježe kao „tromi“ ili ponekad i kao kratkosilazni naglasak (Finka, Šojat 1975: 52–53).

Tumačenje Finke i Šojata na tragu je Ivšićeva bilježenja neobičnoga premještanja akcenata u primjeru iz Gradišta: „trȃžī õn mẽne *ȉ po selu* mjesto *po sèlu* ili *po selȕ*“. Ivšić također u Gradištu bilježi *ȉzabrat* (mjesto *izàbrat* ili *izabrȁt*) (Ivšić 1913: 159), a tome dodaje još nekoliko primjera iz drugih mjesta među kojima izdvajam primjere *dȁleko* i *dȕboko* jer se te riječi i danas čuju u Gradištu s tim naglaskom (pored *dalèko* i *dubòko*).

Na temelju vlastitih bilježenja sklonija sam prihvatiti tumačenje Finke i Šojata jer se navedeni Gopićevi primjeri u Gradištu izgovaraju prije kao *tȇgoba* ili *tȅgoba,* nego kao *tègoba.* Slično tome, izgovara se *nȃ‿Bosut / nȁ‿Bosut, strȁota, srȅdina, lȉpota, vrȕćine, fȉnoća* i sl. Pri tom je (danas) ipak najčešći izgovor bez pomaka na prvi slog: *tegòba, na‿Bòsut* itd. Slično tome, u Gradištu se govori *nȉjedān* (pored *nijedân*), a ne govori se *nijèdan*. Da se u svim navedenim primjerima radi o tromom / kratkosilaznom naglasku vidi se po tome što se zanaglasni slog ne izgovara povišenom intonacijom, kao što bi to bio slučaj da je posrijedi kratkouzlazni naglasak.[42] No kako se i kratkosilazni i tromi naglasak mogu izgovarati (uz silaznu intonaciju) ponekad i s ravnom ili čak uzlaznom intonacijom, postaje razumljivije i shvatljivije Gopićevo bilježenje kratkouzlaznoga naglaska u takvim slučajevima. Općenito, uzevši u obzir sav Gopićev rad na području akcentologije, ovom se jezikoslovcu mora

[42] U hrvatskom se jeziku zanaglasni slogovi, tj. slogovi iza uzlaznih naglasaka (´ i `) izgovaraju nešto višom intonacijom od naglašenih slogova.

svakako odati priznanje za otkrivanje i bilježenje zanimljivih akcenatskih pojava u govoru svoga kraja koje ni do danas nisu našle pravo mjesto u našoj dijalektologiji.[43]

3.3.2. Riječi s dva naglaska

Poseban slučaj (i jedna od osobitosti govora Gradišta i okolice) su riječi s dva naglaska (nekoliko primjera je već navedeno prilikom opisa pojedinih vrsta naglasaka). Javljaju se u slučajevima gdje je došlo do pomaka naglaska sa staroga mjesta prema naprijed, ali se istovremeno naglasak zadržao i na starom mjestu, npr. *útȍrak, ònȁ, kázȁli, žénâ* (G mn.)*, glávê, snágê* (G jd.)*, svétkîm*. Drugim riječima, izgovor se koleba između staroga i novoga mjesta akcenta jer još uvijek nije dosljedno proveden prijelaz na novoštokavsku akcentuaciju, već je uz novi naglasak sačuvan i prijašnji naglasak iz razdoblja starije hrvatske akcentuacije. Danas se još uvijek može čuti obilan broj primjera takvoga naglašavanja, ponajviše u starijih govornika (ali ponekad i u mlađih). Da ta pojava nije živa samo u Gradištu, već još uvijek postoji i u okolici Vinkovaca, pokazuje to da se genitivi tipa *glávê, snágê* i danas mogu katkad čuti čak i u govoru pojedinih voditelja na vinkovačkom radiju.

Prema Finki i Šojatu, upravo je postojanje riječi s dva naglaska te „razvlačenoga“ i „tromoga“ naglaska zanimljiva i bitna specifičnost hrvatskih ekavskih govora jugozapadno od Vinkovaca (uključujući tu i Gradište) po kojima se ti govori i razlikuju od svih ostalih govora u slavonskom ili kojem drugom dijalektu (Finka, Šojat 1975: 54). Također, te akcenatske specifičnosti pokazuju da ovdašnji govori imaju nešto drugačiji razvojni put koji dovodi do novoštokavske akcentuacije nego što su to imali (ili imaju) drugi štokavski govori.

3.3.3. Nenaglašene dužine (¯)

Govor Gradišta još uvijek u ponekim slučajevima čuva nenaglašene dužine, kako prednaglasne, tako i zanaglasne, iako postoji tendencija da one nestaju

[43] Osim toga, Gopićev se rad odlikuje sljedećim obilježjima: prvi je rabio Ivšićev znak za akut, moderno je definirao naglaske (razdvajanje tona od dužine), davao je naznake razvojnim modelima naglasaka, ukazivao na razlike između „posavačkoga“ i Karadžić-Daničićeva naglašavanja te naglašavao jedinstvenost i posebnost hvatskoga jezika (prema Martinović 2007: 122−123).

iz govora. Ipak se obje vrste nenaglašenih dužina još mogu zabilježiti kod starijih govornika.

Primjeri prednaglasnih dužina: *naōdȁla, pītȁle, stōlcȕ, žēnâ* (G mn.), *kōnjâ* (G mn.), *zīmȁ je, namīrȉla, pripovīdȁli, svīrȁju, ćūvȁju, kāzȁla, māćkȍvi, zvīzdȁma, drūgȁma*.

> *Ȅto sam se ônda naōdȁla, i ètо, tȃko je bîlo.*[44] | *Vàlda imȁju iglȉce, nisȕ pītȁle za šlȃjmovat.*[45] | *Na stōlcȕ je tô št' òni jȅdu...*[46]

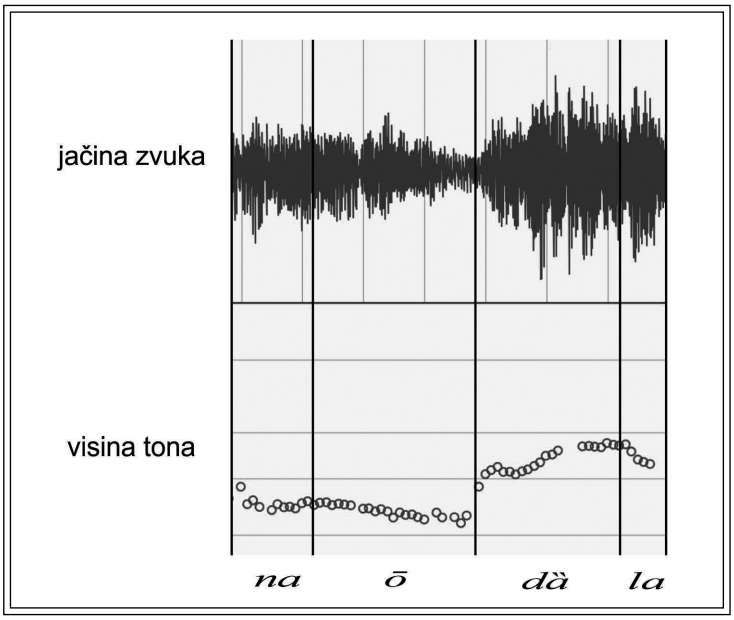

Akustičke osobitosti izgovora riječi *naōdȁla*

Novije tendencije u razvoju akcentuacije (pomicanje naglaska prema naprijed i nastanak uzlaznih naglasaka) sve više zatiru prednaglasne dužine pa se, npr. osim već navedenoga primjera *žēnâ* (prednaglasna dužina ¯ i stari ˆ naglasak), može čuti i oblik *žénâ* (novi ´ naglasak i stari ˆ naglasak), pa i oblik identičan onome u standardnom jeziku *žénā* (novi ´ naglasak i zanaglasna dužina ¯ koja je na mjestu staroga naglaska).

---

44 ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Prednaglasna_duzina_1.mp3.

45 ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Prednaglasna_duzina_2.mp3.

46 ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Prednaglasna_duzina_3.mp3.

Primjeri zanaglasnih dužina: *dȕvāru, pȍsnē, slanȉnē* (G jd.)*, ćȕprījā* (G mn.) (ali vrlo često i *ćȕprīja*), *njîvā* (G mn.) (ali i *njîva*), *drȕgī* (redni broj) (ali i *drȕgi*), u N mn. s. r.: *sȅlā, pȅrā, krîlā, rȅbrā, vrãtā* (ali vrlo često i *sȅla, pȅra, krîla, rȅbra, vrãta*). U govoru se zanaglasne dužine često zatiru i u prezentu glagola pa se npr. uz oblik *ȉdē* često čuje *ȉde*, uz *ȉmām, glȅdāš* čuje se često *ȉmam, glȅdaš.*

Bîlo kod bȁbe u dȕvāru.[47] | *P' al ȃvto je tõde, bicȉklom ȉdē.*[48] | *Vȉdim kȋfle pȍsnē, vàla je prȁvila òna i tô.*[49]

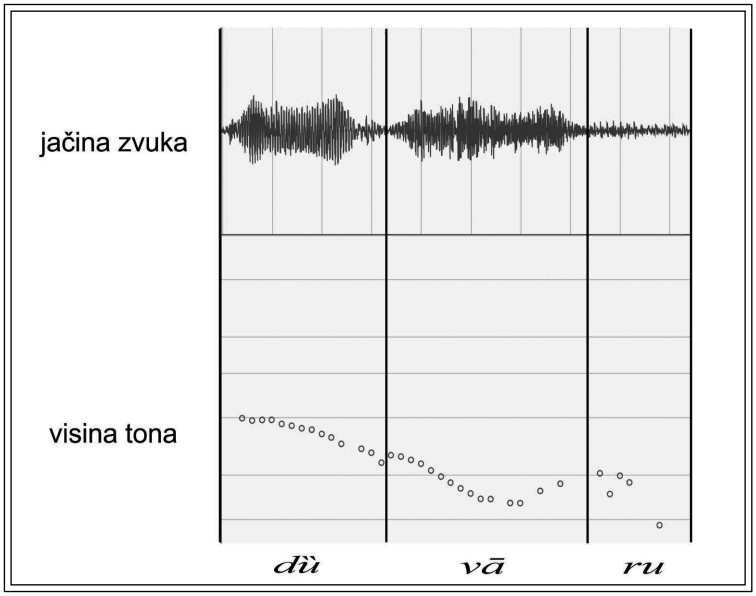

Akustičke osobitosti izgovora riječi *dȕvāru*

U nekim slavenskim dijalektima kod imenskih sufiksa **-ьje* i **-ьstvo* prilikom ispadanja slabog poluglasa (ь) dolazi do kompenzatornog duljenja u zadnjem slogu, tj. nastaju dugi sufiksi **-jē* i **-stvō*. U hrvatskom jeziku dugi se nastavci javljaju u kajkavskom i čakavskom narječju te u nekim staroštokavskim govorima u Posavini (Kapović 2015: 588–593). U gradiškom govoru takvo je duljenje zabilježeno kod riječi *suđē* (usp. *sùđe* u stand.), *granjē*, *skaljē* i *komađē*. Međutim, veći je broj primjera bez duljenja: *píće, vesélje, grôblje, zdrâvlje, stvorénje, košênje, trójstvo, ubístvo, drúštvo* itd.

[47] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Zanaglasna_duzina_1.mp3.

[48] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Zanaglasna_duzina_2.mp3.

[49] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Naglasak_Zanaglasna_duzina_3.mp3.

3.3.4. Prenošenje naglaska na enklitiku i proklitiku

Kada je riječ združena s enkitikom,[50] tj. kada se izgovara s njom kao jedna naglasna cjelina (enkliza), kratkosilazni naglasak obično ostaje na starom mjestu, na kraju riječi. Tako se *otȁc ◡ bi* izgovara *otȁcbi* pa je kratkosilazni naglasak u biti na predzadnjem slogu naglasne cjeline, što je njegovo uobičajeno mjesto. Sličnih se primjera u Gradištu može čuti mnogo: *škvārcȉ ◡ su, reklȉ ◡ su, jedvȁ ◡ sam, onȁ ◡ će, zīmȁ ◡ će, kakȍ ◡ ću, Bosȕt ◡ je ćist, kakȍ ◡ si, bīlȁ ◡ sam, jesȉ ◡ se, līpȁ ◡ je, rūkȁ ◡ me bolĩ, ošlȁ ◡ je, momȁk ◡ i cȕra, nekȁ ◡ me, lasnȍ ◡ je, odnesȉ ◡ joj, metnȉ ◡ ga, na divānȕ ◡ se* itd.

> *Škvārcȉ su vê gȍdine bȁš lîpi. | Reklȉ su kŕpež kȕću držĩ. | Jedvȁ sam ȉz noći izȉšla, tãkī mi je zôr bȉjo. | Onȁ ću tkȁt. | Kãžū, zīmȁ će bȉt ȍštra. | Kakȍ ću zakŕpat, nẽmām tãkē vȕnē.*

Kod riječi združenih s proklitikom[51] (prokliza) može doći do „pomicanja“ ili „skakanja“ naglaska s naglašene riječi na proklitiku o čemu je već Ivšić pisao (Ivšić 1913: 157–162). Ako je prijelazom silaznoga naglaska nastao uzlazni naglasak, govorimo o pomicanju (npr. *u ◡ grȍb > ù ◡ grob*). Ako je naglasak na proklitici silazni, govorimo o skakanju akcenta (npr. *na ◡ zȅmlju > nȁ ◡ zemlju*). Ako je naglasak na riječi bio dug, nakon skakanja, na starom mjestu naglaska ostaje nenaglašena dužina (npr. *na ◡ stân > nȁ ◡ stān*).

Obje pojave – pomicanje i skakanje naglaska – ne događaju se uvijek gdje za to postoje teoretski uvjeti već se vežu za određeni broj riječi. Kod nekih riječi uobičajeno je da dolazi do pomicanja / skakanja naglaska, a kod nekih to nije slučaj.

---

[50] Enklitike (zanaglasnice, naslonjenice) su riječi koje nemaju svoga naglaska te se naslanjaju na riječ prije sebe tvoreći tako naglasnu cjelinu. To mogu biti nenaglašeni oblici pomoćnih glagola biti i htjeti (*sam, si, ću, ćeš, bi,* itd.), nenaglašeni oblici zamjenica (*me, te, mi, ti* itd.), povratna zamjenica *se, si* i čestica *li*.

[51] Proklitike (prislonjenice, prednaglasnice) su nepromjenljive riječi koja nemaju svojega naglaska, u rečenici stoje ispred naglašene riječi i s njome tvori jednu izgovornu cjelinu. Proklitike su: svi jednosložni prijedlozi (*bez, do, iz, kod, kraj, kroz, na, nad, niz, o, od, po, pod, pred, pri, u, uz, za*…, po tome su i „besložni“ prijedlozi *s*, *k* proklitike kao i njihove inačice s naveskom *sa*, *ka*); većina dvosložnih i višesložnih (*među*, *mimo*, *oko*, *pokraj*, *pored, preko*, *prema*, *prama*…; *iznad, ispod, ispred, između*; navezačne inačice *nada*, *poda*); neki veznici (*i*, *ni*, *te*, *a*…; neki u nekim položajima jesu proklitike, u drugima nisu, na primjer *da, kad/a/*), niječnica *ne*.

Primjeri pomicanja naglaska nisu često zastupljeni i u pravilu su to jednosložne riječi spojene s proklitikom. Tako se u Gradištu kaže: *nà◡grob, ù◡grob, nà◡smrt, ù◡rat, ì◡bit, ì◡sad, nà◡vr jezȉka, ù◡vr glāvê, nà◡dnu, nè◡znat, nè◡ćut, pò◡kru*. Svi se ovi oblici mogu čuti i bez pomicanja naglaska: *na◡grȍb, u◡grȍb* itd.

Primjeri skakanja naglaska u gradiškom govoru: *nȁširoko* (*na + šȉroko*), *nȁtānko* (*na + tânko*), *zȁ◡mnjōm, nȅ◡znām, nȅ◡dām, nȅ◡smēm, nȅ◡velja, dȍ◡jārca, ȍd◡strā* itd.

Primjeri gdje u gradiškom govoru ne dolazi do pomicanja ni skakanja naglaska: *u◡šȕmi, na◡njȉvi, na◡mȉsto, na◡mȅne, u◡bâšći, u◡spȅrine, u◡gȁće, u◡mâjke, u◡mêsu, na◡mȉse, od◡trî brata, po◡nȁški, bez◡njȅga, prid◡kȕću, ne◡pântīm, ne◡ćȕjēm, ne◡vȉdīm, kraj◡sȅbe, pod◡sȅbe, bez◡tȅbe, na◡đȕtūre, na◡sȅdam, pod◡pênđer, po◡sûncu, za◡đȁbe, za◡krȁvama, za◡njȉma, nuz◡zîd, u◡zô ćàs, priko◡bâšće, prid◡mârvu, bez◡nâs* itd.

Česti su pak primjeri gdje se mogu čuti oblici sa skakanjem i oblici bez skakanja akcenta: *u◡Zâgreb* i *ù◡Zāgreb, u◡pô mȉse* i *ù◡pō mȉse, u◡gȑlo* i *ù◡grlo, na◡pênđer* i *nȁ◡pēnđer, na◡zȅmlju i nȁ◡zemlju, na◡bȑdo* i *nȁ◡brdo, na◡ćȍšak* i *nȁ◡ćošak, na◡glâvu* i *nȁ◡glāvu, na◡tânko i nȁ◡tānko, na◡rûke i nȁ◡rūke, na◡stân* i *nȁ◡stān, na◡ćȅtvero i nȁ◡ćetvero, ne◡trȅbā* i *nȅ◡trebā, i◡bîlo* i *ì◡bīlo, po◡mȁnje* i *pȍ◡manje, ni◡sâm* i *nȉ◡sām, na◡ȕvo* i *nȁ◡uvo, u◡ȍko* i *ù◡oko, u◡jârak i ù◡jārak, u◡brȁšnu* i *ù◡brašnu, za◡pô sâta* i *zȁ◡pō sâta, za◡dâna i zȁ◡dāna, za◡nȍkte* i *zȁ◡nokte, kroz◡nôs* i *krȍz◡nōs, med◡ȍće* i *mȅd◡oće, od◡svȁkud i ȍd◡svakud* itd.

> *Odbȁvili je u Zâgreb. | Unȕka jim ù Zāgreb ȍšla. | Nȉko me ne trȅbā. | Nȅ trebā pȕno đȉgērā mètat, ȉmā šûnkē i kȕlēna. | Prosî da nēmā grȕdīcā u brȁšnu. | Za frȕštuk bȕdē jájce ù brašnu.*

Slična zapažanja vezano uz proklizu i enklizu donose i Finka i Šojat (Finka, Šojat 1975: 63– 65).

Veznik *ako* ima naglasak ako se nađe ispred enklitike: *akȍ◡mi, akȍ◡je* itd.

Upitne zamjenice *kȍ* i *štȍ* (*štȁ*) mogu ispred enklitike imati kratkouzlazni umjesto kratkosilaznoga naglaska: *kȍ◡je, kȍ◡će, štȁ◡ćeš, štȁ◡li* itd.

Rječca *ne* također pred enklitikom dobiva kratkouzlazni naglasak: *nȅ◡bi*.

3.3.5. Duljenje pred sonantom

Ispred suglasničke skupine koja započinje sonantom[52] kratki slog se može prometnuti u dugi, npr.: *mômci* (: *mòmak* u N jd.)*, lônci* (: *lònac* u N jd.)*, divôjka* (: *divòjaka* u G mn.)*, šlâmpav* (*šlàmpav* u stand.)*, Župânjka* (: *Župànjac* m.), *mólba* (*mòlba* u stand.), *bórba* (*bòrba* u stand.), *lóńćić* (*lònčić* u stand.). To se obično događa kada je idući samoglasnik kratak. Ako je idući samoglasnik dug, položajno duljenje obično izostaje: *àmbār, ćàrdāk, krȍmpīr* (usp. Finka, Šojat 1975: 61–63, Ivšić 1913: 153–157), ali ima i izuzetaka, npr. *opânćār* (ovu zadnju riječ je i Ivšić zabilježio u Gradištu, a i danas se tako govori).

Ovdje treba istaknuti i jednu naglasnu pojavu koja se, nažalost, ne bilježi često u dijalektološkim istraživanjima slavonskih posavskih govora, a tipična je i danas za te govore i jedna je od karakteristika po kojoj se može prepoznati Slavonca u govoru (čak i onima obrazovanijima koji nastoje govoriti standardnim jezikom „omaći“ će se ponekad takav izgovor). Riječ je o duljenju zadnjega sloga kada je taj slog zatvoren kojim sonantom, npr. *ćȍrāv* (: *ćȍrav* u standardu) i *dîm* (: *dȉm* u standardu). Stjepan Ivšić je u svojim istraživanjima posavskih govora obilno bilježio takve pojave (Ivšić 1913: 156–157), a takvi i slični primjeri se i danas mogu čuti u Gradištu (u starijih, a dijelom i u mlađih govornika): *avân, bagrêm, bībêr, bostân, crvên, ćẽšālj, ćîr, ćobànīn, ćùpāv, debêl, dîv, dlân, drvên, drvotônj, drûm, đôn, eksêr, fenjêr, glùpāv, gospodîn, gotôv, jećâm, jedân, jelên, kalêm, kazân, klîn, kôm, kônj, krôv, krpêlj, làgān, lân, lanên, lažljîv, lendôv, lenđêr, lōpôv, macân, mòkār, orâj, pokrôv, pûn, rāžânj, rên, sân, sanên, sâv, sîr, smrdljîv, sôm, stâr, stvôr, šićêr, štāgâlj, šūpâlj, tavân, temêlj, tȍpāl, trên, trȉzān, tùpāv, ùgālj, vālôv, vāšâr, vȉtār, zdrâv, zmâj, Ivân, Gorân* itd. Postoje, doduše, i malobrojni primjeri gdje do spomenutoga duljenja u gradiškom govoru ne dolazi, npr. *Àdam, mlìn, nìsam, jèsam* (posljednja riječ čuje se i u rjeđem obliku s duljenjem, npr. u rečenici *jesâm‿mu rȅkō*).

Kakî je tô dîm? | U nâs na vitríni ȉmā jedân tãki avân. | Betonīràju temêlj.

Kod bržega izgovora, kada dolazi do izostavljanja pojedinih glasova na kraju naglasne cjeline, može također doći do duljenja zadnjega sloga (pred

[52] Sonanti (glasnici) su glasovi pri čijem stvaranju zračna struja prolazi neometano usprkos preprekama koje postavljaju dijelovi govornoga aparata. Sonanti su: *m, n, nj, r, l, lj, v, j*.

sonantom ili kojim drugim suglasnikom): *dobrȍ‿je* > *dobrôj’*, *kakȍ‿ćeš* > *kakô’š*.

Ju, dobrôj’, nĩ se porèzala.

3.3.6. Homonimi

Homonimi su riječi istoga izraza, ali različitoga značenja. U izgovoru se obično razlikuju samo po naglasku – jedan od poznatih primjera u standardnom jeziku je par *pȁs* (životinja) – *pâs* (pojas). Ovdje ću navesti upravo takve parove homonima koji se razlikuju po naglasku, a koji se mogu čuti u gradiškom govoru: *nȅvrīme* ‘nevrijeme’ – *nevríme* ‘pogrešan trenutak’, *bȁja* ‘stariji čovjek, čiča’ – *bája* ‘prase od milja’, *rȅpa* ‘vrsta biljke, hrana za stoku’ – *répa* ‘krumpir’, *pripovȉdat* ‘pričati s nekim’ – *pripovídat* ‘pripovijedati’, *tavân* ‘tavan, potkrovlje’ – *tãvān* ‘taman, mračan’.

Postoji i određeni broj riječi čije se umanjenice tvore promjenom naglaska, npr. *kȁpa* > *kápa* ‘mala kapa, kapica’. Više o takvim imenicama v. pod Tvorba imenica.

4. OBLICI (MORFOLOGIJA)

Budući da gradiški govor pripada slavonskom dijalektu, što znači starijem tipu štokavskoga govora, on se po nekim svojim oblicima riječi, tj. morfološkim karakteristikama razlikuje od hrvatskoga standardnog jezika. Tako gradiški govor čuva u sklonidbi (deklinaciji) i sprezanju (konjugaciji) određen broj starijih i izvornih oblika po kojima se razlikuje od standarda, kao i određene oblike karakteristične za slavonske govore vinkovačkoga, odnosno županjskoga kraja. Jasno, ipak se osjeća utjecaj standardnoga jezika kao posljedica suvremenoga načina života (škola, tisak, radio, televizija), a i govori doseljenika drugih dijalekata također mogu utjecati na govor domaćega stanovništva. Taj se utjecaj očituje kroz veliki broj dvostrukih oblika koji su u ovom opisu zabilježeni. Uz starije, arhaičnije oblike javljaju se i noviji oblici riječi, a govornici i jedne i druge oblike osjećaju kao dio svoga svakodnevnog govora, pritom često za starije oblike kažu da su tako nekad „stari pripovidali“.

4.1. Imenice

4.1.1. Imenice muškoga roda

Imenice muškoga roda koje u nominativu jednine završavaju na suglasnik sklanjaju se kao imenice a-vrste.[53] Takvu sklonidbu imaju i imenice stranoga porijekla koje u NAV završavaju na -i (*mȉšājfli, brènājzli* itd.), neke imenice stranoga porijekla koje u NA završavaju na -*o* (*àvto* / *àuto, râdijo*) te imenice koje u NA završavaju na -*o* koje u ostalim padežima alternira s -*l* (*posô – pòsla, kabô – kàbla* i sl.). Tu se ubrajaju i imenice muškoga roda koje u hrvatskom jeziku završavaju na -*h* (npr. *grah, kruh, trbuh, orah, prah, siromah*), ali kako je taj suglasnik u gradiškom govoru nestao (kao i općenito u slavonskom dijalektu), spomenute imenice završavaju samoglasnikom (*grȁ, krȕ, tr̀bu*) ili se *h* zamjenjuje s *j*, *v* ili *k* (*orâj, prâv, siromãk*).

[53] Imenice a-vrste su imenice muškoga i srednjega roda. Naziv su dobile prema genitivu jednine u kojem imaju nastavak -*a* (N *grad* – G *grada*).

Shema padežnih nastavaka imenica muškoga roda a-vrste

Jednina	Množina
N -Ø (-i)	N -i
G -a	G -a (-i), (-iju)
D -u	D -ima (-ma)
A -Ø (-a), (-i)	A -e
V -e // -u	V -i
L -u	L -a (-i), (-iju), (-ima), (-ma)
I -om // -em (-im)	I -ima (-ma)

Primjeri sklonidbe:

Nominativ: *kapetãn, kućãr, pītôl, klîn, brk, pòp, bôg, prst, svèkar, pèkmez, otàrak, krù, pênđer, orâj, pajdãš, pũž, muškàtli, râdijo*

Genitiv: *kapetána, kućára, pítla, klîna, brka, pòpa, bòga, prsta, svèkra, pekmèza, otârka, krùva, pênđera, oràja, pajdáša, púža, muškàtla, râdija*

Dativ: *kapetánu, kućáru, pítlu, klînu, brku, pòpu, bògu, prstu, svèkru, pekmèzu, otârku, krùvu, pênđeru, oràju, pajdášu, púžu, muškàtlu, râdiju*

Akuzativ: *kapetána, kućãr, pítla, klîn, brk, pòpa, bòga, prst, svèkra, pèkmez, otàrak, krù, pênđer, orâj, pajdáša, púža, muškàtli, râdijo*

Vokativ: *kàpetāne, kùćāru, pítle/pítlu, klîne/klînu, brće, pòpe, bòže, prste/ prstu, svèkre, pekmèzu, otârku, krùvu, pênđeru/pênđere, oràju/oràje, pajdášu, púžu, muškàtlu/muškàtle, râdiju*

Lokativ: *kapetánu, kućáru, pítlu, klînu, brku, pòpu, bògu, prstu, svèkru, pekmèzu, otârku, krùvu, pênđeru, oràju, pajdášu, púžu, muškàtlu, râdiju*

Instrumental: *kapetānôm/kapetānîm, kućārôm/kućārîm, pītlôm/pītlîm, klînom, brkom/brkim, popôm, bògōm, prstōm/prstīm, svèkrōm/svèkrīm, pekmèzōm/pekmèzīm, otârkōm/otârkīm, krùvōm/krùvīm, pênđerōm/pênđerīm, oràjem/oràjōm/ oràjīm, pajdāšêm/pajdāšîm, pūžêm/ pūžîm, muškàtlōm/muškàtlīm, râdijōm*

Nominativ mn.: *kapetáni, kućári, pítli/pītlȍvi, klȉnovi, brĉi/bŕkovi, popȍvi, bogȍvi, pŕsti, svȅkri, pekmȅzi, otârci, kruȏvi, pênđeri, orȁji, pajdáši, pūžȅvi, muškȁtli, râdiji*

Genitiv mn.: *kapetānâ, kućārâ, pītlōvā, klinōvâ/klȉnōvā, bŕkōvā, pȍpōvā, bȍgōvā, prstȉjū, svȅkārā, pȅkmēzā, otàrākā, krȕōvā, pênđērā, òrājā, pajdāšâ, pũžēvā, mȕškātlā, râdījā*

Dativ mn.: *kapetānȉma, kućārȉma, pītlȉma/pītlȍvima, klȉnovima, brĉima/bŕkovima, popȍvima, bogȍvima, prstȉma, svȅkrima, pekmȅzima, otârcima, kruȏvima, pênđerima, orȁjima, pajdāšȉma, pūžȅvima, muškȁtlima, râdijima*

Akuzativ mn.: *kapetáne, kućáre, pítle/pītlȍve, klȉnove, brĉe/bŕkove, popȍve, bogȍve, pŕste, svȅkre, pekmȅze, otârce, kruȏve, pênđere, orȁje, pajdáše, pūžȅve, muškȁtle, râdije*

Vokativ mn.: *kapetáni, kućári, pítli/pītlȍvi, klȉnovi, brĉi/bŕkovi, popȍvi, bogȍvi, pŕsti, svȅkri, pekmȅzi, otârci, kruȏvi, pênđeri, orȁji, pajdáši, pūžȅvi, muškȁtli, râdiji*

Lokativ mn.: oblici kao G mn. ili D mn.

Instrumental mn.: *kapetānȉma, kućārȉma, pītlȉma/pītlȍvima, klȉnovima, brĉima/bŕkovima, popȍvima, bogȍvima, prstȉma, svȅkrima, pekmȅzima, otârcima, kruȏvima, pênđerima, orȁjima, pajdāšȉma, pūžȅvima, muškȁtlima, râdijima.*

> *Ȉspod orȁja naspàdā lîšća. | Mlādī u kućáru spāvàju. | Kù' ću s tolȉkīm pītlȍvima? | Ȅvo, sàmo da povȉšāmo otârce.*

Kako je vidljivo iz navedenih primjera, imenice koje završavaju na nenepčani suglasnik imaju u vokativu jednine nastavak *-e*, a u instrumentalu jednine nastavak *-om* (ili *-im*); npr. N *kapetān,* V *kȁpetāne*, I *kapetānôm* (i *kapetānîm*). Ponekad nastavak *-om* imaju i imenice koje završavaju palatalom: npr. *nōžôm* (i *nōžîm*).

> *Kȁpetāne, popî i tĩ mȁlo. | Nōžôm odsíci. | S nōžîm ja rȅžēm grôžđe.*

Kod imenica muškoga roda koje završavaju na nenepčani suglasnik ponekad postoje odstupanja u V jd. pa se umjesto *e* često čuje *u*: *bȅćāru*, *đìveru*, *gȁdu, svîtu.* Takvi primjeri neprovođenja pravila palatalnih i nepalatalnih osnova karakteristični su za slavonski dijalekt i neke čakavske govore (Kolenić 2018: 12).

> *Bȅćāru mõj! | Pȕj, pȕj, gȁdu mãli!*

Imenice koje završavaju na palatal (nepčani suglasnik)[54] imaju u vokativu jednine nastavak *-u*, a u instrumentalu jednine nastavak *-em* (ili *-im*); npr. N *perãć*, V *pȅrāću*, I *perāćêm* (i *perāćîm*).

Kod takvih imenica postoje i poneka odstupanja pa se tako može čuti u instrumentalu jednine i završetak *-om*: *š ćȁjōm, pod orȁjōm, s nožȉćōm, s krećôm* i sl.

Popî tablȅtu š ćȁjōm. | *Pȓvo se uzâm ȍlōvku* (šara na tikvi) *našārā, pa se s nožȉćōm urȅžē.*

Jedan dio jednosložnih i dvosložnih imenica muškoga roda u množini proširuje se sufiksom *-ov* ako osnova završava nenepčanim suglasnikom:

npr. N *sîn*, G *sîna*, D *sînu*, A *sîna*, V *sîne*, L *sînu*, I *sînōm*, N mn. *sȉnovi*, G mn. *sinōvâ*, D mn. *sȉnovima* (i *sinóvma*), A mn. *sȉnove*, V mn. *sȉnovi*, L mn. *sinōvâ* (i *sȉnovima, sinóvma*), I mn. *sȉnovima* (i *sinóvma*);

Nȅmām sinōvâ. | *Blȁto se povȁtalo po tȍćkōvā.* | *Vȅžū se zȁprēgovi.*

Ako osnova imenica završava nepčanim suglasnikom (palatalom), imenice se proširuju sufiksom *-ev*:

npr. N *nõž*, G *nóža*, D *nóžu*, A *nõž*, V *nóžu*, L *nóžu*, I *nōžêm* (i *nōžîm*), N mn. *nōžȅvi*, G mn. *nõžēvā*, D mn. *nōžȅvima*, A mn. *nōžȅve*, V mn. *nōžȅvi*, L mn. *nõžēvā* (i *nōžȅvima*), I mn. *nōžȅvima*. Postoje, međutim, i odstupanja pa sufiks *-ev* mogu imati i neke imenice koje završavaju nenepčanim suglasnikom: *zȅcevi, mrazȅvi, plāstȅvi*.

Nōžȅvi mórȁu bit naȍštrīti. | *Ajd' mišȅve vȁtāj!* | *Ȉmā u nâs i pȉlīćā i zȅcēvā.*

Neke jednosložne imenice mogu imati i kratku množinu, npr. *òci, mȉši* (pored *mišȅvi*), *strâji* (strahovi).

Mȉši tȓćū po kukurûzā. | *Dobȉću strâje.*[55]

U svom tekstu *Iz Gradišta* Šimo Varnica zapisao je oblik *raka* (rakova) (Varnica 1900: 125), a u njegovu rukopisu zabilježeni su oblici *oci* i *strici* (Varnica 1898: 84, 90).

---

[54] Palatali ili nepčani suglasnici su suglasnici kojima se izgovor tvori tako što se prednji ili srednji dio jezika približava tvrdomu nepcu. Palatali su: *š, ž, č, ć, dž, đ, j, lj* i *nj*.

[55] Dobiti strahove kao psihički poremećaj.

Neke imenice imaju množinu s umetkom gdje je taj umetak drugdje rjeđi: *kȍmādovi, kȕlēnovi, kȁpūtovi* (i *kȁpūti*)*, jȁrkovi, jȁstukovi* (i *jȁstuci*). Množinu s umetkom imaju i imenice *zȁprēg*: *zȁprēgovi* i *vȕcāk: vȕcākovi*.

Na pȍvelike kȍmādove izrȅži. | *Kȕlēnovi se jȍš sȗšū.*

Primjeri iz rada Š. Varnice: *... Štitarci nosu kaputove ko majstori, Gradišci toga nemau ... a kad se svrši užina, onda se oblito svit pokupi po jarkova po desetero i više i tako se razgovara... i pomeću jastuce na kojima je velika čipka il velika šlinga, pa još koja žena ima puno jastukova, ta pomeće po postelji po devet jastukova...* (Varnica 1898: 60, 72)

U instrumentalu jednine imenica muškoga roda nastavak je (ponekad) *-im*: *pētkîm, svētkîm, vūlîm, nōžîm, kōncîm, drȕmīm, pūtîm*... Nastavak *-im* jedna je od prepoznatljivih karakteristika kako gradiškoga govora, tako i ekavskih govora jugozapadno od Vinkovaca (prema: Finka, Šojat 1975: 76).

Jel baš mõrāš i pētkîm i svētkîm rádit? | *Nōžîm si našnȉtāj.*

Takve nastavke bilježi i Stjepan Ivšić: „U Gradištu se može čuti *-im* pored *-om*, na pr.: *čovȅkīm* (: šta ćȕ jã s onȁkīm *čovȅkīm*, tj. čovjekom), *šećȅrīm* (: posȍlīm kruva *šećȅrīm*, tj. pospem kruh šećerom), *prȉd svîtīm* pored: prid svīm *svîtōm*. Taj je završetak prodro zacijelo ovamo iz zamjeničke i složene deklinacije (tj. *jezikim*: *tim* i *novim*).“ (Ivšić 1913: 212)

Brojni primjeri takvih nastavaka mogu se pronaći i u Varničinu radu: *ocim, kruvim, kajmakim, medim, šićerim, makim, sirim* itd. (Varnica 1898). *Koji živi slabo s ocim, ti živi slabo i s materom.* (Varnica 1898: 87)

Dok je kod Varnice taj nastavak bio gotovo pravilo (uz poneke izuzetke), danas se taj nastavak u gradiškom govoru vrlo rijetko čuje, a zamjenjuju ga sve više nastavci *-om* i *-em*, kao u standardnom jeziku: *pētkôm, svētkôm, vūlôm, nōžêm/nōžôm* itd.

U Gradištu i njegovoj okolici postoji velik broj toponima koji završavaju na *-i.* To su najčešće imena naselja i lokaliteta oko sela*: Vînkovci, Rōkôvci, Andrijāšêvci, Šîškōvci, Rȅtkōvci, Pȓkōvci, Drēnôvci, Vȍđīnci, Strôšīnci, Gûndīnci, Pȍdgājci, Vȉrōvci, Sālînci* itd. Te imenice imaju samo množinu muškoga roda s jednom osobitošću: u genitivu i lokativu množine imaju nastavak *-i* pa sklonidba izgleda ovako: N mn. *Vînkovci,* G mn. *Vînkovci*, D mn. *Vînkovcima*,

A mn. *Vînkovce*, V mn. *Vînkovci*, L mn. *Vînkovci*, I mn. *Vînkovcima.* I to je još jedna od osobina koja se može čuti u govorima slavonskoga dijalekta (prema: Finka, Šojat 1975: 79, Kolenić 2018: 14).

Rodȉjo se u Vînkovci. | Jã ȉšla po Vînkovci. | Mõj zȅt je iz Rōkôvci. | Tȁmo u Rōkôvci òni žīvû. | Žīvȉli smo na stãnu na Vȉrōvci.

Toponim *Bošnjáci* ne pripada u ovu grupu i sklanja se kao ostale imenice muškoga roda u množini: N mn. *Bošnjáci*, G mn. *Bošnjākâ*, D mn. *Bošnjācȉma*, A mn. *Bošnjáke* (i *Bošnjáce*), V mn. *Bošnjáci*, L mn. *Bošnjākâ/Bošnjācȉma*, I mn. *Bošnjācȉma*.

Onȁ je iz Bošnjākâ. | U Bošnjākâ ȉmā pȕno Lízâ. | Ȉ’ćemo u Bošnjácȅ na kȉrbāj.

Kod nekih imenica koje u dativu, lokativu i instrumentalu množine imaju nastavak *-ima*, može doći i do gubljenja glasa *i*: *sȉnovima* i *sinõvma, zūbȉma* i *zūbmâ, pȉlićima* i *pilićmã*.

Kúpi pilićmã koncentráta.

U pravilu se kod imenica koje završavaju na velare (mekonepčane suglasnike) *k* i *g*, u nominativu množine provodi sibilarizacija pa *k* i *g* prelaze u *c* i *z*; npr. *ȕjāk – ȕjāci, rȍđāk – rȍđāci, bȉljeg – biljȅzi*. Postoje, međutim, i slučajevi gdje nema sibilarizacije pa je zabilježeno: *svȉtnjāk – svȉtnjāki, svétak – svétki, táćak – táćki, podátak – podátki, ćićak – ćićki, ćvárak – ćvárki*.

Svȅ su mi se ćićki povȁtali za štrînfe.

Imenice kojima nominativ jednine završava na velar *k*, u akuzativu množine mogu imati nastavak sa sibilantom *c*: npr. *brȋk* (N mn. *brȋci*) – *brȋce* (A mn.)*, opȁnak – opânce, jȁstūk – jȁstūce, Tûrci – Tûrce, kápak – kápce, mòmak – mômce, stôljnjāk – stôljnjāce, ćvárak – ćvárce, žgánjak – žgánjce, Sȓndāk – Sȓndāce*. Ova je pojava nastala vjerojatno po analogiji s većinom ostalih padeža množine (N, V, D, L, I). Danas se, međutim, često čuju i oblici bez sibilanata: *brȋke, opânke, svȉtnjāke* itd.

Opânce na nȍge pa ȁjd u bâšću. | Kakȇ je lȋpe jȁstūce na krevȅtu imȁla.

U radu Šime Varnice može se naći niz takvih primjera. Tu su oblici sa sibilantom gotovo pravilo: *... pravu žene velike valjušce ... na zapunce naveze...*

nosimo klompe ili drvenjace (*drvene opance*)*... a ima koji ljudi nosu obojce od tkanja, te obojce od tkanja zovemo bili obojci...* itd. (Varnica 1898).

U genitivu množine, pored nastavka *-a*, javljaju se kod određenih imenica i nastavci *-i* i *-iju*: *zūbî, mrāvî, cŕvî, gostĩ* (ali i *gostȉju, gōstâ*), *uvrātî, Cigānî*, *prstȉju, noktȉju*, što su, kao i u standardnom jeziku, ostaci stare i-deklinacije imenica muškoga roda (Barić 1997: 625).[56]

Pȕna kȕća gostĩ. | *Ȅvo, mĩ tamȁn iz gostȉju.* | *Jel vam dõđē gōstâ?*

Nastavak *-i* se javlja i kod nekih imenica koje označavaju količinu: *dȅset fātî, misēcî, metērî, kilomȅtri, sãti, grādî*.

Šêst misēcî sam u pȍstelji prȉležāla. | *Näš stân pêt kilomȅtri od sèla bȉjo.*

Lokativ množine često ima oblik kao genitiv množine, tako da imenice u lokativu imaju nastavak *-a*, odnosno *-i*: *u opȁnākā, u àmpērā, u svàtōvā, u àūtā, u pênđērā, na stȍlācā, na kónjâ, na kukurûzā, po divânâ, po dȍktōrā, po uvrātî, u Vînkovci*. Međutim, uz prijedlog *o* češće dolazi nastavak *-ima* (*-ma*): *o svàtovima* (*svàtovma*)*, o mômcima, o àutima, o konjȉma*.

Vę̑ćito je u Bàtini opȁnākā bíla. | *Bîli smo u njȉovi svàtōvā.* | *Ȅvo õdām po dȍktōrā.* | *Bȍlje i u rȅštu òstat nego klećat na kukurûzā.*

Neke imenice muškoga roda koje završavaju na *-ko* (npr. *Vînko, Tvȓtko, Mârko, Bȍško, Zvȍnko, Mĩrko, Dãrko, Žêljko, Slãvko*) sklanjaju se (osim u nominativu) kao imenice ženskoga roda e-vrste:[57] N *Vînko,* G *Vînke,* D *Vînki,* A *Vînku,* V *Vînko,* L *Vînki,* I *Vînkōm*. Pridjevi tvoreni od tih imenica imaju nastavak *-in* (odnosno *-ina*, *-ino* za ž. i sr. jd., te *-ini, -ine, -ina* za m., ž. i sr. mn.): *Vînkīn, Tvȓtkīn, Mârkīn* itd.[58]

---

[56] U susjednoj Cerni nastavak *-i* u genitivu množine imenica muškoga roda može se čuti i kod prezimena: *ima u Kesegići, bila sam kod Jurišići*.

[57] Imenice e-vrste su imenice većinom ženskoga roda i neke imenice muškoga roda. Naziv su dobile prema genitivu jednine u kojem imaju nastavak *-e* (N *žena* – G *žene*, N *gazda* – G *gazde*).

[58] Zanimljivo je da u Gradištu postoje stari prezimenski nadimci kao *Jêrkovi*, *Đûlkovi* i *Mȉškovi* koji se već generacijama prenose s koljena na koljeno. Očito je da ta prezimena odudaraju od opisanoga „pravila“ u gradiškom govoru (naime, ne govori se *Jêrkini*, *Đûlkini*, *Mȉškini*), pa se postavlja pitanje koliko je takvo „pravilo“ uopće staro i je li važilo za sve govornike mjesta.

Na isti se način sklanjaju i sve dvosložne imenice muškoga roda koje završavaju samoglasnikom *-o* i imaju dugouzlazni naglasak. To su najčešće imenice odmila (hipokoristici) i neka muška imena: *Túno*, *Ívo, Đúro, Máto, Stévo*, *dádo*, *bráco, bráto*, *bríco, ćíko, pájdo* itd. U ovom slučaju nema razlike u odnosu na standardni jezik jer se i ondje sklanjaju kao imenice ženskoga roda e-vrste: N *Túno,* G *Tūnê,* D *Túni,* A *Túnu,* V *Tûno,* L *Túni,* I *Tūnôm*. Tu se mogu ubrojati još neki nazivi za životinje npr. *kánjo* 'škanjac', *órlo* 'orao', *búljo* 'grgeč' te neke imenice pejorativnoga značenja: *smótljo, dóšljo* itd. Sve se takve imenice i u množini sklanjaju po e-vrsti: npr. N mn. *bríce,* G mn. *brīcâ*, D mn. *brīcäma* itd.

Imenice muškoga roda na *-a* i muška imena koja završavaju na *-a* (*gȁzda, prȉša, komšȉja, mladožènja, ćúka, bȉka, pópa, Andrȉja, Ilȉja, Nikòla*) i hipokoristici muškoga roda koji završavaju na *-a* i *-ša* (*Ìva, Íva, Frànja, Fránja, Tȕna, Túna, Đȕka, Ìvša, Jȁkša*) također se sklanjaju kao imenice ženskoga roda e-vrste: N *Ìva,* G *Ìvē,* D *Ìvi,* A *Ìvu,* V *Ìva,* L *Ìvi,* I *Ìvom*. Množina je također po e-vrsti: npr. N mn. *komšȉje,* G mn. *kòmšījā,* D mn. *komšȉjama* itd.

Kod složenih hipokoristika (*bać-Màta* ili *baća Màta*), prvi dio je nepromjenjiv, a drugi dio (vlastito ime) se sklanja: N *bać-Màta,* G *bać-Màtē,* D *bać-Màti*, A *bać-Màtu,* V *bać-Màta,* L *bać-Màti,* I *bać-Màtōm.* Tako se tvore i imenice ženskoga roda, a više primjera je dano u cjelini Tvorba riječi: Tvorba imenica.

Kod imenica stranoga porijekla koje završavaju grupom konsonanata (kao *bicikl*), javlja se u nominativu jednine i akuzativu jednine na kraju riječi glas *-i*, pa se kaže: *bicȉkli*. Tako je i s imenicama *brènājzli, còkli, gȉrtli, mȉšājfli, muškȁtli, nȁtkasli, rȉbīzli, šȉrājzli, štanȉcli, švȁrgli, pȁrtikli.*

Sklonidba izgleda ovako: N *bicȉkli*, G *bicȉkla*, D *bicȉklu*, A *bicȉkli*, V *bicȉklu*, L *bicȉklu*, I *bicȉklōm*, N mn. *bicȉkli*, G mn. *bȉcīklā/bicȉkālā*, D mn. *bicȉklima*, A mn. *bicȉkle*, V mn. *bicȉkli*, L mn. *bȉcīkla/bicȉkāla*/*bicȉklima*, I mn. *bicȉklima*. Ova imenica može imati i množinu kao imenica srednjega roda: *tâ bicȉkla.*

> *Brènujē se sa <u>brènājzlīm</u>. | I <u>còkli</u> trèbā ofârbat. | Pa uzâm <u>bicȉkli</u> àjd' nà stān. | Štà će tâ <u>bicȉkla</u> pod šȕpōm?*

Neke imenice imaju gramatički rod drugačiji od standarda; npr. imenice *štukãr* 'štuka', *pìjac*, *glâd, plīšanj* 'plijesan' i *vrīž* 'vriježa' muškoga su roda. Imenica *bôl* u oba svoja značenja (kao fizička nelagoda ili psihička patnja) muškoga je roda.

Nȁša mâjka je ȕvīk na pijȁcu sîr prodāvȁla. | Kakî je glâd na vȁma? | Kô da ste ȉz glāda utȅkli. | Kad krȁstāvci pȕstū vrȉž, ônda se mȅtnē kòlac.

Imenica *gospodîn* ima kao množinu zbirnu imenicu *gospòda*, ali se čuje i oblik *gospodȉne* u A mn.

Onȁ je volȉla sȁmo gospodȉne.

Imenica *rezȁnac* u množini je srednjeg roda: *rezânca*.

U sȕpu se mȅćū sȉtna rezânca.

Primjer Š. Varnice: ... *pa kuvamo to friško meso i na friškoj čorbi rezanca, kuvamo salmu, repice, kiseli kopus i gra.* (Varnica 1898: 10)

U obraćanju mlađim osobama odmila često je u upotrebi izraz *sînko* koji, osim vokativa, nema nijedan drugi padežni oblik. Da je riječ o imenici muškoga roda (a ne srednjega), vidi se po posvojnoj zamjenici koja često ide uz tu riječ: *mõj sînko*.

4.1.2. Imenice srednjega roda

Imenice srednjega roda završavaju na *-o* ili *-e*, kao i u standardnom jeziku: *sèlo, ogrèblo, pȍlje, miljȇ*. Sklanjaju se kao imenice -a vrste (poput imenica muškoga roda).

Shema padežnih nastavaka imenica srednjega roda a-vrste

Jednina	Množina
N -o // -e	N -a
G -a	G -a (-iju)
D -u	D -ima
A -o // -e	A -a
V -o // -e	V -a
L -u	L -a (-iju), (-ima)
I -om // -em (-im)	I -ima

Primjeri sklonidbe:

Nominativ: *zlâto, mȉsto, sèlo, pinkálo, ûlje, ogledâlce/ogledãlce, gvòžđe, suđẽ*

Genitiv: *zlâta, mȉsta, sèla, pinkála, ûlja, ogledâlca/ogledãlca, gvòžđa, suđã*

Dativ: *zlâtu, mȉstu, sèlu, pinkálu, ûlju, ogledâlcu/ogledãlcu, gvòžđu, sûđu*

Akuzativ: *zlâto, mȉsto, sèlo, pinkálo, ûlje, ogledâlce/ogledãlce, gvòžđe, suđẽ*

Vokativ: *zlâto, mȉsto, sèlo, pinkálo, ûlje, ogledâlce/ogledãlce, gvòžđe, suđẽ*

Lokativ: *zlâtu, mȉstu, sèlu, pinkálu, ûlju, ogledâlcu/ogledãlcu, gvòžđu, sùđu*

Instrumental: *zlâtōm/zlâtīm, mȉstōm, selôm/selîm, pinkālôm/pinkālîm, ûljēm/ûljīm, ogledâlcēm/ogledãlcēm* (*-īm*), *gvòžđēm/gvòžđīm, suđẽm*[59]

Nominativ mn.: *zlâta, mȉsta, sȅla, pinkãla, ûlja, ogledâlca/ogledãlca* (ali i *zlâtā, mȉstā, sȅlā* itd.)

Genitiv mn.: *zlâtā, mîstā, sêlā, pinkālâ, ûljā, ogledàlācā*

Dativ mn.: *zlâtima, mȉstima, sèlima, pinkãlima, ûljima, ogledâlcima/ogledãlcima*

Akuzativ mn.: *zlâta, mȉsta, sèla, pinkãla, ûlja, ogledâlca/ogledãlca*

Vokativ mn.: *zlâta, mȉsta, sȅla, pinkãla, ûlja, ogledâlca/ogledãlca*

Lokativ mn.: oblici kao G mn. ili D mn.

Instrumental mn.: *zlâtima, mȉstima, sȅlima, pinkãlima, ûljima, ogledâlcima/ogledãlcima.*

> *Ne bȉ ga jã, ma da je od zlâta. | Pȉšē uzâm pinkálo. | Vòzū se po sêlā. | Dālà mi kožȕšak na ogledâlca.*

Imenice kojima osnova završava na nenepčani suglasnik (kao *zlâto*, *mȉsto, koljȅno, ćijálo, sîno, pȁzuvo, tîsto, sȉto, ogrèblo, omélo, gúvno, mlíko, gnjízdo, rúdo, kānćȉlo, lũkno, povȉsmo, pinkálo*) imaju u nominativu, akuzativu i vokativu jednine nastavak *-o*, a u instrumentalu nastavak *-om* (ili *-im*), npr. NAV *zlâto,* I *zlâtōm* (i *zlâtīm*).

Imenice kojima osnova završava na palatal (kao *ûlje, înje*, *tȓnje, grànje, tkânje, suđẽ, komađẽ, vòće, pȉvānje, orânje, cvȉće, šíće, vòlje, kršténje*), glas

[59] Za imenice *gvòžđe* i *suđẽ* zabilježeni su samo oblici u jednini.

c (kao *líce*, *sûnce, krȋlce, rebãrce, ogledâlce, brobãrce*) ili skupine *št, šć* ili *žđ* (kao *r̃tīšte, lîšće, gvȍžđe*) i imenica *môre*, imaju u nominativu, akuzativu i vokativu jednine nastavak *-e*, a u instrumentalu nastavak *-em* (ili *-im*); npr. NAV *ûlje,* I *ûljēm* (i *ûljīm*).

Iz ovih je primjera vidljivo da su za obje vrste sklonidbe karakteristični oblici u instrumentalu koji mogu završavati na *-im* (kao i kod imenica muškoga roda): *zlâtīm, blȁtīm*, *ûljīm, rebãrcīm*. Sve češće ga, međutim, zamjenjuje nastavak *-om* i *-em*: *zlâtōm, blȁtōm, ûljēm* (koji su danas zastupljeniji).

Navẽzla je <u>zlâtīm</u> maràmu. | *Zamãstī se <u>ûljīm</u>.*

Primjeri iz Varničina rada: *sirćetim, mlikim, jajcim, mesim* itd. (Varnica 1898).

Jedan broj imenica srednjega roda u zavisnim padežima[60] jednine proširuje osnovu s *-en* i *-et.* Tako genitiv imenice *tèle* glasi *telèta.* Evo još primjera: *pȕce – pȕceta; sȉme – sȉmena; vȉme – vȉmena; tȉme – tȉmena; špȅncle – špȅncleta; ćekmèže – ćekmežèta; sìrće – sirćèta; pèrde – perdèta, đȕbre – đȕbreta.*

Ne znȁu ni <u>pȕceta</u> prìšit. | *Mètni dvî-trî kašȉke <u>sirćèta.</u>* | *Dê vȉd' jesu mi ȍćāle u <u>ćekmežètu.</u>* | *Jesi <u>đȕbreta</u> vozȉjo vê gȍdinē?*

Jedan broj imenica srednjega roda u padežima množine također proširuje osnovu s *-en* i-*et*: N *pȕce,* N mn. *pucȅta* (ali i *pȕca*)*;* N *špȅncle*, N mn. *špenclèta*, DLI mn. *špenclètima* (ali i *špȅnclima*); N *vríme,* N mn. *vrimenã*.

Prišȉla sam svȁ <u>pucȅta</u>. | *Svȉ mòmcȉ bîli u štrȉkānim <u>špenclètima</u>.*

Imenica *díte* u jednini se sklanja s umetkom *-et*: N *díte,* G *ditèta* itd., a kao množinu ima zbirnu imenicu *dìca* koja se sklanja kao imenica ženskoga roda e-vrste: N mn. *dìca*, G mn. *dicẽ*, D mn. *dȉci* itd. Imenica *dìca* u DLI može imati i oblik *dicàma*.

Dâli <u>ditètu</u> ȉme po dȉdāku. | *<u>Dȉco</u> bą̄kȉna!* | *Dâj to <u>dicàma</u> da pojȅdū.* | *Nȉj làko s <u>dicàma</u>.*

---

[60] Zavisni (kosi) padeži su padeži koji ne mogu stajati samostalno, već su u zavisnom odnosu prema drugim riječima u rečenici. U hrvatskom jeziku to su: genitiv, dativ, akuzativ, lokativ i instrumental. Suprotno tome, nezavisni padeži mogu stajati samostalno u rečenici i ne zavise od drugih riječi. Javljaju se uvijek bez prijedloga. Nezavisni padeži su nominativ i vokativ.

Imenica *ȕvo* (uho) proširuje osnovu, ali samo u jednini: N *ȕvo*, G *ȕveta*, D *ȕvetu*, A *ȕvo*, V *ȕvo*, L *ȕvetu*, I *ȕvetōm*. Množina te imenice glasi *ȕši* (ali i *ȕše*) i ima posebnu promjenu (kao i u standardnom jeziku): NV mn. *ȕši* (*ȕše*), G mn. *ušȉju*, DLI mn. *ušȉma*, A mn. *ȕši* (*ȕše*). Imenica *ȍko* (G *ȍka*) ima također posebnu promjenu u množini: NV mn. *ȍći* (ali i *ȍće*), G mn. *oćȉju*, DLI mn. *oćȉma*, A mn. *ȍći* (*ȍće*).

Uvàti se zà uši pa ȉgrāj. | A fatljȉka se ȍmaće i mèd oće ga udàrī. | A mèni mâst mèd oće prīsnȉla.

Oblike *ȍće* i *ȕše* govore najstariji govornici i danas se rjeđe čuju. U radu Š. Varnice takvi su oblici bili uobičajeni: *... a ima koji se opet psuju, svađau i živu ko pas i mačka, čim na oče, to za oče... Kad dite skrivi najviše ga otac il mat izudara s rukom po guzici il po glavi il kud dospije, malo ga za uše povuku il za kiku.* (Varnica 1898: 78, 85)

Imenice *jȁjce*, *crîvo* i *dȓvo* (kada znači cjepanicu, komad drva) proširuju osnovu u jednini, a množina je bez proširene osnove: N *jȁjce*, G *jȁjcēta* (ali i *jȁjca*), N mn. *jâjca*, N c*rîvo*, G *crȉveta*, N mn. *crîva*, N *dȓvo*, G *dȓveta* (ali i *dȓva*), N mn. *drvã*. Imenica *dȓvo* kada znači stablo ima proširenu osnovu i u množini: N mn. *drvetã*.

Nēmā bȍžēg jȁjcēta u kȕći. | Svà jâjca na pìjac odnesẽ.

Imenica *sȓce* može proširivati osnovu kada označava izrađeni ukras ili motiv: N *sȓce*, G *sȓceta*, D mn. *srcētima* (ali su mogući i oblici bez proširenja). Kada označava organ u tijelu ili ljudske osjećaje, ne proširuje osnovu: N *sȓce*, G *sȓca*, D mn. *sȓcima* (usp. Finka, Šojat 1975: 81).

Neke imenice (kao *bȕre, unȕće, ćeljáćē, kȍpīle, siróće*) proširuju osnovu u jednini: N *bȕre*, G *bȕreta*, a množinu tvore prelaženjem u zbirne imenice s nastavkom *-ad*: *bȕrād, ȕnućād, ćȅljād, kȍpilād, sȉroćād*. Sklanjaju se (kao i u standardnom jeziku) po sklonidbi jednine imenica ženskog roda i-vrste:[61] N mn. *bȕrād*, G mn. *bȕrādi*, D mn. *bȕrādi*, A mn. *bȕrād*, V mn. *bȕrādi*, L mn. *bȕrādi* (i *burȁdȉma*), I mn. *bȕrādi*.

Jã sam otrãnīta di je pȕno ćȅljādi bîlo.

[61] Imenice i-vrste su imenice ženskoga roda. Naziv su dobile po genitivu jednine u kojem je nastavak *-i* (N *mast* – G *masti*, N *noć* – G *noći*).

Imenice srednjega roda koje označavaju mlado od životinje najčešće završavaju s *-e*: *mȁće, štène, pȉle, tèle, pȁće, gȕšće, pȕre* (*i pûrće*), *jȁnje, jàre, kȍzle, prâse* itd. Te imenice u sklonidbi proširuju osnovu s *-t-* (*mȁće – mȁćeta*): N *mȁće*, G *mȁćeta*, D *mȁćetu*, A *mȁće*, V *mȁće*, L *mȁćetu*, I *mȁćetōm*. Množina tih imenica tvori se najčešće pomoću sufiksa za umanjenice *-ić*: *mȁćići, štènići, pȉlići, tèlići, pȁćići, gȕšćići, pȕrići, jȁnjići, jàrići, kȍzlići*. Sklanjaju se kao množina imenica muškoga roda: N mn. *mȁćići*, G mn. *mȁćīćā*, D mn. *mȁćićima*, A mn. *mȁćiće*, V mn. *mȁćići*, L mn. *mȁćićima*, I mn. *mȁćićima*. Neke imenice, npr. *pȉlići* ima u D mn. oblik *pȉlićima* i *pilićmā*. Imenica *prâse* u množini glasi *prȁsci* (*i prȁšci*).

A mȁće bȕć u mlíko. | Èno, mȁćka skìnila već vèlike mȁćiće s tavȁna. | Jesi prȁšce zatvorȉla?

Imenice oblika *maćić, štenić, pilić* i sl. nikada se ne upotrebljavaju.

Neke od navedenih imenica prelaze i u zbirne imenice: *štènād, tèlād, prȁsād*.

Mī smo tèlād poisprodāvȁli.

Čest je slučaj da imenice (sva tri roda) pored jednine i množine imaju i zbirne oblike s nastavkom *-je* i sklanjaju se kao imenice srednjeg roda: *sudȇ, lîšće, kulẽnje, tr̂nje, grôžđe, komađȇ, cvīće, pêrje, zr̂nje, granjȇ* (i *grànje*), *skaljȇ*.

Kulẽnje nam se jȍš sūšī. | Za pȁprikāš se pȉle na komađȇ izrèžē.

Kao i u drugim hrvatskim govorima, postoje riječi srednjega roda koje se pojavljuju samo u množini (tzv. pluralia tantum): *vrãta, vratânca, ũsta, pȓsa, njȅdra, krȁsta, lẽđa, kljȋšta, kȍla, kolīca, vȉšala, ljȅstva* (i *lèistva*).

Zatvȍrū se vratânca da kȍkoše ne ȉdū. | Jel dȉgnēm šta, ȍmā me uvȁtī u krȳstâ!

Kao i kod imenica muškoga roda, lokativ množine često ima oblik kao genitiv množine: *na lēđâ, po lēđâ, na kôlā, u krīlācā, u ūstâ, na vrą̄tâ, u klȅcālā, po sêlā, po ūstâ, u oćȉju, u pr̂sā*; ali nije nepoznat niti nastavak *-ima*: *u ūstȉma, na vrātȉma, u oćȉma* itd.

Vȍzū se na kôlā. | U oćȉju mi ko nę̏kī písak. | Sȉd' na motòrić pa ȁjd' po drȕgī sêlā trą́žit cûrā. | Sväšta se divãnī po tî sêlā. | Dèd' mi tû rubȉnu, na vrātȉma vȉsī.

Šimo Varnica bilježi: *... jedan kraj visi na leđa, a drugi na prsa...* i sl. (Varnica 1898).

Stari nastavak *-i* (*h*) za lokativ množine koji je Stjepan Ivšić bilježio u mnogim mjestima, pa i u Gradištu (*na poljȋ*) (Ivšić 1913: 241), nisam u današnjem govoru zabilježila.

Imenice *vȍlje* (volja, guša), *pinkálo, ljȅstva* (*lȅistva*) i *đèrđe* srednjega su roda.

Imenica *krȋlca* (ženski odjevni predmet, donja i najkraća *rubȉna* koja se prva oblači) ima samo množinu srednjega roda: NV mn. *krȋlca*, GL mn. *krȋlācā*, DI mn. *krȋlcima*, A mn. *krȋlca*. Ne treba ju miješati s umanjenicom imenice *krílo* koja ima i jedninu i množinu (N *krȋlce,* N mn. *krȋlca*).

Nȉj' bîlo spavaćîcā, žȅnske su spā̤vȁle u krȋlācā.

Postoje (doduše rijetki) hipokoristici načinjeni od muških i ženskih osobnih imena koji se ponašaju kao imenice srednjega roda: *Ânće* (G *Ânćeta*)*, Mîlće, Tûnće*.

U izrazima *mlȍgo dôb*, *dȍsta dôb, màlo dôb, kolȉko dôb* i sl. (u značenjima: mnogo puta, dosta puta itd.) može se očitati ostatak staroga oblika genitiva množine bez nastavka: *dôb-Ø.* Na isti bi se način mogao protumačiti i oblik *kolȉko pũt* (koliko puta)*.* To su danas jedini zabilježeni primjeri takvoga genitiva uopće (kod svih imenica svih vrsta sklonidbi).

Kolȉko dôb ti mõrām to kãst?

Takav oblik je bilježio i Š. Varnica: *... ti mlogo dob uzdanu i kažu...* (Varnica 1898: 81)

4.1.3. Imenice ženskoga roda

Imenice e-vrste

Imenicama ženskoga roda e-vrste pripadaju imenice koje u nominativu jednine završavaju samoglasnikom *-a,* a u genitivu jednine završavaju nastavkom *-e*, po čemu su i dobile naziv imenice e-vrste (npr. *mâjka, sèstra, báka, šȕma, sinȉja, kûjna, ćèla, kȅsa, bága, đérma, mârva, dȉteljina, sikȅra, rubȉna*).

Kako je već napomenuto, i neke imenice muškoga roda sklanjaju se kao imenice ženskoga roda. To su imenice i muška imena koja završavaju na *-a* te

muški hipokoristici na *-a, -ša* i *-o*. U gradiškom govoru još se tako sklanjaju i muška imena na *-ko*. O tome opširnije *v*. Imenice muškoga roda.

Shema padežnih nastavaka imenica e-vrste

Jednina	Množina
N -a (-o)	N -e
G -e	G -a (-u), (-i), (-ija)
D -i (-e)	D -ama (-ma)
A -u	A -e
V -o (-e), (-a)	V -e
L -i (-e)	L -a (-u), (-ija), (-ama), (-ma)
I -om	I -ama (-ma)

Primjeri sklonidbe:

Nominativ: *jȁbuka, brȅska, pȍćna, sinȉja, divôjka, bêlka, cȉćka, gláva, gréda, nòga, vòda, klupćȉca, poćimâjla*

Genitiv: *jȁbukē, brȅskē, pȍćnē, sinȉjē, divôjkē, bêlkē, cȉćkē, glāvê, grēdê, nogȇ, vodȇ, klupćȉcē, poćimâjlē*

Dativ: *jȁbuki, brȅski, pȍćni, sinȉji, divôjki, bêlki, cȉćki, glávi, grédi, nògi, vòdi, klupćȉci, poćimâjli*

Akuzativ: *jȁbuku, brȅsku, pȍćnu, sinȉju, divôjku, bêlku, cȉćku, glâvu, grêdu, nȍgu, vȍdu, klupćȉcu, poćimâjlu*

Vokativ: *jȁbuko, brȅsko, pȍćno, sinȉjo, divôjko, bêlko, cȉćko, glâvo, grêdo, nȍgo, vȍdo, klupćȉce, poćimâjlo*

Lokativ: *jȁbuki, brȅski, pȍćni, sinȉji, divôjki, bêlki, cȉćki, glávi, grédi, nògi, vòdi, klupćȉci, poćimâjli*

Instrumental: *jȁbukōm, brȅskōm, pȍćnōm, sinȉjōm, divôjkōm, bêlkōm, cȉćkōm, glāvôm, grēdôm, nogȏm, vodȏm, klupćȉcōm, poćimâjlom*

Nominativ mn.: *jȁbuke, brȅske, pȍćne, sinȉje, divôjke, bêlke, cȉćke, glâve, grêde, nȍge, vȍde, klupćȉce, poćimâjle*

Genitiv mn.: *jȁbūkā, brȅsākā, pȍćnījā, sȉnījā, divȍjākā, bêlkī/bêlkījā, cȉćkī/ cȉćkījā, glāvâ, grēdâ, nȍgu, vōdâ, klupćîcā/ klȉupćīcā, poćimâjlī*

Dativ mn.: *jȁbukama, brȅskama, pȍćnama, sinȉjama, divôjkama, bêlkama, cȉćkama, glāvȁma, grēdȁma, nogȁma, vodȁma, klupćȉcama, poćimâjlama*

Akuzativ mn.: *jȁbuke, brȅske, pȍćne, sinȉje, divôjke, bêlke, cȉćke, glâve, grêde, nȍge, vȍde, klupćȉce, poćimâjle*

Vokativ mn.: *jȁbuke, brȅske, pȍćne, sinȉje, divôjke, bêlke, cȉćke, glâve, grêde, nȍge, vȍde, klupćȉce, poćimâjle*

Lokativ mn.: oblici kao G mn. ili D mn.

Instrumental mn.: *jȁbukama, brȅskama, pȍćnama, sinȉjama, divôjkama, bêlkama, cȉćkama, glāvȁma, grēdȁma, nogȁma, vodȁma, klupćȉcama, poćimâjlama.*

> *Ȅno cȉćka pa procídi.* | *Nēma ni sinȉjē u kolȅbi.* | *Bòme, narãsla u prãvū divôjku.* | *Ȅvo jȁbūkā dȉci.* | *Kūpȉ si pȍćne.*

U dativu i lokativu jednine imenica e-vrste najčešći je nastavak *-i*: *jȁbuki, u sȕpi, u bâšći, na sinȉji.* Može se (doduše rijetko) čuti i nastavak *-e*: *k mȉse, na mȉse, u komȍre* itd. Ovaj nastavak je u prošlosti bio karakterističan za šire područje slavonskoga dijalekta (središnji i zapadni dio), ali se danas čuje sve rjeđe. Taj se nastavak može čuti i u drugim starijim štokavskim, kajkavskim i čakavskim govorima (prema: Finka, Šojat 1975: 87).

> *Ȉdēm k mȉse.* | *Bīlȁ sam na mȉse.* | *Ȉmāmo lȕka u komȍre.* | *Ȉdēm kolȅbe.*

Prilog *kvećȅre* (uz *kvećȅri*) nastao je vjerojatno od prijedloga *k* i dativa jednine imenice *vȅće* (večer) s nastavkom *-e*.

> *Dõjćemo dȍma kvećȅre* (Doći ćemo kući navečer).

Neke imenice koje završavaju na *-na* mogu se sklanjati kao poimeničeni pridjevi te imati u dativu i lokativu jednine nastavak *-oj*: *u Cêrnōj, u Bȍsnōj, u cistêrnōj, na blagâjnōj*. Ova je pojava nastala vjerojatno pod utjecajem pridjevske sklonidbe.

> *Prodãjē dȉnje u Cêrnōj na pijȁcu.* | *Ȅvo me na blagâjnōj.*

Imenica *mlãda* (mladenka u svatovima) se također sklanja po pridjevskoj deklinaciji: *mlãda, mlãdē, mlãdōj* itd.

Kod imenica ženskoga roda čija osnova završava velarom (*k*, *g*), u dativu i lokativu jednine ne vrši se glasovna promjena sibilarizacije: *bȁnki, bêlki, rúki, unȕki, mâjki, vójski, slȉki, stȕpki*, *ljȕski, Líki, Amerȉki, nògi, brȇgi, snági, prúgi, òkuki, zrȁki.* Takvi se oblici javljaju sporadično i u nekim drugim štokavskim govorima te u kajkavskim i čakavskim govorima (prema: Finka, Šojat 1975: 88).

> *Navẽzla je unȕki marȁmu i zȁprēg.* | *Vô na slȉki je Mȁrtīn kad je u vójski bȉjo.* | *Ispȅću vam krȍmpīra u ljȕski.* | *Jã svȅ njê ȉmām na brȇgi.* | *Ȉdēm súšit (tȉkvu) na zrȁki gȍre na cilȉnderu.*

Neke imenice e-vrste imaju u genitivu i lokativu množine nastavak *-ija*: *krȍfna – krȍfnījā, knédla – knēdlījā, kȋfla – kȋflījā, kânta – kântījā, bâšća – bâšćījā, petopôlka – petopôlkījā, pȍćna – pȍćnījā, štrînfa – štrînfījā, fôrma – fôrmījā, šâtra – šâtrījā, bûnda – bûndījā, nòšnja – nošnjîjā, bȍdlja – bȍdljījā, grȁblje – grȁbljījā*. Ti oblici čine zanimljivu poveznicu između gradiškoga govora i govora županjske okolice (Bošnjaci, Štitar, Babina Greda, Račinovci i dr.), gdje je taj nastavak vrlo prisutan (prema: Finka, Šojat 1975: 89). Stjepan Ivšić tu pojavu tumači kao spajanje dvaju genitivnih nastavaka *-i* i *-a* s umetnutim *j* između (Ivšić 1913a: 16).

> *Ne môž' nàpeć krȍfnījā kako bȓzo jȅdū.* | *Ne prȁvū òni frȕštuk, donesũ kȋflījā i dòbro!* | *Zãjdē òna po bâšćījā.* | *Cȕre su ȉšle u petopôlkījā.* | *Kȕ' ćeš u tî pȍćnījā, blȁto je.* | *Bȕdē šâtrījā na vāšȁru.* | *Na vršȉki pozabãdāni šíljci kô u grȁbljījā.* | *Ȁl sam se navũkla kântījā dok sam tô svȅ zȁljāla.*

Jedan broj imenica u genitivu množine ima nastavak *-a* i umetnuti, nepostojani samoglasnik *-a*: *trȅšānjā, vȉšānjā, brȅsākā, tȉkāvā, dasḗkâ*.

> *Naprîla sam štrúdlȕ u vȉšānjā.*

Stari nulti nastavak genitiva množine, npr. *žen* (koji je osobina arhaičnih štokavskih, kajkavskih i čakavskih govora) u gradiškom današnjem govoru nije zabilježen.

Imenice e-vrste imaju u vokativu jednine nastavke *-o*, *-e* i *-a*.

a) nastavak *-o* ima:

− velik broj općih imenica: *báka – bâko, žèna – žẽno, príja – prîjo, snàja – snàjo, ljúba – ljûbo, mâjka – mâjko, máma – mâmo, drúga – drûgo, rođênka – rođênko*;

− ženska osobna imena koja u nominativu jednine imaju dugouzlazni naglasak: *Mára – Mâro, Káta – Kâto, Ána – Âno, Líza – Lîzo, Mánda – Mândo*;

− još neka ženska osobna imena: *Mar̀ija – Mar̀ijo, Mârta – Mârto, Êva – Êvo* (međutim, ove oblike sve češće zamjenjuju oblici s *-a* završetkom);

− muški hipokoristici na *-o* koji u nominativu jednine imaju dugouzlazni naglasak: *Ívo – Îvo, Fránjo – Frânjo, Đúro – Đûro, Péro – Pêro, bráco – brâco, ćíko – ćîko, dído – dîdo*;

− muški hipokoristici na *-a* s dugouzlaznim naglaskom u nominativu jednine: *Đúra – Đûro, Péra – Pêro, Íva – Îvo, Fránja – Frânjo, Túna – Tûno*;

− muška imena na *-ko*: *Vînko – Vînko, Mĩrko – Mîrko, Brãnko – Brânko.*

b) nastavak *-a* imaju:

− dvosložna osobna imena i hipokoristici ženskoga roda koja u nominativu jednine imaju kratkosilazni naglasak: *Màra, Kàta, Ȁna, Mànda, Jànja*;

− imenice i imena muškoga roda na *-a*: *gàzda*, *Andr̀ija, Il̏ija, Nikòla*;

− još neka ženska osobna imena: *Jos̏ipa, Mirjäna*;

− muški hipokoristici na *-a* i *-ša* s kratkosilaznim akcentom: *Màta, Đùka, Pèra, Ȉva, Frànja, Tùna, Ȉvša, Jàkša, Lòjza, dàda, ćìka, ùja*.

Kod navedenih primjera s nastavkom *-a* nominativ jednine i vokativ jednine imaju isti nastavak i isti naglasak.

c) nastavak *-e* imaju imenice muškoga i ženskoga roda koje završavaju nastavkom *-ica*: *cùrica – cùrice, bäkice, lipot̀ice, kum̀ice, tètice, ûjnice, nënice, ćùkice, Kätice, Màrice, Ȁnice, Ȉvice, Pèrice*.

Genitiv množine imenica *nòga* i *rúka* glasi *nȍgu*, *rȕku*. Taj nastavak *-u* nekadašnji je staroslavenski i praslavenski završetak genitiva i lokativa duala (prema: Finka, Šojat 1975: 89).

Kao i u sklonidbama muškoga i srednjega roda, i imenice ženskoga roda (e-vrste) najčešće imaju izjednačen genitiv i lokativ množine: *u gâćā, u ćȁkšīrā, na skalīnâ, po kûćā, po njîvā, u sôbā, o pȍklādā, u štrînfījā, u petopôlkījā, u šlîngānī kȅcēljā, na sônā, na kȁrūcā, u pletenîcā.*

> *Sȁmo se svȁđau u nî lȋpī sôbā. | Ȁl sam se nȁkopāla po tũđī njîvā. | Dȍšō mòmak u šlînganī gâćā. | Kad je zȉmskā dòba, ȉdē se na sànduk sônā il kȁrūcā. | Cȕre su znȁle spávat u pletenîcā i po nedȉlju dānâ.*

Šimo Varnica bilježi: *...pećemo u tepsija kolaće... ne odau u čakšira...* i sl. (Varnica 1898).

Može se, međutim, čuti i novoštokavski oblik lokativa s nastavkom *-ama*: *na nogȁma, u jȁslama*.

Postoji određeni broj riječi ženskoga roda koje se pojavljuju samo u množini (tzv. pluralia tantum): *spȅrine, lȕćevine, ćakšȉre, gȁće, rȁjtōzne, pâtrice, mekȉnje, nãćve, verȉge, šarȁge, stȁtīve, nȍvine, dimlȉje, gâjde, ȍćāle, škȁre, kũpke, sône, jȁsle, jȁslice, krstȋtke, zâruke, vláke, grȁblje, vȉle, karȕce* itd.

> *Ostalõće sa sinȉjē bãcīmo u spȅrine.*

Neke imenice su ženskoga roda, za razliku od muškoga roda u standardu; npr. *pêršina*, *biljȅga*, *sânka*, *oblȕka, pȍruba*, *rȁsada, nogáre*. Imenica *kopȉta* je ženskoga roda, za razliku od standardnoga oblika u srednjem rodu. Imenica *žẽđa* također pripada u imenice e-vrste.

> *Vê gȍdinē pêršina mi nȉj' nȉšta ponȉkla. | Ȉmā nȅkū ko biljȅgu na ćèlu. | Ônda mi ûjtru svȍje sânke pripovȉdā. | Nȅkā me žẽđa spopȁla.*

U bilješkama Šime Varnice imenica *šâl* je ženskoga roda (za što nemam suvremenih potvrda): *... nitko di kupi i aljinu i kabanicu; šala, šalâ ima prteni, vuneni, rudicani i svilićani, ima žuti, crveni, šareni itd. ... navučemo novu aljinu zavračane ogrlice, vezenu, novo špencle, novi kožu cifrani bijo mali il veliki, novu šalu, novu kapu i novu rubinu* (Varnica 1898: 20).

Imenice i-vrste

U imenice i-vrste ubrajaju se imenice koje završavaju na suglasnik (tipa *mâst, rȁdōst, pêć, sôl, nôć, bȍlēst, kȓv, pȁmēt, kôst, vâš, žȉvād, ćȅljād*).

Shema padežnih nastavaka imenica i-vrste

Jednina	Množina
N -Ø	N -i (-e)
G -i (-e)	G -i (-iju), (-a)
D -i	D -ima (-ma), (-ama)
A -Ø	A -i (-e)
V -i	V -i (-e)
L -i	L -i (-a), (-ima), (-ma), (-ama)
I -jom (-om), (-i)	I -ima (-ma), (-ama)

Primjeri sklonidbe:

Nominativ: *mâst, pêć, vlâs, žȁlōst, drágost*

Genitiv: *mȁsti, pȅći, vlâsi, žȁlosti, drāgȍsti*

Dativ: *mȁsti, pȅći, vlâsi, žȁlosti, drāgȍsti*

Akuzativ: *mâst, pêć, vlâs, žȁlōst, drágost*

Vokativ: *mȁsti, pȅći, vlâsi, žȁlosti, drāgȍsti*

Lokativ: *màsti, pèći, vlási, žȁlosti, drāgȍsti*

Instrumental: *mašćõm/mȁsti, pećõm/pȅći, vlâsi, žȁlosti, drāgȍsti*[62]

Nominativ mn.: *mȁsti, pȅći, vlâsi, žȁlosti*

Genitiv mn.: *mastĩ, pećî, vlāsî, žalostĩ*

Dativ mn.: *mastȉma, pećȉma, vlāsȉma, žalostȉma*

[62] Za imenicu *drágost* nemam potvrde za množinske oblike (ako se uopće i koriste).

Akuzativ mn.: *mȁsti, pȅći, vlâsi, žȁlosti*

Vokativ mn.: *mȁsti, pȅći, vlâsi, žȁlosti*

Lokativ mn.: *mastȉma, pećȋ/pećȉma, vlāsȉma, žalostȋ/žalostȉma*

Instrumental mn.: *mastȉma, pećȉma, vlāsȉma, žalostȉma.*

> *Pećēm svȅ na màsti.* | *Jã kad naslãžēm drvâ iza pȅći, nēma zīmê.* | *Kò će tolȉkū ćȅljād narànit?* | *Ȉmā i u tȅbe sīdī vlāsî.*

Imenice i-vrste ponašaju se dvojako; ponekad su genitiv i lokativ množine izjednačeni: *u stvā̀rî, u pećȋ,* a ponekad lokativ ima oblik kao dativ*: u stvā̀rȉma, u pećȉma*.

Imenice i-vrste mogu u instrumentalu jednine imati nastavke *-i* i (*j*)*om*: *zȍbi, pàmeti, žȁlosti, pećõm* (i *pȅći*)*, žarõm, krvljõm, soljõm* (i *sȍli*)*, mašćõm* (i *màsti*), *kćerõm*. Taj se nastavak može čuti u mnogim govorima slavonskoga dijalekta (Kolenić 2018: 23).

> *Rānīm ga sa zȍbi.* | *Dȉdāk za pećõm sidȋ.* | *I tâ se pogȁća u tô mȅtnē, i pȍkrijē se s tôm žarõm.*

Primjer iz rada Š. Varnice: *Tko ima šulj, ti ide krvljom napolje* (Varnica 1900: 129).

Imenica *kȍkoš* često ima dvojake oblike: e-vrste i i-vrste: G *kȍkoše* (ali i *kȍkoši*), N mn. *kȍkoše* (ali i *kȍkoši*), G mn. *kokōšâ* (i *kokōšî*), D mn. *kȍkošima* (i *kokošàma, kokošmã*), A mn. *kȍkoše* (*kȍkoši*), V mn. *kȍkoše* (*kȍkoši*), L mn. *kokōšâ* (i *kokōšî*), I mn. *kȍkošima* (ali i *kokošàma, kokošmã*).

> *Otȅrāj kȍkoše u kokošínjac.*

Imenica *mȁt* može u nominativu (te akuzativu i vokativu) imati i oblik *mȁtēr.* Ta imenica ima (dakle, osim NAV jd.) oblike e-vrste, kao i u standardnom jeziku.

> *Tô je mȅni mȍja mȁt ostàvila.* | *Šta bȉ mi kāzàli òtac i mȁtēr?* | *Nȉšta bez mȁtere ne znȁju.* | *Kô da nȅ znāš kakê su nam mȁtere sekirljȉve.*

Primjeri iz rada Š. Varnice: *... kad još malo više dite naraste, onda mu mater napravi rubinku vaku... nego mlogi otac i mat kaže, nek idu dok su mladi, neće kad se oženi i udade... Posvađau jim se i pobiju dica, dojdu doma pa*

kažu materama, a matere luđe nego dica pa se onda i one posvađau. (Varnica 1898: 13, 86, 93)

Imenica *kćî* ima u nominativu i akuzativu jd. dvojake oblike: *kćî* i *kćêr.* Ta imenica (koja pripada i-skupini) može u nekim padežima imati nastavke e-skupine: I jd. *kćerõm*, NAV mn. *kćȅre* (ali i *kćȅri, ćȅri*), DLI mn. *kćerȁma* (*ćerȁma*).

Ku' će mu sȁd kćȅre njegȍve? | Pa će tî nȁš tãl òstat kćerȁma.

Primjer iz rada Š. Varnice: *... baš ni čovik i žena koji imau veliko imanje i vladanje, a nema muškog diteta nego su jim sve kčere, ti kažu: „e pa da nam je koje muško dite, a vako kad mi umremo to će zetovi potrzat i porasipat, a neće nam zafalit“.* (Varnica 1898: 81)

Imenica *kćî* ima hipokoristik *ćéra* (koja pripada e-vrsti).

E, nẽma mi mȍje ćērê! | Ooo, ćêro!

Imenica muškoga roda *ljûdi* mijenja se kao imenica i-vrste: N mn. *ljûdi*, G mn. *ljūdî*. Izuzetak je akuzativ množine koji glasi *ljûde*. U DLI mn. čuju se oblici *ljūdȉma* i *ljúdma*.

Imenice srednjega roda *ȍko* i *ȕvo* imaju kao množinu oblike *ȍći* i *ȕši* koji se sklanjaju kao imenice ženskoga roda i-vrste u množini, o čemu je već ranije bilo govora (*v*. Imenice srednjega roda). U Gradištu se, međutim, mogu čuti i oblici *ȍće* i *ȕše* u nominativu, vokativu i akuzativu množine. Takvi se oblici govore i u nekim posavskim selima – Babinoj Gredi, Štitaru, Bošnjacima i dr. (prema: Finka, Šojat 1975: 92). Genitiv množine tih imenica glasi *oćȉju, ušȉju*.

Kad je tô mȅni mȅd oće pr̄snȉlo! | Nabȉjo kȁpu priko ušȉju.

Imenice *stvâr* (komad odjeće), *kâp, fât, ávet, pêć, cîv* i *vâš,* koje pripadaju i-vrsti, mogu imati oblike *stvâre, kâpe*, *fâte, āvȅte, pȅće, cîve i vâše* u nominativu i akuzativu množine (dakle, mogu imati nastavak -*e*, poput imenica e-vrste). No nije neobično da se čuju i oblici *stvâri*, *kâpi, fâti* itd.

A kȍm je sostâvljala nolȉke stvâre u šifunjéru? | Kȁpām si kâpe u ȍći.

U radu Š. Varnice zabilježeno je još takvih primjera (s nastavkom -*e*): *Koja dica nepošteno brbljau i laju, neče nikog poslužit, oče ukrast, toj dici kažemo*

da su nečestita, nepoštena i nevaljala, da su avete, pustaije i lopovi... Dok su bile zemljane peće, malo u kog nije bila klupčica oko peći... Vaše trujemo sa mašćom iz apateke... (Varnica 1898: 85, 40. 44) *...počimau ladni dani i noće... a najgornje pomećemo butovke koštičice i sitno meso, noge i čeljuste.* (Varnica 1900: 123, 307)

Neke zbirne imenice sa završetkom na *-ad*: *ćȅljād, žȉvād, ùnućād, tȅlād* i dr. u dativu i instrumentalu množine imaju nastavak *-ma*: *ćeljādmâ, živādmâ, unućādmâ, telādmâ;* ali mogu imati i završetak *-ima*: *ćȅljādima, žȉvādima, ùnućādima, tȅlādima.*

Jesi dála vodẽ živādmâ?

Imenica *sàlāt* (u značenju biljke) je i-vrste, a imenica *saláta* (obično u značenju jela) je e-vrste. Imenice *vȓst, fât* 'hvat' i *žâr* su također i-vrste.

Posȉjala sam sȁlāt. | Ne vȍlū jȅst salátu. | Ȉmā trî vȓsti krȍmpīra.

Imenica *Vâroš* (dio sela) može biti i-vrste, ali i muškoga roda a-vrste.

Onȁ je iz Vâroši. | A jã ȁjd' iz Vâroša pȉšicē.

4.2. Zamjenice

4.2.1. Vrste zamjenica

U gradiškom govoru postoje sve vrste zamjenica kao i u standardnome jeziku (osobne, povratna, posvojne, povratno-posvojna, pokazne, upitne i odnosne, neodređene). Sklonidbe svih navedenih vrsta većinom se poklapaju sa standardnim jezikom, stoga se ovdje neće posebno navoditi. Postoje i određena odstupanja od standarda, a najčešće ih čine izostavljanja pojedinih samoglasnika, zamjena redoslijeda glasova i izostanak suglasnika *h*.

Osobne zamjenice su: *jã, tĩ, ôn* (rjeđe *õn*) – *òna – òno*; *mĩ, vĩ, òni – òne – òna*.

Kad ga jã uvȁtīm, izvrnȉću ga, što gȍr' to dȍl'. | Ako je tȅbi svédnȍ, i mèni je. | Vȉdi je sàmo kakȍ se dotȅrala. | Pàzīm na njȅga. | Njȅg nȉkad nẽmā dȍma. | Jã sam se za njȅg zᾳ̑vȉtovala. | Kopȁću š njõm. | S njõme ȉdēm. | Nẽće òna š njĩm divánit. | Jã njȉma nȅ dām nȉšta.

Povratna zamjenica *sȅbe, se*, kao i u standardu, ima isti oblik za sva tri roda, lica i oba broja.

Je l tī sȅbe ćȕjēš? | Fála, najȅo sam se. | Zaklenȉ se kad jã ȍjdēm. | Cȕre se namerȉsale. | Podgrî si jȅlo.

Posvojne zamjenice su: *mõj, tvõj, njegôv, njēzîn* (*njẽn*); *nȁš, vȁš, njȉōv* (*njȉvōj*).

Ne mògu unȉjt u njẽnu sȍbu. | Ȉmāmo od nȁšī krâva mlíko.

Posvojne zamjenice *mȍja* i *tvȍja* čuju se i u sažetom obliku *mâ* i *tvâ*.

E, mâ Kȁtice, tãko je tô. | Tô je tvâ mȁtēr.

Posvojne *zamjenice njihov, njihova, njihovo* u gradiškom govoru glase *njȉōv* (i *njȉvōj*), *njȉova* (i *njȉvoja*), *njȉovo* (*i njȉvoje*). Zamjenice *njihovi, njihove, njihova* glase *njȉovi* (*i njȉvoji*), *njȉove* (i *njȉvoje*), *njȉova* (i *njȉvoja*).

Njȉōv ćúka lȁjē cẹ̄lu nôć. | Kãžē; nȁše kȍkoše ȉdū u njȉvoju avlȉju.

Povratno-posvojna zamjenica je *svõj*.

Vȍlīm ìmat svõj dȉnār. | Sa svȍjīm ćerȁma ne divãnī.

Pokazne zamjenice su: *vâj* (i *vî*), *vâ, vô, tâj* (i *tî*), *tâ, tô, nâj* (i *nî*), *nâ, nô*. U upotrebi su i pridjevne pokazne zamjenice *vãki* (odr. *vãkī*), *tãki, nãki, volȉki, tolȉki, nolȉki*.

Dũšē mi s vê stránê. | Mètla sam đèzu, vû vèlikū i vû mãlū, i tô je dȍsta. | Žívî s tîm ćojȅkōm. | Mȍlīm se za tô díte svȁko vȅće. | Tî dân je u nâs kȉrbāj. | Kò je nî ćòjek tàmo? | Dê mi nû žũtū kȉ̄pu. | Kȍpāla sam kōrôv ìspod nî šljîvā. | A tàmo tolȉkā galáma, mèni gláva ȍće pȕknit.

Pokazne zamjenice na *-o* gube taj početni samoglasnik (a poneke i medijalno *-i-*). Tako zamjenica *ovaj* ima oblik *vâj* (i *vî*). Ostali oblici te zamjenice po rodu i broju su: *vâ, vô, vî, vê, vâ.* Slično tako ponašaju se i ostale zamjenice: *nâj* (i *nî*), *vãki* (ovakav), *nãki* (onakav), *volȉki* (i *vȍlki*), *nolȉki* (i *nölki*).

Sȉdnēm na vô kanàpe. | Jã ću nû mãlū, njû nâjvȍlīm. | Ćâ je nô šubàra? | Spàla s nȍgu, a nolȉkō tîlo! | Ne vȍlīm ȉć kad je vȍlka gũžva. | Po nãkōj kȉši ti ȉdēš.

Zamjenice kod kojih također dolazi do gubljenja određenih glasova su *tãki* (takav) i *tolȉki* (i *tȍlki*).

Tãke levêntē nẽmā u cẹ̑lom sèlu. | A tȍlki krȕ napȅkli!

Zamjenice *tâj, vâj, nâj* imaju oblike sa završnim samoglasnikom i bez njega: *tȍg*(*a*), *tȍm*(*u/e*), *vȍg*(*a*), *vȍm*(*u/e*), *nȍg*(*a*), *nȍm*(*u/e*). Mnogo su češći oblici bez završnih samoglasnika.

Šta ȉmā u tȍm štanȉclu? | Tȍga bȍga kod mȅne nẽmā.

Zamjenice *tâj* (i *tî*)*, tâ, tô* mogu (rijetko) imati i oblike *otâj* (i *otî*)*, otâ, otô.*

Upitno-odnosne zamjenice su: *kȍ* (tko), *štȁ* (i *štȍ*), *kȍjī*, *ćȉjī* (*ćî*), *kakî* (kakav), *kolȉkī* (i *kȍlkī*). Oblik *štȁ* služi u upitnim i odnosnim rečenicama, a oblik *štȍ* se koristi samo u odnosnim rečenicama. Zamjenice *ćȉjī, ćȉjā, ćȉjē* imaju i sažete oblike *ćî, ćâ, ćê.*

A ko ćȅ ga znȁt. | Kakâ je tô màtēr? | Kȍlikē samo kânđe ȉmā! | Što bi rȅkla pokôjna mâjka... | Štrȉk je nô nà što se vȉšā vȅš. | Ćî si tȉ, mãlī? | Ćâ je nô cũrka? | Ônda se skȕpū u ćôjgod kȕći pa se kârtaju.

Zamjenica *kȍ* ima oblike *kogã* i *kȍg, komũ, komẽ* i *kȍm, kĩm.* Zamjenica *štȍ* / *štȁ* ima oblike *ćegã* i *ćȅg, ćemũ* i *ćȅm, ćĩm*. Mnogo su češći oblici bez završnih samoglasnika.

Pripovȉdā cȕra mȅni kȍg je skobȉla. | Jã ne moljakâm kojekogã. | A rad ćegã te strâ? | A na ćȅm ću kȕvat?

Kod zamjenice *kȍjī* javljaju se puni i sažeti padežni oblici: *kȍjēg*(*a*) i *kȍg*(*a*), *kȍjēm*(*u*) i *kȍm*(*u*). Češći su sažeti oblici. Genitiv množine zamjenice *kȍji* glasi *kȍjī* (bez završnoga *h*).

Tô je bîk kȍjēg ću pròdat. | Pītôl kog trȅbā zàklat.

Neodređene zamjenice imaju sljedeće oblike:

− *nȅko*/*njȅko* ‘netko’, *nȅšta*/*njȅšta* ‘nešto’, *nȅkī*/*njȅkī*, *nȅkaki*/*njȅkaki* ‘nekakav’, *nȅćī*/*njȅćī* ‘nečiji’;

− *nȉko* ‘nitko’, *nȉšta* (i *nȉš*), *nȉćī* ‘ničiji’, *nȉkaki* ‘nikakav’;

− *ȉko* ‘itko’, *ȉšta*, *ȉkaki* ‘ikakav’;

− *svȁko* ‘svatko’, *svȁšta*, *svȁkī*, *svȁćī* ‘svačiji’, *svȁkaki* ‘svakakav’;

− *štàgod* ‘štogod’, *kògod* ‘tkogod’, *kakígod* ‘kakavgod’, *digod kõ* ‘ponetko’, *digod kȍjī* ‘gdjekoji, pokoji’;

− *koje kakî* ‘kojekakav’, *koje štȁ* ‘koješta’*;*

− *ko bîlo* ‘bilo tko’, *šta bîlo* ‘bilo što’, *koji bîlo* ‘bilo koji’, *ćî bîlo* ‘bilo čiji’, *kakî bîlo* ‘bilo kakav’.

Nȅko ćе kãst da nȉš ne rãdīmo. | Bîli nȅkaki ljûdi tõde. | Tô je nȅćī tũđī prȍslūk. | Ajd tĩ naprȁvi jȅlo iz nȉćega. | Svȁko znâ svȍje. | Svȁkakī ljūdî ȉmā. | Ni svîta na drȕmu vȉšē nĕmā, digod kõ prõjdē.

Kada zamjenice *òna, òno, òni, òne, òna* dolaze s enklitikom, čuvaju staro mjesto naglaska: *onȁ‿je, onȉ‿su, onȅ‿bi* i sl.

Onȁ je tâ kȍja nȅ veljā.

Osobna zamjenica *jã* koja u instrumentalu ima oblik *mnôm*, može imati i „umekšani“ oblik *mnjôm*.

Kȕ’ćeš zà mnjōm? | Mȍja kćî, i onȁ je sà mnjōm rādȉla.

Zamjenica *vĩ s*e, osim u značenju 2. lica množine, upotrebljava i u obraćanju slabije poznatim i starijim osobama i tada znači jedninu. Ponekad se i starije ukućane i članove rodbine oslovljava s *vĩ* (npr. tako snaha oslovljava svekra, svekrvu, njihovu braću i sestre, muževu baku, djeda itd.).

Mâjko, oćù vam nalòžit u pêć?

Osobna zamjenica 3. lica množine *òni* / *òne* / *òna* ima oblike:

− u genitivu: *njî* (njih) za naglašeni oblik sva tri roda (ponekad i *njê* za *ž. r.*) te *ji* i *i* (ih) za nenaglašeni oblik sva tri roda;

− u dativu: *njȉma* za naglašeni oblik i *jim* i *im* za nenaglašeni oblik sva tri roda;

− u akuzativu: *njê* i *njî* za naglašeni oblik sva tri roda te *ji* i *i* za nenaglašeni oblik sva tri roda.

Tãko je tô kod njî. | Nĕma ji jȍš dȍma. | Rȅko jim dȁda. | Njê trî u kûjni, a jȅlo zagorȅlo! | Dȍkle ćeš tĩ njê slúžit? | Néću jã njê slȕšat vȉšē. | Jã sam i òbišō. | Nè bi jã̧ njî udȁrijo. | Vȉdijo sam ji.

Ispred nekih zamjenica prijedlozi koji završavaju suglasnikom dobivaju navezak *a*: *sȁ mnjōm, prȉda mnōm, prȉdā me, uzā me, prȉdā nj, krȍzā nj*.

Néću da se pȍtljē sȁ mnjōm spȓdȁu.

U svezi većine prijedloga i zamjenica naglasak ostaje na zamjenici: *na mène* (a ne *nà mene*), *prid njĩm, bež njẽ, bež njȅg, bez tȍg, na vȍg, pored njẽ, po njû* itd.

Nȅ smū psòvat prid njĩm.

Sveze jednosložnih prijedloga i enklitičkih oblika zamjenica rijetko se upotrebljavaju. Zabilježeno je samo nekoliko slučajeva: *zã me, nã te, nã se, ũ se* (dakle, naglasak nije dugouzlazni kao u standardu: *zá me, ná te, ú se*). Češće se pak upotrebljavaju naglašeni oblici zamjenica: *za mène, na tȅbe, u sȅbe*.

Zã me te nĩj' brȉga. | Nȅ dā nã se. | A za mène, ako bȕdē. | Tĩ, ko da nȅ znāš za sȅbe.

Pridjevne zamjenice na *-av* (*kakav, ovakav, takav, onakav*) završavaju na *-i*: *kakî, vãki, tãki, nãki.*

Posvojne zamjenice 3. lica *njegôv, njēzîn* (*njẽn*)*, njȉōv* (*njȉvōj*) i pridjevne zamjenice *vãki, tãki, nãki, volȉki, tolȉki, nolȉki, kakî, kolȉki, svȁkaki* i sl. deklinираju se samo kao određeni pridjevi. Tako se govori npr. *njegôv, njegȍvog*(*a*)/*njegȍvōg*(*a*)*, njegȍvom*(*u*)/*njegȍvōm*(*u*)*.* Oblici po deklinaciji za neodređene pridjeve (*njegov, njegova, njegovu* itd.) se ne upotrebljavaju.

Nȉšta bez njegȍvog blȁgosova. | Tãkog zȅta nȉgdi nẽmā. | Kakôg sam jã kònja imô!

Umjesto posvojne zamjenice *njēzîn* / *njēzȉna* / *njēzȉno* može se koristiti i genitiv osobne zamjenice *òna*: *njẽ*.

Tô je kȕća njẽ mȁterē.

Primjer Š. Varnice: *Žena potljam poroda leži 14 dana za ponjavom. Kad joj izide ti rok, onda u prvu nedilju iza izlaza donesu joj nje rođače i kuma ponude...* (Varnica 1898: 8)

Zamjenice *sâv* (i *sȁv*) i *sâm* također se sklanjaju po pridjevskoj promjeni.

Sȁd je Máto sâv srȅtān. | Je l tĩ mõrāš bȉt ȍsim svẽg svîta? | Dô mi je kòmād od sãmog mêsa. | Na drȕmu sve sãme bȁbe. | Skȕvaj kavẽ svīmâ.

Zamjenice *mõj* / *mòja* / *mòje, tvõj* / *tvòja* / *tvòje* i povratno-posvojna zamjenica *svõj* / *svòja* / *svòje* u genitivu, dativu, akuzativu i lokativu imaju puni i skraćeni oblik (sa završnim samoglasnikom ili bez njega). Pored toga, imaju i oblike s izostavljenim samoglasnikom *e*. Tako se, pored *mòjeg*(*a*) i *mõg*(a) čuje i *mõjga*, a pored *mòjem*(*u*) i *mõm*(*u*) čuje se i *mõjmu*. Na isti način su nastali i oblici *tvõjga*, *tvõjmu*, *svõjga* i *svõjmu*.

Jã sam svè mòjēmu sînu dála. | *Tô su mõg brȁta dìca.* | *Žīvî bez ìkog svõg.* | *Nẽmā nȉkoga svõga.* | *Tô je mõjga dȁde kȕća.* | *I mõjmu brȁtu grȍb posvẽtīm.*

Iz rada Š. Varnice: *Vina i rakije tko ima svojga ti pije, a tko nema taj malo koji kupi pa da pije... Tvoj otac i mater volu tvojga brata nego tebe.* (Varnica 1898: 9, 87)

Genitiv množine gore spomenutih zamjenica izgovara se bez suglasnika *h*: *mòjī* (mojih), *tvòjī* (tvojih) i s*vòjī* (svojih). Isto je i kod zamjenica *nāšī* (naših) i *vāšī* (vaših).

Oće tô bȉt svȁtōvā kod tvòjī?

U prilozima *vàzdān* i *pővazdān* sačuvan je oblik *vàs*, što je stariji oblik zamjenice *sâv.* Iz rada Š. Varnice može se vidjeti da se stariji oblik *vàs* još prije stotinjak godina često koristio jer ga Varnica zapisuje nekoliko puta, npr.: *... i ope metnemo tavu na vatru pa ju držimo na vatri dotle dok se kru ne raskiseli, tj. kad bude vas mekan raskiselit, onda skinemo tavu, kru povadimo i ope drugo komađe metnemo i tako jedemo...* (Varnica 1898: 8) | *... a ima kad žene izaberu tj. prstima bacau napolje tj. dole na zemlju kukolj, graorak i vas gad.* (Varnica 1898: 46)

Uz zamjenice često se upotrebljava riječ *vòlja*, npr. *vòlja mu, kakò te vòlja, kogāgòd je vòlja* i sl.

Tô mlíko kò da je krēnȕlo – vòlja mu, skȉsniću ga.

Zamjenice imaju izjednačene nastavke za genitiv i lokativ množine ako se nalaze uz imenice s takvim izjednačenim nastavcima: *po tî sêlā, u vî gâćā, u vãkī lĩpī kûćā* itd.

Kao neodređene zamjenice često se koriste i izrazi sastavljeni od upitne / odnosne zamjenice i neke druge riječi, npr. *ma kòjī, makar štȁ, makar kakî, šta bîlo, koji bîlo*.

Nẽće tâj makar štȁ pòjest.

Neodređene zamjenice se ponekad upotrebljavaju s veznicima (npr. veznik *ni* + prijedlog *od* + zamjenica *koga*). Međutim, češće kaže: *od nȉkoga* (rječe: *nȉ od koga*), *za nȉšta* (rječe: *nȉ za šta*), *s nȉkakīm* (rječe: *nȉ s kakīm*), *s nȉkīm* (rječe: *nȉ s kīm*), *s nȉćīm* (rječe: *nȉ sa ćīm/nȉ š ćīm*).

> *Tâj mãlī se s nȉkīm nè znā ìgrat. | Tô s nȉkakīm nôvcima ne môž' plátit. | Nè bi jã tô pròdō nȉ za kake nôvce.*

Treba napomenuti da su se u prošlosti vjerojatno mogli čuti i ikavski oblici neodređenih zamjenica: *nȉtko* (netko)*, nȉkī* (neki)*, nȉkaki* (nekakav) itd. Danas nema zabilježenih takvih potvrda (barem kod meni dostupnih kazivača), no u radu Šime Varnice, pisanom prije više od stotinu godina, dosta su zastupljeni upravo takvi oblici zamjenica. Varnica je svjestan da u Gradištu ne govore svi isto, pa kaže: „U ovom, što sam napisao, ima različni' riči, koje se mogu govorit i pisat jednako. Te su riči ove: Njegdi sam napisao 'no' čeljade, il 'ni' čovik, a njegdi 'ono' čeljade i 'oni' čovik; njegdi sam opet napisao 'njekaki', a njegdi opet 'nikaki'; njegdi sam napisao 'vako', a njegdi 'ovako'; njegdi sam napisao 'vo', a njegdi 'ovo'." Varnica to tumači razlikom u obrazovanju govornika, tj. razlikuje govor onih koji govore „više književno" od onih koji govore „sasvim prosto" (Varnica 1900: 130).

Neki od primjera ikavskoga izgovora zamjenica iz Varničina rada su: *Na Uskrs kuvamo salmu, repice, kiseli kopus, zakoljemo nitko gusku, nitko kokoš, pa onda na toj friškoj čorbi kuvamo sitna rezanca... a ope u niku nedilju i svetak skuvamo malo suvog mesa il slanine.* (Varnica 1898: 10)

4.2.2. Naglasak na enklitičnim oblicima zamjenica

Naglasak se može ostvarivati i na enklitičnim oblicima zamjenica. Naime, zamjenični oblici (*mi, ti, si, me, te, se, ga, mu, ju, joj, ji, im*) katkad mogu nositi naglasak, ponekad iz stilskih razloga (kada se želi naglasiti sama zamjenica), a najčešći je razlog položaj zamjenice u sredini naglasne cjeline gdje na nju dolazi silazni naglasak (što je uobičajeno mjesto toga naglaska u govorima slavonskoga dijalekta), npr. *da‿mȉ‿je, što‿mȉ‿te, šta‿tȉ‿je, je l‿tȉ ‿se, šta‿jȋ‿je, da‿îm‿je, šta‿gȁ‿je, ko‿tȅ‿je*.

> *E, da mȉ je sȁd vâ pàmēt i nê gòdine! | Što mȉ te žô! | Šta tȉ je? | Je l tȉ se dã dokãst? | Vìd' šta jȋ je! | Da îm je màkar mlíka pòpit. | Šta gȁ je spopȁlo? | Ko tȅ je mètnijo tõde?*

4.3. Pridjevi

Pridjevi se mijenjaju, kao i u standardnom jeziku, po pridjevnoj promjeni u sva tri stupnja: pozitivu, komparativu i superlativu. Mogu biti određeni i neodređeni.

4.3.1. Sklonidba pridjeva

Shema padežnih nastavaka:

jednina

muški rod	srednji rod	ženski rod
N -Ø (neodređeni) , -i (određeni)	-o, -e	-a
G -og(a), -eg(a)	-og(a), -eg(a)	-e
D -om(u, e), -em(u)	-om(u, e), -em(u)	-oj
A G (za živo) ili N (za neživo)	-o, -e	-u
V -i	-o, -e	-a
L -om(u, e), -em(u)	-om(u, e), -em(u)	-oj
I -im	-im	-om

množina

muški rod	srednji rod	ženski rod
N -i	-a	-e
G -i	-i	-i
D -im	-im	-im
A -e	-a	-e
V -i	-a	-e
L -i (-im)	-i (-im)	-i (-im)
I -im(a)	-im(a)	-im(a)

Neodređeni vid pridjeva ima u zavisnim padežima nastavke određenoga vida, tj. te su se dvije pridjevne promjene stopile u jednu, određenu pridjevnu promjenu (uz nekoliko izuzetaka koji će biti navedeni kasnije). Razlika se vidi samo u nominativu jednine muškoga roda: *zelènī* (određeni) – *zelên* (neodređeni), *vèlikī – vèlīk* (i *velîk*), *širòkī – šìrōk*, *mãlī – mãl*, *mlãdī – mlâd*, *cȇlī – cȇl*. Kod imenica ženskoga i srednjega roda u nominativu razlika između određenoga i neodređenoga pridjeva je samo u naglasku i nenaglašenoj dužini: *zelènā, zelènō* (određeni) – *zelèna, zelèno* (neodređeni); *vèlikā, vèlikō – velìka, velìko; širòkā, širòkō – širòka, širòko; mãlā, mãlō – mála, málo; mlãdā, mlãdō – mláda, mlâdo*.

Primjeri sklonidbe pridjeva:[63]

Određeni pridjevi – muški rod

Nominativ: z*elènī* (često z*elèni*),[64] *bȉlī, tȍplī, vrũćī*

Genitiv: *zelènōg(a), bȉlōg(a), tȍplōg(a), vrũćēg(a)*

Dativ: *zelènōm(u), bȉlōm(u), tȍplōm(u), vrũćēm(u)*

Akuzativ: N ili G

Vokativ: N

Lokativ: D

Instrumental: z*elènīm, bȉlīm, tȍplīm, vrũćīm*

Nominativ mn.: z*elènī, bȉlī, tȍplī, vrũćī*

Genitiv mn.: z*elènī, bȉlī, tȍplī, vrũćī*

Dativ mn.: z*elènīm, bȉlīm, tȍplīm, vrũćīm*

Akuzativ mn.: z*elènē, bȉlē, tȍplē, vrũćē*

---

63 Primjeri pokazuju sve nastavke u sklonidbi pridjeva dok od naglasaka prikazuju samo pojedine tipove. Treba napomenuti da ovim radom nisu obuhvaćeni ni obrađeni svi tipovi naglasaka koji se mogu pojaviti u sklonidbi određenih i neodređenih pridjeva svih triju rodova.

64 Zanaglasna duljina u određenih pridjeva često izostaje.

Vokativ mn.: N

Lokativ mn.: G ili D

Instrumental mn.: D

> *Dê mi zelènī flàjbāz. | Nâj bȋlī purân me tùkō. | Nâj glãdnī svȅ pojȅdē. | Iz tòplōg krevȅta se dȉgnēš. | Kòpāli smo cȩ̃lī dân. | Sȋćām se did-Màrkē, imô je sȋdē brȃce. | Sãmī bàtāci ostàli. | Ȉmā dvâ Frànjē – stãrī i mlãdī.*

Neodređeni pridjevi muškoga roda u nominativu jednine, kako je već spomenuto, nemaju nastavka: *zelên*. Ostali padeži oblikom su isti kao određeni pridjevi, ali mogu imati drugačiji naglasak nego određeni pridjevi: G jd. *zelènog*/*zelenõg,* D jd. *zelènom*/*zelenõm* itd. Tako i npr. pridjev *dòbar* ima G jd. *dòbrog*/*dobrõg.* Slično tome, Josip Gopić navodi da se u Posavini čuju ovakvi oblici neodređenih pridjeva: *dobrõg, bosõg, golõg* (usp. Gopić 1909: 29), a Stjepan Ivšić u svom opisu govora u Posavini navodi primjer N *mȑtav*/*mrtâv*, G *mrtvõg,* L *mrtvõm,* I *mrtvȋm* i dr. (Ivšić 1913a: 42).

> *Tî orȁs je još zelên. | Nȉko iz dobrõg ne bižȋ. | Štà je tî lòpār tãki cr̃n? | Rođȉjo se bȋl. | Jesi glâdan? | Ne vȍlīm bit dūžân. | Vî àmper je prãzān. | Ostàli smo žȋvi. | Jeste sâmi dȍma? | Nēmā vȉše ni Krāljȅvog stâna. | Kakî je lîp, rumên, velîk.*

Treba napomenuti da je gradiški govor ipak sačuvao poneke neodređene oblike muškoga i srednjega roda i u drugim padežima, a ne samo u nominativu jednine muškoga roda. Tako se kaže: *sûva krȕva, mâsna krȕva, u zô ćas, iš ćȉsta mîra, u pô bȋla dâna, do sȉta se nàjest*. U tom je smislu zanimljiva i fraza *òd sāma sȅbe* (samo od sebe) s neodređenim pridjevom *sâm* (G *sâma*).

> *Nâjvȍlīm mâsna krȕva. | Iš ćȉsta mîra se rītnȉla. | Nȅće ti tô prõjt òd sāma sȅbe.*

Međutim, pridjevi *sûv, mâstān, zô, ćȉst, bȋl, sȉt* i *sâm* kada nisu dio navedenih izraza, sklanjaju se uglavnom po određenoj sklonidbi:

> *Ako ȉmā šta sũvōg vèša, pokȕpi. | Nâjvȍlīm mãsnōg sȉra. | U njẽ nēmā ćȉstōg sûda. | Tô je masnȉca od sãmōg mȁka.*

Stjepan Ivšić zabilježio je u Gradištu oblik *tûđa i prêsna: ȉz tūđa sèla, prêsna mêsa vȍljī* (Ivšić 1913a: 40).

Oblici neodređene sklonidbe pridjeva (i brojeva) mogu se naći i kod Šime Varnice: *Ima po ništo malo razlike između jedna sela i drugog u nošnji, a je mala razlika... rubina i opleč̆ak jim je od sama pamuka... Sve što kupujemo, kupujemo nitko di, nitko u svojmu, nitko u tuđu selu, a nitko ope na vašaru... il se odila tanka drveta... nego se speče u tavi rebara, kobasice, devenice i još kaka mesa i to se ruča... Ima tko peče u tepsiji po čitava buta... Vidijo sam mlogo (dosta) otaca i matera, koji neče svoju dicu psovat, pa da bog zna šta neveljala učinu i uradu...* (Varnica 1898: 12, 25, 34, 52, 68, 84) Ovi Varničini primjeri bi se danas u Gradištu rekli mnogo češće u određenoj sklonidbi. Može se iz toga zaključiti da je neodređena sklonidba pridjeva danas gotovo nestala, a očuvana je najvećim dijelom u nekoliko „okamenjenih“ izraza.

Kod pridjeva koji završavaju na *-l* nije se dogodio fonetski prijelaz *l* > *o* (kao u standardnom jeziku), pa se kaže *debêl, tȍpāl, svȉtāl, vȅsēl, neveljâl, cę̃l, vrêl, okrũgāl, kȉsēl, zrêl, trûl* (a ne *debeo, topao, svjetao, veseo, nevaljao, cio, vreo, okrugao, kiseo, zreo, truo*).

Kakî je tȍpāl dân. | Sâv se usīpô nãki debêl.

Pridjevi koji u nominativu završavaju na *-ov*, *-ev* i *-in* imaju nastavke određene promjene. Tako genitiv jednine pridjeva *ujakov* glasi *ùjakovōg* (a ne *ujakova*).

Ȉćemo u svàtove od ùjakovōg sîna. | Vȑšȉli su žȉto na Krāljȅvōm stãnu. | Kȕpili smo šljȉve na Pāvȉnōm stãnu.

Neki pridjevi nemaju neodređeni oblik, npr: *starovîrskī, kršćânskī, slavõnskī, bećãrskī, štitãrskī, županjskī, lanjskî, seljãćkī, šokȁćkī, ljùckī* (ljudski), *grȁckī* (gradski), *krâvskī, krȁvljī, mȁćī* (mačji), *gùšćī* (guščji), *zȁdnjī, svagdânjī, krȕšnī, bȍžī* (božji), *vrȁžī* (vražji), *kokošî* (kokošji).

Tô je starovîrskī kolãć. | Ȉmām još lanjskôg sȉmena od sàlāti.

Određeni pridjevi – srednji rod

Nominativ: *zelȅnō, bȉlō, tȍplō, vrũćē*

Genitiv: *zelȅnōg(a), bȉlōg(a), tȍplōg(a), vrũćēg(a)*

Dativ: *zelȅnōm(u), bȉlōm(u), tȍplōm(u), vrũćēm(u)*

Akuzativ: N

Vokativ: N

Lokativ: D

Instrumental: z*elènīm, bȋlīm, tȍplīm, vrũćīm*

Nominativ mn.: z*elènā, bȋlā, tȍplā, vrũćā*

Genitiv mn.: z*elènī, bȋlī, tȍplī, vrũćī*

Dativ mn.: z*elènīm, bȋlīm, tȍplīm, vrũćīm*

Akuzativ mn.: N

Vokativ mn.: N

Lokativ mn.: G ili D

Instrumental mn.: D

> *Tô je nâj u zelènōm špèncletu.* | *Naljî vrũćēg mlíka.* | *Báci nô kisȅlō víno.* | *Díte nejãkō, ne mogù ga ostàvit.* | *Vrȋdnō díte!* | *Nèka mlãdō dȓvo pòsić.*

Neodređeni pridjevi srednjega roda oblikom su isti kao određeni pridjevi, s istim ili drugačijim naglaskom.

> *Nèka tô jȅst, vȉdīš da je zelèno.* | *Ju, mlâdo je tô.* | *Dītȅ je vrídno.* | *Sìrće nī jâko kȉselo.*

Pridjev *lȍš* (m. rod) ima u srednjem rodu oblik *lȍšo.* Isto tako, i prilog ima oblik *lȍšo.*

Općenito je češća upotreba pridjeva (muškoga i srednjega roda) bez završnoga samoglasnika: *iz tũđēg sèla, s mãlīm pȓstima, dȍbrōm mâjstoru*; ali se mogu naći i primjeri sa završnim samoglasnikom*: nȍvōga, ćojȅka bolȅsnōgā, prãvōga ćojȅka.*

> *– Ogovārȁle su te. – Jaaj, pa nȉšta nȍvōga.* | *Oženȉjo se iz tũđēg sèla.* | *Tȉ ìmāš ćojȅka bolèsnōga.*

Određeni pridjevi – ženski rod

Nominativ: *zelènā, bȋlā, tȍplā, vrũćā*

Genitiv: *zelȅnē, bȋlē, tȍplē, vrũćē*

Dativ: *zelènōj, bȋlōj, tȍplōj, vrũćōj*

Akuzativ: *zelènū, bȋlū, tȍplū, vrũćū*

Vokativ: N

Lokativ: D

Instrumental: *zelènōm, bȋlōm, tȍplōm, vrũćōm*

Nominativ mn.: *zelènē, bȋlē, tȍplē, vrũćē*

Genitiv mn.: *zelènī, bȋlī, tȍplī, vrũćī*

Dativ mn.: *zelȅnīm, bȋlīm, tȍplīm, vrũćīm*

Akuzativ mn.: N

Vokativ mn.: N

Lokativ mn.: G ili D

Instrumental mn.: D

> *Operȉ u tôj vrũćōj vòdi.* | *Naprȁvila si rȋtkū sȕpu.* | *Pȍljō se vrȅlōm vodõm.* | *On ȕvīk nosȉjo vunȅnē fȕsēkle.* | *To je zlãtnā ogrlȉca.* | *Kūpȗla je zlãtnū nārȕkvicu.* | *Õdām u tȋsnīm cipȅlama.*

Neodređeni pridjevi ženskoga roda imaju iste nastavke kao određeni, a mogu imati naglaske drugačije od određenih pridjeva: npr. N jd. *zelèna,* G jd. *zelènē*/*zelenẽ*, D jd. *zelènōj*/*zelenõj,* A jd. *zelènu*, V jd. −, L jd. *zelènōj*/*zelenõj*, I jd. *zelènōm*/*zelenõm.*

> *Šljȉva je jȍš zelèna.* | *Jȍš je vrúća.* | *Je l tâ rājlȉka ćìsta?* | *Nekȁ joj dȁt vodẽ tãkoj vrūćôj.* | *Tâ kȁšica je rítka.* | *Dobrẽ je vȍlje.* | *Kakâ je zlátna!* | *Nȉ tô tako stàra kȍkōš.*

Neki pridjevi se odnose samo na ženski rod: *sȕprasna* (krmača), *stȅona* (krava), *skȍtna* (kuja), *ždrȅbna* (kobila).

Sidvî krmȁće su sȕprasne.

Genitiv množine (sva tri roda) redovito završava nastavkom *-i*, zbog neizgovaranja suglasnika *h*: *divljî pàtāka, tũđī ljūdî, štrȉkānī ćàrāpā, šlîngānī pȍnjāvā.*

Kao i kod imenica, lokativ množine sva tri roda izjednačuje se s genitivom množine: *u širȍkī sȕkānjā, po blȁtnī njîvā, u gumȅnī ćȉžāmā;* ali se mogu naći i primjeri oblika i s nastavkom *-im*: *u drvȅnīm korȉtima.*

Kod nekih pridjeva dolazi do gubljenja glasa *j* između suglasnika i samoglasnika: *gȕšćī* ‘guščji’, *pȁćī* ‘pačji’, *mȉšī* ‘mišji’, *zȅćī* ‘zečji’, *ovćî* itd.

U genitivu jednine iza palatala je najčešće nastavak *-eg*: *lȕđēg, bȍljēg*; ali ponekad i *-og*: *lȍšōg.*

Poimeničeni pridjevi (pridjevi koji imaju službu i značenje imenice) najčešće se mijenjaju po pridjevnoj sklonidbi, pa u dativu i lokativu imaju oblike: (*u*) *Màđarskōj, Hrvãckōj* itd. Po tom uzoru, još neke imenice se također mogu sklanjati kao pridjevi: (*u*) *Cêrnōj, Bȍsnōj, cistêrnōj, blagâjnōj* (iako su danas mnogo češći oblici (*u*) *Cêrni, Bȍsni* itd.).

Njẽ màtēr je š njõm u Cêrnōj. | Òni žīvû u Bȍsnōj. | Je l ȉmā vodẽ u cistêrnōj? | Ȅvo me na blagâjnōj.

Poimeničeni pridjev *mlãdā* (mladenka u svatovima) također ima značenje imenice, a sklanja se kao pridjev: dativ i lokativ glase (*o*) *mlãdōj* (a ne (o) *mladi* kao u standardnom jeziku).

Ônda se i za ljūbljênje mlãdōj plãtī.

Od toga pridjeva izveden je pridjev *mlãdīn* (mladenkin), *mlãdina, mlãdino*.

Na većȅri bȕdū svȁtovi s mlãdinē i mladožȅnjinē strānê. | Sȅlī se mlãdino rȕvo.

Postoje i rijetki poimeničeni pridjevi koji se sklanjaju kao imenice (kao i u stand. jeziku): *dȍbro, zlȍ*.

Ȕvīk se trȅbā dòbru nádat. | *A jã se vȉdla u zlȕ!* (tj. pomislila sam na najgore).

4.3.2. Usporedba (komparacija) pridjeva

Pridjevi imaju tri stupnja komparacije: pozitiv (npr. *svȉtal*), komparativ (*svitlȉjī*) i superlativ (*nâjsvitlȉjī*).

Komparativ se tvori pomoću nastavaka *-ji, -lji, -ši, -iji* (za muški rod jednine), *-ja, -lja, -ša, -ija* (za ženski rod jednine) i *-je, -lje, -še, -ije* (za srednji rod jednine). Deklinacija svih ostalih padeža jednine i množine tvori se s istim završecima kao i kod pozitiva.

Primjeri tvorbe komparativa:

− s nastavkom *-ji* (*-ja, -je*): *bȓz – bȓžjī* (ali i *bȓžī*), *blâg – blȁžī*, *drâg – drȁžī*, *šȉrok – šȉrjī* (*i šȉrī*), *mlâd – mlȁđī*, *žũt – žȕćī* (i *žutȉjī*), *jãk – jȁćī*, *dȕgaćāk – dȕžjī* (i *dȕžī*);[65]

− s nastavkom *-lji* (*-lja, -lje*)*: sûv – sȕvljī*, *glûv – glȕvljī*, *vȉsok – vȉšljī* (i *vȉšī, visokȉjī*), *debêl – dȅbljī*;

− s nastavkom *-ši* (*-ša, -še*)*: mȅkan – mȅkšī* (ali i *mȅkljī, mekanȉjī*), *lîp – lȉpšī, làgan – làkšī* (ali i *laganȉjī*);

− s nastavkom *-iji* (*-ija, -ije*)*: stâr – starȉjī, plãv – plavȉjī*, *cȓn – crnȉjī, bȋl – bilȉjī, slân – slanȉjī, strâšan – strašnȉjī, lȍš – lošȉjī, vȅsel – veselȉjī, sȉt – sitȕjī, mȅkan – mekanȉjī, frȉžak – friškȉjī, tāvân – tavnȉjī, ćȉst – ćistȉjī* (*i ćȉšćī*), *jȅftin – jeftinȉjī, vȉsok – visokȉjī* (i *vȉšljī*, *vȉšī*).

Pridjevi *dȍbar, zô, velîk, mãl*[66] imaju komparative *bȍljī, gȍrjī, vȅćī, mȁnjī.* Od *dȍbar* se govore i oblici *dobrȉjī* i *nâjdobrȉjī*.

Superlativ se tvori pomoću rijčce *naj* i komparativa. Imaju najčešće dva naglaska. Primjeri: *nâjbȓžjī* (i *nâjbržī*), *nâjblȁžī, nâjsȕvljī, nâjglȕvljī, nâjdrȁžī, nâjjeftinȉjī, nâjvȉšljī* itd.

---

[65] Pridjevi *dug* i *dugi* se ne upotrebljavaju, već se u tom značenju koriste pridjevi *dȕgaćāk* i *dugȁćkī,* tako da su oblici *dȕžī i dȕžjī* komparativi pridjeva *dȕgaćāk*.

[66] Pridjev *malen* se ne upotrebljava već se koristi samo pridjev *mãl*.

4.4. Brojevi

4.4.1. Glavni brojevi

Broj *jedan* ima oblike za sva tri roda: *jedân, jèdna, jèdno* i sklanja se, kao i u standardu, po pridjevnoj deklinaciji:

N *jedân – jèdno – jèdna*	N mn. *jèdni – jèdna – jèdne*
G *jednõg – jednõg – jednẽ*	G mn. *jednĩ*
D *jednõm – jednõm – jednõj*	D mn. *jednĩm*
A *jednõg*, *jedân – jèdno – jèdnu*	A mn. *jèdne – jèdna – jèdne*
V *jedân – jèdno – jèdna*	V mn. *jèdni – jèdna – jèdne*
L *jednõm – jednõm – jednõj*	L mn. *jednĩm*
I *jednĩm – jednĩm – jednõm*	I mn. *jednĩm*

Ȉmām sȁmo jednõg brȁta. | *Jèdnu sèstru ȉmā.*

Broj dva ima oblik *dvâ* (za muški i srednji rod) i *dvî* (za ženski rod): *dvâ ćojȅka, dvâ telèta, dvî žène*. Brojevi *trî* i *ćetȉri* (i *ćètir* i i *ćètr*) imaju iste oblike za sva tri roda: *trî brȁta, trî sèstre, trî ȉmena, ćetȉri brȁta* itd.

Brojevi *dvâ* (*dvî*)*, trî* i *ćetȉri* često u sklonidbi nemaju oblike kao u standardnom jeziku (*dva, dvaju, dvama, dvije, dviju, dvjema; tri, triju, trima; četiri, četiriju, četirima*), već se padež iskazuje analitički: *od dvâ sîna, o njî dvâ, iz dvî kȕće, s njî trî, od ćetȉri žène, s dvâ zûba, vȉdīm njî dvî, sa trî kćȅri, sa ćetȉri kònja.* Izuzetak su oblici *dvījû, dvīmâ* (dvjema) i *trījû, trīmâ, ćetirīmâ* koji se ponekad mogu čuti.

Dâj tô njȉma dvīmâ. | *Od njî trījû sestārâ sȁmo jèdna žíva.*

Primjer iz rada Š. Varnice: *Veliki su rod od dva brata dica, od dviju sestara dica.* (Varnica 1898: 90)

Glavni broj *pêt* i brojevi veći od njega ne razlikuju rod i ne sklanjaju se: *od pêt kćerĩ, nâs pêt, sa šêst krâvā, od sèdam lȉtārā, na ȍsam strānâ, u dȅvet sātī, dȅset gȍdīnā*.

Kao što je već rečeno (prilikom objašnjavanja kontrakcije samoglasnika), kod brojeva 11 − 19 samoglasnik *e* mijenja se suglasnikom *j*, tj. *ae* se mijenja u *aj*: *jedanâjst, dvānâjst, trīnâjst, ćetrnâjst*... Mogu se čuti i ovakvi oblici: *jedanêist, dvānêist, trīnêist*... Ovi se potonji oblici čuju u starijih govornika koji inače govore *mléiko, déite* (dakle onih koji u nekim riječima izgovaraju *-ei-* kao odraz glasa jat).

Broj *dȅset* često se izgovara *dȅst*, a tako se često sažimaju i ostale desetice *ćetrdȅset – ćetrdȅst, pedȅset – pedȅst, šezdȅset – šezdȅst*, *sedamdȅset – sedamdȅst, osamdȅset – osamdȅst, devedȅset – devedȅst*.

Brojevi *dvādȅset* i *trīdȅset* često se izgovaraju kao *dvȁjes(t), dvȁjs(t)* i *trȉjes(t), trȉs(t)*.

> *Imô je <u>dvȁjest</u> jȕtārā zemljẽ.* | *<u>Dvajst</u> dvî iljȁde.* | *Ȉmā mu vȅć <u>trijes</u> dvî gȍdine.*

Stotice se izgovaraju: *stô, dvîstō*/*dvȉstō, trîstō*/*trȉstō, ćetȉristō, pêtstō, šêstō, sȅdamstō, ȍsamstō, dȅvetstō*. Uz te oblike govori se i *dvî stȍtine*, *trî stȍtine* itd.

Riječ *tisuća* se ne upotrebljava, već se kaže *iljȁda* ‘hiljada’.

Brojevi milijun i milijarda govore se *milijõn, milijârda*.

Brojka 0 naziva se *nȉština* (kod najstarijih govornika).

Često su u upotrebi i brojevne imenice:

− *dvoȉca, troȉca, četvorȉca, petorȉca* itd. Sklanjaju se kao imenice e-vrste: N *dvoȉca,* G *dvoȉcē,* D *dvoȉci* itd.;

− *dvȍje* (i *dvôj*), *ȍbadvōj* (i *obadvôj*), *trȍje* (i *trôj*), *ćȅtvero, pȅtero... dȅsetero* (i *dȅstero*), *dvānâjstero, trīnâjstero, dvajȅstero, trijȅstero.* U DLI oblici su *dvōjmâ, trōjmâ, ćetvōrmâ, petōrmâ itd.,* a ostali su padeži oblikom isti kao nominativ. Primjeri: *dvȍje svîta, dvôj jājâ, trôj pilīćâ, kad njî dvôj ostȁnu sâmi, pȅtero dicẽ, dȅvetero ćȅljādi.* Međutim, primjer Š. Varnice ima i nastavak za G: *Ima dosta dice koja nemau oca il matere il <u>sijobadvojga</u>*[67] *al su kod svoji kućana, a svakom tomu pastorčetu je jako slabo.* (Varnica 1898: 85);

− *stȍtina, iljȁda, polovȉna, trećȉna, dvójka, trójka* itd.;

---

[67] *Sijobadvojga* = zamjenica *si* (svih) + *obadvojga.*

− *dvójci, trójci, dvõjkinje* (označavaju blizance);

− *jedínak, jedinȉca.*

Kao glavni broj *dvâ* ponaša se i broj *òbadvā, òbadvī.*

Brojevima se često dodaje zamjenica *si* (svih) koji označava cjelovitost ili potpunost: *si dvâ, si dvî, si trî, si ćetȉri, si pêt, si šêst, si dȅset, si dvôj, si òbadvōj* (G *sijobadvojga* u Varnice)*, si dvȍje, si trôj, si trȍje, si ćȅtvero, si pȅtero, si dȅvetero, si dvoȉca.*

Kȕpi tô sa si dvīmâ rukȁma. | *Izgubȉjo si dvî sèstre.* | *Pũšē sa si trî strâne.*

Primjer iz rada Š. Varnice: ... *tkanica jim je od ovče vune, na si dva kraja tkanice su traljci pleteni od vune, s traljicima se sveže... ako si dvojici išće srce dobro pit...* (Varnica 1898: 23, 92)

Često su u upotrebi i brojevni pridjevi:

− *dvòji, dvòje, dvòja, tròji, tròje, tròja, ćetvòri, ćetvòre, ćetvòra, petòri, petòre, petòra* itd. Sklanjaju se kao pridjevi u množini.

S trojĩm kòlima dȍšli. | *Nȅkad su bîli ćetvòri Fȉlākovi.* | *Bîli smo u ćetvōrmâ svàtovima.* | *S petōrmâ kòlima ȉdēmo.* | *Po tròja, ćetvòra kolĩca drvâ dogũrā.*

I tu mogu biti izjednačeni nastavci za genitiv i lokativ množine:

Ȉmā kolāćâ iz dvojĩ svàtōvā. | *Vȍzū se na trojĩ kôlā.*

Od brojeva mogu nastati još neki pridjevi:

− *jȅdnāk, jȅdnāka, jȅdnāko.*

Od brojeva mogu nastati i neodređene zamjenice:

− *ijedân, ijèdna, ijèdno, nijedân, nijèdna, nijèdno* (mogući su i naglasci *ȉjedān, ȉjedna* itd.).

U upotrebi su i brojevni prilozi:

− *jedâmpūt, dvâpūt, trîpūt, stôpūt* (pored: *jedan puta, dva puta, tri puta, sto puta*);

− *nȁdvoje, nȁtroje, nȁćetvero*;

− *odjedâmpūt, najedâmpūt, nijedâmpūt*.

Prilozi *jednom, odjednom, najednom, nijednom* nikada se ne koriste u gradiškom govoru.

Brojevni prilozi *desetak, dvadesetak* itd. rijetko se koriste. Umjesto priloga *desetak* koristi se izraz *dājdȅset*. Umjesto *dvadesetak*, *tridesetak* češće se kaže *oko dvādȅset*, *oko trīdȅset*.

Svȁkī dân po dājdȅset jȁjācā skȕpīm.

Dijelni brojevi su: *po jedân, po dvâ, po trî* itd.

Za broj *dvanaest* čest je izraz *tùce*.

Od brojeva se tvore i neki glagoli, npr. *odvōjćȉt se* (o životinjama: donijeti na svijet blizance, dvojke)*, devètat* (tući)*, izdevètat* (istući).

Ȁl je Lȉsa krũpna, sȉgūrno će se odvójćit.

Razne imenice – kovanice mogu se tvoriti od broja i još neke imenice: *dvòdinār, tròlīst, tròmeđa, petopôlka*, *pètobānka*.

4.4.2. Redni brojevi

Redni se brojevi sklanjaju po pridjevnoj promjeni: N *prvī*, G *prvōg*, D *prvōm* itd. Na isti se način sklanjaju i brojevi *drȕgī, trȅćī, ćetvȓtī, pētī... desētī... petnâjstī... pedesētī... stōtī... iljadȉtī* itd.

Dvajest pētōg kòljēmo svînje.

Od rednih brojeva *prvī, prvā, prvō* tvore se razne vrste riječi:

− prilozi: *prvo* ‘prije, na početku’, *nàprvo* ‘naprijed’, *ȉsprva* ‘u početku’, *ispȓve, otpȓve* ‘iz prvog pokušaja’, *nâjprvo* ‘najprije’;

− pridjev *nâjprvī;*

− imenice: *prvāk, prvotêlka, prvopràskinja, prvoròtkinja.*

Od rednih brojeva *drȕgī* (*drȕgā, drȕgō*) i *trȅćī* (*trȅćā, trȅćē*) tvore se neke imenice, npr. *trećorètkinja,* pridjev *drȕkćī* (*drȕkćā, drȕkćē*)*,* prilog *drȕkće.*

4.5. Glagoli

Glagolski sustav gradiškoga govora sadrži glagolske oblike, vremena (većinu) i načine karakteristične općenito za štokavske govore. Unutar pojedinih kategorija ima odstupanja od standardnoga hrvatskog jezika koja su karakteristična za slavonski dijalekt ili čak odstupanja karakteristična samo za Gradište i lokalne susjedne govore.

4.5.1. Pomoćni glagoli

Kao i u standardnom jeziku, postoje dva pomoćna glagola: *bȉt* (biti) i *tȉt* (htjeti) koji svojim oblicima služe za tvorbu složenih glagolskih oblika.

Glagol *bȉt*

Naglašeni oblici nesvršenoga prezenta su: *jèsam, jèsi, jȅst* (*jȇ*); *jèsmo, jèste, jèsu*; a nenaglašeni oblici: *sam, si, je*; *smo, ste, su.* Niječni oblici prezenta su: *nísam, nísi, níje* (*nȉj'* i *nȉ'*); *nísmo, níste, nísu.* Oblici svršenoga prezenta su: *bȕdēm, bȕdēš, bȕdē*; *bȕdēmo, bȕdēte, bȕdū.* Oblik glagola *bȉt* od kojega se tvori kondicional glasi *bi* u svim licima jednine i množine. Pridjev radni glasi *bȉjo, bíla, bîlo*; *bîli, bîle, bíla*.

Glagol *tȉt*

Naglašeni oblici nesvršenoga prezenta su: *òću, ȍćeš* (*ôš*), *ȍće*; *ȍćemo, ȍćete* (*õćte, õšte*), *ȍće* (*ȍćedu*), a nenaglašeni: *ću, ćeš, će*; *ćemo, ćete, će* (*ćedu*). Svršeni oblik prezenta glasi *tȉdnēm, tȉdnēš* itd. Niječni oblici prezenta su: *néću, nēćeš* (*nêš*), *nēće*; *nēćemo, nēćete* (*nēćte, nēšte*), *nēće* (*nēćedu*). Pridjev radni glasi *tȉjo, tȉla, tȉlo*; *tȉli, tȉle, tȉla.*

Naglasak na enklitičkim oblicima pomoćnih glagola

Postoje situacije kada i nenaglašeni (enklitički) oblici obaju pomoćnih glagola mogu biti naglašeni: *da‿sȕ‿mi, da‿sȁm‿joj, šta‿stȅ‿se, da‿sȕ‿ti, šta‿ćȕ‿ti, šta‿ćȅ‿ti, šta‿ćȅmo, šta‿ćȅte‿mu* itd. Razlog tomu može biti želja da se nešto u izričaju posebno naglasi, ali najčešće je to posljedica određenoga reda riječi u rečenici gdje su spomenuti enklitički oblici uključeni u slijed od dviju ili triju riječi koje zajedno tvore jednu naglasnu cjelinu, tj. izgovaraju se kao jedna riječ. Sve takve naglasne cjeline imaju kratkosilazni naglasak na drugom ili trećem slogu od kraja riječi, što su uobičajena mjesta

gdje taj naglasak može stajati. U ovim slučajevima na tim mjestima su enklitički glagolski oblici koji su na taj način postali naglašeni.

Što sàm se usīpô! | Òde máma, da sàm joj bâr ćäšu vodẽ dála. | Šta stè se stȉsli? | Da sù mi nê gòdine i vâ pàmēt! | Šta ćè ti? | Šta ćù ti jã? | Šta ćèmo nä zīmu lòžit? | Šta ćète mu dàt za ȉmendān?

4.5.2. Infinitiv

I u slavonskom dijelektu infinitiv je neodređeni glagolski oblik kojim se izražava samo pojam radnje, izvan glagolskih kategorija vremena, broja, lica, načina i stanja.

U gradiškom govoru (kao i u većini govora slavonskoga dijalekta) samoglasnik *i* se redovito gubi iz infinitivnoga nastavka tako da infinitiv završava na *-t* ili *-ć*: *rádit, písat, poćẽt, tkàt, ćùt, sȉst, smȉt, stàt, plèst, vẽst, dõjt, nãjt, ĩjt, ponẽt, vȉdit, žèlit, vòlit, pùšćat, ćȉstit, lèskat, rógat, òrat, sȉjat, spisȉvat, snĩjt, stȉć, mȍć, lèć, pèć.*

Kâ'š nam òpē dõjt? | A u njî gȍspockā sȍba, nè znām di trèbā stàt ni di sȉst.

Infinitiv glagola *kázat* (prez. *kãžēm*) može glasiti i *kãst* (*kázat* > *kãzt* > *kãst*).

Tãko málo, a tãko već znâ kãst.

Glagoli koji u standardnom jeziku na kraju infinitivne osnove imaju sufiks *-nu-*, u gradiškom govoru (i mnogim drugim govorima slavonskoga dijalekta) imaju sufiks *-ni-*: *mètnit* (prez. *mètnēm*)*, bànit, ćùrnit, dȉgnit, dírnit, gùrnit, istégnit, istrȕnit, màknit, múknit, mȓznit, nȉknit, oglȕnit, ogŕnit, pljȕnit, potàknit, pospȓdnit se, pȕknit, púnit* ('puhnuti')*, sívnit, smȓknit se, stȉsnit, tàknit, trȅpnit, trȅsnit, ugànit, vȓgnit, vȓnit*, *zaklènit, zȉnit, zóvnit* itd. Na isti se način tvore i drugi oblici glagola nastalih od takve infinitivne osnove, npr. glagolski pridjevi radni i trpni: *mètnijo, mètnila, mètnīt, mètnīto*.

Glagoli nastali od osnovnoga glagola *liti – naliti, politi, proliti, uliti, zaliti* u gradiškom govoru glase *nàljat, pòljat, pròljat, ùljat, zàljat*. Na isti se način tvore i ostali glagolski oblici, npr. prezent: *nȁljēm*, imperativ: *naljî*, pridjev radni i trpni: *nȁljō, nȁljāla, nȁljān*.

Glagol *glèdat* u prezentu ima oblik *glèdām*, ali se može čuti i *glèđēm*. Prema infinitivu *glédit* prezent je *glēdîm*.

Glagoli *donijeti, ponijeti, iznijeti, unijeti, zanijeti, prenijeti* u gradiškom govoru imaju oblike *donẽt* (prez. *donesẽm*), *ponẽt, iznẽt, unẽt, zanẽt, prenẽt* (i *prinẽt*).

Glagoli *umrijeti* ima oblik *umr̃t* (prez. *ùmrēm*), a od toga glagola izvedeni su i neki drugi glagoli: *pomr̃t, izumr̃t, zamr̃t, razamr̃t* itd. Slično tome, još neki glagoli završavaju na slog sa samoglasnim *r*: *prostr̃t, razdr̃t, zastr̃t, proždr̃t, podupr̃t, odupr̃t se.*

Glagol *ići* u Gradištu glasi: *ĩjt* i *ĩt.* Slično tako, govori se *dõjt, zãjt, prĩjt, snĩjt, otĩjt, naĩjt*. Međutim, sve češće se čuju i oblici *ȉć, dõć, otĩć* itd.

Volȉla je ĩjt na pìjac. | *Sȁd kad dõjdū poslȍvi, nẽmā štrȉkānja.*

Glagol *naći* ima oblik *nãjt* (ali se čuje *i nãć*).

Ne mògu nãjt ȉglu. | *Dê nájdi Râdijo Župànju.*

Glagol *nesti* ima oblik *nẽt*.

Ni kȍkoše nẽće nẽt akò ji lîpo nêš ránit. | *Gȕske mi nȁnēle jȁjācā.*

Glagoli *izvlačiti, razvlačiti* u Gradištu se izgovaraju *izláćit, razláćit*.

Kãžē mõj Frànja, jẽo bi gibànicē – a jã, ȁjd razláći lȍkše.

4.5.3. Prezent

Shema nastavaka u prezentu neznatno se razlikuje od stanja u standardnom jeziku. U radu *Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca* (1975.) Božidar Finka i Antun Šojat, obrađujući konjugaciju, donose paradigmu prezentskih nastavaka za spomenute govore koja je i danas primjenjiva na gradiški govor. Na prezentsku se osnovu[68] dodaju oznake za prezent (*e, je, i, a*) i ovi nastavci za lice i broj:

jd. 1. lice -m (-u)

2. lice -š

3. lice -Ø

[68] Na primjer, ako se glagolu *past* (pasti) odbaci nastavak za infinitiv *-t*, dobije se prezentska osnova *pas-* na koju se doda oznaka za prezent *-e-* (osim u 3. licu množine) i nastavci za lice i broj (-m, -š, -Ø, -mo, -te, -u): *pas-e-m, pas-e-š, pas-e, pas-e-mo, pas-e-te, pas-u*.

mn. 1. lice -mo

2. lice -te

3. lice -u (-e), -ju (-u, -e, -je), -e (-du)

Berẽmo paradȁjz. | Pȉjē rakȉju ko vȍdu. | Jel tȉ tô svàtove kȕpīš? | Ćũvām kràve cẹ̑lī dân. | Krmȁća mu se prãsī, a on sȉdā na bicȉkli i ȉdē na pȉvānje. | Ako lîpo kãžēm, ne vrīdî. Ako psȕjēm i galãmīm, ȍpē nȅ veljā. | Kȕd bižīš?

Nastavak *-u* u 1. licu jednine imaju samo glagoli *tȉt* (htjeti) i *mȍć*: *òću, mògu.*

U 3. l. mn. kod glagola s prezentskom osnovom na *-a* (npr. *kopaju, spremaju, krpaju*) vrlo često se ostvaruju i oblici: *imȁu, jāvljȁu, kopȁu, sprȅmau, kȓpau, vīšȁu, spȓdȁu, poȉtau* (pobacaju)*, igrȁu* (*i sigrȁu*)*, skīdȁu, spāvȁu, smotȁu, pripovȉdau, zīdȁu.*

Otklènēm jã kolȅbu, a òni jȍš spāvȁu. | Pȉtām ȍtkāle su, ne pripovȉdau po nȁški. | Sȁmo se skīdȁu s tavȁna tî mȁćići. | Pomãstū se lȍkše i smotȁu. | Jāvljȁu da će bȉt snîga. | Ne veljȁu nȁša jâjca.

Ovakvi se oblici mogu i danas često čuti u Gradištu u govornika starije i srednje životne dobi, a zabilježili su ih i Finka i Šojat: „U Gradištu, Cerni i Šiškovcima, osobito u Gradištu... ostvaruju se i oblici kao *pītâu, drēmȁu, slȕšau* (primjeri su iz Gradišta)“ (Finka-Šojat 1975: 109), a i u Šime Varnice takvi su oblici vrlo česti: *kuvau*, *obuvau, podašivau, izatkau, počimau*, *padau, popružau, znau, zavraćau, nemau, vraćau se, vatau, obijau, prigibau, spadau, sprdau, sisau, poistresau* itd. (Varnica 1898, 1900)

Neki rečenični primjeri Š. Varnice: *...kuvau lutinu čorbu i u lutinoj čorbi valjušaka... na štrinfice obuvau čarapice... a te se čarapice ne podašivau... izatkau od ovče vune tkanicu i počimau opasivat... a niko ope napravi čiste i duže nego vezene, pa se zavračau, a zovu se švabski*. (Varnica 1898: 11, 13, 14)

Postavlja se pitanje kako su nastali ovi oblici: ispadanjem glasa *-j-* iz nastavka *aju* (što nije neobična pojava za govore u okolici Vinkovaca, npr. *vozaje* može se reducirati u *vozae*) ili je taj nastavak možda nastao po ugledu na neku drugu glagolsku paradigmu. Naime, imperfekt, glagolsko vrijeme koje je danas u potpunosti nestalo iz ovdašnjih govora, ima u 3. licu množine nastavak *-ahu*. Gubljenjem glasa *h* (tipičnom pojavom u slavonskom dijalektu) dobiva

se nastavak *-au*. Da je taj nastavak imperfekta bio u upotrebi (barem u Slavoniji), svjedoče pisani izvori. Tako Matija Antun Relković u svom djelu *Nova slavonska i nimačka gramatika* iz 1767. godine navodi oblike *štijau* (Relković 1767: 157)*, ljubljau* (Relković 1767: 161)*, biau* (Relković 1767: 133, 139, 190)*, iđau* (Relković 1767: 210)*, mogau* (Relković 1767: 217) upravo kao oblike imperfekta za treće lice množine. Antun Kanižlić pak u svom djelu *Kamen pravi smutnje velike* iz 1780. godine navodi oblike *biau* (Kanižlić 1780: 346, 733, 840) i *nektiau* (Kanižlić 1780: 814, 816). Ukoliko je ova pretpostavka točna, nastavak *-au* u govoru Gradišta, Cerne i Šiškovaca bi dakle bio relikt nastavka za imperfekt, koji preseljen u drugu glagolsku paradigmu, živi još i danas.

Neki glagoli (također u 3. licu množine kod glagola s prezentskom osnovom na *-a*) umjesto nastavka *-ju* imaju nastavak *-je*: *vōzȁje, prīskȁje, kopȁje, poistrēsȁje, imȁje* (ili *vōzȁe, prīskȁe*), *unāšȁje*, ali se češće čuju glagoli s nastavkom *-ju*: *vōzȁju, prīskȁju* itd.

Stâlno prīskȁje tâj krȍmpīr. | *Nek poistrēsȁje kukurȕze u sȅpete.*

Glagoli kojima prezentska osnova završava na *-i* (npr. *volim, radim, živim*), u 3. licu množine prezenta imaju nastavak *-u*: *vȍlū, rādū, žīvû, mȉslū, trāžū, sidũ, glēdû, bolũ, kȕpū, gũšū, tũšū, srbũ, mĩsū, izvȁdū, pokvȁsū, govȏrū, rovũ, bojũ, sprȅmū, postȁvū, prȁvū* itd. To je još jedna karakteristika zajednička za govor Gradišta, ekavskih sela jugozapadno od Vinkovaca i još nekih govora slavonskoga dijalekta. Pored toga, javljaju se i noviji oblici s nastavkom *-e:* *vȍlē, rādē, žīvê* i sl.

Dok se svînje namĩrū i krȁve podȍjū, bȕdē već mrâk. | *Bȁbe strâga sidũ u klȅcālā.* | *Ȕvīk mȍlū krȕnicu.* | *Na Đûrđevo se nȅ smē kȓpat, ȍći bolũ.* | *Kad se izvȁdū lepȉnje, mȅćū se kruȍvi.* | *Màma i dȁda rovũ krȍmpīr.* | *Onȉ se bojũ da'š se priládit.* | *Bȍlje nek nôvce postȁvū.* | *Vȍlū to dȉca jȅst.* | *Tî dân prȁvū sȁlmu.*

Neki od primjera iz rada Š. Varnice: *... onda ako je mrsni dan jedemo masni zafrigani gra, repice, kopus, pravu žene velike valjušce, zamisu rezanaca il valjušaka pa u tavi u masti ispržu...* (Varnica 1898: 11)

Glagoli koji u standardnom jeziku na kraju infinitivne osnove imaju refleks glasa *ě -je* (*gorjeti, vidjeti, plamtjeti, željeti, smrdjeti* itd.) u Gradištu (i okolnim mjestima) imaju nastavak *-i* (*gòrit, vȉdit, plàmtit, žèlit, smȑdit*). Oblici

prezenta su *gorĩm, gorĩš... gorũ*/*gorẽ; vȉdīm, vȉdīš... vȉdū*/*vȉdē* (isto i za ostale glagole).

Glagoli *dõjt* (i *dójdit*), *zãjt, prĩjt, snĩjt, otĩjt, naĩjt, unĩjt* imaju sljedeće oblike prezenta: *dõjdēm, zãjdēm, prĩjdēm, snĩjdēm*, *ȍjdēm* (ali i *otĩjdēm*), *naĩjdēm, unĩjdēm* (u Gradištu i okolnim ekavskim selima). Dakle, kod tih se glagola nisu dogodile morfološke promjene kao u novoštokavskim govorima. Jedino glagol *ĩjt* ima prezent *ȉdēm* (kao u standardnom jeziku). Međutim, sve češće se i kod tih glagola čuju i oblici *dõđēm, zãđēm, ȍdēm* itd.

> *Kad jã dõjdēm dȍma, nâjviše mi se ćúka rȁdujē. | Zōrnȉce bīvȁle u 6 ûjtru, za mrâka se ȍjdē, za mrâka se dõjdē. | Unĩjdēm jã u sȍbu, a nô – šestorȉca unũtra.*

Glagoli *ìmat, dȁt, ùdat i znȁt* imaju i proširene oblike prezenta. Tako se, na primjer, pored oblika: *ȉmām, ȉmāš, ȉmā*; *ȉmāmo, ȉmāte, imȁju* (*imȁu, imȁje*), govore i prošireni oblici: *imādêm, imādêš, imādê*; *imādêmo, imādête, imādû*. Isto tako, pored oblika *dãm, dãš... dȁju*; *udãm, udãš... udȁju*; *znâm, znâš... znȁju* i *pȍznām, pȍznāš... poznȁjū* govori se i: *dādêm, dādêš... dādû*; *udādêm, udādêš... udādû*; *znādêm, znādêš... znādû*; *poznādêm, poznādêš... poznādû.*

> *Imādê u kalendáru svẽtī Dȉdāk, al nẽmā svẽte Bȁbe! | Imādêm, mògu kãst, nāsljȅdnika. | Je l se krȁva dādê dòjit? | I ȍće ôn Kátu žènit, al njẽni ne dādû. | Tĩ, tãka mãlā, svȁšta znādêš kázat!*

Primjer iz rada Š. Varnice: *... a žene ope po tom, što nosu vezene i šlingane rubine, poznadu se od majstorica i gospoja...* (Varnica 1898: 12)

Pomoćni glagol *tȉt* (htjeti) u 3. licu množine prezenta, pored oblika *ȍće*/*će* i *nẽće* može imati i oblike *ȍćedu*/*ćedu* i odrični oblik *nẽćedu*:

> *Onȉ ćedu spávat kod nâs. | Ȍćedu svînje jèst? | Nẽćedu žívit skȕpa. | Nājćedu nȅkog drȕgōg* (*nājćedu* > *nājt ćedu*). *| Jāvȉli mȍji – dõjćedu sȕtra.*

Ovakvi se oblici mogu čuti i u ekavskim selima jugozapadno od Vinkovaca (Finka, Šojat 1975: 111), a u Gradištu se često mogu čuti upravo od Ceranki udanih u Gradište, dok su kod domaćega stanovništva ti oblici nešto rjeđi.

Glagol *mȍć* može imati oblike prezenta *mògu, mȍžeš, mȍže*; *mȍžemo, mȍžete, mȍgū,* ali i *mȍrem, mȍreš, mȍre*; *mȍremo, mȍrete, mȍgū.*

> *U tê koláće mȍre jájce jèdno, a mȍre i nijèdno.*

Kod glagola *tȉt* i *mȍć* dolazi do fonetskoga stezanja oblika u 2. licu jednine, pa se govori npr. *štȁ'š, ô'š, nê'š* i *môž'* (pored *štà ćeš*, *ȍćeš, nȅćeš* i *mȍžeš*) i u 2. licu množine: *štȁ'šte, ȍš'te* (i *ȍć'te*), *nȅš'te* (i *nȅć'te*), *mȍš'te* (*šta ćȅte, ȍćete, nȅćete i mȍžete*).

> *Štȁ'š mu, tãki je.* | *Kȁ'š nam ȍpē dõjt?* | *Kȕ'š tàmo?* | *Dȉ'š ti s bicȉklōm?* | *Dójdi pa'š vȉdit.* | *Znâm da'š dõjt.* | *Tî'š mi svȅ kãst.* | *Sâ'š tĩ vȉdit bȍga svõga!* | *Ônda'š znàt.* | *Ta, môž' kolȉko ô'š.* | *Štȁ'šte pòpit?* | *Mȍš'te se vĩ žȁlit kom ȍćete.*

Kod glagola *bȉt* dolazi do fonetskoga stezanja u 2. i 3. licu jednine: *si* > *s'*, *je* > *j'*. Odrični oblik pomoćnoga glagola *bit* u 3. licu jednine, pored oblika *níje*, može imati i oblike *nĩj'* i *nĩ'*.

> *Štà s' dȍšō? | E, dà s' me slȕšō. | Je š' ćùla? | Ju vȅruma, štã j' to? | Dobrô j', nekà se sekìrat. | Dî j' Màrtīn? | Ònа nĩj' imȁla mãjkē. | Zar vam nĩ' lîpo?*

Postoje još neki slučajevi fonetskoga stezanja, npr.: *vȉ'š, vȉ'te* (*vidiš, vidite*).

Prezent glagola *rȅć* glasi: *rȅknēm, rȅknēš, rȅknē*; *rȅknēmo, rȅknēte, rȅknū* (nikada se ne koriste oblici *rečem*, *rečeš* itd.). Može se čuti i *rȅkmēm, rȅkmēš* itd.

Prezent glagola *poćȇt* i *naćȇt* glasi *pȍćmēm, pȍćmēš... pȍćmū*; *nȁćmēm, nȁćmēš... nȁćmū* (ne govori se *počnem* i *načnem*).

Glagoli *poćȉmat, zapoćȉmat* (počinjati, započinjati) imaju prezent *poćȉmām, zapoćȉmām*.

Glagoli *spomȉnjat, opomȉnjat* i *obazȉrat se* imaju prezente *spomȉnjām, opomȉnjām*, *obazȉrām se*.

Glagoli *đȉć i stȉć* imaju prezent kao i glagoli *đȉgnit* i *stȉgnit*: *đȉgnēm, stȉgnēm* itd.

Glagol *bòlit* ima u 3. licu jednine oblik *bolĩ*, ali se još uvijek (doduše vrlo rijetko) može čuti i oblik *bolẽ*.

> *Bolẽ me gláva.*

Glagol *smȉt* (smjeti) ima oblike prezenta *smȉjēm, smȉjēš*, ali s negacijom su uvijek ekavski oblici: *nȅ smēm, nȅ smēš... nȅ smū* (što je već navedeno i pod temom Samoglasnici).

Glagoli *dȁt, mȍć* i *tȉt* imaju dvojake prezente: *dãm* i *dȁdnēm, mògu* i *mȍgnēm, òću* i *tȉdnēm*. Oblici *dȁdnēm, mȍgnēm* i *tȉdnēm* upotrebljavaju se u zavisnim rečenicama i po vidu su svršeni.

Ako jã mȍgnēm pòmoć, bȉće dòbro.

Glagol *ùpast* ima prezent *upādêm* (rjeđe *upȁdnēm*). Iste nastavke imaju i drugi glagoli istoga korijena: *ispādêm* (*ispȁdnēm*), *napādêm* (*napȁdnēm*), *propādêm* (*propȁdnēm*), *spādêm* (*spȁdnēm*), *pripādêm* (*pripȁdnēm*), *dopādêm* (*dopȁdnēm*), *zapādêm* (*zapȁdnēm*).

Ne vȍlīm jã te strȁote glȅdat, pripādêm se pa mi nȁ sān dõjdū.

Glagol *dobivati* u Gradištu ima oblike *dobíjat — dobȉjām*.

Glagoli *vret* ima prezent *vrȉjēm, vrȉjēš* (a ne *vrim*, *vriš*). Isto tako glagol *zret* ima prezent *zrȉjēm, zrȉjēš*.

Glagol *zaspat* ima prezent *zȁspēm, zȁspēš* (a ne *zaspim*, *zaspiš*).

Prezent glagola *glȅdat* može glasiti *glȅdām, glȅdāš*, ali i *glȅđēm, glȅđēš*. Na isti način govori se *poglȅdām* i *poglȅđēm*, *priglȅdām* i *priglȅđēm*.

Glagol *glȅdat* ne treba miješati s glagolom *glédit* (u značenju također ‘gledati’), čiji prezent glasi *glēdîm, glēdîš*.

Glȅdāj kud ȉdēš. | I na svinokȍlju glȅđi dõjt. | Priglȅđēm mârvu pa lȅgnēm. | Njȉōv pênđer glēdî u nãšu avlȉju.

Pored glagola *kãžēm, kãžēš* upotrebljava se i glagol *velȉm, velȉš, velȉ, velȉmo, velȉte, velũ*. Taj glagol, osim prezenta, nema nikavih drugih oblika.

Glagoli sa sufiksom na *-iva* zadržavaju taj nastavak i u prezentu: *pripisȉvat – pripisȉvām*; *skisȉvat – skisȉvām*; *kazȉvat – kazȉvām*; *namirljȉvat – namirljȉvām*; *prikazȉvat – prikazȉvām*; *darívat – darȉvām*; *izrađívat – izrađȉvām*; iako nisu nepoznati i nastavci *-ujem, -uješ...*: *kazȕjēm, namirljȕjēm* itd.

Glagoli tipa *skrȅtat* tvore dvojako prezent: govori se *skrȅtām, skrȅtāš* i *skrȅćēm, skrȅćēš*. Postoji još takvih primjera: *létat – lẽtām* i *lẽćēm, pritákat – pritãkām* i *pritãćēm*, *sȉktat – sȉktām* i *sȉkćēm, lêgat – lêgām* i *lẽžēm, glòdat – glòdām* i *glȍđēm, trèptat – trèptām* i *trèpćēm, rȍktat – rȍktām* i *rȍkćēm, stískat – stȉskām* i *stȉšćēm, pritískat – pritȉskām* i *pritȉšćēm, strúgat – strũgām* i *strũžēm*. Prezent glagola *kàpat* je uvijek *kàpām, kàpāš* itd.

Glagoli sa sufiksom na *-ava* imaju taj nastavak i u prezentu: *obećávat – obećãvām* (ponekad *obećãjēm*); *prigledávat – prigledãvām*; *iskuvávat – iskuvãvām*.

4.5.4. Perfekt

Perfekt je u slavonskom dijalektu osnovno glagolsko vrijeme za izražavanje prošlosti.

Perfekt se tvori kao i u standardnom jeziku od nesvršenoga oblika prezenta pomoćnoga glagola *bȉt* (*sam, si, je*; *smo, ste, su*) i glagolskoga pridjeva radnog: *rādȉjo sam, mȉslila je, iskoćȉlo je, nísmo dȍšli, sūstȁla sam, kȁjala sam, prȁvijo je, sidȉjo je, pȉjo je, zīdô je* itd.

> *Ȁl sam sūstȁla! | Kȁjala sam òca gòdin' dānâ. | Tâj nit je kȁd štȁ prȁvijo nit štȁ zīdô. | Sȁmo je sidȉjo kraj kanála i pȉjo.*

U pitanjima i pri isticanju upotrebljavaju se naglašeni oblici pomoćnoga glagola:

> *Jã jèsam svȍje porādȉjo. | Jesi ćȕla šta se dȅsilo?*

Perfekt se vrlo često ostvaruje i bez pomoćnoga glagola (krnji perfekt).

> *Ȅno ôn zȁspō. | Jã bíla dȍma. | Jedân dȍšō, drȕgi ȍšō. | Jã zaborȁvila tȅbe víkat. | Ȅvo tȕić dȍšō. | Jã sopȉrala suđȇ. | Sȉnōć jã navȉjo sât i lȅgō. | Màter mu obolȉla na žìvce. | Evo dȉdāk ponamirljȉvō pȍnapolju, jã zatvorȉla žȉvād pa màlo sȉli da opoćȉnēmo. | Sȉnōć, nâ nevôljnā Sȅka, lȕpila mȕzlu, mlīkò se prȍljālo, jã spàla sa šàmlicē.*

Iza povratne zamjenice *se* u perfektu se gubi pomoćni glagol za 3. lice jednine (*je*), kao i u standardnom jeziku, ali se mogu čuti i izrazi s pomoćnim glagolom.

> *A sēkȁ se pripȁla. | Zaštundīrô se nȅšta. | Udȁrijo se je u rûku. | Svȁ se je namȁzala s pomādôm. | Ubȍla se je u pȓst.*

Primjer iz Varničina rada: *U našem selu ne zna nitko da je kadgod bilo, da nije nitko pušijo, a nitko ne zna kad se je počelo pušit.* (Varnica 1898: 42)

4.5.5. Pluskvamperfekt

Pluskvamperfekt se tvori od perfekta glagola *bit* i glagolskoga pridjeva radnog. Vrlo se rijetko upotrebljava. Njime se izriče radnja koja se dogodila prije neke druge radnje ili radnja za koju se želi istaći da je gotova prošlost i da se sigurno dogodila.

Ȉću na inèkcije sedamnâjstōga. Gũžva je, bīlà sam tȕla ȋjt i pribàvila nôvce, sàd sam potrošȉla, al bȉće òpē penzȉja. | A lîpo sam joj bȉjo rèkō!

4.5.6. Imperfekt

Ovo glagolsko vrijeme nije u upotrebi. Finka i Šojat u svom radu navode da nisu zabilježili nijedan oblik imperfekta u spontanom govoru u selima jugozapadno od Vinkovaca, uključujući i Gradište (Finka, Šojat 1975: 115). Navode također i da je ispitanicima (manje školovanim) poznat samo oblik 3. l. jednine glagola *bit*: *bijaše*, ali ni njega ne upotrebljavaju u svakodnevnom govoru.[69]

4.5.7. Aorist

Tvorba ovoga glagolskog vremena slična je tvorbi u standardnom jeziku, uz neke manje razlike. Iako se prošlost najčešće izriče perfektom, govornik može ponekad upotrijebiti i aorist kako bi pripovijedanje učinio življim i zanimljivijim. Koristi se i za izricanje netom završene radnje.

Kad jã zȁgleda u ormãn, a nô mȉši svȅ izglȉzli. | I mòlīm te, nȅ dade ôn mèni da jã kũpīm marȁmu. | Vȉd', nȅ uze jã pâtrice. | Òsta jã sáma. | Jã zȁboravi tô tèbi kãst. | Bíla jã u dućánu i nȅ kūpi kērmê! | Kad nô sûni vàtra, a jã bȉž! | Tô povàdiše, tô pobrȁše svȅ u nàšoj bâšći! | Ôn dònese đãk i mèni bâci. | Ȉspade mi flàjbāz. | A bìka pòlūpa àmpere. | Mĩ na njȉvu, a tô stàde pàdat lêd. | Sânjala jã mòju kćî... I òna mène pòtuka do vrātâ od grôblja.

Kako je vidljivo i iz prethodnih primjera, 1. lice jednine nema glas *-h* u nastavku: *Jã rèko* (rekoh). Prvo lice često ima isti oblik kao 2. i 3. lice jednine: *òde jã, òde tĩ, òde ôn*.

Òde jã dòma. | Jã se prȉpade i bȑže ju bâci (*gúju*).

---

[69] Oblik *bijaše* nalazi se u jednoj od najpoznatijih molitava, „Slava Ocu“, pa to može biti razlog zašto je govornicima poznat.

1. i 2. lice množine ima nastavke -*šmo* i -*šte,* pa se kaže npr. *ojdȍšmo, ojdȍšte*, vjerojatno prema analogiji s 3. licem množine *ojdȍše.*

Èto, fála na svemũ, mĩ ojdȍšmo; nekȁte nam štȁ zamȉrit! | Ostȁšmo mĩ bez mlíka.

4.5.8. Futur I.

Ovim se glagolskim vremenom izražava budućnost, a tvori se na dva načina:

a) s nenaglašenim oblikom pomoćnoga glagola *tȉt* (htjeti) ispred oblika infinitiva:

Jã ću rádit. | Tĩ ćeš písat. | Ôn (òna, nô) će znàt. | Mĩ ćemo ìmat. | Vĩ ćete naúćit. | Onȉ (onȅ) će (ćedu) vòlit. | Bôg će te pokárat.

Ponekad dolazi do fonetskoga stezanja pomoćnoga glagola *tȉt*:

Kâ'š pristȁvit jȅlo? | Rȅkō si da'š mi písat.

O tome je opširnije pisano prilikom opisivanja prezenta toga glagola.

b) s oblikom pomoćnoga glagola *tȉt* (htjeti) iza oblika infinitiva (tada se pomoćni glagol spaja s infinitivnom osnovom), npr. *oprȁćու* (oprat ću).

Istovârljaćemo jećâm. | Utȅće (uteći će) *mi kobȉla. | Pȅće im masnȉcu. | Ubȍšćeš se! | Vȉdićeš tĩ bȍga svõjga!*

4.5.9. Futur II.

Ovo glagolsko vrijeme je rijetko u upotrebi. Tvori se isto kao u standardnom jeziku: pomoću svršenoga oblika prezenta glagola *bit* (*budem, budeš, bude*; *budemo, budete, budu*) i glagolskoga pridjeva radnog.

Smȓšaviću kad bùdēm tȓćāla za krȁvama.

4.5.10. Imperativ

Tvorba ovoga zapovjednog načina slična je tvorbi u standardnom jeziku.

U 2. licu jednine i 2. licu množine imperativ se tvori od prezentske osnove i nastavaka. Postoje tri vrste nastavaka, ovisno o prirodi prezentske osnove:

a) -Ø, -te;

b) -i, -ite;

c) -j, -jte.

a) Nastavci *-Ø, -te* javljaju se kod glagola na kraju čije prezentske osnove stoji samoglasnik *i* (*vȉdī-m,* imperativ *vȉdi*) i kod glagola čija osnova završava skupinom *-je,* pri čemu otpada krajnje *-e* (*ćȗjē-m,* imperativ *ćûj*), npr. *vȉdi, vȉdite, sȉdi, bȉži, ćûj, obûj.*

Kod nekih glagola s osnovom na *-je* može se gubiti završno *-j* u imperativu. Tako imperativ od *pȉt* (*pije-m*) može glasiti *pî, pîte* (pored *pij, pijte*). Na isti se način tvore imperativi sljedećih glagola*: napȉt se – napî se*; *opȉt se – opî se*; *grȉjat se – grî se, grîte se*; *pokrȉt se – pokrî se, pokrîte se*; *sàkrit – sakrî, sakrîte*; *sàšit – sašî, sašîte*; *sàvit – savî, savîte*; *umȉt se – umî se, umîte se*; *obrȉjat se – obrî se*; *sȉjat – sî, sîte*; *prosȉjat – prosî, prosîte.*

Neki glagoli koji završavaju na *-oji* gube krajnje *-i* (*stoji-m,* imperativ *stoj*), npr. *stôj, ne bõj se.* Drugi takvi glagoli zadržavaju cijelu osnovu, npr. *podòji, napòji, pribròji.*

b) Nastavke *-i, -ite* imaju glagoli čija prezentska osnova završava na *-e,* pri čemu otpada krajnje *-e* (*mètne-m,* imperativ *mètni*), npr. *mètni, mètnite*, *plèti, ponèsi, rȉši, donèsi, donesȉte, znádi, dādȉte, nājdȉte, dójdi*, *dōjdȉte, utèkni.*

Dèd, <u>donesȉ</u> nam pȍlić rakȉjē.

c) Nastavci *-j, -jte* su kod glagola čija prezentska osnova završava na *-a* (*spãvā-m,* imperativ *spãvāj*), npr. *kopâj, slȕšāj, bègāj, nādājte se, dâjte, pȕšćāj.*

U 1. licu množine imperativ se tvori pomoću riječi turskoga porijekla *àjdemo* (*àjmo*) i infinitiva, npr. *àjdemo* (*àjmo*) *rádit*. Tvorba imperativa kao u standardnom jeziku, npr. *radimo* i sl. govornicima je poznata po značenju, ali je gotovo nikada ne upotrebljavaju.

<u>Àjdemo</u> (*<u>àjmo</u>*) *rádit nèšta.*

U 3. licu jednine i množine koristi se pomoćna čestica *neka* (*nek*) iza koje slijedi prezent glagola:

<u>Neka</u> <u>dõjdē</u>. | *<u>Nek</u> <u>pokùpī</u> svè šljȉve.* | *<u>Nek</u> te jàrac <u>nòsī</u>.* | *<u>Nek</u> nas ȉmā.*

Ponekad se ta čestica može i izostaviti:

Bog ti plãtī.

U izrazu *Ne bȕdi ti zapovĩdīto* (neka ti ne bude zapovjeđeno) ostao je sačuvan stari oblik imperativa za 3. lice koji je jednak imperativu za 2. lice.

Ne bȕdi ti zapovĩdīto, al trȅbā pòmest avlȉju.

Glagol *dȁt*, ako mu prezent glasi *dãm*, ima oblike imprativa *dâj, dâjte*, a ako ima prezent *dādêm*, imperativ glasi: *dádi, dādȉte.*

Glagoli *dávat, dodávat, pridávat* imaju imperative u dva oblika: *dáji* i *dãvāj, dodáji* i *dodãvāj, pridáji* i *pridãvāj.*

Glagoli *smijȁt se* i *nasmijȁt se* imaju imperativ *smījȉ se, nasmījȉ se* (umjesto standardnoga *smij se, nasmij se*).

Glagoli *lȅć* i *pòmoć* mogu imati imperative oblika *lȅzi, pomòzi,* kao i *lȅgni, pomȍgni.*

Glagol *glȅdat* ima dva oblika imperativa: *glȅdāj, glȅdājte* i *glȅđi, glȅđite.*

Glagol *sȉst* ima dva oblika imperativa: *sȉdi, sȉdite* i *sȉdni, sȉdnite.*

Glagoli *đȉć* i *stȉć* imaju imperativ *đȉgni*, *đȉgnite, stȉgni, stȉgnite*.

Ponekad se u imperativu nekih glagola u bržem razgovoru gubi glas *i,* a ponekad i čitav slog: *glȅ', ćȅk', ćù', stȁn', bȕd', bȕ'te, glȅ'te, bȉž'mo, dȉš'te, bȉš'te, ȍd', ȍ'te, vȉd', vȉ'te, ȉd', ȉ'te, tȓć', tȓć'te, jȅd'te, ȁjd', ȁj', ȁj'mo, ȁj'te.* Oblik *glȅ* postoji i kao uzvik, a oblici *ȁj* i *ȁjd* postoje još kao uzvik i kao čestica.

4.5.11. Glagolski pridjevi

Glagolski pridjev radni

Ovaj se oblik tvori kao i u standardnom jeziku: tako da se na infinitivnu osnovu dodaju nastavci *-o, -la, -lo* (za jedninu) i *-li, -le, -la* (za množinu). Tako pridjev radni glagola *unẽ-t* glasi *ȕneo, ȕnēla, ȕnēlo*; *ȕnēli, ȕnēle, ȕnēla*. Evo još primjera: *ȕzeo, ȕzēla, ȕzēlo*; *pȍpeo, pȍpēla, pȍpēlo*; *ćȕo, ćȕla, ćȕlo*; *obȕo, obȕla, obȕlo*; *dōjdȉla, dōjdȉlo*; *tȉla, tȉlo*; *pȁzila, pȁzilo*.

Jèste ȕnēle vĕš? | Jedvà se jã pȍpēla na prīkȍlicu. | Ješ' ćȕo?

Kod glagola kojima infinitivna osnova završava na *-i* oblici muškoga roda u jednini imaju između infinitivne osnove i nastavka *-o* umetnut glas *-j-*: *dõj-dȉjo*, *tȉjo*, *rādȉjo, pȁzijo, mȉslijo, rẹ̄šȉjo, ćȕšijo, najērȉjo, mètnijo, namȉgnijo, uvȓgnijo, ćȕrnijo.*[70]

> *Je l dȁda <u>dõjdȉjo</u> dȍma? | <u>Tȉjo</u>, ne <u>tȉjo</u>; mõrô se žènit. | Na kȍg si se <u>uvȓgnijo</u> tãki gadljîv?*

Primjer iz Varničina rada: *... prije toga su bile žiže, u njima je <u>gorijo</u> olaj*. (Varnica 1898: 42)

Ako takvi glagoli imaju glas *j* u zadnjem slogu osnove, taj se glas gubi zbog spomenutoga umetnutog glasa *-j-* između infinitivne osnove i nastavka *-o*: *dòjit – dojȉ-j-o > dojȉjo > doȉjo*. Tako su nastali i oblici *broȉjo, gnoȉjo, kroȉjo, napoȉjo, prisvoȉjo, razdvoȉjo, spoȉjo, štroȉjo, tāȉjo, znoȉjo* itd.

Finalna grupa *-ao* (u gl. pridjevima muškoga roda) uvijek se sažima: *dõjt*: *došao > dȍšō*. Brojni su primjeri takvih oblika: *rȅkō, kāzô, ù̏nišō, ȉzišō, postô, nestô, ostô, propô, dô, imô, krô, klô, slô, stô, pȉvō, rōgô*. Glagol *otȉjt* ima pridjev radni *ȍšō*.

> *A sȁd, Mȁta, tȉ il <u>ostô</u> il <u>propô</u>! | Jã sam <u>dô</u> što sam <u>imô</u>. | Ćerȁma je ù̏vīk <u>slô</u> nȍvācā. | Jã nísam <u>pȉvō</u>, jã sam sȁmo <u>rōgô</u>. | Ôn <u>ȍšō</u>, òna òšla.*

Kod glagola kojima osnova završava na *-i* može doći u bržem izgovoru do gubljenja toga samoglasnika u pridjevu radnom ženskoga i srednjega roda te u množini: *vȉdit > vȉdila/vȉdla* (*vȉdlo, vȉdli, vȉdle, vȉdla*), *svȉdit > svȉdila/svȉdla, izvȁdit > izvȁdila/izvȁdla, mètit > mètila/mètla*, *mȉslit > mȉslila/mȉsla, zgrȁbit > zgrȁbila/zgrȁbla*, *pȁzit > pȁzila/pȁzla, vȁdit > vȁdila/vȁdla* itd.

Ako je pak taj slog sa samoglasnikom *-i* naglašen, samoglasnik se obično ne gubi: *súšit > sūšȉla*, *búnit > būnȉla*, *krȓstit > krstȉla*, *krèćit > krećȉla, réšit > rēšȉla, vrátit > vrātȉla* itd. U rjeđim slučajevima mogu se čuti oblici kao *vòl'la*.

Također, do gubljenja samoglasnika *-i-* obično ne dolazi ako bi rezultat bio kratki samoglasnik pred suglasničkom skupinom koja započinje sonantom: *brȉnit > brȉnila* (ali ne i *brȉnla*), *gȉnit > gȉnila, mȉrit > mȉrila*, *odbȁvit > odbȁvila, sprȅmit >sprȅmila* sl.

---

[70] Doduše, spomenuti glas *-j-* čuje se i u hrvatskom standardnom jeziku kod izgovaranja takvih oblika, ali se ne piše. Iako se u govoru može čuti *radijo*, piše se *radio*. U šokačkim se govorima ovaj glas *-j-* izgovara još jasnije, stoga ga valja i zabilježiti u pisanom obliku.

Kod glagola kojima infinitivna osnova završava na *s*, to *s* nestaje prilikom tvorbe glagolskoga pridjeva radnog: *ples-t – plẽo* (*plẽla, plẽli*), *jẽst – jẽo* (*jẽla, jẽli*). Izuzetak su glagoli koji i u prezentskoj osnovi imaju *s ili z*: *trēsê-m – trẽsō* (*trẽsla, trẽsli*), *nadovr̃zō*.

Jã tâj kolãć jẽla il ne jẽla – mẽni svédno. | *Trẽsla me groznȉca.*

Glagoli koji u infinitivu završavaju na *-ć* tvore glagolski pridjev radni tako da se navedeni završeci dodaju na osnovu u 3. licu prezenta množine. Tako glagol *vuć* ima 3. lice prezenta *vuk-u*, a glagolski pridjev radni glasi *vũkō, vũkla, vũkli*. Evo još primjera: *lẽgō* (*lẽgla, lẽgli*), *pomȍgō, utẽkō, urẽkō, stȉgō*.

Nè bi tâj pomȍgō ni brȁtu svõm. | *Vũkla sam tê cẽkere po cẹ̃lōj Župȁnji.*

Glagolski pridjev radni glagola *ĩjt* (ići) glasi *ȉšō, ȉšla, ȉšlo, ȉšli* itd. Na sličan se način tvore i glagoli *dõjt – dȍšō, nãjt – nȁšō, naĩjt – nȁišō, izĩjt – ȉzišō, unĩjt – ùnišō, obĩjt – ȍbišō, snĩjt – snȉšō, zãjt – zȁšō, otĩjt – ȍšō* (u posljednjem je primjeru došlo do sažimanja *ȍtišō* > *ȍšō*).

Glagolskim pridjevom radnim može se izricati i želja da se neka radnja dogodi.

Žīvȉli! | *Žîv tĩ mẽni bȉjo!* | *Vrâg te ȍdneo!* | *Jã cr̃kla ako làžēm.*

Glagoli *stȉgnit i stȉć* imaju glagolske pridjeve radne tipa *stȉgō, stȉgnila*/*stȉgla.* Glagoli *dȉgnit* i *dȉć* imaju oblike glagolskoga pridjeva radnoga tipa *dȉgnijo*/*dȉgō, dȉgnila*/*dȉgla.*

Mnogi glagoli kojima infinitiv ima umetak *-ni-* imaju dvostruke oblike za pridjeve radne (s umetkom ili bez njega): *mẽtnit – mẽtnijo, mẽtnila*/*mẽtla*; *cr̃knit – cr̃knijo*/*cr̃kō, cr̃knila*/*cr̃kla*; *kȉsnit – kȉsnijo*/*kȉsō, kȉsnila*/*kȉsla*; *klẽknit – klẽknijo*/*klẽkō, klẽknila*/*klẽkla*; *mr̃znit – mr̃znijo*/*mr̃zō, mr̃znila*/*mr̃zla*; *pȕknit – pȕknijo*/*pȕkō, pȕknila*/*pȕkla*; *nȉknit – nȉknijo*/*nȉkō, nȉknila*/*nȉkla*; *stisnit – stisnijo*/*stisō, stȉsnila*/*stȉsla*; *podrȉgnit – podrȉgnijo*/*podrȉgō, podrȉgnila*/*podrȉgla* itd.

Ako je na slogu s umetkom *-ni-* naglasak, ne dolazi do izostavljanja toga sloga: *cíknit – cīknȉjo, cīknȉla*; *oblàznit – oblaznȉjo, oblaznȉla*; *zóvnit – zōvnȉjo*, *zōvnȉla*; *víknit – vīknȉjo, vīknȉla*; *stégnit – stẹ̄gnȉjo, stẹ̄gnȉla*; *màknit – maknȉjo, maknȉla*; *taknit – taknȉjo, taknȉla*; *potàknit – potaknȉjo, potaknȉla.* Vezano za posljednja četiri navedena glagola treba napomenuti da postoje

i glagolski pridjevi radni *stẽgō, stẽgla*; *mȁkō, mȁkla*; *tȁkō, tȁkla*; *potȁko, potȁkla,* ali su oni drugačijega nastanka – vjerojatno su to oblici glagola *stêći, mȁći*, *tȁći* i *pòtaći.*[71]

Umetak *-ni-* obično se ne izostavlja ni u slučaju kada bi rezultat bio kratki samoglasnik pred suglasničkom skupinom koja započinje sonantom: *žȉvnit – žȉvnijo, žȉvnila*; *klȉmnit – klȉmnijo*, *klȉmnila*; *drȅmnit – drȅmnijo, drȅmnila*.

Glagolski pridjev trpni

Ovaj se glagolski oblik tvori (kao i u standardnom jeziku) od infinitivne ili prezentske osnove i nastavaka *-n, -en, -jen, -ven* i *-t*. Na tako dobivenu osnovu dodaju se nastavci pridjevske promjene tako da se pridjevi trpni sklanjaju kao i drugi pridjevi. Postoje, međutim, neke razlike u odnosu na tvorbu u standardnom jeziku.

Glagoli čija infinitivna osnova završava na *-i*, tvore glagolski pridjev trpni s nastavkom *-t* (*-ta, -to*; *-ti, -te, -ta*). Pri tome je oblik glagolskoga pridjeva trpnoga za muški rod oblikom jednak infinitivu, a razlika je samo u naglasku ili nenaglašenoj dužini.

1) Razliku u nenaglašenoj dužini ima npr. glagol *pȕknit* (puknuti) gdje infinitiv nema nenaglašenu dužinu, a glagolski pridjev trpni (muški rod) ima nenaglašenu dužinu – *pȕknīt* (puknut). Oblici pridjeva trpnoga za ženski i srednji rod su *pȕknīta* i *pȕknīto*.

Evo još sličnih primjera: *cr̄knit – cr̄knīt* (*cr̄knīta, cr̄knīto* itd.), *lȕpit – lȕpīt, gȕrnit – gȕrnīt, sm̄knit – sm̄knīt, stȉsnit – stȉsnīt, sm̄znit – sm̄znīt, oprȁvīt – oprȁvīt, ostȁvit – ostȁvīt, zaborȁvit – zaborȁvīt, zaćȁđit – zaćȁđīt, naprȁvit – naprȁvīt, ošȉnit – ošȉnīt, zvȅknit – zvȅknīt, uvȁtit – uvȁtīt, pokȕpit – pokȕpīt, prižȁbit – prižȁbīt, zgr̄ćit – zgr̄ćīt, prigr̄ćit – prigr̄ćīt, privȁrit – privȁrīt*.

Nèka bȉt tãka sm̄knīta. | Štà ste tãko stȉsnīti?

2) Razliku u naglascima i nenaglašenoj dužini ima npr. glagol *naúćit* (infinitiv) – *naũćīt* (glagolski pridjev trpni, muški rod). Oblici pridjeva trpnoga za ženski i srednji rod su *naũćīta* i *naũćīto*. Evo još primjera glagola s takvim razlikama (negdje je razlika samo u naglasku, a negdje u naglasku i nenaglašenoj dužini):

[71] Infinitiv glagola *stêći* u gradiškom govoru glasi *stẽć.* Glagole *mȁći*, *tȁći i pòtaći* u svom infinitivnom obliku nisam zabilježila u gradiškom govoru.

a) *ránit – rãnīt* (*rãnīta, rãnīto* itd.)*, oklátit – oklãtīt, oplívit – oplĩvīt, promínjit – promĩnjīt, navŕšit – navr̃šīt, potpríštit – potpr̃štīt, izdŕljit – izdr̃ljīt, naškŕnit – naškr̃nīt, pálit – pãlīt, potpálit – potpãlīt, prifálit – prifãlīt, osúšit – osũšīt, plátit – plãtīt, oplívit – oplĩvīt, priládit – prilãdīt, ugúljit – ogũljīt*;

b) *potàknit – potàknīt* (*potàknīta, potàknīto* itd.)*, kr̀stit – kr̀stīt, pùstit – pùstīt, zatvòrit – zatvòrīt, izvr̀nit – izvr̀nīt, otklènit – otklènīt*;

c) *sàšit – sašīt* (*sašīta, sašīto* itd.)*, pòkrit – pokr̀t, òtkrit – otkr̀t, sàkrit – sakr̀t*.

Treba napomenuti da se posljednji navedeni oblici glagolskoga pridjeva trpnoga (s kratkosilaznim naglaskom na kraju) sve rjeđe čuju (sukladno tendenciji nestajanja toga naglaska sa zadnjega sloga riječi u slavonskom dijalektu), a zamjenjuju ih oblici identični infinitivu pa se značenje glagola razabire iz samoga konteksta rečenice.

> *Jã sam tãko naũćīt da se krȕ pȍštuje. | Kad jã pod brȅsku, a nô sve oklãtīto! | Da su šljȉve ogũljīte, ispȅkla bi jã pèkmez.| Kad jã nä stān, a vrãta otklènīta. | Spãvā otkr̀t, prilādȉće se.*

Pored navedenih, nastavak *-t* (*-ta, -to*; *-ti, -te, -ta*) imaju još i glagoli kojima infinitivna osnova završava na *-u*, *-r, -e*. I tu je oblik glagolskoga pridjeva trpnoga za muški rod oblikom jednak infinitivu, a razlika je samo u naglasku:

a) *satr̃t – sätrīt, naćēt – näćēt, sapēt – säpēt, uzēt – ȕzēt, preuzēt – prȅuzēt, razdr̃t – räzdrīt, proklēt – prȍklēt, unēt – ȕnēt, iznēt – ȉznēt, usũt – ȕsūt*;

b) *òbut – obȕt, ìzut – izȕt, ùtrt–utr̃t.*

> *Je l mōrȁu svȅ ćokoláde bit näćēte? | Ôn bȉjo prȍklēt, nȉkad mu dȍsta nȍvācā. | Zamīsȉću nam „utr̃to mästi“.*[72]

Ostali glagoli tvore pridjev trpni pomoću nastavaka *-n, -en, -jen* i *-ven.*

a) nastavak *-n* (*-na, -no*; *-ni, -ne, -na*): *štr̀kat – štr̀kān* (*štr̀kāna, štr̀kāno* itd.)*, ȅklat – ȅklān, ùdat – ȕdāna, nàljat – näljān, izgrèbat – ȉzgrebān, napísat – napĩsān, škôlovat – škôlovān, zvàt – zvãn, tkàt – tkãn, nacípat – nacĩpān, kazívat – kazĩvān, našljókat* (*se*) *– našljõkān, posotvȁrat – posotvȁrān, porazdávat – porazdãvān, poraskàljat – poraskàljān, uštrēpàt se – uštrẽpān*;

[72] *Utrto masti* – vrsta kolača.

Pȉtām jã, šta su pênđeri posotvȁrāni. | Ostȁla još dvâ tkãnā otârka, svȅ drȕgō je porazdãvāno. | Kājsȉje su poraskȁljāne. | Jã, nãka uštrȅpāna, jèdva dȍšla sȅbi.

b) nastavak *-en* (*-ena, -eno*; *-eni, -ene, -ena*): *vẽst – vezên* (*vezèna, vezèno* itd.), *izvẽst – izvezên* (*izvezèna, izvezèno* itd.), *peć – pećên, reć – rećên, dòvest* (*nesvrš. dovòdit*) *– dovedên*;

Stôljnjāk je vezên na rúže. | Màtēr cȕri i vēzènē otârce mõrā prirédit.

c) nastavak *-jen* (*-jena, -jeno*; *-jeni, -jene, -jena*): *zàbit – zabijên*;

d) nastavak *-ven* (*-vena, -veno*; *-veni, -vene, -vena*): *òbut – obuvên* (*obuvèna, obuvèno* itd.), *ìzut – izuvên*, *ùmit – umivên, nàdut – naduvên*. Neki glagoli, npr. *òbut* i *ìzut*, mogu imati glagolske pridjeve trpne i s nastavkom *-t*: *obȕt, izȕt* (kako je već ranije navedeno).

Postoje još neki primjeri glagola čiji oblici odudaraju od tvorbe u standardnom jeziku. Tako glagol *ìzgrist* ima glagolski pridjev trpni *izgrižên* (u standardnom jeziku: *izgrizen*). Postoji još primjera s istom tvorbom: *snẽt – snešên, donẽt – donešên, odnẽt – odnešên, nàgrist – nagrižên, zàgrist – zagrižên, ùvest – uvežên, dòvest – dovežên, ìzvest – izvežên, istrẽst – istrešên*.

Suđẽ je odnešèno, trȅbā stôljnjace poskídat i sopȉrat. | Glavnô da je sîno uvežèno.

Manji broj pridjeva trpnih može tvoriti komparativ i superlativ, npr. *pećên – pećenȉjī, nâjpećenȉjī*.

4.5.12. Glagolski prilozi

Glagolski prilog sadašnji

Tvori se od 3. lica množine prezenta nesvršenih glagola i nastavka *-ć* ili *-ća*. Tako se od glagola *sìdit* tvori glagolski prilog *sidẽć* i *sidẽća.* Evo još primjera: *lèžat > ležẽć* i *ležẽća*; *šútit > šutẽć* i *šutẽća*; *rádit > rãdēć* i *rãdēća* (ali i *rãdūć* i *rãdūća*); *ȉjt > ìdūć* i *ìdūća*; *žmírit > žmirẽć* i *žmirẽća*; *òdat > ōdȁūć* i *ōdȁūća*; *rèvat > revũć* i *revũća.*

Ôn tãko šutẽća dõjdē, šutẽća òjdē. | Jã ìdūća jȅla kȉflu pa mi se zatrȋkȁlo. | Na Brašānćèvo bȕdē prašancijõn; naprȉda ìdū mãle cȕrice, nȍsū kôrpice, u njȉma svȁkakōg cvîta, rūžâ ocȉstītī; òne tô ìdūća prosȉpau.

Jedan od primjera za glagolski prilog sadašnji iz rada Š. Varnice: *Tuljak je zato u glavini, da se glavina ne pojede okrečuča po osovini.* (Varnica 1898: 47)

Uz glagolski prilog sadašnji često ide i prijedlog *na.*

> *Jèdē na ležēć. | Sve rādī na trćēća. | Zatô jã ne vȍlīm jȅst na ōdȁućа. | Priboľićemo tô na ōdȁjuć.*

Slično tome, Martin Jakšić u svom rječniku *Divanimo po slavonski* (Jakšić 2003) daje primjer *nasideć, nasedeć* 'sjedećki'.

Glagolski prilog prošli

Tvori se od infinitivne osnove svršenih (i rjeđe nesvršenih) glagola i nastavaka *-v* ili *-vša* (ako osnova završava na samoglasnik) i *-av* ili *-avša* (ako osnova završava na suglasnik). Tako glagol *sȉst* 'sjesti' ima oblike *sȉdāv, sȉdāvša*. Ovaj se glagolski oblik vrlo rijetko upotrebljava. Zabilježeni su još oblici *lȅgāv* i *urȁnīv.*

> *Ćȉstila sam pêć sȉdāv na šȁmlici. | Zȁspō u kûjni, lȅgāv na kanȁpe.*

Primjer iz rada Š. Varnice: *Pokraj vatre se najviše grijemo sidav, i to sidne se na mali stolčić i tako se grijemo, osobito ako nas ima više pa da se razgovaramo.* (Varnica 1898: 40)

I glagolski prilozi prošli mogu ići uz prijedlog *na*: *na urȁnīv* (možda pod utjecajem priloga *na urȁnak*). Isto tako se može čuti i oblik *na sȉdāvša.*

> *Porādȉjo je svȅ na urȁnīv. | Svȅ sam tô porādȉla na sȉdāvša.*

Glagolski prilog prošli glagola *uzēt* glasi *uzâm.* Taj se oblik u gradiškom govoru vrlo često koristi za izricanje sredstva kojim se vrši radnja.

> *Stégnȉ tô uzâm klȋšta. | Ônda spȕstīm sȅpet uzâm jèdek. | Oš se nàbost uzâm tê škȁre?*

4.5.13. Kondicionali

U gradiškom govoru kao pogodbeni način koristi se kondicional sadašnji. Tvori se (u svim licima jednine i množine) od oblika *bi* (koji je identičan 2. i 3. licu jednine nenaglašenoga aorista pomoćnoga glagola biti u standardnom jeziku) i glagolskoga pridjeva radnog. Koristi se i za izricanje želje i radnje s nesigurnim ishodom.

Dójdȉ vàmo, nèšta bi ti kāzȁla. | Da ìmām, nè bi magȁdijo. | Tô je, kakȍ bi rȅkla, nèšta ko sȕknja širòko, al ìmā nogàvice. | Da su dìca za stārē bȁbe, bȁbe bi rāđȁle. | Ispȅkla bi òna krȕva da ìmā š ćĩm.

Upotrebu kondicionala prošloga nisam zabilježila.

4.5.14. Pasiv

Pasivni se oblici tvore kao i u standardnom jeziku: od pomoćnoga glagola *bȉt* (u odgovarajućem vremenu i načinu) i glagolskoga pridjeva trpnog.

A šta tȉ je rubȉna tãka uflèkāna? | Svȅ sȍbe su lîpo okrèćīte. | Mlãdō mêso bȕdē prȉje kȕvāno.

Pasiv se može tvoriti i povratnom zamjenicom *se* uz glagol.

Gȕske se pr̃vo kȍljū. | Zȁdnji se kùpus kȉselī.

Oblici pasiva nisu česti u govoru i obično se umjesto njih koriste razne vrste rečenica u aktivu.

Rodȉla sam se na stãnu.

4.6. Prilozi

Upotreba priloga ne razlikuje se mnogo od stanja u standardnom jeziku. Većina priloga je zajednička sa standardnim jezikom, no postoje određene razlike u obliku pojedinih priloga, a postoje i neki prilozi koji su karakteristični samo za slavonske govore.

Ovdje je zabilježen samo jedan broj priloga, svrstanih prema značenju:

Prilozi koji označavaju vrijeme: *ćàsōm, dòsad, fùrtōm, ìstom, kàdgod*, *nàvīke, nèkad, nȉkad, òdmā* (*i òmā*), *odzamânde, ônda* (i *ôndak*)*, òpēt* (i *òpē*), *pòsljē* (i *pòtljē, pòtljam*), *prȉje* (i *prîj, prî*)*, sàd* (rjeđe *sadã*)*, sèfort, skòro, stâlno, takȉja*, *tȅk, tùić,*[73] *ùvīk, vàzda* (i *vàzdān*)*, vȅć* / *vȅće, zàsad* itd.

[73] Prilog *tuić* se još rijetko može čuti u Gradištu. U nekim mjestima (Štitar i drugdje) izgovara se *toič*. Oba oblika imaju porijeklo u prilogu *tolič* koji je sačuvan u arhaičnim govorima svih hrvatskih narječja (kajkavskom, čakavskom i štokavskom). Tako je prisutan i u slavonskom dijalektu te u govorima gradišćanskih Hrvata (Maresić 2015: 37−48).

Mètni sùpu sȁd kȕvat. | Porȁnila si, al štȁ sadã mȍžemo? | Ôn se Mári spr̃dā, njõj krîvo, i èto takȉja svȁđē! | Ȅvo, tȕić je bíla tõde! | Dê, pustȉ nas vȅće na mĩru!

U radu Š. Varnice zabilježen je i ikavski oblik priloga nekad – *nikad*: *U nedilju i kad je zapovidni svetak speče se malo kolača listariča il u kiselo, slatka masnica il jedna tepsija kiflica, skuvamo kopusa, repica, gra, nikad žganjaka, nikad kaše žitne il prošne...* (Varnica 1898: 10) Danas nemam zabilježenih potvrda takvoga oblika.

Doba dana i noći označavaju sljedeći prilozi: *dànas, dopōdnê, ȉzjutra, jućẽ, jȕtrōs, kvećȅri* (i *kvećȅre*), *nòćas, noćõm, ȍbdān, ȍbnōć, otpōdnê, popōdnê, prȉdnōć, prȉdvećē, prȉdzoru, prȉksinōć, prȉksutra* (i *prȉkstra*), *prȉkućē, sȉnōć, sȕtra, ućẽ* (i *ućẽr, ućẽre*), *ûjtru, ȕvećē, većèras, zȁkstra, zȁkućē*.

Prilozi za označavanje godišnjih doba i godina: *jesènas, lãne, ljȅtōs, ȍblito, ȍbzīmu, prȉklāne, prȍljetōs, ȕljeto, ȕzīmu, zimũs*.

Ponekad se, umjesto prostim prilogom, vrijeme (i drugi odnosi) mogu izraziti i priložnom oznakom, s jednom ili više riječi. Primjeri za oznake vremena: *kad ȉ kad* (otkad, odavno), *nȁ zīmu, nȁ nōć, na gȍdinu, po dãnu, prȉd nōć, prȉd zoru, do pô dâna, od pô dâna, ȕ nōć, zȁ dāna, zȁ rana*.

Kad ȉ kad sam jã tô kazīvô, al me nȉko níje slȕšō!

Vremenski prilozi odgovaraju na pitanja *dôkle* (i *dȍkle*), *kȁd, ȍtkad.*

Mjesto se označava prilozima: *blĩzu, dȁleko, dìgod, dȍle, dȍma, dôvle, gȍre, ȉspozdōl, ȉzazdōl, ȉznapolja, ȉzostrāg, nȁdesno, nȁlīvo, nȁmo* (i *nȁm'*), *nȁokolo, naprĩda, nȁpolju, nȁtrāg, nȅgdi, nȅkud, nȉgdi, nȉkud, nõde, ȍdānle* (i *ȍndāle*), *ȍdāvle* (i *ȍvdāle*), *ȍdnekāle* (i *ȍdnjekāle*), *ȍdnekud, ȍdnud, ȍdvud, ȍkolo, ȍndāle, ostrãg* (*i ostrãga*), *ȍtāle, ȍtkāle, ȍtkuda, ȍtud* (i *ȍtuda*), *ȍzdōl, ȍzgōr, pȍnapolju, svȁgdi, svȁkud, svȕd, tȁmo* (i *tȁm'*), *tõde, tȕda* (i *tȕdam*), *unũtra, vȁmo* (i *vȁm'*), *vȁmo-tȁmo, võde, vȕda* (i *vȕdam*) itd.

Mjesni prilozi odgovaraju na pitanja *dȉ* (gdje), *dôkle* (i *dȍkle*), *kȕd* (*i kudã*), *ȍtkāle, ȍtkud* (*i ȍtkuda*).

Prilog *kamo* se ne upotrebljava već se u označavanju mjesta kao cilja radnje koristi prilog *dȉ.*

Dȉ ȉdēš? | Dȉ ste se zapūtȉle?

Kod nekih priloga mjesta i vremena (*kȁd*, *sȁd, nȅkad, kȕd, nȅkud, svȕd*) prisutno je pokraćivanje krajnjeg *-d,* radi pojednostavljenja izgovora*: kȕ’ ćete, sȁ’ ću, kȁ’ ćeš, nȅka’ ću* itd.

Način se izriče prilozima: *âmeticē, badàva, bȓžam-bȍljam, dȁda* (da što nego da)*, drȕkće, dvâpūt, đȁbe, ȅkstra, ȉspotīja, ȉstīja, izrekomcẽ, jedâmpūt, jȅdnāko, jèdva, kàko, krîšom, kȕmicē*, *lȁgano, làsno*, *makarkàko, naglavcẽ, nȁjēro, nãko, nȁopāko, nȁpār, nȁpolak, nȁpoprīko, napotijãnu, natenáne, nȁumāko, nȁvrāt-nȁnōs, nȁzōr, nȁžīvo, nȅkāko, neprestancẽ, nȉkāko*, *odmȁloći, pâsom, pȉšicē, pjēvê, pòdsve* (*i pòsve*), *poimencẽ, pȍmanjē, pȍprīko, potrbȕškē, rȁda*, *rastavcẽ, sàsma, skȕpa, svȁkāko, svédno, šakȁćki, šûtom, tãko, ȕbatrȓk, ȕjēro, unāprȅdak, ȕnatrāg, ȕpolak, uspũt, vãko, vȅć* (i *vȅće*)*, zâkumicē* itd.

– Oće Màrtīn dõjt? – Dȁda će. | Đȁbe kazȉvat. | Pȓži tô da nãko pòdsve porumȅnī. | Plātȉću unāprȅdak.

Načinski prilog odgovara na pitanje *kàko.*

Za uzrok se upotrebljavaju prilozi: *vȁla* (i *vȁlda*), *zatô*.

Uzročni prilog odgovara na pitanje *zȁšto.*

Prilozi za količinu: *dȍsta, mȁlo, mãlko* (i *mãlkoc*), *mlȍgo* (mnogo), *nolȉko* (i *nȍlko*)*, prȅmalo, prȅviše, pȕno, tolȉko* (i *tȍlko*), *volȉko* (i *vȍlko*)*, zèru* (i *zẽrku*).

Količinski prilog odgovara na pitanje *kȍlko* (i *kolȉko*).

Prilozi mogu nastati i od pridjeva. Od pridjeva srednjega roda tvore se prilozi *bȓzo, drâgo, jâko, pȍšteno, ràno, slȁtko, strâšno* itd. Takvi prilozi imaju komparaciju: *bȓzo, bȓže, nâjbȓže.* Prilozi od pridjeva muškoga roda su: *mȕški, ljȕcki,* (*po*) *starȋnski,* (*po*) *šokȁćki,* (*po*) *civȋlski,* (*po*) *seljãćki,* (*po*) *gȍspocki* itd. Prilog od pridjeva *lȍš* ima oblik *lȍšo* (komp. *gȍrje*).

Dê, bȓzo dójdi vȁmo. | Ne mògu bȓže! | Kakȍ je strâšno sīvȁlo i grmȉlo! | Dìgod kȍja žèna se nȍsī po šokȁćki.

Ponekad se i imenice mogu upotrijebiti u službi priloga: *mȕka joj je, zīmȁ nam je, zôr mi je, dȍma, grôtōm, nedȉljōm, pâsōm, pētkîm, rêdōm, sȉlōm, svētkîm, tȓkōm, većinõm, zbȉlja, zbȉljam*, *zorõm.*

Postoji i jedan prilog načinjen od posvojne zamjenice: *nȁški.*

Prilozi nastali od brojeva su *drȕkćē, jedâmpūt, dvâpūt, stôpūt* itd.

Prilozi nastali od glagolskih osnova su *ležẽćki, stojẽćki, žmirẽćki* itd.

Kao osobitost treba spomenuti i arhaični prilog *zȁrad* (zbog, radi).

Pȁtīm se, a zȁrad ćegã?

4.7. Prijedlozi

Većina prijedloga koji se upotrebljavaju u standardnom jeziku prisutna je i u gradiškom govoru. Ponegdje postoje manja odstupanja u obliku pojedinih prijedloga. Nabrojani su prijedlozi uz pojedine padeže:

a) s genitivom: *bȅz* (i *brȅz*), *ȍsim, prȉko* (i *prȅko*), *ćèlo, iz, ȉza, kȍd, ȍko, ȍkolo, od, do, krâj, blȉzu, ȉspod, ȉsprid, s* (*sa*), *u, uz, ȉzmed, ȉznad, ȉza, mȉsto, nàdno, nasrêd, nàvr, spràm, pòvr, prȉje, pȍsljē* (i *pȍtljē, pȍtljam*), *prȍtiv, râd, rȁdi, srȅd, ȕoći, ùvr, ȕzdūž, za*;

Ne vȉdīm bez oćālâ. | *Ìdi priko bâšćē.*

b) s dativom: *k, prȅma*;

Svît ȉdē k mȉsi.

c) s akuzativom: *za*, *u, na, o, po, pȍd, prȅd* (i *prȉd*), *prȉda, krȍz, mȅd* (i *mȅđu*), *nȁd, nȉz, uz* (i *ȕza*), *nuz* (i *nȕza*);

Obolȉla na žìvce. | *Ȍšō u popȍve.* | *Màlo i tȉ med svît izíjdi.*

d) s lokativom: *o*, *u, na, po, prȉ*;

Jã cẽlu nôć bíla u brȉgi. | *Tô bȕdē o Božȉću.* | *Bȉće kúma u svàtōvā.* | *Jã bi krȍmpīra u gâćā.* | *Dobȉće svȉ po tũru.* | *Sidȉlo se pri lâmpi.*

e) s instrumentalom: *s* (*sa*), *š, prȅd* (i *prȉd*), *mȅd* (i *mȅđu*), *pȍd, nȁd, za.*

Sȁd je svȁđa, a sȁd ȍpē volénje med njȉma.

Zanimljivo je izdvojiti prijedlog *ćèlo* koji je izveden od imenice i upotrebljava se samo u izrazima *ćelo glāvê* i *ćelo nȍgu.*

Ispred nekih zamjenica prijedlozi koji završavaju suglasnikom (npr. *s, prȉd, uz, krȍz*) dobivaju navezak *a,* o čemu je više rečeno u tematskoj cjelini o zamjenicama.

Ponekad prijedlozi koji završavaju suglasnikom gube taj završni glas u slučajevima gdje bi se stvorio teško izgovorljivi skup konsonanata: *kra' jȁbukē*, *kro' sèlo, krȍ' sȍkāk, be' strâja, be' šićȅra, be' zūbî, be' ženẽ, ȍ' doma.*

Pȉvā òna krȍ' sȍkāk. | Jel tȉ ȉdēš ȍ' doma?

4.8. Veznici

Većina veznika koji se upotrebljavaju u standardnom jeziku prisutna je i u gradiškom govoru. Poneki veznici se u gradiškom govoru ne koriste, a ima manji broj veznika kojih nema u standardu ili su obilježeni kao zastarjeli. Ovdje su navedeni, pored pravih veznika, i neki prilozi, zamjenice i čestice koji mogu imati ulogu veznika.

Veznici *ali, ili, niti* nemaju *-i* na kraju pa se izgovaraju: *al, il, nit.*

Veznici prema značenju i službi mogu biti:

a) sastavni: *i, pa, te, ni, nȉt, e, nego i, već i.* Veznik *e,* koji se može katkad čuti u gradiškom govoru, u hrvatskom standardnom jeziku naveden je kao sastavni, uzročni i izrični veznik te označen kao zastarjela riječ i riječ iz jezika književnosti.[74]

Sȉdi i jȅdi. | Bîlo pa prȍšlo. | Pripovȉdā jèdno tȅ jedno. | Nit ȉmā veterinára, nit ȉmāš kog zvȁt. | Ugrȉjē se vodẽ, e ônda se sȉpā u ȁmper.

b) rastavni: *ȉl, ȉl – ȉl, jel, jel – jel.* Veznik *jel* ne koristi se u standarnom jeziku.

Òna ȕvīk oko špȍreta – il kȕvā, il mȉsī... | Prȁvī masnȉcu jel s màkīm, jel s orȁsima.

c) suprotni: *a, ȁl, dȍk, nȅg* (i *nȅgo*), *vȅć, kad, samo, pa, kȁmoli, dȉ li, kad nô, kad tô, a tô, a nô.*

Jã sáma na stãnu, a krȁva se pȍšla tèlit; al èto, Bȍžā vȍlja, svȅ prȍšlo dòbro. | Ne môž' ni tȉ, a kȁmoli ôn. | Ne mògu ni s jednȉm izȉjt na krâj, a dȉ li s trôj'.

[74] Prema *HJP*. *ARj* također navodi *e* kao sastavni, uzročni i izrični veznik.

d) isključni: *sȁmo, sȁmo što, jedȉno, jedȉno što, ȍsim, ȍsim što.* Veznici *tȅk* i *tȅk što* nisu u upotrebi.

Svȉ prokȁjali, samo jã u crnìni.

e) zaključni: *ônda, zatô, rad tȍga, pa.* Veznici *dakle* i *stoga* nisu u upotrebi.

Rãdī, ônda ne mȍre dõjt. Ôn je pȁmetan pa šūtî.

f) izrični: *da, kàko, dȉ.*

Velȉ da naȉjdēte kod njẽ.

g) vremenski: *kȁd, ćȉm, dȍk*, *dógod, kàko, dȍkle, jèdva, tȅk, što, otkȁd, otkàko.* Veznici *pošto* i *nakon što* nisu u upotrebi.

Dógod mògu, jã ću pomágat.

h) uzročni: *jȅr, jȅl, štȍ, kȁd, zatô što.* Veznici *budući da* i *kako* nisu u upotrebi. Uzročni veznik *jel* ima isto značenje kao veznik *jer* i ne koristi se u standardnom jeziku.

Dȍšō sam jel sam mōrô.

i) namjerni: *da, nek.* Veznici *kako* i (*ne bih*) *li* nisu u upotrebi.

Pristȁvi da kȕvā. | Potàkni vȁtru nek se razgȍrī.

j) posljedični: *da.* Veznik *te* nije uobičajen kao posljedični veznik.

Dobȉćeš po tũru da ćeš se svȅ ćùdit.

k) poredbeni i načinski: *kàko, kolȉko, kô, kô što, kô da, nȅg* (*i nȅgo*).

Jèdē kô da je iz glâda utȅkō.

l) pogodbeni: *àko* (i *ak'*), *da, kȁd, jȅl.* Veznik *li* nije u upotrebi. Veznik *jel* ne koristi se u standarnom jeziku.

Nȅ veljā sùpa akȍ je màsna. | Jel iznesẽm vȅš, èvo kȉšē.

m) dopusni: *màda, mȁ, màkar, màkar da, akȍ i, da i, i da.* Veznik *premda* nije u upotrebi.

Ȕzmēm sùpē, màda ne vòlīm. | Néću žgánjce, ma ne imàla štȁ jȅst.

4.9. Uzvici (usklici)

Za razliku od formalnoga, standardiziranoga „gospockoga“ jezičnog izričaja, obični „seljački“ šokački govor, kojem svakako pripada i gradiški, obiluje različitim uzvicima. Koriste se vrlo često i njima se „začinjava“ svakodnevni razgovor kako bi govornik što živopisnije izrazio svoje raspoloženje, dojam, svratio pozornost govornika, dozvao (ljude i životinje) ili oponašao zvukove iz prirode.

a) Uzvici kojima izričemo raspoloženje i dojam su: *à* (ah)*, ajôj, àu, ȅ* (eh)*, ȉ* (ih)*, ijáj, ijù, ijujù, jôj, jù*, *ȍ* (oh)*, pűj, ű* (uh)*, űf, mmm* (divljenje, uživanje).

> *Ijáj, šta vâs je! | Mȉslū òni, dȍšō dȍktor, pa svȉ kod njȅga – „Jôj, bolȉ vô, bolȉ nô!” | Jù, lȉpō díte, jù lȉpī dȅćko!*

b) Uzvici za pojačavanje i isticanje rečenoga su: *ȅ, êj*; zapovijed: *àjde, àjmo, àjte, dê, dȅd, dȅde, dȅder, dête, kȉfeli, pst*; nukanje: *nâ, nâj, nâjte*; svraćanje pozornosti: *glȅ,* neugodno iznenađenje, negodovanje: *saperlȍt*.

> *Ȅ, pa rȅkō sam ti. | Êj, nemôj me zafrkávat! | Ȁjde, nekȁ se stídit! | Ȁjte, nemôjte kãst! | Dê, pustȉ ga! | Dȅder dójdi vȁmo. | Nâ, uzmî! | Nâjte sȁmo, nekȁte se ustrûćat! | I glȅ, òna òde prȉje njȅga. | Kȕd se vâj mãlī kripȉštol na tavân pȍpeo – òmā dȍle, saperlȍt!*

c) Uzvici dozivanja ljudi su: *êj, ôj*; uzvici dozivanja životinja te tjeranja životinja su: *curȉk, đȉja, ôj, àrto, ȕć, àjs, gȉc-gȉc, gũs, ȉš, lȉga-lȉga, màrš, mȉc, šȉc, pî-pî*.

d) Uzvici koji su nastali od drugih vrsta riječi (najčešće glagola) su: *bȍc, pȅc, tȓk*.

e) Uzvici oponašanja zvukova koje proizvode ljudi su: *àm* (*njàm*)*, cȉ-ha, cmȍk, gȕc, òp, òpa, òpa-la, òpacāk, šmȓk.*

f) Uzvici oponašanja glasanja životinja i ostalih zvukova iz prirode su: *beẽ, bùć, cȉju, dù, dȕć, fȉju-fȉju, gâ-gâ, pâ-pâ, grù, gù-gù, kokodã, krȅ-krȅ, kù-ku, kùc, kukurȉku, mijáu, mũ, pî-pî, pljùs, škrȉp, trȅs, tȕp, vàu-vàu, žȉv-žȉv*.

g) Uzvici odazivanja, potvrđivanja i negacije: *a* (uzvik s raznim značenjima)*, àj* (uzvik kojim se sugovornik odaziva ili stavlja do znanja da nije dobro čuo pitanje), *a-hã, mhm* (potvrđivanje), *à-à* (negacija)*, a-à* (a-ha, potvrđivanje), *hm* (sumnja).

4.10. Čestice (riječce, partikule)

Čestice iskazuju stav govornika prema onome o čemu se govori i njihova upotreba se ne razlikuje mnogo od upotrebe u standardnom jeziku.

Čestice se tako upotrebljavaju:

a) u poricanju neke tvrdnje, gdje se koriste čestice *nȅ* i *jȍk*;

Ne mogù ti kãst. | *Ne vòlū me tâ dìca.* | *Jesi glâdan? – Jȍk.* | *Aaa jȍk, tô je sramòta.*

b) u pitanju je li tvrdnja istinita: *l* (*li*), *zâr*;

Jèsi l dòbro? | *Zar vȅć ȉdēš?*

c) za pojačavanje tvrdnje: *dâ*, *jȇ, dabòme, bòme, nȅ, nȉkāko, vȅruma* (i *vȅrumu*);

Jȇ, sȉćām se svegã. | *Jȇ, tãko je bîlo.* | *Bomȅ si narãsla!* | *Ju, vȅruma, štãj' to?*

d) za izricanje nestrpljenja, želje, zadovoljstva, čuđenja i sl. onim što je izrečeno: *ȁma* (*ma*), *bâr* (i *bȁrem*), *bȁš, ćȁk, i, jèdva, jȍš, ȍpē* (i *ȍpēt*), *sȁmo, ȕgōj, tȁ, tȅk, vȅć* (i *vȅće*), *ȉsto*;

Ma, uzmî, nekȁ se stídit! | *Bâr sam se najȅla.* | *Uzmî bȁrem mȁlo!* | *Bȁš ôn znâ!* | *Ìdēmo ćȁk u Ȍsīk.* | *Ta vȅć smo ti dođȉjali!* | *Sȁmo jednȁ je mãjka.* | *Ta, dȇ, sȉdi mȁlo.* | *Ta, kakî!* | *Ta pa jel tȉ se mȍre dokázat?*

e) za izricanje ravnodušnosti, dopuštenja: *mȁ, mȁkar, gȍd*;

Ja néću žènit ma kȍg bîlo. | *Jèdi, makar mȁlo.* | *Šta gȍd požȅlīš, dobȉćeš.*

f) za izricanje dojma ili ocjene onoga o čemu se govori: *zbȉljam, ȉstina, ȉstinabōg, mȍžda, sȉgurno, skòro, pòsve, vȁlda*;

Zbȉljam, dicȁ su narãsla. | *Vȁlda ću za Ùskrs dõjt.*

g) za ukazivanje na ono o čemu se govori: *ȅvo, ȅto.*

Ȅvo, došlȁ nam príja.

Među čestice mogu se ubrojati i razne poštapalice: *ćûj, brȁte, ȅto* i sl.

A ćûj... | *Ȉmā, brȁte, u nâs.* | *A, ȅto, štȁ ćeš.*

5. SINTAKSA

U sintaksi se navode vrste rečenica u gradiškom govoru te uobičajeni veznici. Dalje se navode osobine govora koje su drugačije u odnosu na standardni jezik: poneke osobitosti sročnosti i reda riječi u rečenici, slučajevi izostanka subjekta i predikata u rečenici, osobitosti upotrebe pojedinih dijelova govora (vrsta riječi) te osobitosti upotrebe pojedinih gramatičkih kategorija – padeža i glagolskih vremena. Navode se i karakteristične poštapalice u govoru.

5.1. Vrste rečenica

5.1.1. Jednostavne rečenice

U slobodnom svakodnevnom govoru dosta su česte kratke i jednostavne rečenice, pritom su proširene mnogo češće nego neproširene.

Neproširene rečenice

Zaboràvila jã! | *Frižidẽr se pokvārȉjo.* | *E, tȋ si mlàđā.*

Proširene rečenice

Mȅti paprȉkē na krȕ. | *Jã sam štrȉkala ȕvīk.* | *Mõrā ìmat strâj.* | *Na Visōćâ stân je tȁmo.* | *Mȍja máma tkȁla je pokróvce.* | *Ȉmā jèdna jȁbuka, fȋnā, krâj lênijē.* | *Nẽmā svõjga drûga.* | *Nè bi jã njȅga zbȉlja udȁrila.* | *Poderȁće ti ćakšȉre.* | *Tô òni mȅne zafrkāvȁu.*

5.1.2. Nezavisnosložene rečenice

Od nezavisno složenih rečenica često su u upotrebi rečenični niz, sastavne i suprotne rečenice. Ostale se vrste rečenica rjeđe koriste.

Rečenični niz

Ȉgrāmo se žȁbē lȁbē, ȉgrāmo se prstenôvā, èto. | *Mȕćīš se, pàtīš se, razumȉjēm jã.* | *Nèka òdmā ȉć, mȁlo bȕdi kod nâs.* | *Dójdi mȁlo, lȅgni, opoćȉni.* | *Operẽm flȁšice, operẽm šljȉve, mȅtnēm kȕvat.*

Sastavne rečenice

Veznici kod sastavnih rečenica su: *i, pa, te, ni, nȉt, e, nego i, već i*. Veznik *e* nije uobičajen u suvremenom standardnom jeziku. Najčešći veznici su *i* i *pa*, ostali veznici su nešto rjeđe u upotrebi.

> *I bîlo je sve lîpo i svȅ je bîlo zdràvo. | Svȉ me pȍštuju i slãžēmo se, i dòbro.| Ônda se zatvòrī tâ fȗr i ônda se mȅtnē krȕ i màlo žâri se mȅtnē. | Imô je dvâ sîna i ȕvīk sam jã pàzila. | Naprȁvīm kompōtâ i svȅ sáma pojȅdēm. | Sȁd je svȅ drugaćȉje i svȉ smo bȍlesni i svimã nȅšto nedostàjē, i ȅto. | Od đȉdē Frȁnjē oporȉla vȅstu pa dȁdi naštrȉkala dvòje ćarȁpe. | Tô je bîlo kajmȁka gȍre, pa strēsêmo. | Jã i mȍja drúga, mȉ krādêmo sȅbi sedmȉce, pa ȕbijēmo, pa se svȁđaju mȕški s nàma. | Ìdi pa pȉtāj màmu. | Nȉ tȕla rádit nȉšta, ni šljȉve kȕpit (nȉ tȕla), nȉšta. | Nȉt ćе se isplátit tô, nit nȉšta (ćе bȉt). | Ćúka nit je làjō, nit se tô bȍjālo ćūkê. | Prosȉjē se brȁšno, e ônda ȕvećē se podmȉsī.*

Rastavne rečenice

Veznici su *ȉl, ȉl – ȉl, jel, jel – jel.* Veznik *jel* se ne koristi u standarnom jeziku.

> *Il je lîvo, il je dȅsno. | Jel dȍšō, jel ne dȍšō, svédno.*

Suprotne rečenice

Veznici su: *a, àl, dȍk, nȅg* (i *nȅgo*), *vȅć, kad, samo, pa, kàmoli,* (*a*) *đȉ li, kad nô, kad tô, a tô, a nô.* Najčešći veznici su *a* i *àl,* veznik *nȅg* (*nȅgo*) je nešto rjeđi, a ostali veznici su rijetko u upotrebi.

> *Tô su bîle rājlȉkice fȉnē, a mlíko slàtko u njȉma kad se skȕvā, a lîpo... | I bîlo nam tãko lîpo, a sȁd slàbo se rãdī, a nȅzadovōljno... | Za njȅga se izmȍlīm, a za njû se ne izmȍlīm. | Sve tȕkā màćke od jȅla, a ne mȍže pòjest. | Pa bi ôn kūpȉjo nȍvī (àuto), al stārī nȅ da. | Màlo sêriju glȅdām, al bȁš me vūćê molȉtva. | Nísam mȍgla pȕno dȁt, al sam nȅkad (dāvȁla). | Slàbo se je kȕpovālo, nego se od vȕnē prȁvilo. | A ne pītàju, nego sàmo dê. | Ȍće òna svȅ, samo mõrāš joj kãst. | Nȅ znāš ni tȉ, a đȉ li ôn.*

Isključne (izuzetne) rečenice

Veznici su: *sàmo, sàmo što, jedȉno, jedȉno što, òsim, òsim što.* Veznici *tȅk* i *tȅk što* nisu u upotrebi. Najčešći veznici su *sàmo* i *jedȉno*. Ostali su veznici rijetko u upotrebi.

Ôn níje slȁb, sȁmo nȍge otkāzȁle. | *Od vȕnē, topl̏jē su od vȕnē nego vê kupovãnē, sȁmo što sȁd nēmā.* | *Nȉko vȉše nēmā krȁve, jedĩno mĩ držĩmo.*

Zaključne rečenice

Veznici su: *ônda, zatô, rad tȍga, pa.* Veznici *dakle* i *stoga* nisu u upotrebi.

Ulagȉva je, zatô je svȉ vȍlū.

Objasnidbene rečenice

Veznici su: *jer, jel*.

Vȍlī dõjt kod nâs jer je tõde otrãnīta. | *Bīlà je poćimâjla jel je lîpo pȉvala.*

5.1.3. Zavisnosložene rečenice

Po mjestu uvrštavanja u glavnu rečenicu:

Subjektne rečenice

Ko je imô ôvce, nî ošĩšā. | *Što jẽ, jẽ.*

Po sadržaju uvrštavanja to mogu biti izrične rečenice.

Pȁzilo se da se unĩjdē pȑije mrâka.

Objektne rečenice

Jã òću nj̏ima da urãdīm po rub̏inu. | *Néću da se svȁđāte.*

Po sadržaju uvrštavanja to mogu biti izrične rečenice. Izrične su rečenice dosta česte u govoru i opisane su kao posebna vrsta zavisnih rečenica (s obzirom na sadržaj uvrštavanja). Ovdje se navodi samo jedan primjer.

Ônda õn njõj kãžē štà je.

Objektne rečenice mogu biti i s upitnim zamjenicama i prilozima.

Nȅ znām šta mȉ je.

Adverbne rečenice

Adverbne rečenice se ovdje ne navode kao zasebna kategorija jer su brojni primjeri takvih rečenica razvrstani prema sadržaju uvrštavanja pa se navode kao vremenske, mjesne, uzročne, načinske rečenice itd.

Atributne rečenice

Pa ônda bíla tégla što smo skisȉvali mlíko. | *Dõjdē tî ćòjek po nȅšta što ćũvā tàmo.*

Po sadržaju svoga uvrštavanja:

Od zavisnih rečenica s obzirom na sadržaj uvrštavanja najbrojnije su vremenske rečenice. Slijede izrične i pogodbene, a ostale su rečenice rjeđe u upotrebi.

Odnosne rečenice

Vezničke riječi su: zamjenice *kȍ, štȍ* (*štȁ*), *kòji, ćȉji* (*ćî*); pridjevi *kakî, kolīki*.

Vô je nàša mâst što je mȉ prȁvīmo. | *Tô je nȅšta izgorȅlo u tom ȁutu što vȍzī.* | *Nísi tȉ vȉdla rubȉne što sam jã njȉma naprȁvila.* | *Bîlo je njî vȉše koje níje tȉjo krȉzmat.*

Mjesne rečenice

Vezničke riječi su prilozi mjesta: *dȉ, kȕd, ȍtkud, ȍtkāle, dȍkle*. Ako se mjesni prilozi odnose na sva mjesta istih obilježja, vezničke riječi su: *kud gȍd, ma kȕd, otkale gȍd* i *dokle gȍd*. Najčešća veznička riječ je *dȉ*.

Dȉ je Dȉdovića stân bȉjo, tô su se zvȁli Sālînci. | *Vȉdi tȁmo di se mȅljē.* | *Samo ìdi kud ȉdē lênija.* | *Kud gȍd ȉdē, namirȉšē se.*

Načinske rečenice

Vezničke riječi su prilozi načina: *kàko, kolȉko, kô što, kô da, nȅg* (*i nȅgo*).

Mõrām mȉslit, ko bākà što je nȅkad pokôjnā. | *Tô je kô da dȉrnēš u gnjízdo stȓšljenōvā.* | *Tô se dã kolȉko ko ȍće.* | *Da tȉ znâš kolȉko debȅlo jã izmȍlīm* (odnosi se na debljinu molitvenika).

Vremenske rečenice

Vezničke riječi su prilozi vremena: *kȁd, ćȉm, dȍk*, *dógod, kàko, dȍkle, jèdva, tȅk, što, otkȁd, otkàko.* Vezničke riječi *pošto* i *nakon što* nisu u upotrebi. Koriste se i vezнički izrazi: *kad gȍd, dok gȍd, dokle gȍd, sve dȍk, samo dȍk, jedvà što, ȉstom što, prȉje nȅgo što*. Najčešća veznička riječ je *kȁd,* nešto rjeđe su *dȍk* i *ćȉm,* a ostale se riječi javljaju rijetko.

Kad sam jã bíla mãlā, ônda su bîle drvènē zdíle, mãlē. | Ônda kad je subòta, jã jàdna metẽm cẽlī pàšnjīk. | Jã kad sam sáma, jã se zakljućâm. | I kad se tô izmòlīm, mèni odlànē. | Bȉjo je lîp ka' je bȉjo mãlī. | Dok su dòšli vatrogásci, dok štà, svè izgorèlo. | Újtru mõrāš se krénit dok sûnce ne izĩjdē. | Bȉjū se ćĩm se vȉdū. | Kakò sam njû (inèkciju) prīmȉla, odônda mi se svè poremètilo. | Jã ću pòmoć dokle gòd mògu.

Uzročne rečenice

Vezničke riječi su uzročni veznici: *jèr, jèl, štò, kàd, zatô što.* Veznici *budući da* i *kako* nisu u upotrebi. Uzročni veznik *jel* ima isto značenje kao veznik *jer* i ne koristi se u standardnom jeziku.

Kad je zrèlo, pa strùnē bȓzo. | Nísam tolèdo vẽzla kad tòg níje bîlo. | A siréna ne svĩrā kad strūjê nẽmā. | Vàlda sam krîv što sam žîv. | Krîvo mi je zatô što ne ȉdē (u folklõr).

Namjerne rečenice

Vezničke riječi su namjerni veznici *da, nek.* Veznici *kako* i (*ne bih*) *li* nisu u upotrebi. Najčešći veznik je *da.*

Pa smo tégle tàmo zabādàli da se lùftaju, da bùdū na zrãku. | Mõrāš tô dȓžat da odstojĩ. | Nâjpȓvo lepȉnja se ispećẽ pa da vȉdī se kakâ vàtra odgovãrā.

Posljedične rečenice

Vezn̄ička riječ je posljedični veznik *da*. Veznik *te* nije uobičajen kao posljedični veznik.

Ȉmā ji tolȉko pȕno da trôj-ćẽtvero nàpār dõjdē.

Pogodbene rečenice

Pogodbeni veznici su *àko* (i *ak'*), *da, kàd, jèl.* Veznik *li* nije u upotrebi. Veznik *jel* se ne koristi u standarnom jeziku. Najzastupljenije su pogodbene rečenice s veznikom *àko.*

Ne vèljā mêso akò je tvȓdo. | Ako nísi pīsàla, píši, tô j'ȉstina. | Akò je dòbra (vàtra), ônda se mèćē krù. | Ako bùdē vrúća jâko pêć, ônda se fûr otvòrī. | Da ȉmāte vrèmena ga dòvest kod mène, mĩ bi pripovȉdali. | Da si š

ćòkota nàbrāla, ônda bi dȕže trȁjalo. | *E, kad bi tȉ mène poslȕšala, bîlo bi dòbro.* | *Jȅl jã sȉdnēm, òmā vȉćē, òmā mu nèšta trȅbā.* | *Jel obȉsīm vȅš, ȅvo kȉšē.*

Dopusne rečenice

Dopusni veznici su *màda, mȁ, màkar, màkar da, akȍ i, da i, i da.* Veznik *premda* nije u upotrebi.

Vȉdī se nàpolju màda je mrâk. | *Kūpȉće si lȋpe cipȅle, màkar je sirotȉnja.*

Izrične rečenice (objasnidbene)

Izrične rečenice se uvrštavaju pomoću veznika *da, kako, di*. Najčešći je veznik *da*.

Još ôn mèni rȅkō da jã tô pȉjēm. | *Dȁda i nȅ znā da si tõde.* | *Pa vȉdī da si iz drȕgog sèla.* | *Kāzȁće da nēmām zȁprēg.* | *Mȉslī da svȁko vȍlī sprèmat se* (*u nòšnju*).| *Kazȉvām kako nísam ućēre do 11 jȅla.*

U izrične se rečenice ubrajaju i zavisnoupitne rečenice gdje kao veznici služe upitne riječi: *dȁ l', jȅ l', kȍ, štȍ* (*štȁ*), *kȍji, kakî, ćȉji, kàko, kȕd, dȉ, ȍtkāle, dȍkle, kolȉko*.

Nȅ znām je l' rãdī dȍktor. | *Vȉdi ko je dȍšō.* | *Ko znâ ȍtkāle je dȍšla.*

Zavisnozahtjevne rečenice

Veznička riječ je čestica *nek*.

Káži dȉci nek slȕšaju.

5.1.4. Višestruko složene rečenice

U svakodnevnom su govoru uobičajene višestruko složene rečenice koje nastaju iz nastojanja kazivača da što više toga izreče u kratkom vremenu. Naravno, ponekad se lagano izgubi i nit pripovijedanja, ali se uglavnom razabire osnovni smisao rečenice.

Pa zemljȁnī lônci, pèkmez kad smo pȅkle, níje bîlo staklȅnī flâšā nego smo u zemljȁnē, a kȉselili smo paprȉku u ćabâr fȉno. | *I ônda tî mȕškī što su bîli divȁni, tàmo na divánu, pukȕpū svȅ tô pêrje, pa ônda još utàpaju kȍju ne vȍlū tãko da nēće š njȋm divánit, pa natàpaju akȍ je mȍkro, a òna*

ûjtru mõrā tô mȅst, ćùpat, ćȉstit... | *E ônda kad izgr̃nēš, ȉmā ȍpē dugȁćkō dȓvo i trȁlja na krȁju pa mȅtnēš u vȍdu pa ônda metẽš.*

5. 1. 5. Niječne rečenice

Negaciju u niječnoj rečenici mogu zamijeniti imenice *vrâg* i *klȉnac*. Ove se rečenice izgovaraju u ljutnji i afektu.

Klȉnac ćе ònі dõjt! (neće doći) | *Namīrȉjo je, vrâga.* (nije namirio)

5.2. Dijelovi rečenice

5.2.1. Subjekt u rečenici

Rečenice mogu biti i besubjektne.

Mũtī se, bȉće kȉšē. | *Žīvȉlo se na stȁnōvā.* | *Tãko se prȉje divānȉlo.* | *Dȉ ga je?* | *Mr̄zî me ić pȍ vodu.*

Postoje i primjeri s neizrečenim subjektom.

Ȅno, mȁlo je lȅgō da opoćȉnē. | *Nȉj' za kazȉvat.*

U zavisnosloženim rečenicama subjekt može biti na početku zavisne rečenice.

Jã kad sam bíla mãlā, nísam volȉla jèst žgánce. | *Jã kad se sàmo sȉtīm tòga, bȕdē mi žô.* | *Tī ako nẽćeš, a tī ostȁvi.* | *Màrtīn šta obećâ, õn ćе tô naprȁvit.*

5.2.2. Predikat u rečenici

U ponekim se rečenicama izostavlja predikat.

Kad jã dòma, a ôn tàmo. | *U njî pùno dicẽ.* | *A màtēr ni ćȕt za njȅga.*

Kod imenskih predikata može se izostaviti pomoćni glagol.

Jȕ, sramòta! | *Mà, milìna!*

5.2.3. Sročnost

Umjesto zamjenice *sva, sve* dolazi oblik *si* 'svih' u primjerima *si dvâ, si trî, si ćetȉri, si pêt, si ȍbadvōj* (umjesto *sva dva, sva tri, sve tri* itd.).

Pogȉnila si dvâ brȁta. | *Njê si trî sidũ u kûjni.*

5.3. Red riječi

U govoru je relativno često slobodno razmještanje riječi u rečenici.

Oće iskípit tâ sȕpa tȁmo njõj?

Atribut može biti i iza imenice na koju se odnosi. Takav je odnos obično stilski obilježen (inverzija).

Jã nȅ znām u tê mȁrke bȍsanskē. | *Svȅ posodnāšȁli – i ćȁše i ȁvsēce i tanjúre porculãnskē.* | *Mĩ smo prȁbāku zvȁli bákȁ stārā.* | *Ma, mêd medènī!* | *Nek te mȁtēr tvȍja ũćī.* | *Tãko je i do dâna danȁšnjēg.* | *Dvêi jȁbuke mȍje rumènē!* | *Sȍkole mõj!*

U nekim izrazima takav je poredak pravilo – *Mâjka Bȍžā, Sr̃ce Isȕsovo, Antũn Padovãnskī* (u skladu s nazivima pojedinih svetaca i blagdana u Katoličkoj Crkvi), *sûnce kalaïsānō, vrâg paklènī* (u kletvama), *kẽc žirènī, krãlj crvènī, desẽtka zelènā* (u nazivima igraćih karata).

Brojni primjeri inverzije mogu se naći i u Varničinu radu: *Za Uskrs skuvamo kulena, kobasica, slanine i kojekakog drugog suvog mesa svinskog... nika mater rubinu i gaće naveze s vulim bilim... sad veče nosu rubine divojačke, cipele somotne, lastinske i čovane i kožne... opanci su od kože govecke i konjske...* itd. (Varnica 1898: 10, 14, 15, 18).

Inverzija se obično javlja i u iskazivanju rodbinske i bračne pripadnosti: *Mȁrica Tȕnina, Mára Ĭvšina, Séka Ívïna, Ĭva Mȉkīn, Ȁndra nénîn, Tȕna sékîn*.

Prezimena (i seoski nadimci) na *-ac* i *-ić,* kada su imena ispred njih, često stoje u genitivu: *Êvica Prāšïlovācā, Mȁrica Žȉndovācā, Mȁrka Bȁboselācā, Mârta Bȁbića, Vȉnca Jȅlića, Frȁnja Tȍkalića*.

Prezimena u genitivu često se koriste i umjesto posvojnoga pridjeva: *Mândića stân* (umjesto Mandićev stan), *Mârtića kȕća*, *Jèlića bâšća, Tȍkalića njïva* i sl. Takva su prezimena uvijek ispred imenice na koju se odnose.

Primjeri iz Varničeva rada: *Tokalića bunar, Didovića njiva, Jelića njiva.* (Varnica 1898)

Ime i prezime (ili nadimak) u genitivu također je (najčešće) ispred imenice na koju se odnosi: *Jȁkšē Kêkića stân, Īvê Šȅpavōg sȍkāk.*

Postoje još neki slučajevi kada se posvojni genitiv može naći ispred imenice na koju se odnosi. Taj je izričaj obično stilski obilježen.

> *Tô je tvõjga dȁdē zèmlja.* | *Mȍjē drūgê dìca već ȉdū u škôlu.* | *To je njẽ kȕća* (umjesto *njezina* kuća).

Primjer iz rada Š. Varnice: *Ako malog diteta mater lipo živi sa kučanma, onda joj svi kučani zabavljau i privlaču dite, a ako živi slabo sa kučanma, onda nit tko gleđe u nju nit u nje dite.* (Varnica 1898: 83)

U govoru se mogu čuti i primjeri rečenica s predikatnim skupom gdje je predikat (osim pomoćnoga glagola) na kraju rečenice:

> *Mī smo svȍju zȅmlju podīlȉli.* | *Jā sam svȅ za svȍju smȓt priprȁvila.* | *Jā ȕvīk kod mȍjī na svinokȍlji crȋva perẽm.* | *Cẽlo ljȅto jā kod njî šljȉve kȕpīm.* | *Tȁmo sàlma kȕvā se.* | *Jā od tȍga svȍje rûke perẽm.* | *U vànjskōj pȅći se krȕ pećẽ.*

Primjer iz rada Š. Varnice: *Mlogo i mlogo je dite zato neveljalo* | *što ga nije otac i mat psovali* | *i pameti učili,* | *nego prid svojom dicom a i prid tuđom još i gorje psovali,* | *nepoštene riči govorili* | *i lajali,* | *pa su još i dicu na to nagovarali* | *i dicu to učili,* | *a dica dobro pazila* | *i pamtila.* (Varnica 1898: 85)

5.4. Sintaksa dijelova govora

5.4.1. Imenice

Imenica *doba* može se upotrebljavati u značenju *puta*:

> *Kolȉko dôba ti mõrām kãst?* (Ovdje se još može čuti i stari oblik genitiva množine *dôb: Kolȉko dôb ti mõrām kãst?*)

Umjesto imenice *čas,* često se kaže imenica *pâr:*

> *Dȍšli ste u ȉstī pâr.* | *Tô je bîlo u nî pâr.*

Imenice *bôg, vrâg* i *jȁrac*, kada im se pridruže zamjenice *kȍjī* i *nȅkī*, mogu zamijeniti zamjenice *kȍ*, *štȁ*, *nȅko* i *nȅšta*. Takva je zamjena česta u ljutnji i afektu.

> *Kȍjī bôg je tô pokvārȉjo?* (tko je to pokvario) | *Kȍjī vrâg te tȅrā vȁmo?* | *Nȅkōg vrâga vàlda znādê.* | *Nȅkōg jârca nȍsī.*

5.4.2. Zamjenice

Osobna zamjenica *ti* u dativu može se upotrebljavati za izražavanje bliskosti sa sugovornikom.

Znâm ti jã tô svȅ.

Osobne zamjenice u dativu mogu se upotrebljavati umjesto posvojnih zamjenica.

Mâjka ti je sūstàla. | *Otȁc mi je bȍlestān.*

Umjesto zamjenice *koji* često se upotrebljava zamjenica *štȍ*:

Tô je ponjávac što se u cr̃kvu nȍsī.

Umjesto zamjenice *štà* (*štȍ*) u akuzativu često se čuje oblik te zamjenice u genitivu *ćèg*(*a*).

Na ćèg ću tô mȅtnit? | *Ne mògu se sȉtit po ćèg sam dȍšla.* | *Rãdīm, rãdīm, a za ćegã?*

Zamjenica *tô* je često u upotrebi.

To nȅće bit dȍsta krȕva. | *Tô se ȉgrā, tô se pȉvā cẹ̃lu nôć.* | *Tô ne môž pobròjat kolȉko bȕdē nārȍda.* | *Tô se razvūćê lȍkša kô za gibȁnicu.* | *Jel jã ȍjdēm kȕd, tô dȍma ni namĩrīto.*

5.4.3. Pridjevi

Pridjev *rad, rada* se često koristi umjesto priloga:

Jã sam rȁda tô naprȁvit (rado bih to napravila).

Pridjev *bȍžī* (*bȍžā, bȍžē*) može se koristiti za pojačavanje tvrdnje.

Pokȕpijo je svȁkō bȍžē zr̃no (pokupio je ama baš svako zrno). | *Nẽmā bȍžēg dȉnāra u kȕći* (nema baš nijednog dinara u kući).

U ekspresivnom se izričaju uz imenicu može nalaziti i pridjev iste osnove i sličnoga značenja kao i imenica, radi pojačavanja dojma izrečene tvrdnje: *mlãdā mladìna, jedínak jedĩnī, mêd medènī, lêd ledènī, rôd rođènī, nevôljnjaća nevôljnā* itd.

Mlãdā mladìna dànas umȉrā! | *Njȅga, jedínka jedĩnōg ȉmā.* | *A nàpolju smr̃zlo, lêd ledènī!* | *Nevôljnjaćo jèdna nevôljnā!*

Imenicama se mogu dodavati i pridjevi bliski po značenju (tj. koji pripadaju istom semantičkom polju); također radi pojačavanja dojma izrečene tvrdnje: *po bȋlōm dãnu, ko tãvnā nôć, vrâže paklènī, sûnce žarènō*.

Jõj, ìdē òblāk ko tãvnā nôć! | O, vrâže paklènī!

5.4.4. Brojevi

Umjesto brojeva često se koriste brojevne imenice. Tako se umjesto *dvâ, trî, ćetȉri, pêt, šêst* itd. često govori *dvȍje, trȍje, ćȅtvero, pȅtero, šȅstero, dvojȉca, trojȉca, ćetvorȉca, petorȉca, šestorȉca* itd.[75]

Kȕ’će uzâm trȍje dicẽ? | Njî dvojȉca ȕvīk skȕpa ȉšli.

Broj *stô* (stotina) uz mjernu jedinicu kilogram često se zamjenjuje izrazom *mȅter*: *bȋk od sȅdam mètērā* (bik od 700 kg), *mȅter kukurûzā* (100 kg kukuruza).

5.4.5. Glagoli

Često je izostavljanje pomoćnoga glagola *bȉt* u perfektu:

Ȅvo, mȉ urȁnili. | Tô nȅkī vȉtār dũšē, kapȉju otvorȉjo.

Ponekad se može čuti samo pomoćni glagol futura.

Sȕtra ćemo nȁ stān. | Kȕd li će, šta lȉ će.

U opisivanju događaja, običaja i raznih postupaka česte su pasivne konstrukcije od glagola i riječi *se.*

E, sȁd, kad je frȕštuk gotôv, krȍfne se pekũ.

U opisivanju radnje koja se često ponavljala (ili se ponavlja) često se koristi dvovidni prezent glagola *biti*.

Bȕdē tàmo šâtrījā svȅ do Ljêsā.

Glagol *vȁljā* (3. l. jd. prezenta) često se koristi u značenju *mora se, treba*.

Vȁljā mȅni pũt pod nȍge. | Bȁš sam se usiđȉla, vȁljā se đȉć.

5.4.6. Prilozi

Prilog *đȉ* (gdje) često se govori umjesto priloga *kàko*.

Đȉ bi ôn prȍtiv òca smȉjo? | Đȉ bi tȉ tãko šta ką̄zȁla?

---

[75] Više o brojevnim imenicama pisano je u temi Morfologija: Brojevi.

Isti se prilog *dȉ* (gdje) može čuti i umjesto priloga *kȁmo.*

Dȉ ȉdēš?

Udvostručavanje priloga *dȉgod* znači da se nešto nalazi ponegdje, ali prilično rijetko, samo na ponekim, rijetko raspoređenim mjestima.

Dȉgod dȉgod ponȉklo sȉme.

Prilog *kȕd s*e koristi za izricanje cilja kretanja, umjesto priloga *kȁmo*.

Kȕd si krēnȉjo?

Prilog *kud s*e koristi i umjesto upitnog priloga *zašto* i zamjenice *šta.*

Kȕd si se uzmȕvala s tôm kèsōm? | Kȕd se ti uplȅćeš u rȁzgovor? | Kȕd sam se i ženȉjo?

Prilozi *vȁmo* (ovamo), *nȁmo* (onamo) mogu se govoriti umjesto priloga *võde* (ovdje) i *nõde* (ondje).

Vȁmo kod nâs kȉša pȁdā. | Vȁmo ȉmā lȋpī jȁbūkā. | Ȅno sidȋ nȁmo na klúpi. | Nȁmo nēmā nȉšta. | Donèsi võde šȁmlicu.

U rečenicama gdje se izražava kretanje prema nekom cilju, često se, umjesto imenice u dativu, koristi prijedlog *kod* + imenica (ili zamjenica) u genitivu. Tako se umjesto *ȉdēm* (*k*) *mámȉ* češće čuje *ȉdēm kod mámê.* Evo još sličnih primjera:

Ȉdēm kod dòktora. | Otíjdȉ kod Bȁbīćā. | Ȉćemo kod Bōgê.[76] *| Ȍdi kod mȅne.*

Imenica u genitivu u takvim rečenicama može označavati i neživu stvar. U tom slučaju rečenica izriče kretanje s ciljem da se zaustavi uz taj predmet ili objekt.

Ìdi kod stúpa. | Ìdi kod gamȁrē.

Prilog *ônda* se često koristi u značenju priloga *tad*(*a*).

Ônda je bîlo sve drȕkće.

[76] Tako se govori maloj djeci kada ih se vodi u crkvu.

Prilog *ko* (kao) + imenska riječ znači izražavanje svojstva koga (čega), često u prošlosti.

Jã sam ko mãlī ćūvô svînje.

Količinski prilog *kolìko* može imati i oblik *kòlik,* i to u situacijama gdje se kao veznička riječ upotrebljava pri usporedbi dvaju bića/stvari po veličini, i pri tome se želi reći da je jedno biće/stvar iste veličine kao drugo.

Ko-ko-dã, snèsi jájce kòlik jã! | A ćúka vȅlīk kòlik vâ sinȉja. | Ȉmā lubenîcā kòlik dȉćā gláva.

Primjer iz Varničina rada: *... samo što na prednjoj osovini na vankušcu ima još jedno drvo dugačko kolik i vankušac, a zoveno ga obrtanj...* (Varnica 1898: 48)

Riječ *jêr* se često koristi u upitnim rečenicama u značenju koje imaju upitni prilozi *što, zašto*.

Jêr si tãka rđàva? | Jêr ȉdēš?

Prilog *màkar* čest je u izrazima tipa *makar kȍ* ‘bilo tko’, *makar kȍg* ‘bilo koga’, *makar s kĩm* ‘s kime bilo’, *makar štȁ* ‘bilo što, koješta’, *makar š ćĩm* ‘s čime bilo’, *makar dȉ* ‘bilo gdje’, *makar kȕd* ‘bilo kamo’, *makar kȁd* ‘bilo kad’ itd. Svi takvi izrazi imaju značenje laganoga neodobravanja, prijekora i sl. Tako npr. *dójdi kad bîlo* je intonacijski neutralno i znači doslovno ‘doći bilo kada’, dok *dõjdēš makar kȁd* znači ‘dođeš bilo kada, ali kad ne treba, u neodgovarajuće vrijeme’.

Nalȍćēš se pa dõjdēš makar kȁd dȍma. | Bȓbljāš makar štȁ. | Makar štȁ (ni govora)!

5.4.7. Prijedlozi

Prijedlog *s* (*sa*) je vrlo čest uz imenicu (ili zamjenicu) u instrumentalu sredstva.

Srȅži to s nōžîm. | Udȁrā s māljîm. | Š ćĩm ćeš tô zàšit? | Znȁli smo ȕveće vȁtat slĩpē mišȅve sa gȕlōm ćĩćākā. | Fârba se sa kiselinõm.

Primjer Š. Varnice: *... Svedno se šnjita polje s jajcim i metnemo šnjitu u tavu u mast...* (Varnica 1898: 8)

Isti prijedlog *s* (*sa*) kada stoji uz imenicu u instrumentalu (i zajedno s tom imenicom čini atribut nekoj drugoj imenici), može se i izostaviti.

Bą̄kà nam znâ nàpeć pekmèzīm kīflīcā. | Prȁvī nèkū pȉtu lèmūnōm. | Vȍlīm sȁlōm kolą́će. | Na nȍge sam obȕla štrînfe gȕlicama. | Cȕra u zlâtīm rȕvu.

Prijedlog *s* može imati i značenje koje ima prijedlog *zbog*.

Ȁl smo se nȁsekirāli s tê dicẽ. | Grȉšīm jâko s tê mârvē. | Š ćegã mène tâ dìca ne vȍlū?

Spone prijedloga *s* i zamjenica *nèko* i *nèšta* u instrumentalu mogu imati (pored oblika *s nèkīm* i *s nèćīm*) i oblike *nȅ s kīm* i *nȅ š ćīm* (vjerojatno po uzoru na spone *nȉ s kīm* i *nȉ š ćīm*).

Òna nȅ s kīm razgovārā. | Nȅ š ćīm lũpā po pênđeru.

Prijedlog *na* se vrlo često koristi u različitim značenjima.

Pȕšī na lȕlu. | Pȕšī na mȕštīk. | Dõjdē mi nȁ sān. | Ȉmā cûrā na bīrânje.

Česta je upotreba toga prijedloga u izricanju načina izrade, ukrašavanja i funkcioniranja nekoga predmeta: *marȁma na tùfne, zȁprēg na bóce* (*na rebãrca, na granćȉce, na rȕžice...*), *pênđeri na kàpce, cipȅle na šníre, ćakšȉre na tregẽre, vȅsta na kȍpćānje, sinȉja na rasklāpânje, kȁuć na razlāćênje, sât na navījânje, štrînfe na gȕlice, pêć na drvã, pégla na žâr* itd.

Zanōsàla sam nâj zàprēg na bóce. | Ȉmā nas pâr što jȍš u cȓkvu štrînfe na gȕlice nȍsīmo.

Prijdlog *na* može se koristiti u izricanju sredstva vršenja radnje.

Ȍrālo se na vȍlōva i na kōnjâ. | Vēzêm na rûke. | Vȉdīm na svȍje ȍći. | Ćȕjēm na svȍje ȕši. | Tô se prȉje mȉrilo na šȁke. | Grīzêm na tũđe zûbe. | Štrȉkām na vȅlikē ȉgle. | Vȉjē grȁ na rešèto. | Svȋrā na frȕlu.

Prijedlog *na* često se koristi i u konstrukcijama s imenicama koje znače vršenje kakve radnje.

Kakî je smȉj na vȁma?[77] | *Kakô je pljuvânje na tȅbi?*

[77] U značenju *kakav vas je to uhvatio smijeh.*

Prijedlog *k* je u upotrebi u nekim slučajevima gdje nije uobičajen (ili se rjeđe koristi) u standardnom jeziku.

Ȉdēm k mȉsi. | *Na Badnjāk se sprȅmū u nâjbolje rȕvo, pa uz fenjêr polâko k cr̃kvi.*

Prijedlog *o* + imenica u lokativu može imati i značenje ‘u vrijeme / za vrijeme’ onoga što je izrečeno imenicom.

Mešćī̃m da je tô bîlo o pȍklādā. | *Sîćām se, o Božȉću je bîlo snîga.*

Prijedlog *ob* se koristi u tvorbi priloga, npr. *ȍbljeto, ȍbzīmu, ȍbnōć, ȍbdāna* itd.

Ȍbnōć već lâdno bȕdē. | *Ȍbzīmu ložī̃mo u sȍbi.*

Prijedlog *od* često se koristi u izrazima količine.

Prȍdāli smo bîka od sȅdam mȅtērā. | *Uzmî nâj lònac od trî lȉtre.*

Isti prijedlog (*od*) ponekad se može čuti umjesto prijedloga *o*.

Nèka brȉsat rûke od sȅbe.

Prijedlog *od* (poput prijedloga *s*) može imati i značenje koje ima prijedlog *zbog*.

Grī̃šīm jâko od tî kr̂māćā.

Prijedlog *pri* se često govori u raznim situacijama.

Da se i tī̃ jedâmpūt pri svíći dȉgnēš. | *Prȁšci su jȍš pri sȉsi.* | *Vēzê pri lâmpi.*

Glagol *ī̃jt, ī̃t* i *ódat* zajedno s prijedlogom *po* i imenicom u lokativu množine upotrebljavaju se u značenju često posjećivati koga ili što.

Prilāđȉćeš se paš ódat po dȍktōrā. | *Ȉdēmo po tî svinokôljā pa se bòme poisprilađȉvāmo.*

Prijedlog *u* često ide s genitivom.

U mȅne je vȅlika avlȉja. | *U vâs ȕvīk galáma.* | *U komšȉje ȉma pȕno šljîvā.*

Primjer iz rada Š. Varnice: *... a i drukče su im suknje nego u Švabica, majstorica i gospoja.* (Varnica 1898: 12)

Prijedlog *u* može se pojaviti u svezi glagola *glèdat* (i *glédit*) i objekta u akuzativu.

Glèdā òna u mène. | Glēdîm jã u Ànicu.

Prijedlog *u* je vrlo čest i u izricanju bavljenja kakvim poslom.

Ìdēmo u drvã. | Oćèmo u gljïve? | Kod njî na svinokòlji jã ùvīk ìdēm u crĩva.

Prijedlog *u* + zamjenica *šta* često se koriste kao izraz u značenju *zbog čega, radi čega.*

Ù šta mĩ rãnīmo toľìkē svînje, tô se nìšta ne mȍže pròdat. | Ù šta su završ̄ìli škôle, a nēmā pòsla.

Prijedlog *po* se često nalazi zajedno s nekim prilozima načina: *po nàški, po bȍsanski, po šokàćki*.

Pripovìdām po šokàćki.

Prijedlog *pod* može se upotrebljavati u izrazima koji označavaju vrijeme.

Polūdìjo pod stãrē dâne. | Sàd pod stãrū glâvu jã mõrām u bōlnìcu. | Pòd jesēn bùdu svàtovi.

Česta je upotreba prijedloga *pod* u značenju *pored*.

Imàju pod Berà̀vom stân. | Bìjo je nâj slìkār Èmil, pod Sāvôm. | Ùvīk ćūvô mârvu pod šùmōm.

Prijedlog *za* može imati značenje blisko prijedlogu *u*.

Odvèzli su ga za bōlnìcu. | Trāžìli su da ìdē za Zâgreb.

Uobičajena je i konstrukcija prijedloga *za* s glagolom u infinitivu.

Tô je vángla za mísit krȍfne.

Ponekad se mogu naći dva prijedloga jedan do drugoga: *za na, za u, za prid, za ispod, za priko, do na, do prid*.

Tô se nòsī ìspod maràmē za na vrât. | Tô je ponjãvćić za u cr̃kvu. | Võde ti je grìncājg za u sùpu. | Vēzêm otàrak za na krĩž mètnit. | Dālà joj mãlī dùkat za ìspod vrâta. | Išlì smo do na krâj njîvā.

5.4.8. Veznici

Veznik *màkar* katkad se može čuti u značenju *bâr*.

Màkar da sam koláće naprȁvila. | *Màkar da vodẽ näljē prȁščima.*

Veznik *li* (*l'*) često se izostavlja.

Jesi (l') ćȕo? | *Jesi (l') sprĕmila krevȅte?* | *Oćeš (li) dõjt?*

Umjesto veznika *nèg*/*nègo* često se upotrebljava veznik *vȅć*.

Ne ũćū većе se igrȁju.

Umjesto veznika *jer* čest je veznik *jȅl* (što je već navedeno u opisu i nabrajanju vrsta rečenica).

Dȍšō sam jel sam mōrô.

Veznik *jȅl* upotrebljava se i kao rastavni veznik te u pogodbenim rečenicama (također već navedeno u opisu i nabrajanju vrsta rečenica).

Rastavni veznik: *Ȕvīk mi dādê jel jȁbuku jel kakî bombònćić.*

Pogodbene rečenice: *Jel jã u bâšću* (*krẽnēm*)*, ȍmā tâj ćúka zȁ mnjōm ȉdē.* | *Jel sam sȉla, vȅć me zovẽ.*

Umjesto veznika *kamoli* koristi se veznik *dȉ li.*

Ne mȍžē ni mâjstor naprȁvit a dȉ li ôn.

U izricanju namjere ili održavanja postojećega stanja često se koristi veznik *nek*, ponekad i veznik *da*.

Ostȁvi tîsto nek se dȉgnē. | *Pustȉ ga nek spãvā.* | *Píši nek pošȁljē nȍvācā.* | *Pùsti díte nek se ȉgrā.* | *Idȉ mu pòmoć da utȅrā krȁve.* | *Redȕša ȉmā brȉgu da skȕvā jȅlo.*

Za gradiški su govor karakteristični izrazi u kojima se riječ ponavlja, a između tih dviju istih riječi nalazi se veznik *te* ili *i.* Takvim se izrazima pojačava dojam izrečenoga i riječ u izrazu dobiva na „težini".

Fȕrtōm mi pripovȉdā jèdno tȅ jedno (u značenju: priča jedno te isto). | *Kad ȉ kad sam jã tô tȅbi kāzȁla* (u značenju: davno sam ja to tebi rekla).

Takvi su primjeri uobičajeni u Š. Varnice, npr: *Nitko te nitko* (u značenju *samo netko, ponetko*, op. a.) *drži svoju sobu, kuću, avliju i suđe u redu, a nitko opet u gadu i smetu... Čuo sam i vidijo da niki te niki otac i mat svoju dicu psuju i biju... Mlogo i mlogo je dite za to nevaljalo što ga nije otac i mat psovali i pameti učili...* (Varnica 1898: 53, 84, 85)

Primjer ponavljanja riječi može se čuti i u konstrukcijama s veznikom *da*. Umjesto izraza *šta gȍd rādȉli,* može se reći *šta rādȉli da rādȉli.* I općenito, svi izrazi tipa upitno-odnosna zamjenica ili prilog + *gȍd* + glagolski pridjev radni mogu se izreći sljedećom konstrukcijom: upitno-odnosna zamjenica ili prilog (+ *gȍd*) + glagolski pridjev radni + veznik *da* + ponovljeni glagolski pridjev radni. Tako se govori i *šta* (*gȍd*) *bîlo da bîlo, ko* (*gȍd*) *bȉjo da bȉjo, di* (*gȍd*) *bîli da bîli, kad* (*gȍd*) *dȍšo da dȍšo* i sl.[78]

> *Ju, pijȁni, šta rādȉli da rādȉli, nȉšt' ne napràvū kako trȅbā. | Nȇće òdat drûga svõg pa šta bîlo da bîlo. | Nājću jã njê pa di gȍd bîli da bîli.*

Primjer koji je zabilježio Šimo Varnica: *Kakigod bijo da bijo svetak...* (Varnica 1898: 71)

5.4.9. Čestice

Čestica *da* rjeđe se koristi za potvrđivanje i pojačavanje tvrdnje. Umjesto nje se koristi čestica *je* (ili rjeđe *jest*) ili se odgovori istim glagolom kojim je i postavljeno pitanje.

> *Je l me ćȕjēš? – Jẽ, jẽ, ćȕjēm te. | Je l ti žô bākê? – Jẽ, jâko mi je žô. | Oćeš kavẽ? – Òću. | Jesi narānȉjo mârvu? – Jèsam. | Je l ũćīš? – Ũćīm.*

Kod postavljanja pitanja vrlo je česta čestica *jè li* (*jè l*). Postavljanje pitanja česticama *li* i *dà li* (govori se *dȁl*) je rjeđe.

> *Je l nȍsīš ȍćāle? | Je l vȉdīš na njê? | Je l màma mĩsī kĩflice? | Jeste (l') ćȕli? | Oćȅš li vȅć upântit? | Dȁ l on znâ?*

Čestica *li* može se pojaviti i dvaput u jednoj rečenici; jednom u punom obliku (*li*) i jednom u skraćenom obliku (*l'*). To su rečenice kojima se izriče kakvo pitanje (često i retoričko) s potpunom neizvjesnošću u ishod radnje.

> *Štȁ l' da li je š njĩm? | Dȉ l' da li je ôn sàd?*

---

[78] Slične primjere navodi na nekoliko mjesta i Luka Lukić u svom opisu sela Varoš u brodskoj Posavini, npr.: „Ge se jelo da jelo, mora biti stolnjik." (Lukić 1924: 256)

Izrazima *jàlda* (*je li da jest*) i *jȁl* (*je li*) traži se odobravanje i slaganje od strane sugovornika ili želja da sugovornik još jednom potvrdi izrečeno.

Jàlda mògu ȉć u sèlo? | Jȁl kakȍ je lîpo? | Līpà ti je tȉkva. – Jàlda jẽ?

Izraz *jêl'* (*je li*) čest je u obraćanju sugovorniku, prije postavljanja pitanja.

Jêl' sêko, oš tĩ bȉt mȍja snàja? | Jêl' tĩ mãlī, kakȍ je tȅbi ȉme?

Izraz *štà li* koristi se kada govornik postavlja kakvo pitanje (na koje se daje potvrdan ili niječan odgovor), ali se ostavljaju i druge mogućnosti odgovora.

Jesi bȍlesna, štà li? | Oćemo tô okòpat, štà li?

Čestica *ma* često se upotrebljava u značenju koje ima riječ *god* kod nekih priloga i zamjenica (kako god, koliko god, tko god i sl). Ponekad može biti i zajedno u rečenici s takvim prilogom ili zamjenicom.

Ma dȉ bîlo, nãjću jã tô. | Ma kolȉko kȍštalo, plātȉću. | Ćȕće me, ma ko gȍd bȉjo.

5.5. Sintaksa oblika

5.5.1. Padeži

Kategorija živosti

Zabilježena je jedna rečenica gdje je imenica koja označava neživ predmet (*štãp*) u akuzativu jednine izjednačena s genitivom jednine (poput imenica koje označavaju živa bića), što je otklon od uobičajene paradigme.

Ćȅkāj da ȕzmēm štápȁ.

U radu Šime Varnice nalazi se još jedan primjer: *... pristavimo kotla na vatru...* (Varnica 1898: 8)

Ovakvo izjednačavanje karakteristično je za kajkavsko narječje i podravske govore slavonskoga dijalekta, dok je u posavskim govorima rijetka pojava (Kolenić 2018: 11).

Objekt u genitivu

Uz neke se prijelazne glagole u niječnim rečenicama umjesto objekta u akuzativu može izreći objekt u genitivu. Takva je zamjena karakteristična za slavenske jezike, stoga se i naziva slavenskim genitivom. I u gradiškom se govoru može čuti takva upotreba genitiva.

Tãke žẽnẽ nêš nȉgdi nãjt. | *Jã lȉpšē cȕrē nìsam vȉdijo.*

Osim toga, u gradiškom govoru postoje primjeri i za objekt u genitivu koji nije u niječnim rečenicama. Tako se uz glagole *pítat*, *vȉdit, glẽdat, ćût, žȁlit* može čuti imenica (ili koja druga imenska riječ) u genitivu.

Pĩtāj svòje mämē. | *Vìdi tĩ nàšeg ūjé!* | *Vìdi ti njẽ!* | *Ćûj ti Mārê kako pȉvā!* | *Ćȕ' vrȁgōvā pijȁnī!* | *Glẽ mȉšēvā u komȍri!* | *Žȁli Bȍže nolȉkē zemljẽ!*

Stjepan Ivšić je u posavskim govorima (Ivšić 1913a: 118−119) zabilježio velik broj primjera takvoga genitiva kako u niječnim tako i u potvrdnim rečenicama.

Izražavanje mjesta u akuzativu

Uobičajeno je reći *màlo s vî krâj, màlo s nî krâj* (u značenju *malo s ovoga kraja, malo s onoga kraja*), *na krâj sèla* (u značenju *na kraju sela*) i sl.

Pokrãtī se i porũbī màlo s vî krâj, màlo s nî krâj. | *Ȉmā jèdna kapēlȉca na krâj sèla.* | *Ȉmā i rȕskinjē i mȕvāra na jedân krâj njȉvē.* | *Pomèti i s vû strânu.* | *Dũšē ȍd vī krâj.*

Primjeri iz rada Š. Varnice: *... Pokraj žbica s jednu i drugu stranu, glavina je opasana (okovana) sa dvi uske a debele karike, tj. sa svaku stranu žbica po jedna, a na jedan i drugi kraj glavine ima po jedna tanka a široka karika* (Varnica 1898: 47). *Trudovi rastu na kraj prsta.* (Varnica 1900: 128)

Jednina / množina

Neke imenice mogu biti u množini, a imati značenje u jednini.

Kȁd je tô bîlo, kad je dȉda bȉjo dìca.

5.5.2. Glagolski oblici

Infinitiv

Umjesto infinitiva ponekad može stajati i rečenica s prezentom i veznikom *da.*

Vòlīm da te vìdīm.

Ponekad, umjesto objekta u akuzativu, može u rečenici stajati glagol u infinitivu.

Prävīm jȅst. | *Pȍnēla sam si ćìtat svȁšta.*

Česta je upotreba infinitiva (često s prijedlogom *za*) umjesto glagolske imenice, npr. *paradajz je za brȁt* (umjesto *paradajz je za branje*). Evo još sličnih primjera:

Donèsi bataljùšākā za lòžit pod oranȉju. | *Tõde su ti gȕle za cípat.* | *Tô su krȁstāvci za kȉselit.* | *Kūpȉli smo bȕre za kȉselit kȕpus.* | *Pȉlići jȍš nísu za klȁt.* | *Báka ȕvīk trãžī ȉgle za štrȉkat.* | *U nâs ìmā pùno paprȉke za natȉcat.* | *Donesì nam mêsa za mljȅt.* | *Tô nĩ' za kazȉvat.* | *Za svȁđat se ȕvīk je pr̃vī.* | *Nâjmr̃žī posô mi je kȕpit šljȉve.* | *Trȅbā jȁjaca za koláće ìspeć.*

Prezent

Prezentom se, često radi živosti u pripovijedanju, može izricati i radnju u prošlosti (historijski prezent).

Ȉdēm jã tãko, nȅkī dân, sȁ stāna. | *Kad su òni ȍšli, zaklȅnēm jã kapȉju.*

Prezentom (nesvršenim) se katkad može iskazivati i radnja u budućnosti.

Sȕtra ȉdēm na pìjac.

Nije uobičajeno iskazivati budućnost svršenim prezentom; npr. umjesto *napravim to sutra* kaže se *naprȁviću tô sȕtra.*

Ponekad se mogu naći u istoj rečenici i odrični (*nĩ'*) i potvrdni oblik (*je*) prezenta pomoćnoga glagola biti u 3. licu jednine. Takve rečenice su uvijek niječne. Osim u Gradištu, tako se često govori i u Cerni.

Nĩ' mi je lípa (nije mi lijepa). | *Nĩ' ti je dòsta* (nije ti dosta). | *Nĩ' ti je narãsla sàlāt.* | *Nī' tȅ je bolȉlo.*

Perfekt

Perfektom glagola *tȉt* (htjeti) i glagolom u infinitivu može se (rjeđe) iskazivati radnja koja se često odvijala u prošlosti.

Mȍja máma ȕvīk je tȉla kãst: „Komšînica ti je nâjprȅćā.“

Perfektom glagola *znat* i glagolom u infinitivu također može se iskazivati radnja koja se često odvijala u prošlosti.

Znȁli smo se kârtat do ûjtru. | *Tô je znȁlo bȉt snîga i pȍla mȅtra.* | *Ženȅ su znȁle zẽpst po cẽlī dân kraj korȉta perũć rubȉne.*

Aorist

Aorist se katkad može upotrebljavati umjesto futura.

Akȍ ti ne nãjdēmo cȕru, ȍstade tĩ stārī mòmak.

Aoristom se može iskazivati i radnja koja se događa upravo sada ili za koju se vjeruje da će se vrlo brzo dogoditi u budućnosti.

Onä se ȕbi ũćēća. | *Jã ȕmri zäspa.*

Futur

U govoru se često koristi izraz *ko ćȅ ga znȁt* (*ko ćȅ je znȁt, ko ćȅ ji znȁt*) u značenju ‘ne znam ili nisam siguran da znam’. To je prezentski futur jer se njime izriče tvrdnja koja se odnosi na sadašnjost.

U živom pripovijedanju može se čuti i historijski futur, tj. upotreba futura u prepričavanju radnje koja se dogodila u prošlosti.

E, ȉzabrāli su ga (predsjednika, op. a.)*, sȁ’ ćе se mírit, sȁ’ ćе se udrúžit* (kazivačica prepričava radnje koje su se sve već zbile).

Kondicional

Kondicionalom se nikada ne izriče radnja koja se često odvijala u prošlosti, kako se to može izreći u standardnome jeziku, npr. *po zimi bi išli na saonama*. Za takvom upotrebom kondicionala ipak često u svojim tekstovima posežu opisivači mjesnih govora Slavonije (često školovane osobe i načitaniji seljaci) koji nastoje pisati „po šokački“ i vjerojatno zbog prirode samih tekstova koji uglavnom opisuju periodične događaje i običaje iz prošlosti upotreblja-

vaju kondicional koji je prikladan oblik upravo za takvo opisivanje. Međutim, takva upotreba kondicionala, barem u dijelu govora koji poznajem, u živom razgovoru nije uobičajena. U gradiškom govoru takva se radnja koja se često ponavljala u prošlosti izriče uglavnom perfektom: *po zīmȉ smo ȉšli na sônā,* konstrukcijom s glagolom *znȁt*: *po zīmȉ smo znȁli ȋjt na sônā,* ili pak učestalim glagolima: *po zīmȉ smo išāvȁli na sônā*. Rječe se takva radnja može izreći konstrukcijom s glagolom *tȉt*: *mȍja máma ȕvīk je tȉla kãst.*

Imperativ

Umjesto imperativa glagola *dȁt* (*dâj, dâjte*) često se čuju uzvici zapovijedi *dȇ, dête, dȅd, dȅde* i *dȅder* (samostalno ili uz glagol u imperativu).

> *Dȇ mi vodẽ.* | *Dȇ nam káži.* | *Dȅd, opoćȉni mȁlo.* | *Ma dȇ nemôj têntat.* | *Dête jȅdite.* | *Dȅder dójdi vȁmo.*

U imperativu se, kod izricanja zabrane, upozorenja (pored *nemôj, nemôjte*) i molbe, vrlo često upotrebljavaju riječi *nèka* i *nekȁte* (u značenju nemoj i nemojte).

> *Nèka sìdit na lãdnī skalīnâ.* | *Nekȁte zaborȁvit pòpit lȋk.* | *Nekȁte nam štȁ zamȉrit i ȍpē nam dōjdȉte!*

Umjesto glagola *ȋjt* (ići) u izricanju zapovijedi vrlo je česta već spomenuta riječ *ȁjde,* koja je u imperativu poprimila oblike glagola: *ȁjde* (*ȁjd*), *ȁjdemo* (*ȁjmo*), *ȁjdete* (*ȁjte*). Zanimljivo je da i Matija Antun Relković u svojoj gramatici kod glagola *ići* u imperativu 1. lica množine navodi oblik *hajdemo mi*, umjesto *idimo* (Relković 1767: 209).

> *Ȁ̃jde nȁpolje.* | *Ȁ̃jte svȉ dȍma.*

Ta se riječ koristi i uz imperative drugih glagola za naglašavanje zapovijedi: *ȁjde ćitâj, ȁjde nemôj me zafrkávat, ȁjde nājdȉte.*

Kod glagola *ȋjt* zapovijed se može izraziti i prezentom, s ili bez riječi *ȁjde:*

> *Ȉdēmo dȍma.* | *Ȁ̃jde ȉdēmo nȁ stān.* | *Ȁ̃jd ȉdēš sȁ mnōm.* | *Ȁ̃jd ȉdēte jȅst.*

U živom pripovijedanju može se čuti pripovjedački imperativ.

> *Dȍšō gȁzda pod trȅšnju, a mȋ bȅgāj!*

Glagolski pridjev trpni

Glagolski pridjev trpni može katkad imati aktivno značenje.

> *O, sûnce žarȅno!* (tj. ono koje žari) | *Ôn je jȍš díte neznãno.* (tj. ono koje ništa ne zna)

5.6. Poštapalice

U govoru su česte poštapalice.

> *Ćûj, šta se mȍže.* | *Nalȍžīm, ȅto, u špȍret pa pristȁvīm kàvu.* | *Ne mògu spávat, ônda se dȉgnēm, ônda ložīm u špȍret.* | *Ȅto, vȉ’š, nȉko tô ne slȕšā.* | *Vȉ’š, vãko se umīsī taràna.* | *Ȍpē dõjdū, štȁ’š.* | *Ȁjde, brȁte, kréni!* | *Dȇ, brȁte, sȉdi mȁlo.* | *A brȁte mȉlī, šta vâs je!*

6. TVORBA RIJEČI

U tvorbi riječi razmatra se sufiksalna i prefiksalna tvorba imenica, pridjeva i glagola. Navedeni su uobičajeni tvorbeni sufiksi i prefiksi s naglaskon na one (u manjem broju) koji nisu uobičajeni u standardnom jeziku. Obrađeni su i uobičajeni tvorbeni sufiksi u davanju imena. Poseban je osvrt dan na tvorbu glagola s prefiksom *po* i s umetnutim glasom *s*, jer takva tvorba ne postoji u standardnom jeziku, kao i na tvorbu glagola s višestrukim prefiksima jer je takva tvorba u gradiškom govoru zamjetno češća nego u standardnome jeziku.

6.1. Tvorba imenica

6.1.1. Sufiksalna tvorba

Sufiksalna se tvorba imenica (po načinu tvorbe i po značenju) uglavnom podudara s tvorbom u standardnom jeziku. Postoji i manji broj sufiksa koji se obično ne navode u gramatikama standardnoga jezika, a postoje u ispitanom govoru. Uz svaki sufiks naveden je barem jedan primjer iz govora.

Osobne imenice muškoga roda

Vršitelj radnje: *-ać* (*kopãć, kȕvāć*), *-nik* (*rāzdîlnik*), *-telj* (*ućȉtelj*), *-ar* (*živinār*), *-aš* (*armonikāš)*, *-ist*(*a*) (*specijalȉst*(*a*)), *-ac* (*kòsac*), *-đija* (*sājđȉja*), *-ićar* (*slastȉćār*).

Nositelj osobine: *-ac* (*pijánac*), *-ak* (*luđãk*), *-ik* (*mȕćenīk*), *-an* (*tikvân*), *-onja* (*gūzȍnja*).

Ovdje treba zabilježiti jednu osobitost gradiškoga govora – imenice muškoga roda koje se tvore sufiksom *-ša*: *krmeljîvša, smrdljîvša*.

Štà ćeš tõde, <u>krmeljîvša</u> pijànī?

Ostala značenja: *-ac* (*rāđȉćevac*), *-ist*(*a*) (*komunȉst*(*a*)), *-aš* (*milijonāš*), *-ić* (*bratȋć*), *-ica* (*dvoȉca*).

Osobne imenice ženskoga roda

Imenice za žensku osobu tvore se često od imenica za mušku osobu (mocijski par) pa imaju i isto značenje kao i osnovna imenica. Sufiksi za takvu tvorbu su: *-ica* (*šnàjder – šnàjderica, kȕvāć – kȕvaćica*), *-a* (*drûg – drúga*), *-inja*

(*ròb – robȉnja*), *-ka* (*nȁdnićār – nȁdnićārka*), *-kinja* (*slúga – slȕškinja*), *-ća* (*rȍđāk – rȍđaća*).

Ostali sufiksi nezavisni od imenica za mušku osobu: *-ica* (*lipotȉca*), *-aća* (*nevôljnjaća*), *-ajla* (*poćimâjla*, *fićukâjla*), *-ićna* (*gospodȉćna*), *-ka* (*stârka, vēzênka, rođênka*), *-lja* (*prȇlja*), *-ulja* (*tupȕlja*), *-uša* (*garavȕša, redȕša, probodȕša, Bošnjakȕša, Štitarȕša*), *-uža* (*kaljȕža*, *krmȕža*).

Imenice za muške i ženske osobe

Sufiksi za takve imenice su: *-ica* (*propȁlica*), *-lica* (*vȁralica*), *-lo* (*zanovētȁlo*).

Mocijska tvorba imenica

Mocijska tvorba je ustrojstvo imenica prema spolu. Drugim riječima, od imenice za oznaku jednoga spola nastaje imenica za oznaku drugoga spola, ili su pak obje imenice nastale od jedne osnovne riječi. Primjeri mocijske tvorbe u gradiškom govoru su: *gusân – gȕska, patân – pȁtka, macân – mȁćka, purân – pȕra, lutân – lȕtka, zêc* (i *zecân*) *– zecȁra, gȍlūb* (i *golubân*) *– golubȉca, srndāć – sŕna, mȅštar – mȅštrovica, veterinār – veterinārka* itd.

Etnici

Sufiksi za etnike su: *-ac* (*Župȁnjac, Ceránac, Bosánac, Štitárac*), *-an*(*a*)*c* (*Srbijánac*), *-anin* (*Bošnjāćānin*, *Rōkôvćanin, Vînkovćanin, Līvljȁnin*), *-ćanin* (*Zâgrepćanin*), *-ica* (*Mađarȉca, Šokȉca, Sremȉca*), *-inja* (*Slovakȉnja*), *-ka* (*Župânjka, Cerãnka, Rōkôvka, Bȍsānka*), *-kinja* (*Rȕskinja, Sr̄pkinja*), *-uša* (*Štitarȕša, Bošnjakȕša*).

Imenice za životinje

Najčešći sufiksi su: *-ac* (*vránac*), *-an* (*gaćān, riđān*), *-onja* (*sīvȍnja*), *-ov* (*garôv, šarôv, kudrôv, bilôv* – obično u nazivima pasa), *-ica* (*šȁrica*), *-ka* (*rùmēnka, graõrka*), *-lica* (*nesȉlica*), *-će* (*gȕšće, pȁće, mȁće*).

Imenice za biljke i gljive

Najčešći sufiksi su: *-ac* (*sijánac*), *-ica* (*plavȉca*), *-arka* (*lubenȉćārka*), *-ovka* (*mrȁzōvka*), *-aća* (*segednjȁća, đûrđevaća*), *-ka* (*petrõvka*), *-kinja* (*paradȁjskinja*), *-ulja* (*trgȕlja, brkȕlja*) itd. Postoje i dva zabilježena primjera sa sufiksom *-anj*: *tukvânj* (od tikva) i *repuvânj* (od *repuv*, *repuh*).

Imenice za stvari

Sufiksi za razna oruđa su: *-ać* (*perãć*), *-aća* (*tanjurȁća*), *-aljka* (*fȉćâljka*), *-lica* (*mišȁlica*, *sȉjalica*), *-lo* (*oblizȁlo*), *-alo* (*zubȁlo*).

Sufiksi za razne stvari su: *-ac* (*poklȍpac*), *-ać* (*ispitivãć*), *-aća* (*krȕškovaća*), *-ak* (*ćvárak*), *-aš* (*pȁprikāš*), *-ica* (*prīkȍlica, bȁdnjica, tavȁnica*), *-ina* (*govȅdina, pilȅtina, rastȍvina*), *-etina* (*ovćȅtina, paćȅtina*) *-ivo* (*tȕkīvo*), *-ka* (*slâmka*), *-enka* (*ćabrênka*), *-anka* (*ōdânka*), *-eraj* (*štrikerãj, šlingerãj*).

Zbirne imenice

Zbirne se imenice tvore sufiksima *-je*/*-e*, *-a* i *-ad*, što je podrobnije objašnjeno kod sklonidbe imenica. Nešto rjeđi je sufiks *-arija* (*mlađarȉja*).

Kao osobitost treba istaknuti neke zbirne imenice tvorene drugačijim sufiksima: *gvožđurȉnje, mrvõlje*.

Mjesne imenice

Zabilježeni sufiksi su: *-ak* (*zećȉnjāk*), *-na* (*slastȉćārna*), *-ana* (*šećeràna*), *-ara* (*svinjȁra, šljunkȁra*), *-ona* (*gostióna, sušióna, radióna*), *-onica* (*pridȉkōnica*), *-ik* (*šljevȉk*), *-ište* (*vāšȁrīšte*), *-eraj* (*vešerãj*), *-luk* (*komšȉluk*).

Mislene (apstraktne) imenice

Zabilježeni sufiksi su: *-ost* (*mlȁdōst, línost*), *-stvo* (*bogȁtstvo*), *-ilo* (*crnȉlo*), *-oća* (*gluvòća*), *-ina* (*crnìna*), *-ota* (*lipòta, grijòta*), *-otinja* (*golotȉnja*), *-ština* / *tina* (*prljāvštȉna, lakōmštȉna*).

Radne imenice

Radnim se imenicama izriče vršenje glagolske radnje. Zabilježeni sufiksi su: *-nje* (*rȉsānje*), *-enje* (*molénje, volénje*), *-lo* (*raspélo, ćijálo*), *-Ø* (*pròvoz, prîplet, râsplet*), *-ba* (*drȕžba*), *-idba* (*selȉdba, vršȉdba, ženȉdba, krunjȉdba, prosȉdba*), *-a* (*ùpala*), *-aj* (*òproštāj*), *-ak* (*nāprèdak*), *-ava* (*meljáva*), *-ež* (*kŕpež*), *-nja* (*pàtnja*), *-ancija* (*zafrkàncija*).

Ostale imenice

Zabilježeni sufiksi su: *-aljka* (*štīpâljka*), *-ina* (*desetȉna*), *-ica* (*ćīrlȉca*), *-ulja* (*zimȕlja*).

Umanjenice

Od muškoga roda: *-ić* (*kùmić, opànćić, pênđerić*), *-ćić* (*obrȁšćić*), *-ak* (*dànak, sànak*).

Od ženskoga roda: *-ica* (*kumȉca, jȁbukica, bêlkica*), *-ćica* (*granćȉca, klupćȉca*), *-ćka* (*curȋćka, kobasȋćka, kašȋćka, lubenȋćka, suknjȋćka*), *-ka* (*bundẽvka, cũrka, kõrka, kẽska, rubȉnka*, *trãljka, cipẽlka, ćarãpka, šubãrka, lopãtka, papũćka*, *sikẽrka*).

Od srednjega roda: *-ce* (*pẽrce, dãnce*), *-anca* (*vratãnca*), *-ašce* (*sùnāšce, sȑdāšce*), *-ence* (*burẽnce*), *-ešce* (*ditẽšce*).

Poseban je slučaj tvorba umanjenica (ponekad i hipokoristika) imenica ženskoga roda gdje se tvorbom ne mijenja oblik imenice već samo naglasak. Tako imenica *cùra* ima za umanjenicu imenicu *cúra* (pored umanjenice *cùrica*). Na isti se način tvore sljedeće umanjenice: *kòra – kóra, kȑpa – kŕpa, kàpa – kápa, kàša – káša, šàka – šáka, nòga – nóga, kùća – kúća, kìka – kíka, ćèla – ćéla, krȁva – kráva, flȁša – fláša.*

Onȉ su tû <u>cúru</u> otrānȉli. | Ni <u>kóru</u> krȕva ne mògu žvákat.

Uvećanice

Uvećanice se tvore sufiksima: *-ina* (*bećarȉna*), *-ćina* (*dobrićȉna*), *-etina* (*babetȉna, kravetȉna), -erina* (*kućerȉna*), *-urina* (*sovurȉna*), *-urda* (*glavûrda, nožûrda*), *-ušina* (*didušȉna, trbušȉna*), *-uskara* (*babuskàra*), *-uraća* (*kikurȁća*).

Imenice odmila (hipokoristici)

U Gradištu (kao i u okolnim selima) rijetko se koju osobu zove njezinim „pravim“ imenom (tj. imenom upisanim u matične i crkvene knjige). Za gotovo svako muško ili žensko ime postoji jedan ili nekoliko hipokoristika izvedenih iz toga imena. Svaka osoba, najčešće još u djetinjstvu (ili pak nešto kasnije), dobije određeni hipokoristik izveden iz svoga imena i taj hipokoristik prati tu osobu cijeli život. Nitko i ne spominje „pravo“ ime koje ostaje jedino u knjigama i dokumentima. Treba istaknuti još i da, premda naziv hipokoristik znači „ime odmila“, ne moraju sve tako tvorene imenice biti „odmila“. Među njima postoje i imena koja imaju grublju intonaciju, čak i pomalo pejorativno (pogrdno) značenje. Na kraju, tu su još i imena koja su u biti deminutivi (umanjenice).

Sufiksi hipokoristika i nastanak pojedinih prezimena u Gradištu

− sufiks *-a* (u imenima s¨ naglaskom) ima pomalo pejorativno značenje. Javlja se u muškim i ženskim imenima: *Ȁlbert > Ȁlba, Đȕrađ > Đȕra, Alôjzije > Lȍjza, Andrȉja > Ȁndra, Antũn > Tȕna, Bȅnedikt > Bȅna, Fȉlip > Fȉla, Fránjo > Frȁnja, Gȁbrijel > Gȁbra, Gȓgur > Gȓga,* Ivân *> Ȉva, Jȍsīp > Jȍsa i Jȍza* (rjeđe)*, Kârlo > Kȁrla, Katarȋna > Kȁta i Kȁja, Lóvro > Lȍvra, Marȉja > Mȁra, Mârko > Mȁrka, Matȉja > Mȁta, Nikȍla/Mikȍla* ili *Mȉhael >Mȉka, Pavȁo > Pȁva, Pȅtar > Pȅra, Stjȅpan > Stȉpa, Šȉmun > Šȉma, Rȍk > Rȍka, Valentȋn > Vȁla, Vînko > Vȉna* itd.

− sufiks *-a* (u imenima s ´ naglaskom) ima hipokoristično značenje. Javlja se u muškim i ženskim imenima: *Đȕrađ > Đúra, Elizabȅta > Líza,* Ivân *> Íva, Katarȋna > Káta* i *Kája, Marȉja > Mára.*

− sufiks *-ka* ima pomalo pejorativno značenje. Javlja se u muškim i ženskim imenima: *Ȁna > Ȁnka, Đȕrađ > Đȕka, Silvȅstar > Šȉljka.* Od tih hipokoristika mogla su nastati prezimena „po selu“ *Ȁnkići, Đȕkići* i *Šȉljkini*.

− sufiks *-će* ima hipokoristično značenje. Javlja se u muškim i ženskim imenima i ima intiman ton pa se koristi samo u obiteljskom krugu: *Ȁna > Ânće, Antũn > Tûnće, Mîlka > Mîlće.* Taj sufiks nije čest.

− sufiks *-o* ima hipokoristično značenje. Javlja se u muškim imenima: *Andrȉja > Ándro, Antũn > Túno, Đȕrađ > Đúro,* Ivân *> Ívo, Jȍsīp > Jóso, Matȉja > Máto, Pavȁo > Pávo, Pȅtar > Péro, Stjȅpan > Stípo, Šȉmun > Šímo, Tȍma > Tómo.* Od hipokoristika *Pávo* i *Tómo* mogla su nastati prezimena „po selu“ *Pāvȉni* i *Tōmȉni*.

− sufiks *-ica* ima deminutivno značenje. Javlja se u muškim i ženskim imenima: *Ȁna > Ȁnica, Andrȉja > Ȁndrica, Blȁženka > Blȁžica, Ȅma > Ȅmica, Êva > Êvica, Ilȉja > Ilîca,* Ivân *> Ȉvica, Katarȋna > Kȁtica, Lûka > Lȕkica, Mánda >Mȁndica, Marȉja > Mȁrica* i *Marîca* (rjeđe)*.* Od hipokoristika *Lȕkica* moglo je nastati prezime „po selu“ *Lȕkićini*.

− sufiks *-ko* ima hipokoristično značenje. Javlja se u muškim imenima: *Mihael > Mȉško, Máto > Mȁtko, Zvȍnimir >Zvȍnko.* Od hipokoristika *Mȉško* moglo je nastati prezime „po selu“ *Mȉškovi*.

− sufiks *-ša* ima hipokoristično značenje. Javlja se u muškim i ženskim imenima: *Êva > Èvša, Ivân > Ìvša, Jàkov > Jàkša.* Od hipokoristika *Ìvša* moglo je nastati prezime „po selu“ *Îvšini*.

− sufiks *-ca* ima hipokoristično značenje. Javlja se u muškim imenima: *Vînko > Vìnca.*

Katkad se promjena značenja imena može postići samo promjenom naglaska; tako se dugouzlaznim naglaskom tvori hipokoristik u primjeru *Ȁna > Ána,* a kratkosilaznim naglaskom se tvore pejorativi *Frânca > Frànca, Jánja > Jànja, Mánda > Mànda, Mârta > Màrta, Rúža > Rùža* i *Stána > Stàna.*

Za pretpostaviti je da je nekoć bilo i više sufiksa kojim su se tvorili hipokoristici od osobnih imena. Pogledaju li se neka gradiška prezimena i nadimci „po selu“, kako sadašnja tako i ona izumrla, npr. *Ȁndrāševi, Ȁntōlovi, Danȉšini, Đuràkići, Fȉlākovi, Gābrȉnovi, Ilànići, Ȉlīševi, Ivânšići, Màtākovići, Mȉkīnci, Pavlekòvi* i *Živànovi* može se primijetiti sličnost tih prezimena s nekim hipokoristicima nastalim od narodnih i svetačkih imena koje su zabilježili Tomo Maretić i Stjepan Sekereš u svojim radovima o hrvatskim, odnosno slavonskim narodnim imenima (Maretić 1886−1887 i Sekereš 1975). Ti hipokoristici imaju, za danas neuobičajene, nastavke *-ak*, *-an*, *-aš*, *-in*, *-inac*, *-iša*, *-ek*, *-ol* i *-ša*. Slijedi popis tih hipokoristika i prezimena za koja se može pretpostaviti da su od njih nastala: *Ȁndrāševi* < nastalo od *Andraš* (od Andrija, sufiks *-aš*), *Ȁntōlovi* < *Antol* (od Antun, sufiks *-ol*), *Danȉšini* < *Daniša* (od Danijel, sufiks *-iša*), *Đuràkići* < *Đurak* (od Đurađ, sufiks *-ak*), *Fȉlākovi* < *Filak* (od Filip, sufiks *-ak*), *Gābrȉnovi* < *Gabrin* (od Gabrijel, sufiks *-in*) / ili *Gābrȉni* < *Gabro* (od Gabrijel, sufiks *-o*), *Ilànići* < *Ilan(a)* (od Ilija, sufiks *-an*/*-ana*), *Ȉlīševi* < *Ilijaš* (od Ilija, sufiks *-aš*), *Ivânšići* < *Ivanša* (Ivan, sufiks *-ša*), *Màtākovići* < *Matak* (od Matej, sufiks *-ak*), *Mȉkīnci* < *Mikinac* (Mihael, sufiks *-inac*), *Pavlekòvi* < *Pavlek* (od Pavao, sufiks *-ek*) i *Živànovi* < *Živan* (od Živomir, sufiks *-an*).

Od nekih prezimena „po selu“ koja završavaju na *-in* mogu se tvoriti i nadmici za osobe sa sufiksom *-jak*: *Ācîn > Ācȉnjāk*, *Gābrîn > Gābrȉnjāk*, *Pāvîn > Pāvȉnjāk*.

Složeni hipokoristici

Za gradiški govor, kao i za mnoge slavonske posavske govore, karakteristična je tvorba složenih hipokoristika: *bać-Màta* (*baća Màta*), *did-Ìva*, *snaš-Kàta*, *strin-Mánda* itd. Prvi dio je nepromjenjiv, a drugi dio se sklanja (N *bać-Màta,* G *bać-Màtē* itd.).

Muška i ženska imena

Prikazan je popis većine muških i ženskih imena koja su se davala tijekom 20. stoljeća (i koja se smatraju „šokačkim imenima“) te pripadajućih hipokoristika dobivenih već ranije opisanom sufiksalnom tvorbom. U rjeđim slučajevima postoje imena koja nemaju hipokoristike već imaju oblike kakvi su „u kalendaru“. Uz imena, tj. hipokoristike koji su rijetko zastupljeni (obično samo jedna osoba koja nosi ili je nosila to ime)[79] stavljena je oznaka *rj.* ‘rjeđe’.

Muška imena

Adam – *Ȁdam* (*rj.*)
Albert – *Ȁlba* (*rj.*)
Alojzije – *Lȍjza* (*rj.*)
Andrija – *Ȁndra, Ȁndrica, Andrȉja, Ándro*
Antun – *Tȕna, Tûnće* (*rj.*)*, Tȕnica, Túno*
Benedikt – *Bȅna* (*rj.*)
Đurađ, Juraj – *Đȕka, Đȕra, Đúra, Đȕrica* (*rj.*)*, Đúro*
Franjo – *Frȁnja, Fránjo*
Gabrijel – *Gȁbra* (*rj.*)
Grgur – *Gȓga* (*rj.*)
Filip – *Fȉla* (*rj.*)*, Fílo* (*rj.*)
Ilija – *Ilîca* (*rj.*)*, Ilȉja, Ȉlja* (*rj.*)
Ivan – *Ȉva, Íva, Ȉvica, Ívo, Ȉvša* (*rj.*)
Jakov – *Jȁkob, Jȁkša*
Josip – *Jȍsa, Jóso, Jȍza* (*rj.*)*, Józo* (*rj.*)
Karlo – *Kȁrla, Kârlo*
Lovro – *Lȍvra* (*rj.*)*, Lóvro* (*rj.*)
Luka – *Lûka, Lȕkica* (*rj.*)
Marko – *Màrka, Mârko*
Martin – *Màrtīn*
Matej (Matija) – *Màta, Máto, Mätko* (*rj.*)
Mihael – *Mȉja, Míjo, Mȉka, Mȉško* (*rj.*)
Nikola – *Nikȍla, Mȉka*
Pavao – *Pȁva, Pávo*

[79] Procjenu koliko je koji hipokoristik zastupljen donosim prema vlastitim bilješkama.

Petar – *Pȅra, Péro*
Rok – *Rȍka* (*rj.*)
Silvestar – *Šȋljka* (*rj.*)
Stanislav – *Stȁnka, Stânko*
Stjepan – *Stévo, Stȉpa, Stípo*
Šimun – *Šȉma, Šíma, Šímo*
Toma – *Tȍma, Tómo*
Valentin – *Vȁla* (*rj.*)
Vinko – *Vȉna* (*rj.*)*, Vȉnca, Vînko*
Živko – *Žȉvka* (*rj.*)*, Žîvko* (*rj.*)

Ženska imena

Agneza, Janja – *Jánja, Jȁnja*
Ana – *Ȁna, Ána, Ânće* (*rj.*)*, Ȁnica, Ȁnka, Ânka, Ȁnkica*
Blaženka – *Blȁžēnka* (*rj.*)*, Blȁžica* (*rj.*)
Karolina, Draga – *Drȁgica*
Elizabeta – *Lȉza* (*rj.*)*, Líza* (*rj.*)
Ema – *Ȅmica* (*rj.*)
Eva – *Ȅva, Êva, Êvica, Ȅvša* (*rj.*)*, Šȅva* (*rj.*)
Franciska – *Frânca, Frȁnca*
Katarina – *Kȁća* (*rj.*)*, Kȁja, Kája, Kȁta, Káta, Kȁtica*
Magdalena, Manda – *Mȁnda, Mánda, Mȁndica*
Marija – *Mȁca* (*rj.*)*, Mȁra, Mára, Mȁrica, Marîca* (*rj.*)*, Marȉja*
Martin(a) – *Martîna* (*rj.*)
Matej(a) – *Matȉja* (*rj.*)
Marta – *Mȁrta, Mârta*
Rozalija – *Róza* (*rj.*)
Slava – *Slȁva, Sláva, Slȁvica*
Ruža – *Rȕža* (*rj.*)*, Rúža* (*rj.*)*, Rȕžica* (*rj.*)
Stanislav(a) – *Stȁna* (*rj.*)*, Stána* (*rj.*)*, Stânka* (*rj.*)
Terezija – *Rȅza* (*rj.*)*, Réza* (*rj.*)

Ostale imenice hipokoristici

Ostali primjeri sufiksa: *-ja* (*lisȉca – lȉja*)*, -ka* (*bȁba – báka*)*, -ca* (*ćúka – ćȕca*)*, -co* (*brȁt – bráco, brijȃć – bríco*)*, -o* (*kônj – kónjo, vôl – vólo, Bôg – Bógo, brȁt – bráto, riđân – ríđo*)*, -ko* (*ćȉća – ćíko, ćȕca – ćȕcko*)*, -ica* (*ûjna – ûjnica, báka – bȁkica, mãjka – majkȉca*)*, -a* (*gȕska – gúsa, pȁtka – páta, tèle – téla,*

pȉle – píla, ò̀ko – óka, stòlac – stóla, tŕbu – tŕba). Kako se vidi iz posljednjih primjera, sufiksom *a* se mogu tvoriti hipokoristici od imenica sva tri roda. Tako nastao hipokoristik sklanja se kao imenica ženskoga roda e-vrste (npr. *stòlac* – N *stóla*, G *stōlê,* D *stóli* itd.).

6.1.2. Prefiksalna tvorba

Prefiksalna tvorba imenica je znatno manje plodna od sufiksalne. U toj su tvorbi u ispitanom govoru zabilježeni sljedeći prefiksi: *nad-* (*nàdbiskup*), *pod-* (*pòtpukōvnik*), *ne-* (*nërād*, *nesrèća*), *polu-* (*pòlubrat, pòlusestra*), *pra-* (*pràbāka, pràdida, pràunuk, pràunuka*), *šukun-* (*šùkunbāka, šùkundida*).

6.1.3. Sufiksalno-prefiksalna tvorba

Zabilježena su samo dva pojma: *nāpr̀stak, potrbùšina.*

6.1.4. Složenice

Upotreba složenica u ispitanom je govoru rijetka. Zabilježeni su pojmovi *crvênsvíla, dángùba, kòlovođa, vlȁkovođa, krpilònac, krȉvolov, štëtoćinja, zlȁtovez.*

6.2. Tvorba pridjeva

6.2.1. Sufiksalna tvorba pridjeva

Ova se tvorba po sufiksima i po značenju uglavnom podudara s tvorbom u standardnom jeziku. U gradiškom se govoru upotrebljavaju sufiksi: *-(a)n*/*-ni* (npr. *zlâtan*/*zlãtnī*), *-an*/*-ani* (*plejân*/*plejànī*), *-en*/*-eni* (*pȉzmēn*/*pȉzmēnī, gvozdên*/*gvozdènī*), *-ićan*/*-ićni* (*faĺìćān*/*faĺìćnī*), *-nat*/*-nati* (*slâmnat*/*slâmnatī*), *-ast*/*-asti* (*lȕdast*/*lȕdastī*), *-at*/*-ati* (*brȋkat*/*brkàtī*), *-av*/*-avi* (*vȓćāv*/*vȓćkavī, putnjȉćāv*/*putnjȉćavī, šântāv*/*šântavī*), *-iv*/*-ivi* (*ulagîv*/*ulagȉvī*), *-ljiv*/*-ljivi* (*derljîv*/*derljȉvī, snitljîv*/*snitljȉvī, va*šljîv/*vašljȉvī*), *-ov* (*rastôv, dȉverōv*), *-ev* (*gajdášêv*), *-in* (*svájîn, ćúkîn, majstorȉcīn, mlãdīn*), *-ji*/*-i* (*bòžī, vrȁžī, krȁvljī*), *-inji* (*ćelĩnjī*), *-ski* (*bòsanskī*), *-ćki* (*junãćkī*), *-ać*ki (*vînkovaćkī*), *-anski* (*grobljanskî*), *-ni* (*žȉtnī*), *-ani* (*tućànī*), *-eni* (*marvènī*), *-nji* (*jùtrošnjī*), *-šnji* (*sùtrašnjī*), *-ašnji* (*jućerȁšnjī*), *-anji* (*polovânjī, jućerânjī*).

U gradiškom se govoru mogu čuti i neki pridjevi tvoreni sufiksalnom tvorbom koji se (pored nekih već spomenutih) ne nalaze u rječnicima standardnoga jezika ili se u manjoj mjeri morfološki razlikuju od primjera u rječnicima:

damastȁnī, nāvârnī, pijȁcnī, prõšnā, rišaljȁnī, toledȁnī, tkanjȅnī, zavȉtārno, kȍntēn, râdēn, grȁorast, salandȑkast, šìšat, šȕšat, gȑnkāv, mutljȉkāv, tȑblāv, jorganskâ, pȍrketskī, starovîrskī.

Pridjevi nastali od imenica ženskoga roda na *-ica* imaju nastavak *-in* i nepromijenjenu osnovu: *Màrica* > *Màricīn* (a ne *Màričīn*). Slično tako govori se *Ȁnicīn, Vȅricīn, dȍktoricīn, majstorȉcīn, šnȁjdericīn* itd.

Pridjevima se mogu dodavati i sufiksi *-kast, -cak, -*(*e*)*ćak, -*(*e*)*cki, -uljast i -uškast* u značenju da je nešto u manjoj mjeri: *plȁvkast, crvȅnkast, žȕćkast, cȑnkast, ljȕtkast, slànkast, tànacāk, mȁlećāk, mȁlećka, sȉtnaćka, vȅlićka, tanȁckī, malȅckī, malȅckā, dȕguljast, debeljȕškast*.

6.2.2. Prefiksalna tvorba pridjeva

I ova se tvorba uglavnom podudara s tvorbom u standardnom jeziku.

Svojstvo pridjeva koje iskazuje veliku mjeru nečega iskazuje se prefiksom *pre-* i *pri-*: *prȅvisōk, prȅslān* (i *prȉslān*), *prȅmekān, prȅdobār* (i *prȉdobār*), *prezȁuzēt, prȉpametān, prȉdebēl, prȉsladak.*

Prȅslān je tâj kȕlēn. | *Lîp ti je sôk, nȉ' prȉsladak.*

Prefiksi *o-* i *po-* iskazuju ublaženo svojstvo pridjeva: *ȍgušćī*, *ȍvelīk, pȍvelīk, ȍdebēl, ȍmanjī*, a prefiks *ne-* znači suprotnost: *neupȕtān* (nesnalažljiv), *nedovarêno*.

Primjeri pridjevskih složenica: *bilotrȅp, lȉpostvōrān, slatkorân.*

6.3. Tvorba glagola

6.3.1. Sufiksalna tvorba glagola

Sufiksalna tvorba tvorbeni je način u kojemu se iza tvorbene osnove dodaje sufiks ili tvorbeni nastavak. Budući da se način tvorbe i nastavci ne razlikuju se od standardnoga jezika, ovdje neće biti navođeni svi mogući sufiksi već samo najučestaliji primjeri.

Na taj se način može od svršenoga tvoriti nesvršeni glagol: dodavanjem sufiksa *-a-, -ja-, -va-, -i-, -iva-* i *-ava-*. Primjeri zabilježeni u gradiškom govoru: *sȉst* > *sȉdat* (*sid-a-t*), *lȕpit* > *lúpat, dòbit* > *dobíjat, òbut* > *obúvat, sȉst* > *sìdit, kázat* > *kazívat, prokȕvat* > *prokuȉvat, nasmìjat* > *nasmijávat* itd.

Sufiksalnom se tvorbom može od nesvršenoga glagola tvoriti novi nesvršeni glagol – učestali, deminutivni ili pejorativni. Sufiksi kod takve tvorbe su:

-iva-, -ava-, -aka-, -ara-, -ika-, -ka-, -ucka-, -uška-, -usa- i mnogi drugi. Primjeri u gradiškom govoru: *priskákat > priskakȉvat, priglédat > prigledávat, mòlit > moljàkat, vũć > vucàrat, vòzit > vozìkat, trẽst > trẽskat, pȉt > pijùckat, váljat > valjùškat, dȑmat > drmùsat* itd.

U gradiškom govoru postoje i primjeri sufiksalne tvorbe glagola koji se ne nalaze u rječnicima standardnoga jezika. Takvi su glagoli: *jȅtkat, sȉtkat, lẽskat, spãvkat,*[80] *mȕtkat, nȕtkat, pârkat* (dodavanjem prefiksa nastaju glagoli *upârkat* i *napârkat*), *taràckat, tȑckat, žùrkat, išávat, odrávljat* (od *odròvit*), *propadȉvat, smrkīvàt se* (i *smrkȉvat se*), *zakárat* (od *zakòrit*), *zaspaȉvat*.

> *Lẽskāj, mîlo.* | *Oćeš sȉtkat na šämlicu?* | *Dê, uzmî, nèka da te nȕtkām.* | *Näša lȕtka nẽšta mȕtkā.* | *Napârkā se lȕka pa se jȅdē s kajmäkīm.* | *Bākà je ȕvīk volȉla jèst upârkānog lȕka.* | *Išāvàlo se nà stān i po snȋgu.* | *Eno propadȉvā kȉšica.* | *Tamàn díte pȍćēlo zaspaȉvat.* | *Mȋ do prȍlića nẽćemo krȍmpīr odrávljat.*

Glagoli se mogu tvoriti i sufiksom *-isat*: *operȉsat, majstorȉsat, obegenȉsat, kalaȉsat, kaparȉsat, satarȉsat* itd.

6.3.2. Prefiksalna tvorba glagola

U hrvatskom standardnom jeziku kao i u slavonskom dijalektu najplodniji je način tvorbe glagola prefiksalna tvorba – svršeni glagoli se mogu tvoriti tako da se nesvršenom glagolu (trajnom ili učestalom) dodaju razni prefiksi: *-po, -iz, -do, -od, -na, -pro, -raz, -u, -uz* i dr. Na primjer: *po* + *pisati* = *popisati*. Tvorba prefiksalnih glagola u šokačkome dijalektu uglavnom se ne razlikuje od tvorbe u standardu, koriste se isti prefksi i njima se na isti način modificira značenje glagola.

Broj glagola u gradiškom govoru koji se tvore dodavanjem prefiksa mnogo je veći od ovdje zabilježenoga. Navedeni su samo najčešći prefiksi te poneki primjeri glagola koji su tvoreni od njih. U popisu su zabilježeni (većinom) oni glagoli koji se, iz raznoraznih razloga, ne mogu pronaći u rječnicima standardnoga jezika. Razlozi mogu biti leksičke prirode (takav glagol ne postoji u standardnom jeziku već samo dijalektu), te fonološke ili mofološke prirode (sličan glagol postoji u standardu, ali u nešto drugačijem obliku). U nekim je pak slučajevima glagol, možda zbog rjeđega korištenja, zabilježen tek ponegdje u literaturi ili uopće nije zabilježen.

---

[80] *Jetkat, sitkat, leskat i spavkat* deminutivni su glagoli kojima se često obraća djeci.

− **prefiks *do*-:** *donamȅtnit*;

Donamȅtni tĩ jȍš mêsa u sȕpu.

− **prefiks *iz/is*-:** *iscȉgānćit, ispokazȉvat, isposȉpat, izdròpit, iznajēdȁt se, iznapījȁt se, izrâjbovat, izvrátit*;

Ispokazȉvala òna nȁma svȅ iz ormānâ. | Isposȉpāj tê kȍre ûljīm i mȅtni pȅć. | Ȁjd me mȁlo izdròpi, bolĩ me vrât. | Iznajēdȁt se, iznapījȁt se, tô znȁju. | Izrâjbuj, istrési u tepsȉju i pèci.

− **prefiks *na*-:** *nadȉljat, nadivānȉt se, nadojēdȁt se, nadonášat, nadovr̃st se, nadûpljat, naistovârljat, nakērȉt se, nakȕmićit, naostȁjat, nasmágat, naškŕnit, našnȉtat, natrúdit*;

Kàdgod dõjdū, nadonāšȁju mȉlosti. | Svȅ sam prste natrūdȉla. | Dȉda nam nadȉljā skâlja za lòžit. | Jestȅ se nadivānȉle? | Tô se našnȉtā krȕva i namȁžē s mašćõm. | Danȁs sam se naistovârljo vȍzōvā. | Ne môž' nasmágat kolȉko potrȍšū. | Štà si tãko nakȕmićijo tâ ljèstva?

− **prefiks *o* (*ob/op*)-:** *obrèvat, oblàznit, ogolúbit, oklátit, oljūtȉt se, omȁzat, omȍlovat, opȁprit se, ovrimenȉt se*;

A, jẽ te bríco ogolūbȉjo! | Omȁzali smo kolȅbu. | Obrevȁćeš tĩ rad tȍg. | Dìca vȍlū oblàznit zdȉlu. | Svȅ su nam brȅske oklātȕli. | Ćĩm se ovrimȅnī, ako Bôg dã, ȅto mène u bâšći.

− **prefiks *od/ot*-:** *odbȁvit, odjázit, odòrat, odròvit, odumínit*, *otkáljat, otpàćat*;

Trȅbā otkáljat mrézge od kȍštīcā. | A jèsi zȁpetljāla, ne mògu otpàćat. | Odbȁvili su ga u bōlnȉcu.

− **prefiks *po*-:** *pobrȁšnit, podójdit, podonášat, poiskápćat, poiskuvávat, poisprilađȉvat se, poisprimîšćat, poispristâvljat, poisprodávat, poistrésat, poizlâžat, pomílat, ponadívat, ponadízat, ponadûpljat, ponamirljȉvat, ponamîšćat, ponatȉcat, porasklàdat, porasterȉvat, porazilâžat se, posapȉnjat, posazívat, posr̀bit se, potàpat, pozaljȅvat, pozamîrljat se*;

Svȕ su zȅmlju poisprodāvȁli. | Svȅ smo poisprimîšćali u sȍbi, al dȕkātā nȉgdi. | Oće nam strúju poiskápćat? | Dok svȁ jȅla poispristâvljāmo, bȕdē već dȅset sãtī. | Poistrẽsāj svȅ iz tî đãkōvā. | Jesi ponamîšćala krevȅte? | Bîli na svinjokôljā pa se poisprilađȉvali. | Mĩ mȉsli nȅće bȉt

gōstâ – kad nô, podōjdȉlo i zvãno i nezvãno. | Nèšta me posapȉnjalo u krstâ. | Nèko mõrā òstat prímit sinȉju kad se gösti porazilâžau. | Pȍla sèla sam posazīvô. | Ponatȉcali smo paprȉku. | Sve se ponadīzȁlo. | Kakâ ste tô imenã dȉci ponadīvȁli? | Svè si ji porasterȉvō. | Poiskuvāvȁla sam sâv vèš. | Jesi pozaljèvala cvȉće? | Kad su svȁtovi il zâruke, komšînice podonāšȁu i svȍje tanjúre i ȁvsēce. | Pobrȁšni tepsȉju. | Èno pȉlići poizlâžali nȁpolje. | Nê'š se vȁlda s cẹ̄līm selôm pozamîrljat.

− **prefiks *pod/pot-*:** *potprēgnȕt* (*se*);

− **prefiks *pre-*:** *presijávat*;

− **prefiks *pri-*:** *pridànit, prigȑćit* (*se*)*, primísit, pripȁst* (*se*)*, priprīćȉt* (*se*)*, prislāćȉt* (*se*)*, prismȁgnit se, priškrínjit, priterívat, priterȉvat se, prižȁbit* (*se*);

Je l' izīždēš iz štàlē, mõrāš se prisláćit. | Jã se ùvīk pripādêm. | Prigȑćijo ti se papīr. | Prìškrīnjȕla sam pȑst. | Pomòzi dàdi priterívat tràktor. | Dê, sînko, pridàni mȁlo. | Pȁzi, prižȁbiće se tô crîvo.

− **prefiks *pro-:*** *probećārȉt se, prokērȉt se, promànit, promòljit, proneveljȁlit se, protrȁljavit* (*se*);

Promàni tâj vèš. | Nêš se vȁlda sàd pod stãrē dâne pronevaljȁlit i probećárit. | Pȁzi da ne protrȁljavīš crīva. | E, ćòrava bàba ne vȉdī promòljit kònac kroz ȉglu.

− **prefiks *raz/ras-:*** *raspazārȉt se, razbàškat, razdúvat, razjázit, razlάćit, razlȁgodit, razvāšȁrit, razvȑgnit*;

Àl ste razvāšȁrile svè po sȍbi! | Trèbā razlȁgodit pȉliće. | A pokȉsli, a razdūvô nas vȉtār! | Razbaškâj stvâre pa bȁci šta nè veljā. | Òmā su razvȑgnili zâruke. | Jã ne kupȕjēm kòre, ja razlãćīm lòkše.

− **prefiks *s/z/š/sa-:*** *skȁšit se, skòbit, smantȁt se, smísit, snȕždit se, zdròpit, zgnjèst*;

Svè se skȁšilo, razrīdȉ to mȁlo. | Skobȉla sam ti mȁmu ućēre. | Zdròpi tablètu pa progutâj.

− **prefiks u-:** *ubȕđavit se, ućīćkȁt se, ufūljȁt se, umlatȁt se, upŕpat, usīpȁt se, ušpancīrȁt se, uštrēpȁt se, uvȁtit, ùvret, užvàkat*;

Ćúka uvàtijo Šàru za rêp, cūrî kŕv, èno svà se ùmlatāla. | Nẽmā mîra, ušpancīrô se po sȍbi. | Bȍže, što sàm se usīpô! | Tâj krù se ubȕđavijo. | Svà mi se sȕknja ućīćkāla. | Upr̃pāj koláće u šićêr.

− **prefiks uz/us-:** *uskljućàt se, usplavīrȉt se, uzdaptȉt se, uzgàgat se, uzjȍdat se, uzlârmat se, uzmȕvat se, uzvr̄pàt se*;

Šta sȉ se tãko uzdaptȉla? | Šta sȉ se tãko usplavīrȉla? | Dicà se uzlârmala. | Uzjȍdala se, jàdna. | Je l' dõjdē ko, òmā se gȕske uzgàgaju. | Njê dvî se uzmȕvale oko špȍreta.

− **prefiks *za-:*** *zaër̃zat, zabârdat, zabrȁšnit se, zanósat, zapȅpelit, zapripovȉdat se, zapȕšćat, zatr̃nit se.*

Ȕvīk trȅbaš zaër̃zat vrãta. | Ȁl si se zabrȁšnila! | Kakô 'š ìmat nẽšta nȍvo kad òmā sve zanõsāš? | Zapripovȉdām se i zaborȁvīm šta sam dȍšla. | Zatr̃nila se vàtra u pèći.

Tvorba glagola s višestrukim prefiksima

Kao što je vidljivo iz i prethodnih primjera, u ispitanom govoru postoji značajan broj glagola s višestrukim prefiksima: *donamẽtnit, isposȉpat, ispromáljat, izrazbíjat, poiskápćat, poiskružívat, poisprilađȉvat se, poisprimîšćat, poispristâvljat, poisprosȉpat, ponamirljȉvat, ponapájat, posazívat, pozaljévat* itd. Mnogi od njih nisu navedeni u rječnicima standardnoga jezika. Govornici iz Gradišta (a i drugih okolnih mjesta, koliko sam uspjela zabilježiti) često ih upotrebljavaju u svakodnevnom govoru; štoviše, može se reći da su ti govori dosta kreativni u iznalaženju takvih glagola. Njima se ekpresivno modificira osnovno značenje glagola i nijansira ga dodatnim značenjima, ovisno o načinu ili količini vršenja radnje. Tako će se npr. umjesto šturoga *namīrȉjo sam mârvu* u svakodnevnom gradiškom govoru češće čuti *ponamirljȉvō sam mârvu* – dakle rečenicu koja puno bolje izriče da je dovršen posao hranjenja više vrsta stoke na više mjesta, u više vremenskih intervala.

Dìca ispromāljàla glâve nàpolje. | Poiskružīvàla sam kȍrēne od kupȕsa.

Tvorba svršenih glagola pomoću prefiksa *po-* ispred samoglasnika *o* i *u*

Ovdje ću navesti jedan slučaj u kojem se prefiksalna tvorba donekle razlikuje od tvorbe u standardnom jeziku. Već je vidljivo i iz prethodnih primjera da ako se prefiks *po-* stavlja ispred nesvršenoga učestalog glagola koji počinje suglasnikom ili samoglasnikom *i,* nema razlike u tvorbi u odnosu na standardni jezik:

po + zaspaȉvat = pozaspaȉvat;
po + izbacȉvat = poizbacȉvat.

Međutim, ako se prefiks *po-* dodaje ispred učestaloga glagola koji počinju samoglasnicima *o* ili *u*, tada se između prefiksa i glagola umeće glas *s*:

po + s + opárat = posopárat;
po + s + utȅcat = posutȅcat.

Postoje brojni primjeri za takvu tvorbu: *posobijáđat, posobíjat, posobilâžat, posodbíjat, posodrezȉvat, posodsícat, posodvážat, posodvezívat, posodvláćit, posogrécat, posopījȁt (se), posopȉrat, posoplȉtat, posostȁjat, posostâvljat, posotȅcat, posotilâžat, posotȉmat, posotkápćat, posotkídat, posotklápat, posotkrívat, posotranjívat, posotprâvljat, posotrésat, posotvȁrat, posudávat, posuklȁnjat, posumátat, posunášat, posutȅcat, posuvážat, posuzȉmat*.

> *Posotȅcale su mi nȍge i rûke. | Ȁl ćete se posopíjat! | Trȅbā i korȉta posopȉrat. | Bȉće vam tâ kȕća i prevȅlika kad dìca posotilâžaju. | Štà ste posotvȁrali svȅ? | Dicà se ȍbnōć posotkrīvȁu. | Svȅ su nam rājlȉke posobȉjāne. | Posunāšājte klûpe pod šȕpu. | Posuklȁnjāj tê ćȁše. | Posuvāžȁli smo sîno. | Dȉdāku su svȕ zȅmlju posuzȉmali.*

Još jedna specifičnost je da se navedeni glagoli mogu izgovarati i bez prefiksa *po-*. Pri tom im značenje ostaje nepromijenjeno. Tako se može čuti: *sodvláćit, sopȉrat, sostȁjat, sotkídat, sotkrívat, sotvȁrat, suklȁnjat, sutȅcat, suzȉmat*.

> *I nȁma je sostȁjalo kolāčâ. | Štà ste sotvȁrali tâ vrãta, prȍmaja je! | Sȍba je ko ledȁra, ènо sotvȁrāno je...*[81] *| Pȁzi da se dìca ne sotkrīvȁu po nòći. | Svȅ smo suđẽ sopȉrali. | Eno svînje sutȅcale iz ōkȍla. | Trȅbā svȅ suklȁnjat sa sinȉjē.*

[81] ZVUČNI ZAPISI / Recenicni_primjeri / Glagoli_Sotvarano_je.mp3.

Primjeri takvih glagola mogu se naći i u Varničinu radu: … *sotimali, posodrezivamo, sodrezivamo, sobreziva, sumata.* (Varnica 1900: 121, 308, 314, 316)

Isti sam način tvorbe zabilježila i u susjednoj Cerni: *posobíjat, posumátat*, te u Ivankovu: *posotvȁrat*.[82]

Postoje i neke iznimke, npr. zabilježeni su glagoli *poubíjat, poumȉrat, pouramljívat* (međutim, ne mogu pouzdano tvrditi da ne postoje i oblici s umetnutim *-s-*).

Kod glagola koji počinju samoglasnicima *o* ili *u*, a nisu učestali glagoli, dodaje se prefiks *po-* bez umetanja glasa *s*: *poòštrit, poòrat, poügljenit, poüzdat se.*

> *Èto, ȉdū kȉše, a nísam još svȅ ni pȍoro.*

Glagoli karakteristični za gradiški govor

Navest ću primjere glagola nastalih sufiksalnom i prefiksalnom tvorbom koji su uobičajeni u gradiškom govoru (i u okolnim mjesnim govorima) dok se u standardnom jeziku umjesto njih obično upotrebljavaju drugi glagoli. Tako se u Gradištu govori: *navážat*, dok je u standardnom jeziku uobičajeniji oblik *navoziti*. Slično tomu, u Gradištu se govore i sljedeći glagoli: *dolâžat, donášat, dováđat, dovážat, izlâžat, iznášat, izváđat, izvážat, naváđat, obilâžat, odlâžat, odnášat, odvážat, porazgâžat, prilâžat, prinášat, privážat, ulâžat, unášat, uváđat, uvážat, zanášat.*

> *Nèka mȅni u kȕću kȍje kogã dováđat. | Jój, izvãđāš me ȉz pameti! | Jã glȅdō kako uvāđȁju strúju pa rèko i jã ću. | Mȉ ućȇre uvāžȁli sîno. | Ȁjd' što je okrèćit, al trȅbā sve ormáne i krevȅte iznášat pa unášat! | Nit kud ȉdēmo, nit nam kȍ dolâžā. | Svȅ ste cipȅle porazgâžali.*

Glagol *izvážat* u Gradištu je zabilježio i Stjepan Ivšić (Ivšić 1913a: 109).

---

[82] Vrlo je vjerojatno da ovakva tvorba nije ograničena samo na Gradište i ostala spomenuta mjesta, jer sam, nakon objavljivanja članka s ovom temom na jednoj od društvenih mreža, dobivala od čitatelja potvrde slične tvorbe iz raznih drugih mjesta – konkretno Otoka, Habjanovaca i Koritne. Ne mogu potvrditi postojanje takvih glagola u navedenim mjestima jer ne poznajem te govore, ali bi svakako bilo zanimljivo istražiti pojavnost i upotrebu takvih glagola i u drugim mjestima gdje se govori slavonskim dijalektom.

6.3.3. Glagoli nastali od drugih vrsta riječi

− **od imenica:** *ceretánit, kavenȉsat, klićkat, klînćit se, nāvîlćit, pepèlit, sirćëtit, šäkat, tarȁckat, testèrat, turpìjat*;

Dȉda òrē, a báka šȁkā za njȋm. | *Kâka je tô nâvada, kavenȉsat do pōdnê?* | *Da mù je testèrat, turpìjat, tô vȍlī.* | *Nèka jâko sirćëtit salátu.* | *Nè znā ni žȉto ceretánit.* | *Tarȁckali smo avlȉju.* | *Najȅdēte se zelȅnī jȁbūka pa sȁmo klȋćkāte.* | *Vȍlū se klînćit.*

− **od pridjeva:** *bīlȉt se, nòvit, velìćat.* Glagoli kojima je pridjev u osnovi: *obȁgavit, ojälovit se, orȁnjavit se, ovašljȉvit se*;

Ȕvīk smo novȉli dȉcu za Ùskrs. | *Lîpo okrëćīmo kolèbu – mȁ, milìna, sve se bīlî.*

− **od zamjenica:** zamjenica je u osnovi nekih glagola, npr. *nȉštit*;

Zar tãko nȉštit mȍje díte?

− **od priloga:** prilog je u osnovi nekih glagola, npr. *omȁlit* (oštetiti koga, učiniti da netko ima malo nečega);

Ako svë ȕzmēm, omȁliću vas.

− **od brojeva:** broj je u osnovi glagola: *izdevètat, odvōjćȉt se*;

Šȁra se òpē odvōjćȉla.

− **od uzvika:** *curȉkat, gákat, kùktit, mŕćat, rȍktat.*

Vȁš ćúka mr̄ćî na mëne, oćë me jȍš ùgrist!

7. LEKSIK

I u gradiškom govoru (kao i u svim slavonskim staroštokavskim govorima) nalazimo jedan broj tuđica – ponajprije germanizama i turcizama, a u nešto manjoj mjeri hungarizama i riječi iz drugih jezika. Postoji i određen broj domaćih riječi koje se danas u standardnom jeziku doživljavaju kao arhaizmi, zastarjele riječi i lokalizmi. Tu su i poneke riječi, najčešće tvorene sufiksalnom i prefiksalnom tvorbom, koje većina rječnika nije zabilježila. I na kraju, poneke riječi mogu „iznenaditi“ svojim neočekivanim značenjem koje se razlikuje od onoga u standardu.

7.1. Germanizmi

Germanizmi su vrlo česti u govoru – razumljivo, zbog povijesnih razloga – postojanja Habsburške, odnosno Austro-Ugarske Monarhije tijekom 18., 19. i početkom 20. stoljeća i shodno tome velikoga austrijskog, pa i njemačkog utjecaja.

Primjeri germanizama: *àmper, ànjcūg, àvsēc, bȉrcūz, càjger, cȕcla, cûg, cvàjer, drȕker, firānga, flàjbāz*, *frȉško, fȓtālj, gȉrtli, grȉncājg*, *kèlner, kȉnderbet, krȉzbān, licȉter, màlter, mȅštar, mȉšājfli, mòler, nȕštrat, rȅš, šȉnje, šôgor, šníra, špánga, šarãf, štȉmat, štrînfe, šȕster, vȅštēt* itd.

7.2. Turcizmi

Česta zastupljenost turcizama je svakako rezultat turskih osvajanja na ovom području u 16. i 17. stoljeću, kao i blizina Bosne te migracije stanovništva iz Bosne i ostalih krajeva pod turskim utjecajem.

Primjeri turcizama: *alãt, àmbār, avlȉja, bâšća, bećār, bùdāk, ćàrdāk, ćèkrk, ćȍrāv, ćôrba, ćȍšak, ćuprȉja, divān, divánit, đàbe, đèza, đigèrice, jèdek, kàjiš, kápak, kapȉja, komšȉja, komšȉluk, kȍpća, kȕsūr, natenáne, òđak, oranȉja, ȍtomān, pênđer, pèrde, sinȉja, sȍkāk, tàman, tarȁba, tavân, testèra, ȕšūr* itd.

7.3. Hungarizmi

Postoji i određen broj hungarizama koji su zastupljeni u manjoj mjeri od germanizma i turcizama.

Primjeri hungarizama: *āstâl, pȕlīn, vālôv* itd.

7.4. Riječi iz ostalih jezika

U manjem su broju zastupljene riječi iz ostalih jezika.

Primjeri: *pìjac* (talijanski), *cvȋćka* (češki), *kolȅba* (grčki), *reverênda* (latinski), *plafõn* (francuski), *tolèdo* (španjolski).

7.5. Manje poznate ili zastupljene hrvatske riječi

Postoji i određen broj domaćih riječi, većinom praslavenskoga porijekla, koje ne nalazimo u rječnicima suvremenoga standardnog hrvatskog jezika.[83] Poneke pak ne nalazimo ni u jednom rječniku uopće, a samim time dosad nije bila poznata ni njihova etimologija, tj. porijeklo. Poneke nalazimo kao arhaizme, zastarjele riječi i lokalizme. Postoje riječi koje su zanimljive jer su nastale tvorbom (dodavanjem raznih sufiksa i prefiksa), a nisu zabilježene u standardu. Postoje i riječi koje možemo pronaći (osim u šokačkim govorima) i u nekim drugim dijalektima i narječjima hrvatskoga jezika (kajkavskim, čakavskim i dr.) pa čak i u drugim slavenskim jezicima.

Primjeri: *bȁća, bȕšljava, ćelȉnak, drȁslit* (*se*)*, drvotônj, gȕla, gunduljȉsat, iskljȅštit se, išávat, jȁšterica, jȉzbina, klȁmat, kolovȍdnica, kŕtlog, kȕmat, kȕmicē, lȁgodit, lȍpār, lubȕra, mànit, méćit, méljat, nabȓdit, nabūšȉt se, nemóga, obȍćić, obiáđat, ogolúbit, ogrèblo, omélo, opȅtak, ostrášnit, otȁrak, pȁpećak, pavarȕša, podzíbit, pōlôm, polovânjī, povīljȉt se, povr̃st, prȁćāk, prāsûnje, pritrípat, prõšnī, prožȕknit, putnjȉca, pušȅlica, pūzdêr, ranjenȉce, razdrȅgljat, rednjâ, rtènica, smrȁkat se, spísat, spisȉvat, strȉćic, sutȅcat se, svīrôka, svítit, šošȉca, štrépat, tr̄cȁt* (*se*)*, tȓckat, tȕić, ȕgōj, uzrôm, velȋm, vȅto, vetȉji, zāglȍzda, zapotȁvit* (*se*)*, zapráznit, zapúrat, zaspaȉvat, zavȉtārno, zdrūzgȁt se* itd.

Značenja navedenih riječi kao i tumačenja njihova porijekla (tamo gdje je potrebno) nalaze se u priloženom rječniku. Od nabrojanih riječi vrijedi istaknuti glagol *mànit* (prez. *manȋm*) u značenju ‘trljati’ koji je do sada u rječnicima hrvatskoga (i slovenskoga) jezika bio bilježen samo kao slovenska (*mẹti*, prez. *manem*) i hrvatska kajkavska riječ (*meti*, prez. *menem*), a potvrde iz Gradišta te iz ponekih lokalnih rječnika slavonskih govora (Kadić 1980, Jakšić 2003) dokazuju da ta riječ postoji i kod štokavaca. Slično je i s riječju *zāglȍzda*

[83] Korišteni su podaci s *Hrvatskog jezičnog portala* i Anićeva *Velikog rječnika hrvatskog jezika* (Anić 2006) kao izvori za suvremeni standardni jezik.

‘mali drveni klin’ koja se (od rječnika) može pronaći u slovenskom jeziku, a slična riječ je u hrvatskim kajkavskim dijalektima i kod Martina Jakšića (Jakšić 2003). Pridjevi *vȅto* i *veťȉji* srodni su s arhaičnim pridjevima *vet* i *vetah* ‘star’ koji su općeslavenske riječi, a porijeklo im seže duboko u praindoeuropsku starinu (usp. lat. *vetus* → *veteran*). *Povr̃st* je također arhaična riječ praslavenskoga porijekla (pretpostavljeno nastala od **verzti* ‘vezati’). Zanimljiv je i glagol *svítit* ‘svijetliti’, što je izvedeno od imenice *svit*, tj. *svijet,* a prvobitno je značenje te imenice bilo ‘svjetlost’ (prema *ARj*). Vrijedi navesti i prilog *tȕić* koji se još rijetko može čuti u Gradištu, a ima porijeklo u prilogu *tolič* koji je sačuvan u pojedinim arhaičnim govorima hrvatskih narječja.

Postoje i neke riječi specifične za Slavoniju, kao što su *oplȅćak, prȍslūk, pokróvac* itd.

Za gradiški je govor karakteristična riječ *lúte* ‘rajčice’, a juha od rajčica se naziva *lūtȉna ćôrba*. Danas je ta riječ rijetko u upotrebi, a zamjenjuje ju germanizmam *paradȁjz*. Krumpir su stari nazivali *répe* i *rȉpice*, dok je danas češća riječ *krȍmpīr*. Za drvenastu srčiku kukuruznog klipa (*oklasak* u stand.) gotovo svako selo ima drugačiji naziv. U Gradištu se takva srčika zove *bataljȕška*.

Stjepan Ivšić je u Gradištu zabilježio riječ *kolȅnōvci* ‘ljudi istoga koljena’ (Ivšić 1913a: 107), no nisam joj uspjela naći potvrde u današnjem govoru.

7.6. Riječi drugačijega značenja

Ove riječi postoje u standardnom hrvatskom jeziku, ali u gradiškom govoru im se značenje u većoj ili manjoj mjeri razlikuje od onoga u standardnom jeziku.[84] Tako *blúdit* znači lutati, a *zablúdit* znači zalutati. Tko *dojī̃ krȁvu*, taj muze kravu (tj. glagol *dòjit*, pored značenja hraniti mlijekom onog ili ono što se hrani sisanjem, ima i značenje musti). *Dokazȉvat* koga znači prokazivati ga. *Govórit* komu znači grditi ga. *Izdílit* koga može značiti ostaviti ga bez kakvoga dijela. Ako netko *izglẽdā*, znači da gleda kroz prozor na drum. Može se i izgledati neku osobu, tj. gledati i čekati da se (on ili ona) pojavi. *Kȉka* znači kosa općenito, a ne spleteni ili svezani dio kose. *Kukurȕžnjāk* su pak posječene suhe stabljike kukuruza s listovima, a ne kukuruzni kruh. *Lomȁća* znači brajda, sjenica. *Lȍpārom* se ne stavlja kruh u krušnu peć već se njime

[84] Za usporedbu značenja riječi korišteni su podaci s *Hrvatskoga jezičnog portala* (*HJP*).

poklapa suđe. *Lubȕra* je crijep sljemenjak, a ne košarica od luba. *Nadõjt* (nadoći) znači nešto naknadno shvatiti. *Navelìko* znači umišljeno, uobraženo. *Nedokãzān* je onaj kome se ništa ne može objasniti. *Neznãn* je onaj koji ništa ne zna. *Odlòžit* znači zapaliti vatru. Tko nešto *postàvī,* taj je to spremio na svoje mjesto. *Pràvac* nije ravna linija već je to po vrsti riječi prilog, a onaj tko ide *pràvac,* ide pravo. Tko se *priterȉvā,* taj se objašnjava i nadmudruje s nekim. *Rđâv* je onaj tko je ljut, a ne nevaljao ili pokvaren. Tko *snȕjē* i *snĩvā*, taj ne sanja, već navija pređu za tkanje. *Stân* je imanje, gospodarstvo izvan sela. *Tôrba* je platnena vreća koja se nosi na leđima (a ono što u standardnom jeziku zovemo *torba* u Gradištu je *tàšna*). *Uoćȉt se* znači zabuniti se prilikom gledanja nekoga ili nečega, vidjeti nešto što ne postoji. Tko se pak *usūđȉjo*, taj se nije osmjelio, već se zaprepastio i zapanjio.

7.7. Riječi koje ne postoje u govoru

Postoje riječi koje su uobičajene u standardnome jeziku, ali ih gradiški govor ne poznaje. Tako stariji ljudi nikad neće reći *ljubav*, već *volénje* ili *vólba* (u značenju emotivne privrženosti između dviju osoba). Umjesto *treba imati ljubav prema tom poslu* reći će *trëbā vòlit rádit tâj posô*. Ne postoji ni riječ *poljubac*, pa će se umjesto *daj mi poljubac* reći *poljūbȉ me*. Ponekad se pak može čuti riječ *ljubȍtak*. Umjesto riječi *ulaz* i *izlaz* koristit će se riječi *vrãta*, *kapȉja*, ili će se izreći sintagma *nô di se ulâžā* / *izlâžā* i sl. Slično tako, ne govori se *dolazak* i *odlazak* već se govori opisno, npr. *prid nô kad će se ȉć*. Umjesto riječi *putovanje* koristi se riječ *pũt*. Nisu u upotrebi ni pojmovi kao npr. *romantika, dijeta, raspoloženje, izlet, dokolica, doček, svanuće, pogodak, publika* i *čajanka* već se umjesto njih upotrebljavaju razni skupovi riječi koji mogu pobliže označiti o čemu se govori.

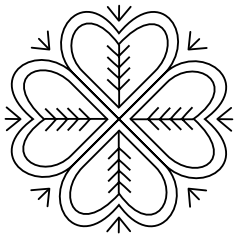

8. OGLEDNI PRIMJERI GOVORA IZ GRADIŠTA

8.1. Govor kazivačice

Udaja – babine – ručni radovi [85]

A ù̀dala sam se mláda, ȅto zatô, šȅsnâjst gȍdina mi je bîlo, nísam imȁla ni mólbu, mórȁla prȁvit. A zatô sam se ù̀dala što mi nísu nì̏kud dâli ĩjt i tô mȁlo sam ȅto s māmôm prožīvì̏la po divānâ. I ônda sam se ù̀dala i bîlo mi je ônda dòbro. Ônda smo jã i ȅto mõj (...), sȁd mi je ù̀mrō, nẽmam ga, a kȁ' smo bîli mlâdi, tãko smo ônda veselì̀li se i bîlo mi je dòbro i nísȁm se nì̏kad pokajā́la što sȁm se mláda ù̀dala. I ȅto sam se ônda naōdȁla, i ȅto, tãko je bîlo. Ì̏šli na diváne, ì̏šli rêdom po kù̏ćama i ônda rêdom, i tãko se pjȅvalo, ì̀grālo, i tãko smo se veselì̀li fīno.

I tãko mlâdo se udã i ônda se ròdī, i ônda kad se ròdi, ônda sam jã ì̏sto morȁla lèžat šêst nèdīljā u krevètu, nĩ mi dála máma, svȅkrva dȉgnit se, mórȁla sam lèžat. I ônda kad bù̏de šêst nèdīljā, ônda se žèna dȉgne pa ì̀de u cr̃kvu, pa se tô kã̄že uvedẽ se, ì̀de u cr̃kvu. Pomȍli se i ônda smì̏je it u sèlo. A níje smì̏la it u sèlo dok nì̏je ì̏šla u cr̃kvu. I ônda kȁd je vê pȅlene povì̏šala, kȁd je prā́la, ònda kȍje nȅ smēš nȁpolju bî̏t, mõrā za sûnca se skù̏pit. Ako slù̏ćājno nije pokù̏pila, ônda mõra uzẽt škȁrice ù̀ rūku pa ĩt kù̏pit pȅlene na štrìku što i' je povì̏šala. I ȅto, tãko j' tô bîlo, Bȍ̀že, ne môž' se svȅ ni sì̏tit.

Al ȅto, tê lipotẽ, što tô nẽma sadã. Joõj, nit ì̀mā gù̏sākā, ni ćijála, ni... Mlãdi sad nẽće nì̏šta. Kakî, nẽće ni spávat na pêrju, a kȁmoli rā́dit o pêrju. Nì̏t će tô nȁše što smo rādȉli, sad sve vȍlu kupõvno. Mètnu (...), a nẽće ni jȁstuke, pa kȁ' sam se jã udála, pa šêst jȁstuka, pa mãla trî, pa tô narẽdīm fīno sȍbu, pa svȅ... A nèka, kȍja je bíla bogatì̏ja, tâ je i vì̏še jȁstūka nosì̀la i vì̏še svẽga, jal, a ȅto, kakȍ j' ko mőgō, al je bîlo svȅ zȁdovoljno i srètno i vèselo, a sȁd – nẽće nì̏šta mlãde, nì̏šta, ni miljetã ni lì̏pe te rukotvòrine, svȁkaki fīnī stôlnjākā, kākî! Òne sad kũpu, pa mètnu nẽšta... Èvo, tô j' sadã tãko. A pȁtili se stārī, i jã ì̀ sāma vẽzla svȍjoj kćèri i dāvȁla, i sve, a sadã oni tô nì̏šta nẽće. A šta mȍremo, ȅto, kad je tãko – nì̏šta. Sȁmo, ȅto, štà ću, sȁd sam ostȁrila, ka' sā́mo tô pomì̀slim kakȍ je bîlo i prőšlo brzo, jõj da mì̀ je jȍš màkar pȍla tȍga da prožīvîm...

---

[85] ZVUČNI ZAPISI / Govori_kazivaca / Udaja_babine_rucni_radovi.mp3.

I ônda tô kȃd se rȍdī, dâ, mõraš lèžat i u cr̃kvu ĩjt, i ônda díte mãlo kad ȉmaš, rȍdiš, mõraš na rûku mȅtnit, to je bȉjo pùžić, zvô se mãli, jèdân pùžić, probȕšītī, i mȅtne se na kȍnćić na rûku mãlomu, da se ne urȅknē. Ẽ, i ônda smo mĩ stãre, kȍje smo već imȁle, jal, ônda ćèlo, mȁlo zagȁrīš ga, da ga nẽće u ùreć. I ônda ùvećē se mórȁlo díte kȁd se rasprêma spávat, prislãći díte mãlo, mõraš tû rubȉnicu mãlū za vrãta na onî bábak mȅtnit, da ga nẽće nȉko ùreć.

Al sȃmo je bîlo lîpo svȅ, al ȅto, štà ću, žȁlīm što je prȍšlo brzo. Ijõj, da mì je bit sȁd još mȁlo mlȁđa, pa da tô, al ȅvo štà ću, sȁd mi je pȕno gȍdina, osamdȅset je prȉšlo sadã...

Kata Matаković – Šiljkina, rođ. 1932.

8.2. Primjer pripovijetke

Starine narodne[86]

Danȁš ću vam pripovídat kakȍ se kod nâs kȕpovālo i prodāvȁlo. A pazārȉlo se svȁšta i svȁkakī je svît prolâžo kroz nȁše sèlo.

Svȁko mȁlo mȍgō si vȉdit kakȍ se vȍzū kȍla il trȁktor s prīkȍlicom, a na njȉma trgôvci sidũ i vȉćū. Pa je jedân izvikīvô: krȅćaaaa, drȕgī ȍpēt: sȅpetaaa, a trȅćī: kȍšaraaa – šta je vȅć kȍ prodāvô. A za nê kȍji su vīkȁli: ūbȍrakaaa – znȁlo se – tô su Bošnjāćȁni. Nẽmā bȍljī mâjstōrā za prȁvit ūbôrke od njî. Imādû svȁkakī – oš vȅlikī, oš mãlī, oš sa poklȍpcīm il bež njȅga.

Jel' dõjdē jȅsen i zíma, trgôvci vōzȁju jȁbuke. Nȅko si kũpī jȁbūkā za nôvce, a ko ȉmā kukurûzā, mȍre ji mínjat za jȁbuke. Vȅć se znâ – dvâ sȅpeta kukurûzā za gâjbu jȁbūkā.

Kroz selȍ su ćêsto ōdȁli i Cȉgāni i prodāvȁli cr̃nē plejȁnē tepsȉje i tȁve. Imādê i kȍji su prodāvȁli kȍje kakê stvâre za nòsit, šarȅnē kr̃pe il mãljānē slȉke za obȉsit na zîd. Nȅkī su skûpljali stãrē trȁlje, a nȅkī su znȁli vòdit medvȅda pa di ȉmā svîta, stànū š njĩm i natȅrau ga da ȉgrā, a svît mu dã nȍvācā, ako ȉmā. Cȉgānke su ćêsto ōdȁle od kȕćē do kȕćē uzâm mãlō díte i prosȉle. Otvȍrū kapȉju pa vȉćū:

– Gospâaa, dâjte, déte mi gládno...

---

[86] Opisani događaji i likovi nisu u direktnoj vezi sa stvarnim osobama iz sela.

Ako dȍbijū nẽšta, nẽkē se ȍdmā pokȕpū i ȍdū, a nẽkē nȕdē gȁzdarici da ćẽ joj vráćat il kazívat srẽću iz rūkê.

Sîćam se i jednõg stãrōg dȉdē što je ōdô od vrātâ do vrātâ uzâm vẽliku tôrbu, a u njõj – svȁkakī oćālâ – nȍvī, stãrī, tãnkī, debẽlī – kakî gȍd ôš. Glẽdō je većinõm di ȉmā starȉjeg svîta. Kad dõjdē kod nẽkē bākê u avlȉju, oko njẽg se skȕpū i drȕge báke iz komšilȕka. Prigledāvȁju ȍćāle, brȉšū ji uzâm marȁmicu i mẽćū na nôs.

– Vê mi ne veljȁjū, ni vê ne veljȁjū, nȉš' ne vȉdīm na njî... A vȉ'š, vê su mi dȍbre, ẽvo, uzẽću ji – kãžē tãko jèdna báka.

Bȉjo je i jedân mâjstor što je išāvô po sèlu i kȑpō stãrē ambréle, a drȕgī je ȍpēt kȑpō stãrē lônce i rājlȉke. Tȍg smo zvȁli krpilȍnac. Nȉj' se ônda bȁcālo ko dànas – u ȉstōj rājlȉki kȕvāš i po dvȁjst gȍdīnā!

Selȍ su obilâžale i žène što su kȕpovāle od gȁzdarīcā jâjca i kȍkoše. Tê ženẽ su znȁle zãjt i po stànōvā jer se tàmo dȑžāla žȉvād. Sîćām se jednẽ Štitarȕšē što je dolâžala kod mȍjē bākê. Dõjdē prid vrȁtnice od stâna pa vȉćē:

– Strino Marȉjooo, je l ȉmāte jajôooo?

Kad prõjdē zíma, dolâžali su i trgôvci što kupȕjū tȉkve. Nȁš svît u Gradȉštu vȍlī šárat tȉkve. Nâjvȉše se tȍg šãrā po zími, jel se ȉmā kȁd. E sȁd, nî, koji pȕno ōdȁju po pȉjācā i vãšārā, svȍje tȉkve sâmi prodādû. Drȕgī ȍpē prodādû tîm trgôvcima – pȕne đākȍve tȉkāvā, na đȕtūre.

Al od svẽg tȍg svîta što je dolâžō u sèlo nâjvȉše mi je ostô u pȁmeti jedân ćȉća. A š ćȉm je ôn tȑgovō, sȁd ću vam kazȉvat.

Bȉjo je poslên dân. Nȁši ȍšli na njȉvu kòpat kukurȕze, a báka ostȁla dȍma – jer trẽbā nẽko naprȁvit rúćak, a i na dȉcu trẽbā pȁzit. Tàman òna pristȁvila mêso za pȁprikāš da se kȕvā, kad ćȕjē škrȉpu stãrī vrātâ od ȁjnfora. Ônda krož njî provīrî nẽkī stãrī, sȉtnī ćȉća i zõvnē:

– Gȁzdeee, ȉma l' kogã?

– Eeee, a štȁ trẽbāte? – provīrî báka iz kûjnē.

– Starìne nārȍdnē, kupȕjēm... Starìne nārȍdnē!

Báka sȉla na šämlicu u trímu pa će gúlit répe, ni ne glẽdā òna njẽga prȁvo, već velĩ:

– Nẽmā u nâs nȉšta, ȁjte dȁlje!

Al ćȉća se nẽ da smẽst, pripovȉdā õn ȍpē:

– Stãrē lâmpe, ogledȁla, stãrī nȁmještāj, starō suđẽ... Svẽ kupȕjēm!

– A ćȍeće, vȉ'te da ȉmām pòsla, ne mògu jã sad trážit stãrē... štà ste nô rẽkli?

– Stãrē lâmpe, ogledȁla, stãrī nȁmještāj, starō suđẽ... verglâ ćȉća jèdno tè jedno.

Sȁd báka đȉgnē glâvu i poglēdî ćȉću. Sȉtī se da ȉmā kod njẽ u sȍbi iza šifunjéra starȉnsko ogledȁlo, jȍš od tẽtkē Êve ostȁlo. Pa lîpo bi bîlo da ga mȍre na brzìnu pròdat – ta i vãko sȁmo kȕpī prašȉnu – pomȉslī òna i ȉpak zõvnē ćȉću:

– Ȁjd' ȍdite ônda vȁmo, pokãšću vam nẽšta.

Ćȉća jẽdva doćẽkā i unȉjdē u avlȉju, a báka ȍjdē u sȍbu, ȕzmē ogledȁlo i iznesẽ ga nȁpolje.

– Ȅvo, vô ȉmām... – velī o òna i pokazȉvā ogledȁlo.

Ćȉća ȕzmē ogledȁlo, glẽđē ga, kȕckā pristȉma po njẽm pa kãžē:

– Aaaa... Lijêpo izrãđeno, očũvāno. Tàkvo je dànas têško nãć, znâte. Dȁt ću vam za njẽga četrdẽset. Ma štȁ četrdẽset – dȁt ću vam pedẽs't hȉljādā!

Bomẽ se báka iznenāđȉla kad je ćȕla – ta kò bi mȉslijo da će stãrō ogledȁlo mȍć tãko dòbro pròdat! A ȉmā u kȕći pȕno starovîrskī stvārî, mȍžda bi jȍš šta mògla pròdat.

– Ȍdite sȁ mnjōm u kûjnu – zovẽ òna ćȉću – vȉ'te, ȉmām jã lȉpī drvẽnī mlȉn za kȁvu, pa stãrē finđáne, pa pȕtērnicu... A võde iza vrātâ ȉmāmo starovîrskē klînćarice, pa vâj umivaonȉk, tô je svẽ jâko stȁro... – pokazȕjē báka ćȉći šta sve ȉmā, a ćȉća klȉmā glāvôm i kazȕjē:

– Aaa jeee, dobrȍ je; za mlȉn ću vam dȁt jȍš pedẽs't ȉljādā. Pȕtērnica – trȉjest! Umivaonȉk – mȍže za trijes' pêt! Je l ȉmāte jȍš šta za pokázat?

– Ȉmām, ẽvo u sȍbi krâsan stãrī sànduk, pa svẽtē slȉke, ȉmā i vȁmo u šȕpi svášta – drvẽnā kolîca, stãrē grȁblje, kârlica, a evo i prȁćāk – tô vam je nô š ćȉm se nẽkad prô vẽš... – vȍdī báka ćȉću kroz kȕću i pokazȕjē mu starìne, svẽ ćegã se sȉtī, a ćȉća samo fãlī rȍbu:

– Ȍdličan sànduk – ćetrdès’t ȉljādā! Kolīca, grȁblje, prȁćāk – i tô mògu kúpit!

Obrȁdovala se báka – nīj’ni sānjàla da bi mȍgla tô svȅ tãko lîpo poisprodávat! A vȍlī báka pazárit – naōdàla se òna dok je bíla mláda po pȉjācā uzâm mlíko, sîr i kàjmak – svȅ su je gȍspoje u Župànji znàle i mlȍge od njȇ kȕpovāle. Al ȉpāk báka mȁlo promȉslī – sumljȉvo je što tâj trgȍvac prȅviše obećājē – svȅ kupȕjē, ko da ȉmā nȍvācā na gamàri. Zatô báka njȅga pȋtā:

– A kakȍ ćete vī tô svȅ plátit i ponēt ȍdāvle?

– Sȁmo vī tô svȅ prirēdȉte mȅni, snâšo, a jã ȉdēm po kamijõn i vrȁćām se za sât vrȅmena pa ću pokȕpit rȍbu i svȅ vam plátit. Vȉdīmo se jȍš! – odgovõrī njõj ćȉća pa ju pozdrȁvī i ȍjdē.

– E pa svàšta, ljûdi mȍji, kò bi rȅkō da tô nȅko kupȕjē – i dàlje je u ćùdu báka. – A nȉšta, iznēću jã na trȉm tô što je ȍdabrō da će kúpit, pa ako zbȉlja dõjdē i svȅ plãtī – lîpo ću jã bòme pazárit! A ȕvīk trȅbā dȉnār u kȕću... Nego, ȉmā u nâs jȍš starīnâ pa kad se vȑnē mogù mu jȍš pokãst, mȍžda će i tô kúpit... – mȉslī tãko báka i svà se ušpancīràla po kȕći, skûpljā rȍbu što je trgȍvac ȍbećō kúpit pa slãžē na trȉm. Skûpljā i nô što mu jȍš nīj’ pokāzàla, al mȉslī da bi mȍgō kúpit, pa slãžē, slãžē na avlȉju... Najedânpūt tõde izrãsla ćȉtava rȍpa stārī sàndūkā, lȍnācā, ćùpōvā, tanjūrâ, lâmpījā, ćirjākâ... Stvorȉjo se tõde ȍdnekāle i jedân kōšôv za rakȉju, zȁrđānī kàntār, vȅkerica, drvȅna solênka i ćȉtavo ćekmèže pȕno tȉntoblājā, flȁjbāzā, mȕštīkā, lûlā, svētī knjȉžīcā i slȉkīcā. Sȉtī se da i na tavànu ȉmā svẽg i svȁćeg pa pošȁljē mȅne gȍre da pokȕpīm svȅ šta mògu ponēt i skȉnit sa ljȅstāvā. I pȍtlje ko znâ kolȉko gȍdīnā iz tãvnog tavàna na sûnce je ȉzišō jedân prãšnī ćèkrk, nȅkoliko mȍsūrā, vȉtlić sâv ȍmotān pȁućinōm, stȕpke i stubljȉka, bȑdo od stàtīvā, dvî prẽlje, kalùpi za prȁvit opânce, raskljȉmāna šȁmlica, fenjêr, tòćak od stārī kôla što su ga crvi rastoćȉli, lenđêr, nȅkoliko klȅpkījā i zvõnce za karùce. I tãko, pomȅćēmo mī i tô na rȍpu i – ćȅkāmo. Prõjdē sât – ćȉća ne dolâžā. Bākà se vȑnē svõm pòslu. Prõjdē dvâ, prõjdē trî sâta, al ćȉćē nēmā pa nēmā. Dõjdū i nàši š njȉve dȍma, pa svȉ u ćùdu štã j’ to na avlȉji. Bākà im svȅ ispripovȉdā, a òni vrtũ glāvôm:

– Nēće se tâj vȑnit, ko znâ šta je tȉjo – kãžū.

Sùtradan ćȕjēmo mī da je ȉstī ćȉća bȉjo i kod komšînicē Mārê, komšînicē Jānjê, tètē Līzê, a izglēdā, i kod još mlȍgo svîta. I kod svījû ȉsto – naobećājē da će kúpit svȅ i svàšta, a žène poiznāšȁu rȍbu da glèdā. Pȍtljē odē i vȉše ne dõj-

dē. U cẽlōm sèlu mȍžda je, kãžū, kūpȉjo sàmo dvî-trî stvâre. A tãko je vȁlda svȕd rādȉjo – pȕno obećāvô, a svẽ da žène iznesũ prid njẽga što vȉše rȍbē, pa da mȍre bírat šta mȕ je po vȍlji. Vȉdī sȁd i báka da od pazára nẽmā nȉšta pa pokȕpī stvâre iz tríma. A nâ vẽlika rȍpa na avlȉji je i dȁlje stȍjāla. Nȉko nȉj' znô štà bi s njõm. Nȉkom se nȉj' dâlo ȍpē tô svẽ vrȁćat ȍtkāle je ȕzēto – u šȕpu, u komȍru, na tavân. A i štà ću tàmo – sàmo smẽtā, kȕpī prašȉnu, pȁućinu i mȉši skãćū po tȍm.

– Bȍgara mu, a jèsi nȁšla „mušterȉju"... Pa zar nísi vȉdla ȍmā da te vȁrā? – gȕnđā đȉda, a báka šūtî. Vȍlī ònа divánit, al sȁd joj i nȉj' bȁš do prȉpovīsti.

Pȍtljē trî dâna dõjdē đȉda do rpẽ, odvàdī svẽ što j' bîlo od dȓveta pa s tîm na drvotônj – i pod sikȅru.

– Bȉće bâr dȓvâ za potàknit u špȍret – velî ôn.

A nô što je sostàjalo, pokȕpī u kolîca, pa rávno kroz šljevȉk i bâšću odvezẽ i poȉtā u Rȕpe. I tãko se mî rēšȉli krtlȍga iz avlȉjē.

A jã, èto, i dândànas pântīm tâj dân. Tô je bȉjo dân kad su starìne nārȍdnē ȍšle iz nàšē kȕćē – za svàgda.

Katica Mataković Krmpotić

8.3. Primjeri kratkih priča[87]

Bȉjo tãko nèkī ćòjek pa imô dvî snàje. A tê snàje ga nísu baš volȉle pa su ga znàle i ogovárat. Kad je tî ćòjek vèće ostàrijo, ônda je i oglùnijo, a snajẽ su ga ônda još vȉše ogovārȁle, ćȁk i prid njȉm, mȉslēć da ôn nȉšta ne ćȕjē. Al je ôn ȉpāk nẽšta mȁlo i ćȕo od tê njȉove govorȁncijē. Pa kàd su ga pītȁli ljûdi kakȍ mu je, ôn je kāzô:

– Svȁšta sam se jã naslȕšō otkàd sam glûv!

***

[87] Ovakve se kratke šaljive i poučne priče pripovijedaju prilikom druženja, obavljanja zajedničkih poslova i sl. Ovdje je zabilježen tek jedan manji broj takvih priča. Za neke se ne zna jesu li nastale u Gradištu ili kojem drugom mjestu, dok se za neke naslućuju stvarni likovi i događaji iz sela. Kod ovih drugih su sva imena (ako su navedena), kao i neke pojedinosti događaja promijenjeni kako bi se izbjeglo povezivanje sa stvarnim osobama.

Žīvȉle tȃko dvî jȅtrve u ȉstōj kȕći. Jèdna bíla dòbra, a drȕgā lȍša i nevôljna. Jedân dân dõjdē nȅkī ćòjek u kȕću pa pozdrȁvī:

– Faljen Bôg, dȍbrā i nedȍbrā!

Tȃko je kāzô jer je ćȕo kakê su, al níje znô kòjā je kòjā.

– A kȁko tī znâš da sam jã nedȍbrā? – ȉzdade se nâ lȍšā i nevôljnā žȅnskā.

***

Snaš' Māndȁ je svȁkē subȍtē ȉšla uzâm kôrpu sa sȉrōm i kajmȁkīm na pȉjac u Župȁnju. Jedâmpūt ju srȅtnē tȁmo njẽ komšînica pa pȋtā:

– Mândo, jesi prȍdāla štȁ?

– Jȍk! A nȉkog i nẽmā, sȁmo nȅkē fȕfle ōdȁju – velī snaš' Mánda krîšom pokazȕjūć na gȍspoje što su prolâžale kraj njẽ klūpê. Jednȁ je od njî ȉpāk ćȕla snaš' Mándu, pa upȋtā:

– Štȍ ste tô rèkli?

– Nȉšta, nȉšta, tȃko mī u Gradȉštu kȃžēmo za gȍspoje! – snȃđē se snaš' Mánda.

***

Jednõg čojȅka zvȁli Patân, a njȅmu baš nȋj' bîlo prȁvo što ga tȃko zovũ. Jedâmpūt skȍbī njȅga snaš' Ȁnka na drȕmu pa mu velī:

– Dȉ si, Patȁne?

– Nèka tī mène tȃko zvȁt! – kȃžē njõj tî čòjek.

– Ooo, Patȁne, Patȁne, nísam jã znȁla da se tȅbi tȃko nȅ smē kȃst! – uzvrãtī mu snaš' Ȁnka i tȃko ponȍvī tô njegȍvo „ȉme" još dvâ pūtâ.

***

Bíla jèdna cȕra što nȋj' mȍgla dòbro pripovȉdat, imȁla ko nȅkū mánu. Kad je bîlo vríme da se udã, dogovõrū njẽ rodȉtelji pròsce iz drȕgōg sèla da dõjdū. Prȉje neg ćе òni dõjt, rodȉtelji su joj kāzȁli:

– Akȍ te ko šta pȋtā, tī sȁmo ćúti, da ne ćȕjū kako nȅ znāš pripovȉdat!

I zbȉljam, kad su pròsci dȍšli, cȕra je sidȉla š njȉma, al nȉšta nȇj' pripovȉdala. Ônda jedân od tî prosācâ njû pȉtā:

– A jêr tȉ stâlno ćūtîš?

A òna velȉ:

– Jã pȁmetna pa tūtîm!

***

Drȕgā ȍpē cȕra nȇj' dòbro vȉdla, bīlà je mȁlo ćȍrava. I njȇ su rodȉtelji dogovōrȉli pròsce koji nísu znȁli za tû njȇnu falînku. Kad su pròsci dȍšli i ȕnišli u kȕću, òtac od mladožȅnjē sȉdnē na stòlac, skȉnē šubȁru s glāvê i mȅtnē ju na drȕgī stòlac kraj sȅbe. A cȕra, kako nȇj' dòbro vȉdla, ućînī joj se da je tô na stólcu mȁćka, pa zamãnē rūkôm i srȕšī dȍle šubȁru vȉćūć:

– Šȉc, nevȍljo jèdna, tõde si dȍšla sìdit!

***

Bíla jèdna žèna što se ȕdāla za ćojȅka kȍji je imô dvôj' dicẽ, pa ȉm je bíla mȁćuva. Imȁla je òna jȏš i jèdno svȍje díte, Milutȉna. E sȁd, onȁ se prȁvila ko da vȍlī jȅdnāko tô svȍje díte i dȉcu od njẽ ćojȅka. Jedâmpūt òna kãžē ćojȅkovōj dȉci:

– Èvo, skȕvaću vam po jèdno jájce, a mõm Milutȉnu néću skȕvat ni jèdno!

I zbȉljam, skȕvā òna dvâ jājcȅta i dādê svȁkom ditȅtu po jèdno. A ônda pȉtā òna pȓvō díte:

– A je l bi tȉjo dȁt mõm Milutȉnu màkar polovȉnu?

Vô díte dādê kakȍ mu je kāzȁla. Ônda òna pȉtā i nô drȕgō díte ȉsto:

– A je l bi tȉjo dȁt mõm Milutȉnu màkar polovȉnu?

I vô díte dādê polovȉnu jājcȅta. Na krȁju je njẽ Milutîn imô za pòjest cẽlō jájce, a vâ dvâ sirotána sȁmo po pòla jājcȅta.

***

Bȉjo nȅkī gȁzda u sèlu, a bȉjo jâko škȓt. I skȕpī ôn môbu da mu ȉdē kukurȕze kòpat. I kopâ móba tãko, kopâ, a kad prȍšlo pōdnê, sȉdnū òni uz krâj njȉvē da jȅdū i mȁlo opoćȉnū. A gȁzda bȉjo ljût što òni sidũ, nâjrȁđē bi ji potȅrō ȍdmā nȁtrāg na njȉvu kòpat, al nȅ znā kakȍ ću im tô kãst. Mȉslī se, mȉslī, pa ônda velĩ:

– Ȁjde, dok se odmãrāte, mȍžete ćȁsōm i ûvrate okòpat!

***

Bȉjo did' Šȉma u Zâgrebu kod nȅkōg dȍktora. A dȍktor njȅmu pĩšē rècept za līkȍve pa velĩ:

– Mȏrate pȉti liječkove, neee?

Ȉzišō did' Šȉma uzâm tî rècept nȁpolje pa pĩtā sèstru:

– Štà je sàd ôn mèni kāzô; da tô pȉjēm il da ne pȉjēm?

Nĩj' ôn razumȉjo tô zâgrebaćko „neee?“.

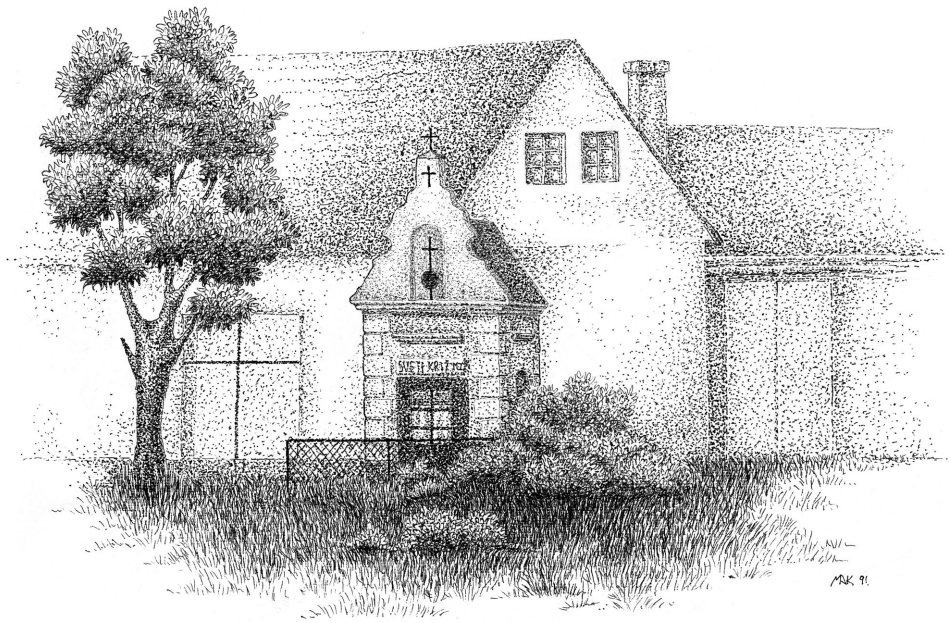

Kapelica sv. Križa u Gradištu, 1991. godine

9. GOVOR GRADIŠTA DANAS I U DOBA IVŠIĆEVIH, VARNIČINIH I GOPIĆEVIH ZAPISA. GOVOR GRADIŠTA I DRUGI MJESNI GOVORI

9.1. Usporedba govora Gradišta danas i u doba Ivšićevih, Varničinih i Gopićevih zapisa

U ovom se radu nastojalo, uz opis sadašnjega stanja govora Gradišta, ponegdje povući i paralele sa stanjem govora u Gradištu kakvo je ovjekovječeno u citiranim radovima Šime Varnice, Stjepana Ivšića i Josipa Gopića;[88] svima pisanima prije više od stotinu godina. Neka su obilježja govora i danas ostala relativno dobro očuvana i nisu se promijenila od toga vremena, dok su ponegdje zamjetne promjene pod utjecajem novoštokavice i standardnoga jezika. U fonološkim osobinama zamjetno je očuvanje ikavskoga izgovora kao dominantnog odraza glasa jat. Varnica piše ponajviše ikavicom, a takva se situacija u govoru očuvala i do danas kod starijih govornika. Ipak, ikavski oblici zamjenica *nitko*, *nika* 'netko, neka' koje je bilježio Varnica danas se ne čuju. Šćakavizmi koje su bilježili Varnica (*išće, popušćaće*) i Ivšić (*radošćõm*) mogu se čuti i danas (uz još neke primjere). Za istraživanje naglasaka vrlo su vrijedna Gopićeva bilježenja akcenatskih kvaliteta „razvlačenoga" i „tromoga" naglaska koji se i danas mogu čuti u najstarijih govornika (*Ā́na, ā́vto*), dok kod mlađih govornika nestaju iz govora. Također se u govoru starijih još uvijek može čuti i dugosilazni naglasak umjesto dugouzlaznoga (*drûgu*), što je svojevremeno zabilježio i Ivšić. Općenito, stariji govornici još dobro čuvaju starija mjesta naglasaka i akut u govoru, što odgovara Ivšićevu svrstavanju govora Gradišta u 3. skupinu. U morfologiji se danas bilježi veliki broj dvostrukih oblika, jer se uz starije, arhaičnije oblike javljaju i noviji oblici. Stjepan Ivšić bilježi u Gradištu oblike *šećȅrīm, svîtīm* itd. Takvi su oblici i kod Varnice gotovo pravilo, dok se danas rijetko čuju. Kod Varnice su uobi-

[88] Gopić, kako je već ranije spomenuto, svoja zapažanja temelji ponajviše na govoru susjedne Cerne (svoga rodnog mjesta), ali se na jednom mjestu referira i na Gradište. Osim toga, Stjepan Ivšić je Gradište i Cernu svrstao u istu skupinu govora prema svojoj podjeli temeljenoj na akcentuaciji. Stoga se velik dio Gopićevih zapažanja vjerojatno može primijeniti i na tadašnji govor Gradišta.

čajeni i oblici *o̍će* i *u̍še* koji se danas vrlo rijetko čuju. Imenice često imaju izjednačen *G* i *L* množine, kako je to bilježio i Varnica: *u tepsija, u čakšira* itd. Varnica bilježi i dosta pridjeva muškoga roda u neodređenoj sklonidbi (*sama, tanka, kaka, nevaljala, čitava*) dok su danas u Gradištu takvi pridjevi mnogo češći u određenoj sklonidbi. Nastavak *-au* u 3. licu množine prezenta dobro je očuvan, pa se i danas govori *kuvau, obuvau* itd., kako je to bilježio i Varnica. Općenito, svi glagolski oblici su u dobroj mjeri očuvani. Način tvorbe glagola tipa *sotimali, posodrezivamo* (iz Varničinih zapisa) još uvijek je živ. U leksiku, očekivano, Varnica bilježi čitav niz riječi koje danas nisu u upotrebi jer su vezane za poslove i oruđa koja se danas više ne koriste (npr. dijelovi kola, oruđa za obradu lana, dijelovi odjeće itd.). Primjeri takvih riječi su *fintov, tepaljka, tengere, udila, peraica, vištičice* i mnoge druge. Poneke od tih riječi još žive u sjećanju današnjih govornika pa im se može zabilježiti naglasak, dok su poneke zaboravljene. Naravno, s druge strane, u današnji je govor ušlo niz riječi vezanih za moderne tehnologije i način života, a koje su bile nepoznate u Varničino vrijeme.

9.2. Usporedba govora Gradišta, Štitara i Cerne

U opisu pojedinoga govora treba imati na umu i prostornu dimenziju; nijedno selo nije izolirani otok već živi u međusobnom doticaju s okolnim selima. Pritom se Gradište nalazi, lingvistički gledano, na razmeđu raznih govornih utjecaja slavonskoga dijalekta: sela sjeverno (Cerna, Rokovci-Andrijaševci, Šiškovci itd.) govore ekavski, mjesta južno (Županja, Bošnjaci, Štitar) govore ikavsko-jekavski, dok su istočna mjesta (Privlaka, Otok, Komletinci) ikavska. Govori sela sjeverno ne razlikuju glasove *č* i *ć*, *dž* i *đ*, dok govori mjesta južno razlikuju. Sjeverno je naglasni sustav jače pod utjecajem novoštokavštine, dok je južno bolje očuvan stariji sustav naglašavanja. Pritom gotovo svako selo ima određeni fond riječi koje se koriste u tom selu, ali ne u susjednima, pa te riječi čine njihove govornike prepoznatljivima izvan granica njihova sela. Ni izgovor samoglasnika nije u svim mjestima isti – iako se tu radi o malim, jedva zamjetnim razlikama, one se vrlo dobro mogu čuti u svakodnevnom govoru u situacijama kada se više govornika iz različitih mjesta nađu zajedno (na kirbajima, obiteljskim druženjima, raznim proslavama i sl.). Naravno, govornik iz jednoga sela neće obraćati pozornost na ono što je isto u govoru njegova i susjednoga sela (a mnogo toga jest zajedničko: sva spomenuta mjesta pripadaju posavskim govorima slavonskoga dijalekta), ali će mu

u uho „ući“ ono što je drugačije nego u njegovu govoru, pa će reći „oni pripovidaju skroz drukće nego mi, oni razvlaaače“, itd. Bude tu i šaljivih opaski na račun susjednoga govora, bilo na račun „smiješnih riječi“ ili „smiješnog izgovora“ pojedinih samoglasnika ili naglasaka. Upravo zbog toga je za razumijevanje govora nekoga mjesta dobro priupitati i govornike susjednih mjesta što je to u govoru njihovih susjeda drugačije, što je smiješno, zanimljivo itd. Oni su neke od tih razlika u komunikaciji sa svojim susjedima primijetili baš zbog toga što se to tako ne govori u njihovu selu, pa to može biti vrijedna smjernica za istraživanje pojedinoga govora. Često sâm govornik pojedinoga mjesta nije svjestan posebnosti svoga govora jer „živi u njemu“, a da ponešto kaže drugačije, čuje tek od svojih susjeda iz drugih sela.

Za usporedbu će biti navedene neke razlike između govora Gradišta i govora Štitara i Cerne.[89]

9.2.1. Govor Cerne

Najzamjetnija razlika između gradiškoga i ceranskoga govora je svakako odraz glasa jat; Ceranci su ekavci, a Gradišci ikavci (s jednom posebnosti – odraz jata se, osim kao *-i*, može ostvarivati i kao *ę* i *ei*). Stoga će Gradišci reći da se u Cerni govori „deeete, mleeeko“ (obično „u uho“ bolje uđu riječi s dugim odrazima jata), dok će Ceranci prvo u gradiškom govoru primijetiti ikavicu: „diiite, mliiiko“. U ceranskom govoru starinačko stanovništvo starije dobi još dobro čuva u govoru nastavke *-im* u instrumentalu jednine, npr. *cẽlīm trēmîm*, *màkīm*, *zlâtīm* i sl., dok su u Gradištu oblici s takvim nastavcima rjeđi i u mnogo slučajeva već su ustupili mjesto novijim nastavcima *-om*. U Cerni se često može čuti oblik prezenta glagola *tit* u 3. licu množine *ćedu*, dok se u Gradištu čuje prilično rijetko. U Cerni su česti nastavci 3. lica množine prezenta *-je*: *valjȁje*, *imȁje*, dok su u Gradištu češći oblici *valjȁu, imȁu*. U Gradištu je uobičajeno reći *fôrmījā* (nastavak *-ija* u G i L mn. ž. r.), dok bi se u Cerni reklo *fôrmī*. U Gradištu se ponekad može čuti *ȍće* i *ȕše*, dok se u Cerni kaže *ȍći* i *ȕši*. U leksiku postoji nekoliko zabilježenih razlika; tako Ceranci kažu *pȍvala, pregãć, ćȍkot*, *kotlȕša,* a u Gradištu te imenice redom glase: *prõšnā káša, zȁprēg, bataljȕška, oranȉja*. U govoru Cerne znatnije je prisutno pomlađivanje akcentuacije, npr. *dìvân*, *ì vî, brȋkulja* i sl., dok je u Gradištu bolje očuvana starija akcentuacija: *divãn*, *i vĩ, brkȕlja.*

[89] S govorima Štitara i Cerne djelomično sam upoznata jer u Štitaru imam rodbinskih veza (majka je rođena i odrasla u Štitaru), a u Cerni živim zadnjih 20-ak godina.

9.2.2. Govor Štitara

I ovdje je najzamjetnija razlika u odrazu jata: Štitarci govore ikavsko-jekavski (*díte, vjȅtār*). Štitarci imaju glasove *č* i *ć*, *dž* i *đ*, dok Gradišci (i Ceranci) imaju samo *ć* i *đ,* pa Štitarci primjećuju kada Gradišci kažu npr. *ćekȉćār*. U Štitaru se govori *njȅko*, *njȅšta*, *njâko* i *koljȅba*, dok u Gradištu samo jedan dio sela govori *njȅko* i *njȅšta* (*njâko* nisam zabilježila) i *koljȅba*, a drugi dio sela govori *nȅko*, *nȅšta*, *nȅkāko, kolȅba*. U Štitaru se može čuti u genitivu i lokativu množine srednjega roda *lēđô*, *jājô*, što Gradišci primijete kao neobično u govoru jer se u Gradištu kaže *lēđâ*, *jājâ*. Štitarci ne govore *màkīm* i *zlâtīm* (kao što se može čuti u Gradištu i Cerni), već *màkōm* i *zlâtōm.* U akuzativu množine muškoga roda Štitarci ne govore *brîce i opânce* (kao u Gradištu i Cerni) već *brȋke* i *opânke.* Neke razlike u leksiku: u Štitaru se kaže *komaljȉka, komšȇnica, trpȇza, pesȉnjāv, pojíšci, čȁūš*, *dùblek, dublekdȉnja,* a u Gradištu se kaže *bataljȕška, komšînica, sinȉja, pȓljāv, ranjenȉce, kapetān, bundȅva, brīskôrka.* Prilog *gdje* u Štitaru ima oblik *gȇ,* a u Gradištu *dȉ*. Seoski obiteljski nadimci (oni koji imaju oblik posvojnoga pridjeva), kada stoje uz osobno ime, u Štitaru su u genitivu množine, bez obzira u kojem je padežu ime (N *Stànka Pāvènī, Réza Pāvènī*, G *Marȉjē Fȉrovī*, I *Kàjom Lùcenī* itd.), a u Gradištu su takvi nadimci u istom broju i padežu kao i ime (N *Mára Mȉkina*, G *Kàtē Krāljèvē*, I *Ȉvšom Fȉlākovim* itd.). U leksiku se svaka razlika dobro primjećuje i može biti predmet šaljivih opaski (npr. jednoga su Štitarca stanovnici okolnih mjesta zvali Komaljȉka). Oba sela dobro čuvaju stariju akcentuaciju, međutim, mogu se čuti poneke razlike u naglašavanju; tako se u Štitaru kaže *Èvica, Martîn, sāmȁ* (pored *sáma*)*, òltār, muškô, sâtī* (G mn.), a u Gradištu se kaže *Êvica, Mȁrtīn, sáma, oltār, mȕškō, sātī.*

Još jedna osobitost Štitarskoga govora koju ću ovom prilikom posebno istaknuti je specifičan izgovor pojedinih samoglasnika (*ɛ̄, ȇ, ọ̑*) koji se lijepo može čuti u neformalnom, svakodnevnom razgovoru i koji štitarskom govoru daje posebnu zvučnost i prepoznatljivost u odnosu na npr. govore Gradišta i Cerne gdje takav izgovor samoglasnika ne postoji. Nekome iz Gradišta ili Cerne će takav izgovor odmah „ući nu uho“ kao nešto neobično, dok ga Štitarci gotovo i ne primjećuju jer je to za njih uobičajen izgovor.[90]

[90] Takav sam izgovor katkad čula i u govorima mjesta u okolici Orašja (Domaljevac, Donja Mahala, Vidovice), ali kako slabije poznajem govore tih mjesta, ne mogu o tome dati određenije podatke.

1) U dugim slogovima Štitarci samoglasnik *e* izgovaraju malo otvorenije, po izgovoru između *e* i *a* (bilježim to znakom *ɛ*): *tétak, Téna, Réza, komšɛ̑nica, mɛ̑so, zovɛ̃*.

2) U kratkim pak slogovima, gdje je kratkosilazni naglasak, samoglasnik *e* je malo zatvoren, po izgovoru između *e* i *i* (bilježim to znakom *ẹ*):[91] *sẹ̏dam, nẹ̏ znām, svẹ̏ćenīk, krevẹ̏ta* (G jd.), *pekmẹ̏za* (G jd.), *trpẹ̏za, Pekmẹ̏zār, Bẹ̏rislav*.

3) samoglasnik *o* se u kratkim slogovima s kratkosilaznim naglaskom ponekad izgovara malo zatvoreno, po izgovoru između *o* i *u* (bilježim to znakom *ọ*): *kọ̏mādi, sọ̏čno, Dọ̏mīnković, Dọ̏māljevac.*

9.3. Sociolingvistički aspekt proučavanja govora

Kako je svaki jezik neraskidivi dio društva i kulture iz koje je ponikao, on vjerno oslikava to društvo, a njegovi pripadnici, tj. govornici toga jezika (koji pripadaju različitih društvenim skupinama, različitoga su obrazovanja, starosne dobi, zanimanja, svjetonazora itd.) imaju izgrađenu svijest o svom jeziku i vrijednosni sustav po kojem taj jezik (dijalekt, mjesni govor) dobiva mjesto u odnosu na druge jezike, dijalekte i govore.

U hrvatskom su se obrazovnom sustavu (kako u prošlosti, a tako često i danas) dijalekti i mjesni govori kojim su djeca govorila kao svojim materinskim idiomom često tumačili kao nešto „nepravilno“ što svakako treba „ispraviti i naučiti pravilno govoriti“, tj. naučiti standardni jezik. Situacija u Slavoniji nije po tom pitanju bila ništa bolja, štoviše, dok su npr. govori grada Zagreba, Splita ili Osijeka još i imali kakav-takav ugled, govori slavonskoga dijalekta doživljavali su se kao nešto „seljačko i zaostalo“, što je naravno, povezano s društvenim ugledom (socijalnim, ekonomskim i kulturnim statusom koje neka grupa pojedinaca ili čak cijela regija ima u općoj percepciji). Tako je i u školi u Gradištu (u koju su išli učenici, tj. djeca mještana starosjedilaca, ali i djeca doseljenika iz Like, Bosne i Dalmacije) znao u razredu prasnuti opći smijeh ako bi tko od učenika rekao *ćuka*, a ne *pas* ili ako bi „krivo“ naglasio riječ i učiteljici se obratio s *drugarìce* umjesto *drugàrice*. I sami učitelji su uporno ispravljali učenike kad bi tko „neispravno“ rekao npr. *brez* umjesto *bez*, *sumljam* umjesto *sumnjam*, *otaj* umjesto *taj* i sl., pritom i ne pokušavaju-

[91] Dakle, glas *ẹ* se u Štitaru čuje u kratkim slogovima (gdje je kratkosilazni naglasak), a u Gradištu se čuje u dugim slogovima ili pak kao nezamijenjeni jat.

ći učeniku objasniti da su i te riječi u redu jer su dio govora koji je on naučio kod kuće, ali da se u standardnom jeziku, kojim se služi u školi, kažu drugačije, te naglasiti da nije loše poznavati i upotrebljavati oba govora, ovisno o situaciji. I da poznavanje više govora i dijalekata može itekako obogatiti njegovu spoznaju o vlastitu jeziku, zajednici i narodu kojem pripada. Svijest o vrijednosti koji ima govor svakoga mjesta dolazi u obrazovni sustav, čini se, ipak malo kasno jer su slavonski šokački govori već pred izumiranjem jer ih dosljedno govori i njima se služi samo starija populacija.

Čini se da svijest koju pojedinac ima o svom govoru utječe na to hoće li preseljenjem u drugu sredinu prihvatiti govor te sredine ili zadržati svoj govor. Tijekom studiranja imala sam prilike kontaktirati s mladim ljudima odraslima u mjestima županjske Posavine koji su nakon završene srednje škole otišli u Zagreb studirati ili naći posao. Općenito, oni koji su svoj govor doživljavali kao dio svoga identiteta kojega se nisu htjeli odreći, nisu dolaskom u Zagreb bitno mijenjali svoj svakodnevni, neformalni govor. Bilo je pak i onih koji su odlazak u Zagreb doživljavali kao jedva dočekanu priliku da odu u grad. Na selo su gledali kao zaostalu sredinu, a smatrali su da će u Zagrebu kvalitetnije živjeti, a možda se tamo i oženiti/udati. Takvi su pojedinci češće prihvaćali neke osobine zagrebačkoga govora, npr. *kak si?, idem na plac, fakat je, mrak su ti kolači, baka* (V jd.) i sl.

10. FRAZE, FRAZEMI I IZREKE

Govor Gradišta obiluje raznim frazama, frazemima i izrekama koji daju mnogo podataka ne samo o govoru mjesta već i o načinu života, rada, običajima, sustavu vrijednosti jedne seoske zajednice, o tegobama koje su mučile ljude, čemu su se oni radovali, čemu se smijali i izrugivali, što su poštivali, čega su se bojali itd. Ovdje je dan samo manji broj takvih izraza i izreka.

10.1. Fraze i frazemi

āmèna bȍga / āmèna vîka – stalno, neprestano, vječno

àjde Kâto, àjde zlâto – izraz potaknut rimom, znači poticanje da se nešto uradi

baba cùra – stara, neudana djevojka

bíla ko flȉs papĩr – izraz za blijedu osobu

bîlo pa i nĩj' – bilo pa prošlo

bȉt Bōgîn – biti mrtav, umrijeti

bȉt ko lĩnī Péro[92] – biti lijen, neraspoložen za bilo kakav posao

bȉt ko Péro ždéro – biti proždrljiv

bȉt na Bȓdu – biti mrtav (jer je seosko groblje smješteno na Gradiškom brdu)

bȉt navelìko – biti umišljen, uobražen, smatrati se boljim od drugih

bȉt ȍsim svîta – biti drugačiji od ostalih, biti crna ovca

---

[92] Izraz o *linom Peri* vjerojatno je povezan s pjesmicom koja je glasila otprilike ovako: *Tȉjo Péro krojāć bȉti, tûpe su mu škàre. / Tȉjo Péro stȍlār bȉti, têško mu je svȓdlo. / Tȉjo Péro pȅkār bȉti, vrûće su mu pȅći. / Pêro, Pêro, lĩnī Pêro, štà će s tȍbōm bȉti?* Pjesmica je zapisana po sjećanju iz djetinjstva (pričanje prabake) i ne mogu sa sigurnošću tvrditi da su svi stihovi išli naznačenim redoslijedom i je li napisana cijela pjesma. Moguće da je ova pjesmica, zbog velike sličnosti stihova, nastala pod utjecajem pjesme *Gašo, Gašo, tužan Gašo* Jovana Jovanovića Zmaja.

bȉt spram nȅkoga – biti sličan kome; odgovarati, pristajati kome (po društvenom statusu, bogatstvu, ljepoti i sl.)

bȉt ù pō svîta – biti u sredini po materijalnom statusu (niti bogat niti siromašan)

bȉt za smȉj – biti smiješan, služiti kome za sprdnju, porugu

blȁgo tȅbi (meni, njemu, njoj, vama, nama, njima) – izraz divljenja nekomu (u doslovnom smislu ili kao sarkazam)

bȍgāra ti – psovka (kada se ne želi izričito psovati Boga)

Bõže, m' pròsti! – izraz čuđenja

Bõže, slobòdi! – izraz neodobravanja, zgražanja

cr̃n ko opànak – koji je vrlo tamne puti

ćĩm nȁ oće, ȍdmā zȁ oće – čim se vide, tuku se

ćȉsto kô u apatéki – vrlo čisto

dândànas – danas, do danas

devẽta ji brȉga – nije ih briga

Dȉ s' bȉjo? Nísam nȉgdi. Šta s' rādȉjo? Nísam nȉšta! – izraz za onoga tko izgubi vrijeme ne radeći ništa ili radeći kakav uzaludan posao

do nȅgdi skòra – donedavno

dok je svîta i vîka – dovijeka, vječno

dȍsadān ko mȕva podgȕza – izraz za jako dosadnu osobu

ȅvo, žīvē Marȉje (da je tako bilo) – izraz kojim govornik uvjerava sugovornika u istinitost svoje tvrdnje i pritom se poziva na kojega svjedoka izričući njegovo/njezino ime

fála Bȍgu – izraz zadovoljstva, olakšanja

fála svẽtōm Antúnu – izraz zadovoljstva i zahvalnosti kada se pronađe zagubljeni predmet (često se prije traženja pomoli sv. Antunu kojega se smatra „zaduženim" za pomoć u pronalaženju izgubljenih stvari)

galáma ko u jȕdskōj škȕli – izraz za veliku galamu (porijeklo izraza nepoznato)

glȅdat ispod ȍka – krišom gledati

i zbȉljam? – ozbiljno?, zaista?, stvarno?

ȉć ko bȕla u jȁgode – ići kamo nespreman, npr. krenuti nedovoljno obučen, iako se sprema kiša

ȉć ko pósro za vōjskôm – hodati iza ostalih

ȉć na vȅlikī vân / ȉć na mãlī vân – obavljati veliku nuždu / obavljati malu nuždu

ȉć nȁpolje, ĩjt nȁpolje – ići u WC, obavljati nuždu

ȉć u gâjde – ići nepozvan u svatove (kasno navečer, poslije večere i stajati pokraj kola i svirača)

ȉć ko klȅpka za kĩm – stalno pratiti koga

ȉdēm u dȕpe na vāšâr – idem bilo kamo, izraz kojim se odbrusi nekome kada se želi reći da nije važno kamo idemo

ìdi do batȉnē – blaža psovka

il ostô il propô – izraz koji se koristi kada tko donosi kakvu sudbonosnu odluku koja će bitno utjecati na njegov život

ȉmā jèzik kô u krȁvē rêp – izraz za brbljavu osobu

ȉmā nȍge ko štĩglic – ima vrlo tanke noge

ȉmā òbraz ko opȁnak – ima debeo obraz, nema osjećaj časti i dostojanstva

ìmat pri sȅbi – imati menstruaciju; *je l pri tȅbi?* – imaš li menstruaciju?

ìmat rêda – imati razumnu mjeru čega, imati red i raspored u obavljanju kakvoga posla

iz glāvê – napamet

iz ocȉju – pred očima, naočigled

ȉza glāsa – tiho (pričati ili pjevušiti)

izbirãć nãjdē otirãć – tko previše bira, ne nađe ono što traži

izvádat kogã ȉz pameti – izluđivati koga

kad Bôg drãgī sjâ – kada je dan, tj. kada je prisutno sunčevo svjetlo (*Šta pãlīš svȉtlo kad Bôg drãgī sjâ.*)

kakî su ti nȍkti, kô da si ȍrō š njȉma; kakê su ti ȕše pȓljave, izrãšće ti rȅpa iž njî – kaže se djeci kada su neuredna i prljava

kakȍ bi rȅkla; kakȍ bi ti kāzȁla – izrazi u slučajevima kada govornik ne zna prave riječi i želi nešto izreći svojim riječima

kako Bôg zapovȉdā – ispravno, na pravi način

kô bȁba ȉz bolesti (*pripovȉdāš*) – izraz za nekoga tko bulazni, priča nesuvislo

ko Cȉgānka ȉspod ćêrge – izraz za onoga tko liči na Ciganku (izgledom ili oblačenjem)

kô da će bȉskup dõjt – izraz kada netko nepotrebno previše uređuje i „rikta" npr. kuću

kô da imā kȕndrāve u tũru – izraz za nervoznu osobu koja „ima crve u turu"

kô da jȅdēš bāgâ i strȉćīcā – izraz za vrlo mršavu osobu koja slabo jede

kô da je iz glâda utȅkō – izraz za osobu koja pohlepno jede

kô da si jȁbuku rasȉkō pȍpola – izraz kada jedna osoba / stvar mnogo sliči na drugu

kô da su se cȉganjskā kȍla izvrnȉla – izraz za veliki nered (hrpa nabacane odjeće i sl.)

kô da te krȁva žvākàla – izraz za osobu koja ima zgužvanu odjeću na sebi

ko fôrmē – radi forme, radi običaja

ko nãko – „kao onako", nešto što nije za ozbiljno, kobajage

kȕća na frȍnt – kuća s dužim dijelom prema ulici

kȕća svîta – puna kuća ukućana, mnogo ljudi koji žive u jednoj kući (*U njî je kȕća svîta.*)

lakȍ ću, lasnȍ ću – izraz za onoga tko sve olako shvaća, tko smatra da će posao brzo i lako obaviti pa se ne žuri s poslom

lîn ko cr̃nā zèmlja – jako lijen

lípa / lîp ko jàbuka – izraz za lijepu i mladoliku osobu

lípa ko razbȉtā crípa – podrugljiv izraz za osobu koja nije lijepa

ljȅvà ko iz kàbla – izraz za jaku kišu

ljût (*ljúta*) *ko sićȉja* – izraz za vrlo ljutu osobu

ma kakî! – ma kakvi, ni govora

makar štȁ – bilo što, koješta

mãl ko ispr̃dak – pejor. izraz za nisku osobu

mȉle-lâle – blagonaklono, popustljivo

mlȍgo i mlȍgo – zaista mnogo

mljȅt ko prãznā vodenȉca – pričati koješta, brbljati bez prestanka

mr̄zî me – ne da mi se

mõrāš još pȕno žgãnjācā pòjest – treba još vremena da odrasteš i stekneš iskustva

mȍže ȉć na oltār – izraz kojim se hvali nečiji dobro urađen ručni rad (šlinga, vez i sl.)

naposljȅtku – na kraju, najposlije

na prīlȉku – na primjer

na sabâjle – rano zorom, rano ujutro

na svù šîr – širom, cijelom širinom

navālȉjo ko glâdan srȁt – izraz za onoga tko uporno navaljuje da nešto učini, a ne može to učiniti

nàvrāt, nànōs – na brzinu

ne bùdi ti zapovĩdīto, al ... – neka ti ne bude zapovjeđeno, ali... (u nastavku se navodi što se očekuje od sugovornika, ali tako da to ne zvuči kao zapovijed)

nek te jàrac nòsī – ekvivalentno izrazima „idi do jarca / idi do vraga“

nêš ga za kùkmōm nòsit – tako se kaže djevojci ako je momak za kojega se treba udati ružan i ako joj se ne sviđa

nȅkī te nȅkī – poneki

nēmām jȁštericē na jezȉku – nemam dlake na jeziku

nēmām kȁd – nemam vremena

nī' mi prȍstīto – izraz koji se koristi kada nekome nešto nije dopušteno ili omogućeno zbog utjecaja „više sile“

nī' za glȅdat – nije za gledanje; nešto ružno ili nemoralno

ni za ȉme svȍje – ni u kom slučaju, nikako

nī' za kazȉvat – nije za kazivanje, nešto vrlo ružno, vulgarno

níje mu / joj prȁvo – nije mu / joj po volji

nit znâm nit zjâm – niti znam niti pričam o tome

ȍblāk ko tãvnā nôć – čest izraz za tamni, olujni oblak

ȍći cŕne ko kukȉnje – izraz za velike i tamne oči

od mȁloći – od djetinjstva, od malih nogu

od Marȉjē Terêzijē – odavno, odvajkada

okrénit kȍžu nàopāko – naljutiti se, promijeniti ponašanje na gore

oprȁće kršténje sa sȅbe – izraz za onoga tko se jako pere

otârci ti vȉsū po zȉdōvā – podrugljiv izraz upućen ženama kojima paučina visi po zidovima

otkȉnijo / otkȉnila mi se ȍd srca – izraz nakon smrti i gubitka bliske osobe

pȁmetān ko Sȍlomūn – vrlo pametan, mudar čovjek

pȁzit se s kȉm – biti u dobrim odnosima s kime

pijân ko lȅtva – vrlo pijan

pípat ko pijân po gâćā – sporo i nespretno petljati po čemu

pȉt vȍdu ko dúga[93] – obilno piti vodu

plȉvat ko sikȅra – ne znati plivati, tonuti

---

[93] Vezano za hrvatsko (i općeslavensko) vjerovanje da duga, kada se pokaže na nebu, pije vodu sa zemlje i prenosi je u oblake.

pljȕnītī òtac (*mȁtēr, dȉdāk, bȁba* i sl.) – vrlo sličan ocu (majci, djedu, babi i sl.)

pod mȕs – prisilno, preko volje

pod stārū glâvu / pod stārē dâne – u starosti

pojȅo bi ròšca – izraz za onoga tko je vrlo gladan i tko ne bira što će pojesti

pokȉsnit ko dȍda – jako pokisnuti

pokvárit šûnku – ne upotrijebiti svinjski but za sušenje i pravljenje šunke, već izrezati meso buta na manje dijelove i koristiti za druge namjene

povȉšō na sȅbe svȁšta ko Lòvra Župânjskī – izraz za onoga tko okači na sebe nešto neprikladno i upadljivo

prȁvit ko svētē Lucȉje stõlćić – praviti nešto vrlo polagano, malo-pomalo

pȓdnit u fenjêr – biti pred smrću

prímit sinȉju – ukloniti sve suđe sa stola nakon jela

pristȁjat nȁ jāde – razgovorom i držanjem pojačavati nečiju bol, tugu, nesreću

pripovȉdat ko Švábo tràlala – pričati bez smisla

pripovȉdat Mârkove konȁke – pričati nadugačko i naširoko nevažne stvari i izmišljotine

prodávat zjȁke – besposličariti, ne raditi ništa

sȁ'ću, ônda ću, pa nȉkad – izraz za onoga tko stalno odugovlači s nekim poslom te ga nikad i ne dovrši

skídat bogòve (*s nȅba*) – mnogo psovati Boga, bogarati

skûpo ko drãgī kȁmen – vrlo skupo

smȓdit ko vȕga – jako smrdjeti

spȁle gȁće na klompȁće – rugalica onome kome padaju gaće

spram sȅbe – u skladu sa svojim društvenim i materijalnim položajem

srȁt kvȁke – pričati besmislice

srȁt komũ u opȁnak – grubo se šaliti s kime, praviti sprdnju od koga

srēdīto kô u kapēlȉci – vrlo čisto i sređeno (o namještaju i pokućstvu u kući)

stȁni-pȁni – označava zatečenost u nezgodnom trenutku (u kakvoj žurbi, uskomešanosti) ili u kakvoj bezizlaznoj situaciji

stȁni pa glȅdāj – označava da je nešto vrijedno divljenja

stòjat ko drvȅnā Marȉja – nepomično i ukočeno stajati

stòjat ko Mȉlā Géra – nepomično stajati, besposleno stajati

stūžȉt se ko sȅdam žalostȋ – jako se ražalostiti

sȕtra je mȉsa za glũvē – pošalica upućena onome tko ne čuje dobro ono što mu je rečeno

svȁđaju se ko dvî jȅtrve / *inȍće* – izraz za situaciju kada se dvije osobe često svađaju

svézat komũ ȕši na mášlje – fizički kazniti koga dobro ga povlačeći za uši

svītlî kô u Betlȅmu – izraz za jako osvijetljeno mjesto

šȉju, šȉju kroz kapȉju – izraz za onoga tko je lagano mentalno poremećen

što gȍr', to dȍl' – naopačke

šútit ko mȕla – izraz za onoga tko šuti jer ne zna ništa pametno reći

tamȁn pòsla – izraz protivljenja, neodobravanja

tȅrat inãt – inatiti se, prkositi kome

tîsto ȕkiselo – dizano tijesto s kvascem

tîsto ȕslatko – tijesto za slatke kolače

trćȉš ko nenabȉtō kolȅso – izraz za onoga koji trči bezglavo, smeteno

tȕkat vîle – „tjerati vile", ustati se rano zorom

tvȓd ko opȁnak – koji je vrlo tvrd i žilav

ùbost (*koga*) *u sȓce* – jako uvrijediti koga

u krȁju – ukraj, sa strane, po strani

u nevrȉme – u nezgodan čas

u pô bȉla dâna – *ekspr*. po danu

u pȍslēn dân – radnim danom

u sȉtōg òca prdljȉva djèca – u značenju: poznaje se tko je imućan, tko se dobro hrani

u svȕ dûž – svom dužinom

u temêlj – do kraja, potpuno, temeljito

u zô ćȁs – u zao čas, na nesreću, ne daj, Bože

utȅrat kogã ȕ lāž – dokazati da tko laže

uvàti se zȁ uši pa ȉgrāj – izraz koji se govori onome tko je besposlen i pita što će raditi (a u biti ne radi mu se ništa)

ȕvīk je tȉla / tȉjo kãst – običavala je / običavao je reći

uzẽt kogã u komȅnciju – uzeti staru i nemoćnu osobu na uzdržavanje uz određenu naknadu (kuću i sl.)

uzẽt kogã u kvartȋr – uzeti koga u podstanarstvo

vàmo-tàmo – ovamo-onamo, sad na jednu, sad na drugu stranu

vȉdit se u zlȕ – naći se u nevolji, u nezgodnoj situaciji

vȍlja mu – čest izraz odobravanja, u redu je, neka je tako

vrīdân ko žȉška bága – vrlo vrijedan

vūćêš se ko pomȅtine – izraz za onoga tko se sporo i lijeno vuče dok hoda

za bȁbino brȁšno – odgovor na dosadna i suvišna pitanja (*zašto ovo, zašto ono?...*)

za stārōgā – u prošlosti (*<u>Za</u> <u>stārōgā</u> su se cȕre tāko nosȉle.*)

za tȅbe nēmā ni pétka ni svétka – izraz za onoga tko ne obilježava crkvene blagdane

zdrâv ko krȅmen – odlična zdravlja

zīmà mi je zȁšla zȁ nokte – bole me prsti od hladnoće

znȁt rêda – biti uljudan i pristojan, znati se lijepo ponašati

zȍru ti tvȍju – vrsta blaže psovke

žîvi bîli pa vȉdili – vidjet ćete, uvjerit ćete se

žīvî bôg bȍgōvā – živi odlično

10.2. Izreke

Bȅsposlēn pòpa jàriće krstī.

Bȍlesnōg se pĩtā, zdrȁvōm se dãjē.

Bȍlje ȉšta nego nȉšta.

Iz mīrê trî vrâga vīrê.

Kako dȍšlo, tãko ȍšlo.

Ko je lûd, ne bȕdi mu drûg.

Ko s kĩm krȕva ne jȅdē, tâj tȍg nȅ znā.

Mȍže sȕpa i bȅz jednõg rezânca.

Obećánje – lūdôm rȁdovānje!

Pûsto i lûdo – jȅdnāko.

Sȉtila se Màra da je pod njõm bàra. – Znači da se netko nešto kasno sjetio.

Svẽtā Káta, snîg za vrãta.

Stàrosti, i Bȍgu si téška.

Svȁko ȉmā svȍje têško.

Što se bȁbi tȉlo, tô se bȁbi snȉlo.

U lâži su krãtke nȍge. – Laž ne traje dugo, istina se brzo sazna.

Vȉšē budàla mȉslī nȅg' što môre nȍsī. – Izreka za onoga tko ima mnogo budalastih zamisli

Zlâtom zláti, gōvnôm zapećȁti. – Govori se kada netko loše dovrši kakav dobar posao.

Žũtī žutȕjū, crvȅnī putȕjū. – Znači da prije umiru oni rumeni i debeli nego oni blijedi i mršavi.

LITERATURA / MREŽNI IZVORI

Literatura i izvori

1. Anić, Vladimir. 2006. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika.* Zagreb: Novi Liber.
2. Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo; Malić, Dragica i dr. 1997. *Hrvatska gramatika.* Zagreb: Školska knjiga.
3. Berbić Kolar, Emina; Kolenić, Ljiljana. 2014. *Sičanske riči.* Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, Učiteljski fakultet.
4. Dominković, Mato. 2018. *Stare riči štitarske*. Štitar: Osnovna škola Ivan Goran Kovačić, Štitar.
5. Finka, Božidar; Šojat, Antun. 1975. „Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca“, u: *Radovi centra za znanstveni rad Vinkovci*, str. 5−131. Zagreb: JAZU.
6. Finka, Božidar; Šojat, Antun. 1981. „Gradište (OLA 52)“, u: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, str. 443−447. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
7. Galić, Danica; Đurić, Ivan i dr. 2008. „Gradiški rječnik“, u: *Gradište – moj zavičaj,* str. 89–102. Urednici: Rosa Maria Argudin Leutarević, Suada Lučić, Slavko Klobučar i dr. Gradište: Osnovna škola Gradište.
8. Gopić, Josip. 1907. *Prilog poznavanju akcenatske teorije Mažuranićeve u obzoru na komentatorska domišljanja*. Zagreb: Naklada „Literarnoga kluba akademičke mladosti Starčevićanske“.
9. Gopić, Josip. 1908. „Novi prilog poznavanju akcenatske teorije Mažuranićeve“, u *Nastavni vjesnik*, knjiga XVI, sv. 9, str. 683−691; sv. 10, str. 748−756. Zagreb: Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.
10. Gopić, Josip. 1909. „Akcenat u pridjeva“, u *Nastavni vjesnik*, knjiga XVII, sv. 1, str. 25−30. Zagreb: Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.
11. Gopić, Josip. 1909a. „Akcenat u brojeva“, u *Nastavni vjesnik*, knjiga XVII, sv. 3, str. 185−186. Zagreb: Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.

12. Gopić, Josip. 1909b. „Tri riječi o tromoj kvaliteti akcenatskoj“, u *Nastavni vjesnik*, knjiga XVII, sv. 4, str. 272−274. Zagreb: Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.

13. Gopić, Josip. 1909c. „Akcenat pri vezanju priklonica s naklonicama”, u *Nastavni vjesnik*, knjiga XVII, sv. 5, str. 338−343. Zagreb: Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.

14. Gopić, Josip. 1909d. „Ortotonički akcenat“, u *Nastavni vjesnik*, knjiga XVII, sv. 6, str. 430−435. Zagreb: Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.

15. Gopić, Josip. 1909e. „Akcenat u dativu i lokativu singulara“, u *Nastavni vjesnik*, knjiga XVII, sv. 7, str. 507−510. Zagreb: Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.

16. Gopić, Josip. 1909f. „Osobiti pojavi uzmačni u imenica“, u *Nastavni vjesnik*, knjiga XVII, sv. 9, str. 675−676. Zagreb: Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.

17. Gopić, Josip. 1910. „Akcenat u nominativu i akuzativu singulara“, u *Nastavni vjesnik*, knjiga XVIII, sv. 2, str. 115−119. Zagreb: Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.

18. Gopić, Josip. 1910a. „Troslovčani zakon“, u *Nastavni vjesnik*, knjiga XVIII, sv. 5, str. 355−361. Zagreb: Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.

19. Gopić, Josip. 1910b. „Razboj akcentski“, u *Nastavni vjesnik*, knjiga XVIII, sv. 7, str. 510−515. Zagreb: Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.

20. Gopić, Josip. 1911. „Ključ za bilježenje akcenatsko u Lovretića“, u *Nastavni vjesnik*, knjiga XIX, sv. 4, str. 276−281. Zagreb: Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.

21. Gopić, Josip. 1911a. „Četvoroslovčani zakon“, u *Nastavni vjesnik*, knjiga XIX, sv. 5, str. 359−368. Zagreb: Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.

22. Gopić, Josip. 1912. „Prilog za slavenski akcenat. Napisao Stjepan Ivšić.“, u *Nastavni vjesnik*, knjiga XX, sv. 4, str. 493 (293)−302. Zagreb: Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.

23. Gopić, Josip. 1914. „Akcenat u penultimatskijeh imenica“, u *Nastavni vjesnik*, knjiga XXII, sv. 5, str. 359−368. Zagreb: Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.

24. Gopić, Josip. 1914a. „Imenički genitiv plurala u jeziku hrvatskome“, u *Nastavni vjesnik*, knjiga XXII, sv. 6, str. 430−432. Zagreb: Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.

25. Gopić, Josip. 1914b. „Vukijanizam“, u *Nastavni vjesnik*, knjiga XXII, sv. 7, str. 515−524. Zagreb: Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada.

26. Ivšić, Stjepan. 1913. „Današnji posavski govor“, *Rad JAZU*, knjiga 196, str. 124−254. Zagreb: JAZU.

27. Ivšić, Stjepan. 1913a. „Današnji posavski govor“, *Rad JAZU*, knjiga 197, str. 9−138. Zagreb: JAZU.

28. Jakšić, Martin. 2003. *Divanimo po slavonski*. Zagreb: Pergamena.

29. Janjić, Ivan. 1998. *Zavičajna tkanica*. Županja: Hrvatski radio Županja.

30. Jovanovac, Anica, 2008 a. „Čijalo“, u: *Gradište – moj zavičaj,* str. 67–69. Urednici: Rosa Maria Argudin Leutarević, Suada Lučić, Slavko Klobučar i dr. Gradište: Osnovna škola Gradište.

31. Jovanovac, Anica, 2008 b. „Divan“, u: *Gradište – moj zavičaj,* str. 73–75. Urednici: Rosa Maria Argudin Leutarević, Suada Lučić, Slavko Klobučar i dr. Gradište: Osnovna škola Gradište.

32. Jovanovac, Marica, 2008. „Prosidba“, u: *Gradište – moj zavičaj,* str. 76. Urednici: Rosa Maria Argudin Leutarević, Suada Lučić, Slavko Klobučar i dr. Gradište: Osnovna škola Gradište.

33. Jozić, Željko. 2009. „Refleks glasa ě u današnjem govoru Gradišta“, u: *Šokačka rič 6*, str. 141–151. Vinkovci: ZAKUD Vukovarsko-srijemske županije.

34. Kadić, Marko. 1973. „Selo Gradište u prošlosti i danas (1971)“, u *Županjski zbornik*, br. 4, str. 77–101. Županja: Matica hrvatska Županja.

35. Kadić, Marko. 1980. „Rijetke i zaboravljene riječi hrvatskoga narodnog govora u Slavoniji“, u *Godišnjak za kulturu, suvremena društvena i ekonomska pitanja*, br. 9 (tiskano kao separat *Godišnjaka*). Vinkovci: SIZ kulture Općine Vinkovci.

36. Kanižlić, Antun. 1780. *Kamen pravi smutnje velike*. Osijek: kod Ivana Martina Divalta (dostupno na https://books.google.hr, pregledano 2. 10. 2018.).

37. Kapović, Mate, 2015. *Povijest hrvatske akcentuacije*. Fonetika. Zagreb: Matica hrvatska.

38. Klobučar, Slavko, 2008. „Osobine lokalnog govora“, u: *Gradište – moj zavičaj,* str. 87–89. Urednici: Rosa Maria Argudin Leutarević, Suada Lučić, Slavko Klobučar i dr. Gradište: Osnovna škola Gradište.

39. Klobučar, Slavko, 2008. „Povijest Gradišta“, u: *Gradište – moj zavičaj,* str. 15–28. Urednici: Rosa Maria Argudin Leutarević, Suada Lučić, Slavko Klobučar i dr. Gradište: Osnovna škola Gradište.

40. Kolenić, Ljiljana. 2018. „Sklonidba imenica u slavonskom dijalektu i ostalim hrvatskim dijalektima“, u: *Šokačka rič 15*, str. 7–27. Vinkovci: ZAKUD Vukovarsko-srijemske županije.

41. Lavrnić, Ilija. 1983. *Ikavski govor istočne Slavonije*. Osijek: Revija – Izdavački centar Radničkoga sveučilišta „Božidar Maslarić“.

42. Lisac, Josip. 2003a. *Hrvatska dijalektologija 1*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

43. Lisac, Josip. 2003b. „Slavonski dijalekt: između autohtonosti i utjecaja“ u: *Migracijske i etničke teme*, vol. 19, br. 1, str. 7–16. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.

44. Lukić, Luka. 1924. „Varoš. Narodni život i običaji.“, u *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knjiga 25, sv. 2, str. 255–338. Zagreb: JAZU.

45. Maresić, Jela. 2015. „Inačice, značenje i rasprostiranje vremenskih priloga toč i tolič“ u: *Fluminensia*, god. 27, br. 1, str. 37–48. Rijeka: Sveučilište u Rijeci.

46. Maretić, Tomo. 1886−1887. „O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba“ u: *Rad JAZU*, knjiga 82-85, str. 69–154. Zagreb: JAZU.

47. Martinović, Blaženka. 2007. „Josip Gopić kao istraživač hrvatskoga naglasnog sustava“, u *Zadarski filološki dani – zbornik radova,* str. 113–123. Zadar: Sveučilište u Zadru.

48. Pavičić, Stjepan. 1953. *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*. Zagreb: JAZU.

49. Pavičić, Stjepan. 1969. „Razvitak naselja u županjskom području“, u *Županjski zbornik,* br. 2, str. 65–83. Županja: Matica hrvatska Županja.

50. Relković, Matija Antun. 1767. *Nova slavonska i nimačka gramatika*. Zagreb (dostupno na https://books.google.hr, pregledano 1. 10. 2018.).

51. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1880−1976: 1−23. Zagreb: JAZU (dostupno na https://dizbi.hazu.hr).

52. Sekereš, Stjepan. 1975. „Stara osobna imena u Slavoniji i Baranji“, u: *Radovi centra za znanstveni rad Vinkovci*, str. 133−173. Zagreb: JAZU.

53. Sekereš, Stjepan. 1982. „Govori s nezamijenjenim jatom u našičkom kraju“, u *Hrvatski dijalektološki zbornik,* br. 6, str. 497–501. Zagreb: JAZU.

54. Sekereš, Stjepan. 1989. „Areali ikavskog, ekavskog i ijekavskoga govora u slavonskom dijalektu“, u: *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 8, str. 135–144. Zagreb: JAZU.

55. Varnica, Šimo. 1898. *Gradište kod Županje. Odgovori na pitanja iz* „*Osnove*“, rukopis. HAZU, odsjek za etnologiju, SZ 35.

56. Varnica, Šimo. 1900. „Iz Gradišta. Narodni život i običaji.“, u *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knjiga 1, sv. 5, str. 120−131; knjiga 2, sv. 5, str. 298 – 320. Zagreb: JAZU.

Mrežni izvori

1. *Habsburg Empire (1869-1887) - Third Military Survey,* https://mapire.eu/en/map/thirdsurvey25000. Pregledano 24. 4. 2021.

2. *Hrvatski jezični portal*, https://hjp.znanje.hr. Pregledavano 2018. – 2020. godine.

3. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema spolu i starosti*., str. 74. Preuzeto s https://www.dzs.hr. Pregledano 22. 8. 2017. godine.

4. *Slawonische Militärgrenze (1780) - First Military Survey,* https://mapire.eu/en/map/firstsurvey-slavonia-mf. Pregledano 24. 4. 2021.

BILJEŠKA O AUTORICI

Katica Mataković-Krmpotić rođena je 1972. godine u Gradištu. Osnovnu školu završila je u Gradištu, a srednju školu, smjer matematika-fizika u Županji. Diplomirala je grafički dizajn na Studiju dizajna pri Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu 1996. godine. Bavi se grafičkim dizajnom, pripremom za tisak, fotografijom te istraživanjem lokalnih govora slavonskoga dijalekta, ponajviše mjesta Gradišta, gdje je odrasla. Povremeno piše kratke priče, većinom na slavonskom dijalektu. Živi i radi u Cerni.

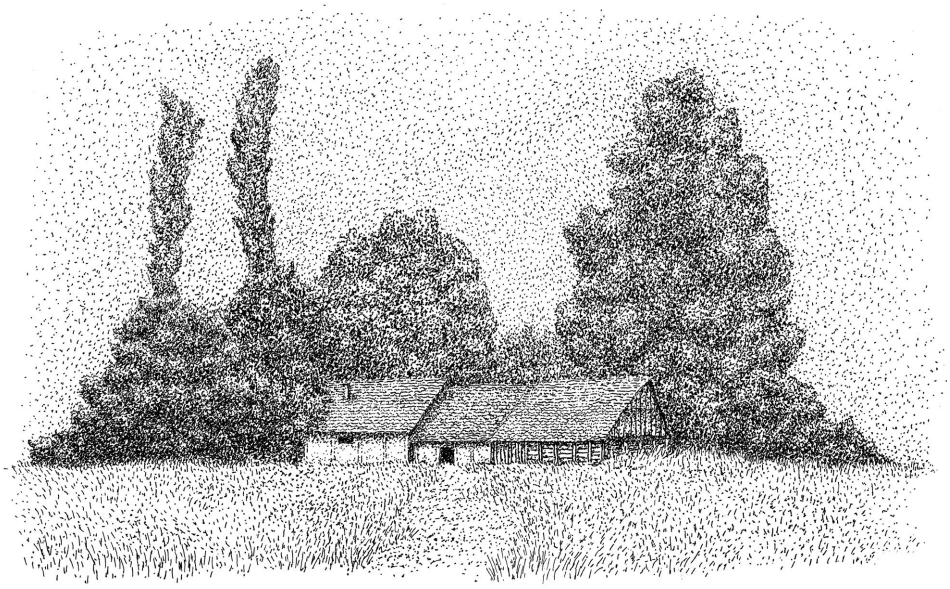

Stari stan. Gradište, početak 90-ih godina 20. st.

SADRŽAJ

PREDGOVOR 5
SIMBOLI I SKRAĆENICE 8

I. SLAVONSKI DIJALEKT 9
1. NAJVAŽNIJA OBILJEŽJA SLAVONSKOGA DIJALEKTA 9

II. GOVOR MJESTA GRADIŠTE 15
1. UVOD 15
1.1. Povijest mjesta Gradište 15
1.2. Dijalektološka literatura i ostali pisani izvori vezani za gradiški govor 18
1.3. Položaj Gradišta u odnosu na ostala mjesta 22
1.4. Način prikupljanja podataka 22
2. FONOLOGIJA 25
2.1. Sažimanje riječi 25
2.2. Samoglasnici 25
2.2.1. Inventar samoglasnika 25
2.2.2. Zamjena samoglasnika 27
2.2.3. Redukcija samoglasnika 28
2.2.4. Pokretni samoglasnici 29
2.2.5. Zijev i sažimanje samoglasnika 30
2.2.6. Umetanje intervokalnih glasova 31
2.2.7. Dodavanje samoglasnika (sekundarni vokali) 31
2.2.8. Slogotvorno r 32
2.2.9. Odrazi glasa jat 32
2.3. Suglasnici 43
2.3.1. Izgovor pojedinih suglasnika 43
2.3.2. Suglasničke skupine 49
2.3.3. Asimilacija i disimilacija suglasnika 51
2.3.4. Metateza 52
2.3.5. Sekundarni suglasnici 52
2.3.6. Gubljenje suglasnika u bržem izgovoru 52

3. NAGLASCI 53
3.1. Vrste naglasaka 54
3.1.1. Kratkosilazni naglasak (̏) 54
3.1.2. Dugosilazni naglasak (̂) 55
3.1.3. Neokaut, novi akut (̃) 56
3.1.4. Kratkouzlazni naglasak (̀) i dugouzlazni naglasak (́) ... 61
3.2. Posebne akcenatske kvalitete 62
3.2.1. „Razvlačeni naglasak“ (̑) 62
3.2.2. Dugosilazni naglasak na mjestu dugouzlaznoga 65
3.2.3 „Tromi naglasak“ (̋) 66
3.3. Ostale akcenatske pojave 69
3.3.1. Gopićev „troslovčani zakon“ 69
3.3.2. Riječi s dva naglaska 70
3.3.3. Nenaglašene dužine (̄) 70
3.3.4. Prenošenje naglaska na enklitiku i proklitiku 72
3.3.5. Duljenje pred sonantom 75
3.3.6. Homonimi 76
4. OBLICI (MORFOLOGIJA) 77
4.1. Imenice 77
4.1.1. Imenice muškoga roda 77
4.1.2. Imenice srednjega roda 85
4.1.3. Imenice ženskoga roda 90
4.2. Zamjenice 99
4.2.1. Vrste zamjenica 99
4.2.2. Naglasak na enklitičnim oblicima zamjenica 105
4.3. Pridjevi 106
4.3.1. Sklonidba pridjeva 106
4.3.2. Usporedba (komparacija) pridjeva 113
4.4. Brojevi 114
4.4.1. Glavni brojevi 114
4.4.2. Redni brojevi 117
4.5. Glagoli 118
4.5.1. Pomoćni glagoli 118

4.5.2. Infinitiv 119
4.5.3. Prezent 120
4.5.4. Perfekt 126
4.5.5. Pluskvamperfekt 127
4.5.6. Imperfekt 127
4.5.7. Aorist 127
4.5.8. Futur I. 128
4.5.9. Futur II. 128
4.5.10. Imperativ 128
4.5.11. Glagolski pridjevi 130
4.5.12. Glagolski prilozi 135
4.5.13. Kondicionali 136
4.5.14. Pasiv 137
4.6. Prilozi 137
4.7. Prijedlozi 140
4.8. Veznici 141
4.9. Uzvici (usklici) 143
4.10. Čestice (riječce, partikule) 144
5. SINTAKSA 145
5.1. Vrste rečenica 145
5.1.1. Jednostavne rečenice 145
5.1.2. Nezavisnosložene rečenice 145
5.1.3. Zavisnosložene rečenice 147
5.1.4. Višestruko složene rečenice 150
5.1.5. Niječne rečenice 151
5.2. Dijelovi rečenice 151
5.2.1. Subjekt u rečenici 151
5.2.2. Predikat u rečenici 151
5.2.3. Sročnost 151
5.3. Red riječi 152
5.4. Sintaksa dijelova govora 153
5.4.1. Imenice 153
5.4.2. Zamjenice 154

5.4.3. Pridjevi 154
5.4.4. Brojevi 155
5.4.5. Glagoli 155
5.4.6. Prilozi 155
5.4.7. Prijedlozi 157
5.4.8. Veznici 161
5.4.9. Čestice 162
5.5. Sintaksa oblika 163
5.5.1. Padeži 163
5.5.2. Glagolski oblici 165
5.6. Poštapalice 168
6. TVORBA RIJEČI 169
6.1. Tvorba imenica 169
6.1.1. Sufiksalna tvorba 169
6.1.2. Prefiksalna tvorba 177
6.1.3. Sufiksalno-prefiksalna tvorba 177
6.1.4. Složenice 177
6.2. Tvorba pridjeva 177
6.2.1. Sufiksalna tvorba pridjeva 177
6.2.2. Prefiksalna tvorba pridjeva 178
6.3. Tvorba glagola 178
6.3.1. Sufiksalna tvorba glagola 178
6.3.2. Prefiksalna tvorba glagola 179
6.3.3. Glagoli nastali od drugih vrsta riječi 185
7. LEKSIK 186
7.1. Germanizmi 186
7.2. Turcizmi 186
7.3. Hungarizmi 186
7.4. Riječi iz ostalih jezika 187
7.5. Manje poznate ili zastupljene hrvatske riječi 187
7.6. Riječi drugačijega značenja 188
7.7. Riječi koje ne postoje u govoru 189

8. OGLEDNI PRIMJERI GOVORA IZ GRADIŠTA 190
8.1. Govor kazivačice 190
8.2. Primjer pripovijetke 191
8.3. Primjeri kratkih priča 195
9. GOVOR GRADIŠTA DANAS I U DOBA IVŠIĆEVIH, VARNIČINIH I GOPIĆEVIH ZAPISA. GOVOR GRADIŠTA I DRUGI MJESNI GOVORI 199
9.1. Usporedba govora Gradišta danas i u doba Ivšićevih, Varničinih i Gopićevih zapisa 199
9.2. Usporedba govora Gradišta, Štitara i Cerne 200
9.2.1. Govor Cerne 201
9.2.2. Govor Štitara 202
9.3. Sociolingvistički aspekt proučavanja govora 203
10. FRAZE, FRAZEMI I IZREKE 205
10.1. Fraze i frazemi 205
10.2. Izreke 214
LITERATURA / MREŽNI IZVORI 215
BILJEŠKA O AUTORICI 220

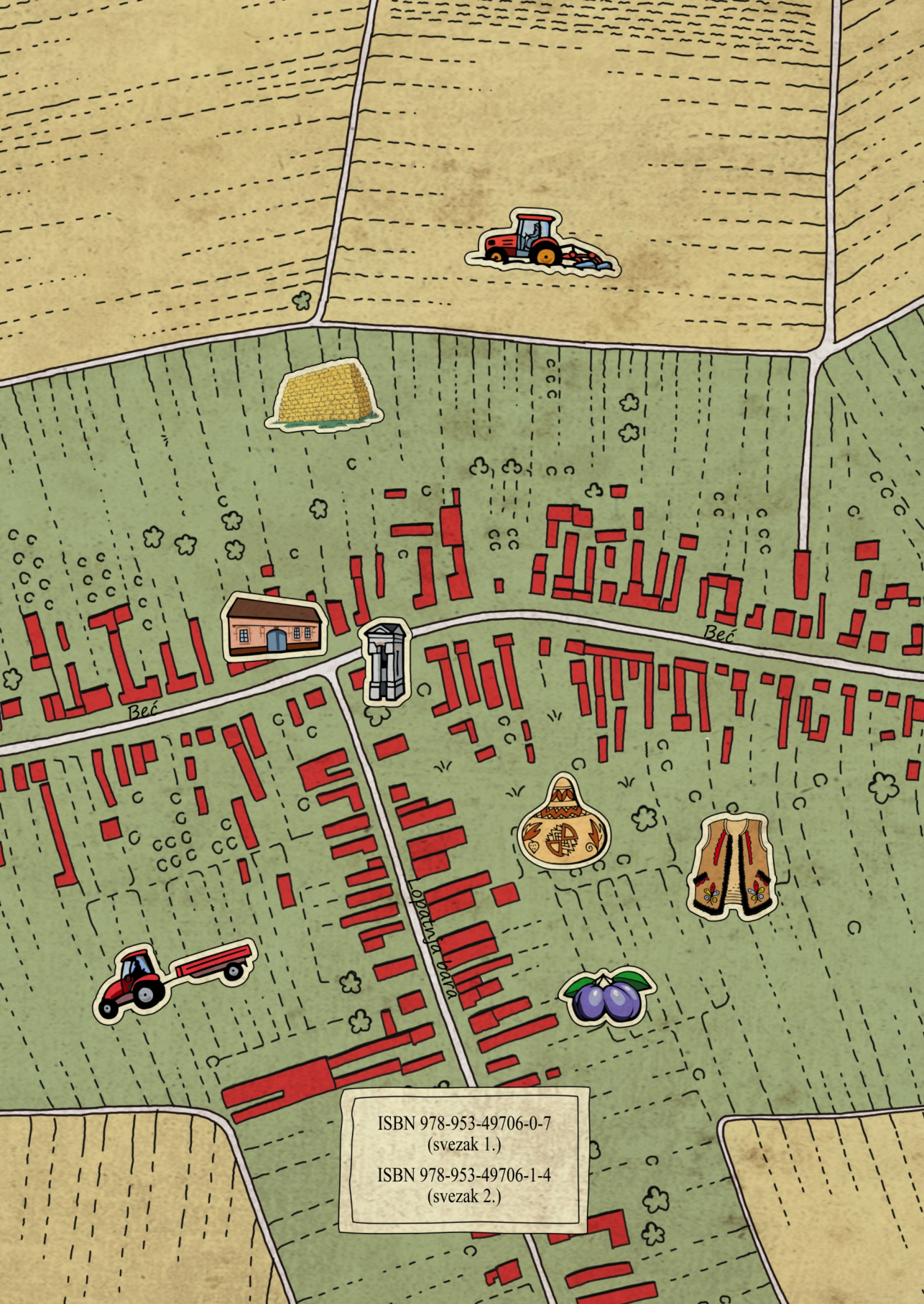

ISBN 978-953-49706-0-7
(svezak 1.)

ISBN 978-953-49706-1-4
(svezak 2.)